

آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران

(دوره اول مجلس شورای ملی)

کد موضوعی: ۴۱۰
شماره مسلسل: ۷۴۵۶
گروه مطالعات بنیادین حکومتی
شهریور ماه ۱۳۸۴

آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران (دوره اول مجلس شورای ملی)

مقدمه

مجلس شورای ملی مدت هفتاد و دو سال در تاریخ معاصر ایران حضور دارد. از نخستین مجلس در انقلاب مشروطیت، به تاریخ ۱۴ مهرماه ۱۲۸۵ ش، تا پایان بیست و چهار دوره اجلاس در تاریخ ۱۸ بهمن ماه ۱۳۵۷ ش، در مجموع تعداد ۵۵۸۶ مصوبه قانونی در مجالس بیست و چهارگانه به تصویب رسیده است. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، بررسی اجمالی تاریخ ادوار مجلس شورای ملی را در دستور کار قرار داده تا پژوهش و تدوین تاریخ مجلس، آشنایی مختصر و مفید با مهمات تقنین و مجالس تقنینیه، را فراهم آورد و روشنایی فرا راه مسیر آینده باشد. گزارش حاضر نگاهی به تاریخ اولین دوره مجلس شورای ملی است.

فهرست مطالب

۱	مقدمه.....
۲	پیشگفتار.....
۳	۱. انتخابات مجلس دوره اول.....
۵	۲. فراکسیون‌ها و جریان‌های سیاسی در مجلس اول.....
۱۹	۳. کارنامه مجلس اول.....
۲۲	۴. اقدامات مجلس در امور مالیه.....
۲۷	۵. اهم مصوبات دوره اول مجلس شورای ملی.....
۲۸	۶. بیماران مجلس.....
۲۹	۷. جنگ در بهارستان.....
۳۱	۸. کمیسیون‌عالی.....
۳۲	۹. دولت‌ها در دوره اول مجلس.....
۳۳	منابع و مأخذ.....

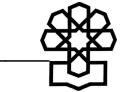
مواجهه با مسائل نامربوط به مجلس، مشکلات سایر قوا و شاه و دربار و در مجموع تمامی امور خرد و کلان مردم، وکلای فعال را که حدود شصت تن از رجال سیاسی روحانی و غیر روحانی، از مشروطه‌خواهان معروف بودند، با دشواری بسیار روبه‌رو می‌ساخت.

مجلس اول با وجود ناتوانی درونی در گام نخست و قوت دشمنان آن در بیرون، نقش تاریخی در بنیان تقین و ادامه حیات مجلس ایفا کرد. مجلس یک بار تأسیس شد و انهدام و بمباران آن به مثابه بازپس‌گیری این حق و لغو فرمان مشروطه بود. وکلای مجلس اول تا آخرین لحظه وکالت مجلس را رها نکرده و موجودیت مجلس را ابقاء نمودند.

از تشکیل اولین مجلس مشروطه در سال ۱۲۸۵ شمسی تا کودتای ۱۲۹۹ شمسی و دیکتاتوری نظامی سلطنت رضاخان در استعمار نوین، پنج دوره اجلاسیه مجلس شورای ملی تشکیل شده و تنها در نیمی از این برهه تاریخی، مجلس حضور دارد و همان مدت را مجلس در تعطیل و فترت سپری نموده است. تشکیل هر مجلس در پی دوره قبل، با مقاومت و ممانعت روبه‌رو بوده و گاه، دوره فترت بین مجالس، از دوره مجلس طولانی‌تر است. ادوار سه‌گانه اولیه پیش از پایان مدت اجلاسیه تعطیل شد. مجلس اول، بمباران شد، مجلس دوره دوم پس از اولتیماتوم روسیه به وسیله دولت منحل شد، مجلس سوم با بروز جنگ جهانگیر اول و مهاجرت گروهی از وکلا تعطیل شد.

ادوار چهارم و پنجم و ششم مجلس، عمر دو ساله^۱ خود را به پایان آوردند. دوره‌های اول تا پنجم و ششمین دوره که رضاخان هنوز توان سلط کامل بر مجلس را نداشت، ادوار شش‌گانه‌ای هستند که در تاریخ مجلس ایران قابل تأمل‌اند.

۱. مدت دوره مجلس دو سال بود و در دوره نوزدهم مجلس شورای ملی مدت هر دوره اجلاسیه به چهار سال تبدیل شد.

پیشگفتار

انقلاب مشروطیت ایران در تشکیل مجلس شورای ملی تجلی یافته و مهم‌ترین ثمره آن ایجاد پارلمان، در ایران است. بدین ترتیب مجلس به عنوان نماینده و مدافع حقوق مردم در برابر استعمار و استبداد برقا شد.

استعمار امپراتوری روس، در شمال و بریتانیا، در جنوب و استبداد دیوان و دربار شاه، هر دو سبب ویرانی و بی‌سامانی ایران بود. در این طوفان دیرپا، خانه ملت پناهی پایدار می‌بود. این گزارش، بررسی اجمالی نخستین پارلمان ایران و تاریخ دوره اول مجلس شورای ملی است.

ایرانیان سال‌ها بر خواست «عدالتخانه» که مرجع و مجلسی برای احقاد حق و عدالت باشد، پای فشردند.

علماء و آزادیخواهان با الهام از تجربیات و برنامه‌های تمدن جدید و انقلاب مدنی در غرب، اندیشه مشروطه و ترتیب پارلمان را در فرهنگ ایران فراهم آورden.

مردم وسیله روحانیون مجتمع و آگاه شدند و با اتحاد اقوام و اقتشار ایرانیان انقلاب مشروطیت پدیدار شد.

شکست انقلاب مشروطیت در برابر استعمار و استبداد با ناتوانی آن، در تغییر و تحدید قدرت و در ادامه استبداد شاه و دربار توجیه می‌شود.

مشروطیت با ظهور مجلس و تثبیت قانون، امکان انفکاک و انسجام قوا و تعیین و تأمین ملزمات اداره کشور را، عملی ساخت. نخستین مجلس کوشید با تهیه نظامنامه مجلس، جلسات بی‌نظم و برنامه‌ای را، که تا پایان عمر کوتاه آن آشفته بود و بی‌اطلاعی نیمی از اعضای آن وقت را هدر می‌داد، سامان بخشد. بنابراین اولین مصوبات آن، نظامنامه مجلس بود.

وظایف مجلس، چون تدوین قانون اساسی و سایر قوانین همراه با الزامات

تهیه شد که انتخابات طبقاتی باشد. براساس نظامنامه انتخابات که در متن آن به تعجیل در تهیه، اشاره گردید و در ۳۲ ماده تنظیم شده بود، طبقات و اصناف معین نمایندگان خود را برای عضویت در مجلس معرفی می‌کنند.^۱

شاه پس از چند روزی امتناع، با فشار مشروطه خواهان فرمان انتخابات را امضا کرد. چند اعلان تبلیغاتی در مورد انتخابات از طرف دولت و مردم صادر شد. یک هیأت ناظارت بر انتخابات مجلس از طرف شاه اعلام گردید. این عده مرکب از درباریان، شاهزادگان، علماء و تجار و اصناف، با عنوان هیأت ناظار، بر امر انتخابات افراد معرفی شده، ناظارت داشتند.

در نخستین تجربه پارلمان و انتخاب نمایندگان آن، علاوه بر نواقص و کاستی‌های نظری و عملی در قانون و توان اجرایی مردم و مشروطه خواهان، کارشکنی مستبدین در دولت و دیوان، مخل امور انتخابات و تشکیل مجلس بود.

انتخابات مجلس اول به سختی پیش می‌رفت و تا ماهها پس از آغاز مجلس نمایندگان معرفی و از شهرستان‌های سراسر کشور وارد مجلس می‌شدند. شاهزادگان نیز مدتی معرفی نمایندگان خود را به تعویق انداختند.

در نظامنامه انتخاباتی، انتخاب‌کنندگان به شش طبقه تقسیم شدند. شاهزادگان فاجار، اعیان و اشراف، علماء و طلاب، ملاکین و فلاحين، تجار و اصناف.

طبق قانون انتخابات تعداد ۱۶۰ نفر تعیین شده و تا ۲۰۰ نفر قابل افزایش بود. مجلس می‌توانست با حضور شصت و یک نفر، به تعداد نمایندگان تهران، افتتاح شود و این امر برای تسریع در تشکیل مجلس بود. شرایطی که برای رأی‌دهندگان در نظامنامه انتخابات تعیین شده، داشتن مالکیت، با ارزش هزار تومان و مکان کسب برای اصناف بود. انتخاب‌شوندگان می‌باید شرایط تابعیت ایران، با سواد بودن، معروفیت محلی، نداشتن شغل دولتی و حداقل ۳۰ سال و حداقل هفتاد سال سن را

تمامی قدرت‌های حاکم در مقابل با مجلس قرار داشتند. دولت‌ها در صدد انحلال مجلس و مجلس‌ها در کشاکش ساقط کردن دولت استبداد.

۱. انتخابات مجلس دوره اول

فرمان مشروطه به وسیله مظفرالدین شاه امضا شد(چهارده جمادی الثانی ۱۳۲۴ هـ. ق). مشروطه خواهان پس از سال‌ها مبارزه و انتظار، تلاش کردند که هر چه زودتر انتخابات را عملی ساخته، مجلس را بر پا دارند.

پایان عمر شاه بیمار نزدیک بود و با مخالفت محمدعلی میرزا ولیعهد مستبد، با مشروطه مشکلات بسیار در پیش. مشروطه خواهان نظامنامه‌های انتخابات پارلمانی کشورهای اروپایی را در چند مورد، ترجمه کرده و با استفاده از مفاد آن نظامنامه‌ای برای انتخابات اولین مجلس استنتاج کردند.

بحرالعلوم کرمانی یکی از مشروطه خواهان و نماینده دوره اول مجلس شورای ملی در خاطرات خود می‌گوید:

«صنیع‌الدوله و ملک‌المتكلمين و سید جمال‌الدین که برای تنظیم نظامنامه مجاهدت که این کار اساسی به نفع طبقه عامه خاتمه پیدا کند، مکرر می‌گفتند، نظامنامه انتخابات در حقیقت مقدمه و طلیعه قانون اساسی است و هر گاه در این مرحله ملیّون شکست بخورند و نظامنامه انتخابات روی منویات مستبدین نوشته و به امضا برسد، محال است یک قانون اساسی که حاکی مصالح عمومی و متضمن منافع ملت باشد، به دست آورد». ^۱

تدوین نظامنامه انتخابات پس از اختلافات بسیار میان خود مشروطه خواهان و نیز با مستبدین، که تلاش داشتند مجلس را به شورای دولتی تبدیل نمایند، به‌گونه‌ای

۱. تاریخ بیداری ایرانیان ج ۲ صفحه ۶۰۲ (متن نظامنامه).

۱. تاریخ انقلاب مشروطیت ایران، کتاب دوم، ص ۲۸۰.

با چهارده مهر ماه ۱۲۸۵ هجری شمسی و ۷ اکتبر ۱۹۰۶ میلادی انجام گرفت. مظفرالدین شاه و شاهزادگان و درباریان و دولتمردان، علمای روحانیون، اعیان و نمایندگان سیاسی سایر دول، در کاخ گلستان و مراسم افتتاح مجلس حضور داشتند. جشن بزرگی نیز در مدرسه نظام که از بزرگترین بناهای تهران بود با حضور قریب به دو هزار نفر از رجال برگزار شد.

محمدعلی میرزا، ولیعهد، استبداد حکومت خود در آذربایجان را شدت بخشید و همچنان به قلع و قمع مشروطه خواهان ادامه می‌داد.

پس از افتتاح مجلس تلگرافی، از طرف مظفرالدین شاه به ولیعهد مخابره شد تا بدین وسیله حکام مستبد تمام ایالات با معرفی وکلای مناطق تحت نفوذ خود همراهی کنند.^۱

کاخ گلستان، مکان موقت برای تشکیل جلسات مجلس بود. وکلا در آن محل روی زمین نشسته و جلسات را برگزار می‌کردند. چندی بعد در ۲۴ آذر ماه ۱۲۸۵ خورشیدی مظفرالدین شاه در جلسه‌ای با حضور جمعی از دولتیان و مجلسیان پس از گفتگو در مورد محل «دارالشورای کبری»، کاخ و باغ بهارستان، خانه سپهسالار که پس از فوت او در اختیار شاه بود را به مجلس شورای ملی اختصاص داد.

دو عنوان «دارالشورای ملی ایران» و «عدل مظفر» که عنوان دومی به حساب ابد مطابق با سال تاریخ برپایی مجلس ۱۳۲۴ هجری - قمری می‌باشد، بر سر در بهارستان نقش و نمایندگان از سراسر ایران خود را به مجلس رساندند.

۱. متن تلگراف شاه «دستخط مبارک همایونی به توسط ولیعهد به اهالی مملکت آذربایجان تشکیل مجلس شورای ملی و نظامنامه آن را به شما اجازه مرحمت فرمودیم وکلای شهر تبریز و سایر ولایات به تهران بیایند و به ترتیب کار مشغول شوند و به عموم متخصصین قنسولگری انگلیس عفو عمومی شامل خواهد بود».

دارا باشند. انتخابات در تهران مستقیم و یک مرحله‌ای بود. اما در شهرهای دیگر در دو مرحله انجام می‌گرفت.

در هریک از شهرهای تابع یک ایالت، طبقات ششگانه نمایندگان خود را انتخاب کرده و به مرکز ایالت می‌فرستادند و این نمایندگان از بین خود نماینده طبقه موردنظر را انتخاب و به مجلس معرفی می‌کردند. بانوان حق رأی دادن و انتخاب شدن در مجلس را نداشتند و این قانون تا دوره بیست و یکم مجلس شورای ملی و سال ۱۳۴۱ شمسی برابر با ۱۹۶۳ میلادی ادامه داشت.^۱

ترکیب نمایندگان تهران که شصت نفر از اعضای مجلس را شامل می‌شد، عبارت بودند از، چهار تن از شاهزادگان قاجار، چهار تن از علمای روحانیون، ده نفر از تجار، ده نفر از مالکان و زمینداران و سی و دو نفر از اصناف و پیشه‌وران.

اصل ششم قانون اساسی، حضور شصت و یک نفر را به عنوان حد نصاب تشکیل مجلس در نظر گرفته و جمع وکلای تهران این تعداد را با حضور یک نماینده از ورامین و نزدیک به تهران که خود را به مجلس برساند، تأمین می‌کرد. البته با عدم معرفی به موقع چند تن از نمایندگان اصناف، جلسات مجلس با تعداد کمتر از حد نصاب آغاز شد.^۲

افتتاح مجلس اول با سلام رسمی در روز هفده شعبان ۱۳۲۴ هجری قمری برابر

۱. دوره اول مجلس سنا در تاریخ ۲۰ بهمن ۱۳۲۸ شروع به فعالیت کرد و در مهر ماه ۱۳۳۰ به وسیله دکتر مصدق منحل شد و مجدداً در ۳۰ مرداد ۱۳۳۳ پس از کودتا بازگشایی شد. هشت سال بعد در ۱۹ اردیبهشت ۱۳۴۰ مجلس سنا و هم مجلس شورای ملی محمد رضا شاه منحل شده و پس از دو سال بازگشایی شدند.

حق رأی دادن و انتخاب شدن زنان در مجلس شورای ملی از دوره بیست و یکم و پس از انقلاب سفید در سال ۱۳۴۱ آغاز شد. مدت نمایندگی مجلس سنا از دوره چهارم آن مجلس به موجب اصلاحی که در ماده (۲۹) قانون انتخابات مجلس سنا به عمل آمد از ۶ سال به ۴ سال تغییر یافت. دوره چهارم مجلس سنا در سال ۱۳۴۲ آغاز به کار کرد و دوره هفتم آن تا سال ۱۳۵۷ ادامه داشت.

۲. برای اطلاعات بیشتر مراجعه شود به: مجلس و انتخابات از مشروطه تا پایان قاجاریه - فصل سوم - ص ۸۷ و تاریخ بیداری ایرانیان ص ۰۲.

ردیف	حوزه انتخابیه	نام	توضیحات
۲۲	تهران	میرزا محمد طاهر تنکابنی	
۲۳	تهران	حاج سید نصرالله... سادات اخوی	
نمایندگان تجار			
۲۴	تهران	حاج سید مرتضی مرتضوی	
۲۵	تهران	حاج حسین آقا امین‌الضرب	
۲۶	تهران	میرزا حسن خان و شوق‌الدوله	
۲۷	تهران	محقق‌الدوله	
۲۸	تهران	حاج آقا محمد بوشهری معین التجار	
۲۹	تهران	حاج محمد اسماعیل آقا تبریزی مغازه	
۳۰	تهران	حاج محمد تقی شاهروodi	
۳۱	تهران	حاج محمد علی شالفاروش	
۳۲	تهران	محمد قلیخان مخبر‌الملک	
۳۳	تهران	میرزا محمد تاجر اصفهانی	
صرفان			
۳۴	تهران	حاج سید محمد صراف‌فدائی	
نمایندگان دوره گرد، چوب فروش، نجار، صندلی‌ساز، خساط، حصیرباف، بزان، حریرفروش			
۳۵	تهران	حاج سید آقا تیرفروش	
۳۶	تهران	حاج محمد ابراهیم وارث	
۳۷	تهران	حاجی محمد تقی بنکدار	
نمایندگان اصناف، خساط، رفوگر، عبا دوز، رخت‌دوز، قلاب‌دوز			
۳۸	تهران	حاج میرزا ابراهیم خیاط‌باشی	
نماینده اصناف زرگر، دواتگر، آهنگر، حلبی‌ساز			
۳۹	تهران	سید احمد زرگرباشی	

اسامي نمایندگان طبقات و اصناف در دوره اول مجلس شورای ملی

ردیف	حوزه انتخابیه	نام	توضیحات
نمایندگان اعیان و خوانین و ملاکین			
۱	تهران	مرتضی قلی‌خان (صنیع‌الدوله)	
۲	تهران	میرزا جواد خان (سعد‌الدوله)	
۳	تهران	میرزا محمود علامیر (احتشام‌السلطنه)	
۴	تهران	میرزا حسن خان (مشار‌الملک)	
۵	تهران	دیبا‌السلطان	
۶	تهران	علی خان (نصرت‌السلطان)	
۷	تهران	حسنعلی خان (نصر‌الملک)	
۸	تهران	میرزا محمدخان صدیق‌حضرت	
۹	تهران	میرزا اسماعیل خان (عون‌الدوله)	
۱۰	تهران	حاج سید باقر سادات اخوی	
۱۱	تهران	سید یحیی لاریجانی (سید‌الحكما)	
۱۲	تهران	حاج سید ابراهیم اخوی تهرانی	
۱۳	تهران	میرزا محمودخان (مشاور‌المالک)	
نمایندگان شاهزادگان قاجار			
۱۴	تهران	اسدا... میرزا شهاب‌الدوله	
۱۵	تهران	یحیی میرزا تقی‌السلطنه	
۱۶	تهران	حاج امجد‌السلطان	
۱۷	تهران	میرزا احمد خان معظم‌الملک	
۱۸	تهران	امیرعلی خان امیر سلیمانی	
۱۹	تهران	حاج مجdal‌السلطنه	
نمایندگان و عاظ و ذاکرین			
۲۰	تهران	شيخ علی مدرس نوری	در مجلس شرکت نمود
۲۱	تهران	میرزا محسن پسر صدر العلما	پس از استغفاری شیخ محمد تقی گرانی انتخاب شد

ردیف	حوزه انتخابیه	نام	توضیحات
نماینده اصناف خرازی فروش، ساعتساز			
۵۲	تهران	حاج سید محمد ساعت فروش	
نماینده اصناف یخدان‌ساز، سراج، لباف، ترکش‌دوز، پالان‌دوز، چادر‌دوز			
۵۳	تهران	استاد کربلایی غلامرضا یخدان‌ساز	
نماینده اصناف عصار، شماع، صابون‌پیز، صابون‌فروش، نفت‌فروش			
۵۴	تهران	حاج محمدباقر صابون‌پیز	
نماینده اصناف مسگر، تفنگساز، کالسکه‌ساز، قداره‌ساز، ریخته‌گر، سفیدگر			
۵۵	تهران	سیدمحمد تقی هراتی	
نماینده اصناف صحاف، موذب، کاغذفروش، کتابفروش			
۵۶	تهران	میرزا محمود کتاب فروش خوانساری	
نماینده اصناف سمسار، حلاج، لحاف‌دوز، کنه‌فروش			
۵۷	تهران	سیدمصطفی سمسار	
نماینده اصناف قهوه‌چی			
۵۸	تهران	سیدمهدي سقطفروش	
نماینده اصناف سلمانی، حمامی، یخچال میراب، آب‌بند			
۵۹	تهران	سید ولی... خان نصر	
نماینده اصناف گیوه‌فروش، جوراب تخت‌فروش، جوراب‌دوز			
۶۰	تهران	حاج محمد تقی تاجر دهبنده	
نماینده صنف سیگاری‌ها			
۶۱	تهران	میرزا حسین علی سیگاری	
نماینده اصناف حصیرباف و تیرفروش			
۶۲	تهران	میرزا حسینعلی ماهروزاده	
به جای حاج میرزا حسین علی ارسی دوز که مستعفی بود انتخاب شد			
۶۳	تهران	آقا میرزا حسن	

ردیف	حوزه انتخابیه	نام	توضیحات
نماینده اصناف بلورفروش، شیشه‌بر			
۴۰	تهران	حاج شیخ ابراهیم بلورفروش	
نماینده اصناف قصاب، دباغ، نخ‌فروش، بره‌فروش			
۴۱	تهران	میرعبدالمطلب کردستانی امین التجار	
نماینده اصناف بقال، بنکدار، آجیل‌فروش، میوه‌فروش، علاف، رزاز			
۴۲	تهران	مشهدی باقر بقال	
نماینده اصناف علاقبند، زردوز، یراق‌دون، یراق‌باف، زرکش			
۴۳	تهران	حاج شیخ حستعلی علاقبند	
نماینده اصناف مقنی، معمار، فخار، کوره‌پیز، کاشی‌پیز، کوزه‌فروش			
۴۴	تهران	استاد حسن معمارباشی پنجه‌علی	
نماینده صنف دلال			
۴۵	تهران	حاج ملاحسن وارث	
نماینده اصناف آهنگ، نعلبند، میخ‌بر، نعل‌ساز، طارمی‌ساز			
۴۶	تهران	سیدحسین بروجردی مدیرالاسلام	
نماینده اصناف عطان، دوافروش، چای‌فروش، سقط‌ساز، طارمی‌ساز			
۴۷	تهران	شیخ حسین تهرانی سقط‌فروش	
نماینده اصناف کفش‌دون، پاره‌دون، خباز			
۴۸	تهران	حاج شیخ حسینعلی دلال	
نماینده اصناف کلاهدوز، کلامال، پوست‌دون، خزدوز			
۴۹	تهران	حاج عباسقلی نانوا	
نماینده اصناف پلوپز، چلوپز، آشپز، کبابی، کله‌پیز، یخنی‌پیز			
۵۰	تهران	حاج عبدالوهاب کلاهدوز	
نماینده اکبر پلائی			
۵۱	تهران	حاج علی اکبر پلائی	

توضیحات	نام	حوزه انتخابیه	ردیف
	میرزا ابوالحسن خان معاضدالسلطنه	تهران	۷۳
	حسین علی خان نواب	تهران	۷۴
	شیخ محمدعلی تهرانی	تهران	۷۵
	میرزا سلیمان خان	تهران	۷۶
	بیان‌السلطنه	تهران	۷۷
	میرزا حسن خان ساغدالوزاره	تهران	۷۸
نمایندگان شهرستان‌ها			
	حاج میرزا ابراهیم آقا شهید تبریزی	تبریز	۷۹
	سیدحسن تقی‌زاده	تبریز	۸۰
	میرزا ابراهیم‌خان شرف‌الدوله	تبریز	۸۱
	میرزا حسن‌خان احسن‌الدوله	تبریز	۸۲
	میرزا صادق‌خان مستشار‌الدوله	تبریز	۸۳
	حاج میرزا فضلی علی آقا	تبریز	۸۴
	میرهاشم تبریزی	تبریز	۸۵
	حاج محمد آقا حریری	تبریز	۸۶
	حاج میرزا آقا فرش فروش تبریزی	تبریز	۸۷
	هدایت‌الله... میرزا	تبریز	۸۸
	میرزا آقا اصفهانی اعتماد‌الملک (آقاخان اعتمادی)	تبریز	۸۹
	حاج میرزا یحیی امام جمعه خوئی	تبریز	۹۰
	حاج سیدمحمد حسن ثقه‌الاسلام	فارس	۹۱
	سیدجعفر	فارس	۹۲
	سیدفخر الدین فخر السادات	فارس	۹۳
	حاج حبیب‌الله قوام دیوان	فارس	۹۴
	میرزا محمدعلی‌خان	فارس	۹۵
	حاج شیخ یوسف	فارس	۹۶

توضیحات	نام	حوزه انتخابیه	ردیف
	حاج سید مصطفی	تهران	۶۴
	نماینده زرتشتیان		
	ارباب جمشید	تهران	۶۵
	نماینده ارامنه (مسیحیان)		
	آیت‌الله طباطبائی ^۱	تهران	۶۶
	نماینده کلیمی‌ها		
	آیت‌الله ببهانی	تهران	۶۷
	نمایندگانی که به جای وکلای مستعفی یا متوفی جایگزین شده‌اند^۲		
	میرزا حسن‌خان مستوفی‌الممالک	تهران	۶۸
	شیخ حسن بزدی	تهران	۶۹
	میرزا ابراهیم‌خان حکیم‌الملک	تهران	۷۰
	امان‌الله میرزا	تهران	۷۱
	مجد‌الملک	تهران	۷۲

۱. سیدعبدالله مجتبه ببهانی و سید محمد‌هادی طباطبائی دو تن از رهبران مشروطیت و از مؤثثترین وکلای دوره اول بودند. استناد مریبوط به چگونگی انتخاب آن‌ها به عنوان وکلای اقلیت‌های مسیحیان و یهودیان در دست نیست.

نظام‌الاسلام کرمانی در تاریخ بیداری ایرانیان می‌نویسد:

«منتخب طایفه ارامنه - وکالت خود را واگذار و تفویض به آقای طباطبائی نمودند و حق خود را در انتخاب اول ساقط نمودند.

منتخب طایفه هنود - حق خود را در این انتخاب واگذار به آقای ببهانی نمودند». (تاریخ بیداری ایرانیان ج ۲ صفحه ۶۳۶)

۲. در کتاب رهبران مشروطه، در شرح حال سید محمد طباطبائی تحت عنوان (وکیل ارامنه) آمده است: «در انتخابات دوره اول نظر براین بود که از طرف اقلیت وکیل انتخاب نشود، و حق انتخاب خود را به مسلمانان تفویض نمایند به همین دلیل یهودیان وکالت خود را به سیدعبدالله... و ارمینیان وکالت‌شان را به طباطبائی تفویض کردند». (رهبران مشروطه ص ۲۱۲) برای اطلاعات بیشتر رجوع شود به: صورت مذاکرات دوره دوم مجلس شورای اسلامی - جلسه ۲۵ - تاریخ شنبه ۱۱ ذی‌حجه‌الحرام ۱۲۲۷ ق.

۳. این عده از رجال سیاسی و مشروطه خواهان بودند که توسط مجلس به جای وکلایی که به دلایل مختلف حضور نداشتند انتخاب شدند.

توضیحات	نام	حوزه انتخابیه	ردیف
	حاج محمدتقی استرآبادی	گرگان	۱۲۲
	حاج شیخ غلام حسین استرآبادی	گرگان	۱۲۴
	محمد حسن خان مفتخرالممالک	مازندران	۱۲۵
	محمدعلی تاجر مازندرانی	مازندران	۱۲۶
	شیخ حسین شهید	قزوین	۱۲۷
	میرزا حسین طبیب	قزوین	۱۲۸
	شیخ ابراهیم زنجانی	زنجان	۱۲۹
	میرزا بزرگ همدانی مقبل لشگر	زنجان	۱۳۰
	میرزا محمدباقر ادیب گلپایگانی	گلپایگان	۱۳۱
	میرزا اسماعیل خان ممتازالدوله	اراک	۱۳۲
	میرزا سید حسن خان کاشانی	کاشان	۱۳۳
	میرزا نظام الدین	کاشان	۱۳۴
	میرزا سیدمهدي معتمدالتوليه	حضرت عبدالعظيم	۱۳۵
	شیخ علی محمد علائی صدرالعلماء (صدر نظری)	نظرن	۱۳۶
	شیخ عبدالکریم	یزد	۱۳۷
	عمادالاسلام	یزد	۱۳۸
	فتح الله خان بیگلی	قم	۱۳۹
	حاج شیخ محمود واعظ قمی	قم	۱۴۰
	حاج آقا میررشتی بحرالعلوم	رشت	۱۴۱
	شیخ حسن حسامالاسلام	رشت	۱۴۲
	شیخ حسین ملکالمعالی	رشت	۱۴۳
	محمد یزدی وکیل التجار	رشت	۱۴۴
	میرزا علی خان رحمتآبادی	رشت	۱۴۵
	میرزا جوادخان مؤمن الممالک	بروجرد	۱۴۶
	اسدالله میرزا مشیرالسلطان	خرمآباد	۱۴۷

توضیحات	نام	حوزه انتخابیه	ردیف
	میرزا ابوالحسن خان شیرازی	فارس	۹۷
	حاج امین التجار شیرازی	فارس	۹۸
	رضا مهدوی رئیس التجار	خراسان	۹۹
	حاج سیدعبدالحسین شهشهانی	خراسان	۱۰۰
	حاج میرزا علی آقا مجتهد	خراسان	۱۰۱
	یحیی میرزا انسان الحکما	خراسان	۱۰۲
	حاج میرزا علی نقی نظامالامالک	خراسان	۱۰۳
	حاج میرزا بابا قوامالسداد	قوچان	۱۰۴
	حاج سید ابراهیم خان عمیدالسلطنه	شهرورد	۱۰۵
	سیدهاشم احتشامالاطباء	کاشمر	۱۰۶
	حاج محمدحسین بجنوردی	بنجورد	۱۰۷
	شیخ مهدی کرمانی بحرالعلوم	کرمان	۱۰۸
	میرزا هدایت... شمسالحكماء	کرمان	۱۰۹
	شیخ محسن قاجار	کرمان	۱۱۰
	آقا نصراء... معاون التجار	کرمان	۱۱۱
	شیخ یحیی کرمانی	کرمان	۱۱۲
	محمدعلی کرمانی	کرمان	۱۱۳
	حاج میرزا علی ادیب التجار نقشینه	اصفهان	۱۱۴
	حاج سید اسماعیل دبیری اصفهانی	اصفهان	۱۱۵
	میرزا محمدهادی جواهری اصفهانی	اصفهان	۱۱۶
	میرزا قلی خان نائینی	اصفهان	۱۱۷
	دکتر محمدخان مصدق السلطنه	اصفهان	۱۱۸
	شرف الادبیا	فیروزکوه	۱۱۹
	دبیر رسائل لاهیجی	lahijan - لنگرود	۱۲۰
	میر علماء	تنکابن	۱۲۱
	میرزا سیدعلی نقی	دماؤند	۱۲۲

هیأت رئیسه مجلس دوره اول (اجلاسیه اول)

مرتضی قلی خان هدایت (صنیع الدوله)	رئیس
حاج آقا حسین امین الضرب (مهدوی) میرزا حسن خان وثوق الدوله	نایب رئیس
سید محمد تقی هراتی	منشی
حاجی سیدنصرالله... تقوی (سادات اخوی)	منشی
دیبرالسلطان	منشی
میرزا اسماعیل خان عون الدوله	منشی
میرزا ابوالحسن خان معاضدالسلطنه پیرنیا مباشر (کارپرداز)	مباشر (کارپرداز)
ارباب جمشید	مباشر (کارپرداز)
محقق الدوله	مباشر (کارپرداز)
(اجلاسیه دوم)	
حاج میرزا محمود خان احتشامالسلطنه علامیر و پس از استعفای وی میرزا اسماعیل خان ممتاز الدوله	رئیس
میرزا حسن خان وثوق الدوله	نایب رئیس
حاج حسین آقا امین الضرب (مهدوی)	نایب رئیس
حاج سیدنصرالله تقوی (سادات اخوی)	منشی
میرزا طاهر تنکابنی	منشی
میرزا مرتضی خان طباطبائی نائینی	منشی
میرزا صادق خان مستشار الدوله	منشی
میرزا ابوالحسن خان معاضدالسلطنه پیرنیا مباشر (کارپرداز)	مباشر (کارپرداز)
ارباب جمشید	مباشر (کارپرداز)
محقق الدوله	مباشر (کارپرداز)

ردیف	حوزه انتخابیه	نام	توضیحات
۱۴۸	لرستان	سیدعلی بروجردی صدرالاسلام	
۱۴۸	ملایر	میرزا محمد نظامالعماء	
۱۴۹	خوانسار	شیخ محمد باقر مشایخی خوانساری	
۱۵۰	شوشتار و دزفول	سیدعلاءالدین	
۱۵۱	همدان	حاج شیخ محمد تقی وکیل الرعایا	
۱۵۲	کرمانشاه	حاج محمد صالح خان مریدالوزاره	
۱۵۳	کرمانشاه	حاج ملک محمد کرمانشاهی	
۱۵۴	خرمشهر	میرزا محمد علی صدرالتجار نقشینه	
۱۵۵	قائنات	شیخ اسماعیل	
۱۵۶	ترفت حیدریه	شیخ محمد کاظم مجتبی	

داشت و به عقیده اعتدالی‌ها یا بهتر بگوییم مخالفین اقلیت، رویه تند و طریقه انقلابی که اقلیت پیش گرفت، کار را به توب بستن مجلس و انهدام مشروطیت کشانید و مانع شد، میان مجلس و محمدعلی شاه سازش پیدا شود، در خور آن است که در اطراف موقعیت و رویه آن بیشتر قلمفرسایی شود و سیر و سلوکی که داشت روش‌تر گردد. به طوری که در یکی از فصول گذشته تذکر دادیم این اقلیت از نمایندگان آذربایجان و چند نفر وکلای آزادیخواه و تندره مجلس تشکیل یافته بود و چون افرادی که این اقلیت را تشکیل می‌دادند همه مردمان پاکدامن و معتقد به مشروطیت بودند، در اندک زمانی توانستند توجه و اعتماد رهبران حقیقی ملت را به خود جلب نمایند و یک اتحاد و اتفاق و همکاری در میان آن‌ها ایجاد شود و در نتیجه نفوذی در میان عامه مردم پیدا کردند و چون از روز اول طریقه اقلیت بر مخالفت با دستگاه استبداد و بدینی به محمدعلی شاه استوار بود و از آمیزش و همکاری با وزرا و رجال خودداری می‌کردند و راه انتقاد و مخالفت که بهترین طریقه جلب طبقه عوام است در پیش گرفته بودند، در اندک زمانی شهرت بهسازی پیدا کرده و اعتماد مردم را بیش از پیش به خود جلب نمودند.

از طرف دیگر وکلای مت念佛 مجلس و رؤسای روحانیون که خود را موجد نهضت مشروطیت می‌دانستند و متولی آن دستگاه نوین می‌پنداشتند، نمی‌خواستند که عده‌ای غیرمعروف که کم‌ترین حق و سهمی در ایجاد مشروطیت نداشتند و کسی آن‌ها را نمی‌شناخت و در کشمکش‌های گذشته نامی از آن‌ها در میان نبود خود را به میدان اندخته و مقامی را که آنان در انحصار خود می‌پنداشتند غصب کنند یا در آن شریک و سهیم گردند. مهم‌ترین اشخاصی که مخالف با اقلیت بودند، آقا سید عبدالبهانی و چند نفر تجار مت念佛 از قبیل حاجی امین‌الضرب و حاجی معین بوشهری و حاجی محمدتقی بنکدار و حاجی محمد اسماعیل آقا بودند که خود را ارکان مشروطیت

۲. فراکسیون‌ها و جریان‌های سیاسی در مجلس اول

در نخستین دوره مجلس، وکلا به دو دسته تقسیم می‌شوند. نیمی از اعضای مجلس نمایندگان اصناف بودند که عمدتاً از امور سیاسی دور و بی‌اطلاع بوده و در سیاست‌های مجلس تأثیری نداشتند. تنها آرای آن‌ها محاسبه می‌شد و حضورشان در بسیاری موارد اتلاف وقت مجلس را سبب می‌شد. نیمی از نمایندگان مشروطه‌خواه، شامل رجال سیاسی و علماء و روحانیون بودند که اندیشه و اقدامات آنان سیاست مجلس را تعیین می‌کرد و دیگر وکلا به آنان تأسی داشتند.

مجلسیان به دو گروه تندره و معتدل تقسیم می‌شدند و تعدادی از سیاستمداران متمایل به مستبدین نیز حضور داشتند. مقدمات تشکیل احزاب در جریان دوره اول مجلس فراهم آمد، اقلیت تندره مجلس به زعامت تقی‌زاده و وکلای انجمن تبریز حزب دمکرات را در دوره دوم مجلس تشکیل داد. این حزب که بعداً با نام اجتماعیون عامیون فعالیت داشت به مبانی سیاسی سوسیال دمکراتی اروپا گرایش داشت. گروه معتدل که اکثریت مجلس را داشت، مشروطه‌خواهان، رجال سیاسی و علمای روحانی را شامل می‌شد.

فعالیت احزاب در دوره دوم مجلس آغاز شد و حزب اجتماعیون اعتدالیون تأسیس شد که اکثریت معتدل را در برداشت.

تقی‌زاده، نماینده تبریز، در توضیح موضع سیاسی وکلا، بیست نفر را آزادیخواه (تندره) و سی و پنج نفر را معتدل معرفی کرده است.

ملک‌زاده در کتاب تاریخ مشروطیت ایران موقعیت جناح‌بندی در داخل مجلس را چنین توصیف می‌کند:

«نظر به موقعیت مهمی که اقلیت تندره مجلس که به قیادت تقی‌زاده تشکیل یافته بود، در جریان انقلاب پیدا کرد و تأثیری که در وقایعی که از این به بعد پیش آمد

مظفرالدین شاه حدود دو ماه پس از تشکیل مجلس در تاریخ ۱۸ دی ماه ۱۲۸۵ خورشیدی درگذشت و محمدعلی شاه که مدتی قبل، از تبریز به تهران آمده و عملاً امور سلطنت را به عهده داشت، ده روز بعد تاجگذاری کرد.

۳. کارنامه مجلس اول

پس از انتخاب هیأت رئیسه نایندگان، قسمنامه به امضا رسانیدند. در اولین جلسات مجلس کمیسیونی برای تهیه نظامنامه مجلس انتخاب شد. تدوین قانون اساسی به کمیسیون دیگری واگذار شد، در اوایل دوره، دولت لایحه‌ای برای استقرارض بیست کورو تومان وام از دولتین روس و انگلیس به مجلس تقدیم کرد. مجلس پس از مذاکرات، لایحه را رد کرده و اجازه دریافت وام را به دولت نداد. در نتیجه کشمکش میان مجلس و دولت بیشتر شد. رسیدگی به اعتبارنامه‌ها با اختلافات بسیار همراه بود و دخالت مستبدین در ولایات موجب تردید، در نحوه انتخاب و اعتبارنامه بسیاری از وکلا شد. ایستادگی در برابر حکام و خوانین مستبد، نیز در برنامه مجلس اول بود. مجلس، مخالفان مشروطه را سلب مقام و اختیار کرده و از قلمرو نفوذ آنان بیرون می‌راند. برکناری ظل‌السلطان، حاکم ظالم اصفهان و عزل آصف‌الدوله از حکومت خراسان و برداشتن کامران میرزا از وزارت جنگ، از این‌گونه اقدامات است. مجلس تحدید بودجه مستمری دربار از شاه گرفته تا شاهزادگان و اشراف، از محل خزانه مملکت تأمین می‌شد، را با قدرت به انجام رساند. کمیسیون مالیه تشکیل شد و به مدت هفت ماه به تقلیل مستمری‌های گزارف که بیشترین مبلغ بودجه را دربرمی‌گرفت، پرداخت. حتی مقرری شاه تعیین شد، به میزان سالی ششصد هزار تومان نقد، پنج هزار خروار غله و ده هزار خروار کاه.

می‌دانستند و اکثریت مجلس را هم در دست داشتند.^۱ مشروطه‌خواهان و مردم در جریان انقلاب، در مجتمع محلی و صنفی گردهم آمدند و در تمام شهرهای بزرگ این گروههای مردمی با نام انجمن به فعالیت و مبارزات مشروطه‌خواهی پرداختند. انجمن‌های صنفی و محلی نقش شوراهای مردمی را ایفا می‌کردند و مجاهدتها و جنگی آن‌ها با مستبدین به وسیله این انجمن‌ها و قوای مسلح آن، انجام می‌گرفت.

یک انجمن مرکزی به وسیله مشروطه‌خواهان در پایتخت ایجاد شده بود. اما در عمل، انجمن تبریز مؤثرتر بود و با قشون استبداد و نیز قوای روس بسیار جنگید. پس از فرمان مشروطه و تشکیل مجلس، از دیاد انجمن‌ها در پایتخت^۲ و دیگر شهرها و ورود عناصر نامطلوب و مستبدین و نیز آشوب، در انجمن‌ها مشکلات بسیار برای مجلس پدید آورد. مجلس توان اداره آن‌ها را نداشت و انجمن‌ها که عملًا مستقل بودند در همه امور دخالت می‌کردند.

دولت از اخلال آن‌ها در مسائل اجرایی به مجلس شکایت می‌برد، انجمن‌ها مسلح بودند و پرتاب بمب به سوی محمدعلی شاه و قتل‌هایی که حادث می‌شد، هراس از انجمن‌ها را تشدید می‌کرد و مطبوعات از هرج و مرج و عدم امنیت سخن می‌رانند. شاه و مستبدین خواهان انجمن‌ها شدند.

انجمن‌ها نیز مسائل و مشکلات خود را به مجلس، عرضه می‌کردند و مراجعات و تجمع و دوسيه‌های^۳ مربوط به آن‌ها مخل نظم برنامه و وقت مجلس بود. مردم عریضه شکایات و تظلمات خود را مستقیماً به مجلس عرضه می‌کردند و کثرت این نامه‌ها که می‌باید به عدیله^۴ ارجاع می‌شد، کار مجلس را بیشتر می‌کرد.

۱. تاریخ انقلاب مشروطیت ایران، کتاب سوم، ص ۵۰۹.

۲. تعداد انجمن‌ها در تهران بین ۱۴۰ تا ۲۰۰۰ مورد و دارای ۳۰،۰۰۰ نفر عضو در تواریخ ثبت است.

۳. دوسيه=پرونده

۴. قانون و تشکیلات عدیله در مجلس دوم به تصویب رسید.

داشتند، از گمرکات ایران خواستار شد. شاه سرانجام به این امر تسلیم گردید. اخراج مستشاران بلژیکی نمونه قدرت و موفقیت مجلس اول، محسوب شده و در اروپا انعکاس یافت.

در مورد چگونگی تدوین قانون اساسی روایات گوناگون است، متن قانون اساسی مشتمل بر (۵۱) ماده، بر گرفته از ترجمه قانون اساسی ممالک اروپا و در مجموع اقتباس از قانون اساسی فرانسه می‌باشد که با تعییرات در کم و کیف آن‌ها، متناسب با ملزمومات ملی تدوین شده است.

در قانون اساسی مشروطیت دو مجلس قانونگذاری، شورا و سنا، مانند قانون اساسی بلژیک در نظر گرفته شده است. مجلس سنا متشکل از شصت نماینده می‌باشد که نیمی از آنان سناتورهای انتصاب شده از جانب شاه و سی نفر دیگر، با آرای مردم انتخاب می‌شوند. قوانین به تصویب هر دو، مجلسین شورا و سنا می‌رسد. پرچم رسمی ایران مانند پرچم بلغارستان به رنگ‌های سبز و سفید و قرمز انتخاب شده و نشان سنتی شیر و خورشید در وسط آن قرار دارد.

بخش‌هایی از مفاد قانون اساسی، همراه با متمم قانون اساسی با فاصله یک سال پس از تصویب قانون اساسی در مجلس اول تنظیم شده است. متمم قانون اساسی که اولين ماده آن اعلام اسلام و تشیع به عنوان مذهب رسمی است برای برقراری و انطباق قوانین اسلام، در قانون اساسی موادی را تصویب نمود، اعتبار قوانین در ماده (۲۷) منوط به تطابق آن با قوانین شرع شده است.

در متمم قانون اساسی نظارت حداقل پنج نفر از علمای طراز اول بر قوانین و مصوبات مجلس شورای ملی مقرر شد. این هیأت که منتخبین مراجع و علمای تشیع در نجف و ایران بودند در مجلس دوم به عنوان مجتهد طراز اول حضور داشتند. مدرس و امام جمعه خوئی دو تن از علمای طراز اول در دوره دوم، در دوره سوم به عنوان نماینده انتخاب شدند و قانون طراز اول عملًا ملغی شد.

در این برهه مقابله شاه و دربار با مجلس شدت گرفت. همچنین برای تنظیم بودجه و کاهش کسری آن حکام ولایات و ایالات موظف شدند، علاوه بر حذف مقرراتی‌های گزاف که دریافت می‌داشتند، مالیات عواید مناطق تحت سلط خویش را پرداخت نمایند. ملاکین نیز موظف به پرداخت مالیات جنسی از محصول جو و گندم شدند.

از نخستین آرای مجلس در روزهایی که هنوز در بهارستان مستقر نشده بود، منع واگذاری امتیازات اتباع ایران به اتباع خارجه بود. پیش از آن برخی از اشخاص صاحب مقام و نفوذ امتیازی را که برای استخراج معادن یا راهسازی یا صادرات کالا و دیگر امور، به دست می‌آوردند، به یک تبعه یا شرکت خارجی می‌فروختند، مجلس اول این کار را منع کرد.

محمدعلی شاه که بارها بر وفاداری به مشروطه قسم یاد کرده بود، مخالفت با مجلس را تشدید می‌نمود و با تمام قوا در تخفیف و تخرب مجلس می‌کوشید. در جشن تاجگذاری که تمامی مقامات رسمی شرکت داشتند، از نمایندگان مجلس دعوت به عمل نیامد. چون مجلس تشکیل شد، کابینه جدید می‌باید تعداد هشت نفر وزیر به مجلس معرفی نماید. اولین دولت پس از آغاز مجلس دوره اول، کابینه مشیرالدوله در موقع معرفی وزرا به مجلس، به وسیله معاون او محتمسلسلطنه، از شاهزاده کامران میرزا وزیر جنگ نامی به میان نیاورده و مسیو نوژ^۱ بلژیکی وزیر گمرکات معرفی شد به این دلیل این دو وزیر زیر نظر شاه قرار داشته باشند و نه مجلس.

بدین ترتیب اختیارات قانونی مجلس نادیده گرفته می‌شد. مجلس، تشبات شاه به ایجاد موائع و صدمات در امور مجلس و نامنی و نابسامانی در سراسر ایران به وسیله مستبدین و تحрیکات آنان را دانسته، اما برای جلوگیری از جنگ و درگیری بیشتر میان قوای نظامی مستبدین و مشروطه‌خواهان، مدارا می‌کرد.

مجلس برکتاری مستشاران بلژیکی، را که در بسیاری از امور داخلی مداخله

از مهمترین حوادث تاریخ مجلس اول انعقاد قرارداد ۱۹۰۷ میان روسیه و بریتانیا است که طبق آن ایران به نوعی مستعمره جدید این دو امپراتوری در آینده و در نظام نوین مشروطه تبدیل می‌شد و نوید مساعدت در اصلاح و ترقی در آتیه کشور را به وسیله انعقاد قراردادهای فیما بین، مطرح می‌ساخت.

متن معاهده چنین آغاز می‌شود:

«دولتهای بریتانیای کبیر و روسیه به شکل متقابل متعهد می‌شوند که تمامیت و استقلال ایران را محترم بدارند و از روی صداقت و اخلاص آرزو می‌کنند که در سراسر این کشور نظم برقرار شود و به طوری مسالمت‌آمیز ترقی و تکامل یابد و نیز امتیازات متساوی بازرگانی و صنعت ملت‌های دیگر ایجاد گردد».

مجلس و مردم همراه با دولت و دربار و شاه با قرارداد ۱۹۰۷ به مخالفت برخاستند و این حرکت استعمار را عقیم ساختند.

تلگراف، نقش ارتباط مردم و مشروطه‌خواهان در سراسر ایران و تبادل افکار و اخبار و اعلام مواضع و همکاری انقلابیون، از افراد و طبقات مردم و علماء و اهالی شهرهای مختلف را دارا بود و مستبدین سعی در قطع سیم و تلگراف بسیار در نقاط گوناگون، داشتند. مشروطه‌خواهان دفاتر تلگراف را تصرف کرده و اعلان موردنظر خود را مخابرہ می‌کردند، تلگرافخانه‌ها محل تحصن بود.

اولین روزنامه که در زمان مظفرالدین شاه، عنوان روزنامه آزاد پیدا کرد روزنامه مجلس بود که در سال ۱۳۲۴ هجری - قمری پس از انعقاد مجلس، تأسیس شد. این روزنامه به مدیریت محمدصادق طباطبایی فرزند شهید آقا سید محمد طباطبایی که خود و پدرش از آزادیخواهان و مشروطه‌خواهان نامی بودند اداره می‌شد و از تدقیق و نظارت دولت معاف بود.

در این دوره تعداد نشریات رو به فزونی گذارده و حدود صد و پنجاه جریده به طبع می‌رسید.

تصویب متمم قانون اساسی در (۱۰۷) ماده که می‌باید قانون اساسی را کامل کند از مهمترین کارهای مجلس اول بود. این متمم جایگاه و حدود اختیارات مجلس را تبیین و کاستی‌های دیگر قانون اساسی را که بسیاری از قوانین مربوط به اختیارات شاه و دولت و ملت را دربرمی‌گرفت، روشن می‌ساخت. در مجلس، کمیسیونی برای تدوین متمم قانون اساسی تعیین و متن آن نوشته شد و مورد تأیید مجلس قرار گرفت.

شاه با این قانون مخالفت کرد و حاضر به امضای آن نشد. شاه و درباریان و ارباب قدرت که حقوق برابر با حقوق ملت نمی‌خواستند، به مبارزه با متمم قانون اساسی که در ماده (۸) حقوق همه آحاد ملت را یکسان می‌شمرد، برخاستند.

مردم در کنار مجلس قرار گرفته، خواهان امضای متمم قانون اساسی شدند. مجلسیان و مشروطه‌خواهان، مدت چهل روز در مجلس متحصّن شدند. مردم در اطراف مجلس گرد آمدند و تعطیل عمومی اعلام داشته، به مقاومت پرداختند. تبریز و آذربایجان نیز با تعطیل عمومی، تلگراف حمایت از مجلس را روانه تهران ساختند.

شهرستان‌ها چون اصفهان، شیراز، رشت، کرمان، کرمانشاهان، گیلان، خراسان به پا خاستند و در تلگرافخانه‌ها متحصّن شدند. علمای نجف در تلگراف‌های خود به شاه، خواهان تسليم او در برابر خواست ملت شدند. سرانجام پس از دو ماه کشمکش محمدعلی شاه مجبور شد، متمم قانون اساسی را امضا کند.

از اقدامات مجلس دوره اول در مخالفت با قراردادهای استعماری و اعطای امتیاز به خارجی‌ها، مخالفت با امتیاز نفت دارسی بود که قبلًا در سال ۱۹۰۱ میلادی، شرکت نفت انگلیس و ایران امتیاز انحصار اکتشاف و استخراج و فروش تمامی نفت ایران را دریافت داشته بود.

نمایندگان در مورد این امتیازنامه از وزیر معدن وقت توضیح خواستند و مذاکراتی در مجلس به عمل آمد که ناتمام ماند.

۵. اهم مصوبات دوره اول مجلس شورای ملی

- مصطفیات مهم در دوره اول مجلس شورای ملی شامل موارد زیر است:
۱. قانون اساسی به اسم نظامنامه اساسی مشتمل بر (۵۱) اصل، در ۱۴ ذیقعده ۱۳۲۴ هجری - قمری برابر با ۸ دی ماه ۱۲۸۵ هجری شمسی برابر با ۳۰ دسامبر ۱۹۰۶ میلادی به امضای مظفرالدین شاه رسید؛
 ۲. متمم قانون اساسی در (۱۰۷) ماده، در تاریخ پانزدهم مهر ماه ۱۲۸۶ هجری شمسی به امضای محمدعلی شاه رسید (اکتبر ۱۹۰۷ میلادی)،
 ۳. قانون بلديه، (در تاریخ ۱۲ خرداد ماه ۱۲۸۶ شمسی تصویب شد)،
 ۴. قانون آزادی مطبوعات شامل (۵۲) ماده و «۱» بند (در تاریخ ۱۸ بهمن ۱۲۸۶ شمسی به تصویب رسید)؛
 ۵. قانون تشکیلات ایالات و ولایات و دستور کار حکام در (۴۵۹) ماده و «۲۷۶» بند و (۴۶) تبصره ضمیمه (در تاریخ ۲۷ آذر ماه ۱۲۸۶ شمسی تصویب شد)؛
 ۶. قانون انجمن‌های ایالتی و ولایتی در (۱۲۲) ماده و (۳) تبصره و «۳۸» بند و ۵ ردیف (در تاریخ اول اردیبهشت ماه ۱۲۸۶ شمسی به تصویب رسید)؛
 ۷. قانون نظامنامه داخلی در (۹۰) ماده (در تاریخ ۲۹ مهر ماه ۱۲۸۵ شمسی تصویب شد)؛
 ۸. قانون وظایف در (۱۰) ماده (در تاریخ اول اردیبهشت ماه ۱۲۸۷ شمسی)،
 ۹. قانون رشوه و مجازات آن (در تاریخ ۲۰ اسفند ماه ۱۲۸۵ شمسی تصویب شد)؛
 ۱۰. قانون انجمن‌های تجاری (در تاریخ اسفند ماه ۱۲۸۷ تصویب شد)؛
 ۱۱. قانون نواقل بلدى،
 ۱۲. قانون تعیین مقررى دربار سلطنتى،
 ۱۳. قانون عدليه که شور شد ولی تمام نشد (در دوره دوم مجلس به انجام رسید)؛
 ۱۴. قانون مميزي علمي (در سال ۱۳۲۵ هجری شمسی تصویب شد)؛

۴. اقدامات مجلس در امور مالیه

«مجلس انجمن مالیه مرکب از دوازده نفر تشکیل داد که در هفت الی هشت ماه کار دائمی و بدون راحت ۲۱ کرور^۱ و نیم تومان خرج دولت را جرح و تعديل و ۱۵ کرور و نیم عایدات دولت را، مبالغی تزیید کرد. به طوری که هشت کرور تومان تفاوت معامله شد. انجمن مالیه علاوه بر جلوگیری از ضرب سکه نقره که اسباب ترقی میزان پول ایران و تنزل مقدار اقساط قروض دولتی به روس، تقریباً به مقدار ۱۳۰۰۰ تومان در سال شد و نیز تغییر اداره خالص جات دولتی و افزایش وجه اجراه اموال دولتی از قبیل خاک معدنی جزیره هرمز و جنگلهای مازندران و غیره اصلاحاتی در مالیه انجام داد».^۲

نسخ قاعده تیول و روش تسعیر که به مرور زمان ملاکین به وسائل واسطه بازی و نفوذ شخصی مالیات جنسی خود را که باید به عمال دولت بپردازند در محل به قیمت عادله تسعیر کرده و وجه نقد آن را می‌پرداختند، امور مالیه را بهبود بخشید. «از دیگر مسائل مهمی که مورد توجه مجلس قرار گرفت طرح تأسیس بانک ملی در مقابل بانک شاهی بود. در تاریخ ۵ آذر ماه ۱۲۸۵ هجری شمسی، ۹ ذیقعده ۱۳۲۴ هجری قمری مطابق با اول فوریه ۱۹۰۷ میلادی، اساسنامه بانک ملی ایران به تصویب رسید و اعلان آن در تاریخ ۹ آذر ماه ۱۲۸۵ شمسی منتشر شد، با این‌که عموم طبقات مردم از جمله زنان و کودکان و مردمان فقیر با جزئی پسانداز و طلاق با فروش کتاب خود به پشتیبانی نمایندگان برای رفع نیازمندی کشور پیشقدم شدند، باز هم تأسیس بانک ملی به سبب اشکالات و موانع بی‌شمار عملی نگردید».^۳

۱. کرور معادل پانصد هزار تومان است.

۲. ادوار مجالس قانونگذاری در دوران مشروطیت، ج ۱، ص ۱۱۰.

۳. ادوار مجالس قانونگذاری در دوران مشروطیت، ج ۱، ص ۱۱۰.

مدافعان مجلس که در ساختمان مسجد سپهسالار و عمارت مجلس سنگر گرفته بودند، مبدل به جنگی سخت شد. چون توب به مجلس باریدن گرفت، وکلا از عمارت خارج شده، در باغ پناه گرفتند و به مدافعان دستور دادند تا مقاومت را پایان دهند. همه متفرق و متواری شدند. نمایندگان مجلس، یا دستگیر و در باغشاه حبس شدند یا متواری گشتد.

قشون استبداد و قزاق‌های دولتی با فرماندهی صاحب منصبان روس و در رأس آن‌ها کلزل لیاخوف فرمانده قوای قزاق ایران ساختمان مجلس را به توب بسته و تمامی ساختمان‌های بهارستان را ویران نموده و غارت کردند. وکلایی که به دست قشون استبداد گرفتار آمدند، برخی در باغشاه به صور دهشتناک، در برابر محمدعلی شاه به قتل رسیدند.^۱ بسیاری محبوس یا تبعید شده و عده‌ای متواری گشتد.

محمدعلی شاه در دستخطی خطاب به مشیرالسلطنه انحلال مجلس را اعلام داشت که در آن آمده بود:

«برای جلوگیری از توسعه فساد و آسایش عامه مردم از امروز تا سه ماه دیگر مجلس را منفصل نمودیم. پس از پایان این مدت وکلای متین برای مجلس شورا و سنا انتخاب و پارلمان طبق اصول قانون اساسی افتتاح خواهد شد». دوره‌ای که در تاریخ معاصر ایران به عنوان استبداد صغیر نامیده شده، از دوم تیر ماه سال ۱۲۸۷ شمسی، با به توب بستن مجلس شورای ملی از سوی قوای محمدعلی شاه و برچیده شدن مشروطیت آغاز شد و حدود سیزده ماه پس از آن در روز ۲۴ تیر ماه سال ۱۲۸۸ شمسی با فتح تهران به وسیله مشروطه‌خواهان پایان یافت.

شاه که می‌دانست نمی‌تواند در برابر مشروطه‌خواهی و خواست مردم که داشتن مجلس بود مقاومت ورزد، در دو دستخط اعلام کرد که قصد دارد مجلس جدیدی با

۱. ملک‌المتكلمين و میرزا جهانگیر خان در باغشاه کشته شدند. سید جمال‌الدین نیز پس از فرار از تهران به قتل رسید.

۱۵. تصویب پروگرام کابینه سپهدار اعظم.

۶. بمباران مجلس

مجلس اول در عمر کوتاه خود به مدت یک سال و هشت ماه و هفده روز، توانست تصویر یک مجلس مؤثر و مفید را به عنوان نخستین تجربه پارلمان در ایران بر برگهای تاریخ ترسیم کند و در نهایت مظلومیت به خاک و خون کشیده شد.

مجلس، پیش از پایان دو سال، دوره قانونی خود، در تاریخ دوم تیر ماه سال ۱۲۸۷ شمسی به توب بسته شد. وکلای مبرز مجلس به شهادت رسیده و محبوس شدند و دوره اول مجلس شورای ملی منحل شد.

روز پنجشنبه چهاردهم خرداد ماه سال ۱۲۸۷ شمسی، شاه به باغشاه رفت. او برای جنگ با مشروطه آماده شده بود. گروههایی از سربازان سیلاخوری و ایادی شاه به خیابان‌ها ریخته و به آشوب و ایجاد هرج و مرج پرداختند.

سیم‌های تلگراف را پاره کردند و مردم را متوجه ساختند. مجلس از نیروهای طرفدار خود که اعضای انجمن‌ها بودند و مجاهدین مسلح مشروطه خواست تا از درگیری پرهیز نمایند. بحران روز به روز بیشتر می‌شد. شاه در اعلانی خواهان تبعید هشت تن از مشروطه خواهان شد.

۷. جنگ در بهارستان

روز دوم تیر ماه سال ۱۲۸۷ شمسی در بهارستان، چند آراده توب در مقابل مجلس مستقر شد. جنگ با شلیک تیر تفنگ آغاز شد و باغ و عمارت مجلس به توب بسته شد. درگیری شدید میان قوای قزاق و سایر تفنگداران دولتی به فرماندهی روس‌ها و

تعیین دولت جدید و مقدمات انتخابات مجلس دوره دوم پرداخت. قانون جدید انتخابات از طرف دولت تصویب و منتشر شد. مقدمات انتخابات دوره دوم مجلس شورای ملی آغاز شد و پس از یک سال و چهار ماه و بیست و یک روز، فترت، دوره دوم مجلس شورای ملی تشکیل شد.

۹. دولتهای در دوره اول مجلس

در مدت عمر کوتاه مجلس اول در مجموع نه کابینه دولت تشکیل و به مجلس معرفی شد:

۱. کابینه میرزا نصرا... خان نائینی - مشیرالدوله (پیرنیا)،
۲. کابینه میرزا سلطانعلی خان وزیر افخم،
۳. کابینه میرزا علیاصغر خان اتابک - امینالسلطان،
۴. کابینه میرزا احمدخان مشیرالدوله،
۵. کابینه میرزا ابوالقاسم ناصرالملک همدانی (قرگوزلو)،
۶. کابینه حسینقلی خان نظامالسلطنه مافی،
۷. کابینه دوم نظامالسلطنه مافی،
۸. کابینه سوم نظامالسلطنه مافی،
۹. کابینه میرزا احمدخان مشیرالسلطنه.

نظامنامه جدید تشکیل دهد. برای برپایی و تهیه نظامنامه این مجلس جمعی را به عنوان (مجلس شورای کبرای مملکتی) انتخاب نمود.

پس از جنگ شاه علیه مشروطه‌خواهان و انحلال مجلس و نادیده انگاشتن مشروطه و قانون اساسی و آغاز استبداد صغیر آزادیخواهان در شهرهای مختلف برای تجدید مشروطیت و مجلس به مبارزه با حکومت محمدعلی شاه ادامه دادند و قوای خویش را گرد آورده، به ارتش‌های مردمی مسلح، تبدیل شدند.

در آذربایجان قوای مجاهد ملی به سرداری ستارخان و باقرخان به پا خاستند. چند هزار نفر قوای دولتی به تبریز روانه شدند و تبریز را محاصره کردند. روس‌ها نیز در این میان ارتش خود را به بهانه حمایت از اتباع روس، به تعداد بیشتر به اشغال تبریز و مناطق دیگر گسیل داشتند. مشروطه‌خواهان بختیاری از اصفهان و فارس و گروه‌های مجاهدین از رشت و شمال کشور به جانب پایتخت حرکت کردند.

مشروطه‌خواهان پس از چهار روز نبرد، از چهارم تا هشتم تیر ماه سال ۱۲۸۷ هجری شمسی پایتخت را تصرف کردند.

محمدعلی شاه، با پنج هزار تن از همراهانش به سفارت روس پناهنده شد. سپس همراه قوای نظامی روس، به روسیه رفت و به تدارک حمله و بازگشت به ایران پرداخت.

۸. کمیسیون عالی

در نبود مجلس اجلاسی از نمایندگان مجلس اول و بزرگان مورد قبول مردم، علماء و مجتهدان و مجموع بیست و پنج نفر از آزادیخواهان در مجلس شورای ملی منعقد شد. مجلس عالی در اولین جلسه خود محمدعلی شاه را به علت پناه بردن به سفارت روس از سلطنت خلع کرد و ولیعهد سیزده ساله او به نام احمد میرزا به سلطنت منصوب شد. عضدالملک رئیس ایل قاجار به نیابت سلطنت انتخاب شد. کمیسیون همچنین به

منابع و مأخذ

۱. تاریخ انقلاب مشروطیت ایران، دکتر مهدی ملکزاده، انتشارات علمی، تهران - بی‌تا.
۲. تاریخ بیداری ایرانیان، ناظم الاسلام کرمانی، به اهتمام سعیدی سیرجانی، انتشارات آگاه - نوین، تهران، سال ۱۳۶۲.
۳. ادوار مجالس قانونکنزاری در دوران مشروطیت، یونس مروارید، نشر اوحدی، تهران، سال ۱۳۷۷.
۴. خاطرات و خطرات، مهدی قلی هدایت، کتابفروشی زوار، تهران، سال ۱۳۶۱.
۵. اوراق تازه‌یاب، مشروطیت و نقش تقی‌زاده، به کوشش ایرج افشار، انتشارات جاویدان، سال ۱۳۵۹، تهران.
۶. بیماران مجلس شورای ملی در سال ۱۲۲۶ هجری، خاطرات ن - پ - مامونتف، به اهتمام همایون شهیدی، انتشارات اشکان، تهران، سال ۱۳۶۳.
۷. مرد روزگاران، علی مدرسی، نشر هزاران، تهران، سال ۱۳۷۴.
۸. مجلس و پژوهش، بخش مدرس‌شناسی، شماره ۱۰ تا ۲۶، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۹. مجلس و انتخابات از مشروطه تا پایان قاجاریه، منصوره اتحادیه (نظام مافی) نشر تاریخ ایران، تهران، سال ۱۳۷۵.
۱۰. تاریخ احزاب سیاسی ایران، ملک‌الشعراء بهار، انتشارات امیرکبیر سال ۱۳۷۱.
۱۱. انقلابات ایران، ویکتور برار، ترجمه ضیاءالدین دهشیری، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، سال ۱۳۵۷.
۱۲. نهضت مشروطه ایران، واحد نشر اسناد، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌الملل وزارت امور خارجه.
۱۳. استناد روحانیت و مجلس، عبدالحسین حائری، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، سال ۱۳۷۶.
۱۴. ساختمان مجلس شورای ملی (بهارستان)، محمد مدرسی، روزنامه خانه ملت، سال ۱۳۸۰.
۱۵. قانون انتخابات مجلس از مشروطه تا انقلاب اسلامی، محمد مدرسی، روزنامه خانه ملت، سال ۱۳۸۰.
۱۶. انقلاب مشروطیت ایران، ادوارد براون، ترجمه مهری قزوینی، نشر کویر ۱۳۷۶.
۱۷. انقلاب مشروطیت، از سری مقالات دانشنامه ایرانیکا، ترجمه پیمان متین، انتشارات امیرکبیر، سال ۱۳۸۲.
۱۸. لوح قانون - مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۱۹. رهبران مشروطه، ابراهیم صفایی، انتشارات جاویدان سال ۱۳۶۲.

شناختنامه گزارش

شماره مسلسل: ۷۴۵۶

عنوان گزارش: آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران (دوره اول مجلس شورای ملی)

Report Title: An Introduction of History of The Legislative Assembly In Iran The one Parliament of The National Consultative Assembly

نام دفتر: گروه مطالعات بنیادین حکومتی

تھیہ و تدوین: محمد مدرسی

ناظر علمی: سید یونس ادیانی

متقاضی: معاونت پژوهشی

ویراستار: طاهره صفری نهاد

سایر همکاران: —

واژه‌های کلیدی و معادل انگلیسی آنها: —

منابع و مأخذ تھیہ گزارش:

در انتهای گزارش درج شده است.

آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران

(دوره دوم - ۲۴ آبان ۱۲۸۸ تا ۳ دی ۱۲۹۰ خ)

کد موضوعی: ۴۱۰
شماره مسلسل: ۷۴۵۷

گروه مطالعات بنیادین حکومتی
شهریور ماه ۱۳۸۴

آشنایی با مجالس قانونگذاری در ایران

(دوره دوم - ۲۴ آبان ۱۳۸۸ تا ۳ دی ۱۳۹۰ خ)

مقدمه

مجلس شورای ملی در دوره دوم بسیاری از مشخصات پارلمان را دارا بود. تجربه مجلس اول و انهدام آن و یک سال مبارزه برای بنای دوباره مجلس در دوره دوم، جایگاه واقعی مجلس را ثبت کرد. چنان‌که آوازه پارلمان ایران در پارلمان‌های اروپا و جهان بالا گرفت.

بعضی از بزرگان آن روزگار، نمونه نمایندگی مردم در پارلمان را در مجلسی فعال با کثرت مصوبات به نمایش گذاشتند. آنان با تمامی نواقص و مشکلات چون حملات و جنگ‌های استعمار و استبداد و اولتیماتوم، ایران را از میان توفان‌های هراسناک عبور دادند. این گزارش نگاهی به تاریخ اجلاسیه دوره دوم مجلس شورای ملی است.

پیشگفتار

ایران و اوضاع نابسامان آن را در زمان دوره دوم مجلس شورای ملی صنیع‌الدوله^۱ در جزوی‌ای با عنوان «راه نجات»، چنین توصیف نموده است:

۱. مرتضی قلی خان صنیع‌الدوله که این لقب را در جوانی از ناصرالدین شاه دریافت نموده در کسوت وزارت مانند پدران خود، در صحنه سیاسی ایران حضور داشت و در نخستین مجلس شورای ملی به عنوان اولین رئیس مجلس در ایران انتخاب شد. وی در جزویه (راه نجات) نظرات اقتصادی برای پیشرفت ایران ارائه نموده است. صنیع‌الدوله در روز چهارم صفر ۱۳۲۹ ق مورد سوء قصد قرار گرفت و کشته شد.

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۲	پیشگفتار
۴	فترت
۶	کمیسیون‌های عالی
۸	انتخابات دوره دوم
۱۰	اسامی نمایندگان دوره دوم مجلس شورای ملی
۱۹	هیأت‌رئیسه دوره دوم مجلس شورای ملی
۲۳	فراکسیون‌ها در مجلس دوم
۲۶	کارنامه مجلس دوره دوم
۲۹	همترین مصوبات دوره دوم مجلس شورای ملی
۳۱	اولتیماتوم روسیه و از میان برداشتن مجلس
۳۵	دولت‌ها در دوره دوم مجلس
۳۶	منابع و مأخذ

فترت (دوم تیر ماه ۱۲۸۷ - بیست و چهارم آبان ماه ۱۲۸۸ خ)

استبداد صغیر از روز دوم تیرماه سال ۱۲۸۷ خ که مجلس به توب پسته شد تا روز بیست و دوم تیرماه سال ۱۲۸۸ خ و فتح تهران و خلع محمدعلی شاه در بیست و پنجم تیرماه، به مدت یک سال و بیست روز ادامه داشت.

دوران فترت مجلس تا روز بیست و چهارم آبان ماه سال ۱۲۸۸ خ و افتتاح دوره دوم مجلس شورای ملی، شانزده ماه و بیست و دو روز به طول انجامید. با انهدام مجلس اول، مشروطه خواهان به تلاش برای احیای مشروطیت و مجلس پرداختند. مشروطه خواهان از علماء و سیاستمداران و ولایتی بازمانده مجلس اول در تبعید یا در حالی که متواری بودند، رهبری مشروطه و مردم را ادامه دادند.

ترمیز در محاصره و اشغال قوای دولت و قشون روس در همان روز به توب بستن مجلس، قیام نمود، و تمام شهرهای ایران هم به پا خاستند. سرانجام مشروطه خواهان گیلان تحت فرمان محمد ولی خان تنکابنی (سپهبد اعظم) از شمال و تقیکاران بختیاری که سردار اسعد بختیاری در رأس آنان بود^۱، از جنوب، به سمت پایتخت روان شدند. دو گروه که تعداد آنها دو تا سه هزار نفر ثبت شده است در منطقه کرج با هم تلاقی نمودند. مشروطه خواهان به سادگی از میان اردوگاههای قشون دولتی عبور نمودند و وارد پایتخت شدند. در خیابان‌ها و بازار جنگی خونین در گرفت. جنگ پس از چهار روز، با پیروزی مشروطه خواهان و محاصره شدن بریگاد قزاق در میدان مشق پایان یافت.

۱. مردم اصفهان علیه اقبال‌الدوله حاکم مستبد، مبارزه نمودند و در مسجد شاه گرد هم آمدند. ضرغام السلطنه بختیاری با سواران خود اصفهان را تصرف نمود. برادر بزرگ او علی‌قلی خان سردار اسعد از پاریس به اصفهان آمد و رهبری قوای بختیاری را به عهده گرفت.

«... حال معاش اهل این مملکت پریشان و غیرمنظم است و روز به روز بدتر می‌شود. پس اولین تکلیف هیئت جامعه دولت و ملت به نمایندگی مجلس مقدس شورای ملی رفع این نواقص است و باید کلیه این امور را تحت نظم و قاعده در آورده و انجام آن را کارگذاران دولت برعهده بگیرند...»^۲

در چینی شرایط دشواری مجلس شاهد درگیری احزاب و افراد وابسته به آن هاست. فعالیت سیاسی احزاب که در بیرون از مجلس با روش‌های نادرست و توظیه و جنایت جریان دارد، در مجلس به صورت معارضه و مجادله و کلا، وقت مجلس را هدر می‌دهد و موجب تعویق و تعليق تنایج مطلوب می‌شود. مدرس در جلسه ۲۰۲، سومین جلسه حضور و نطق در مجلس دوره دوم، در تبیین رابطه نماینده و مجلس می‌گوید:

«اقدام ما در امر مشروطیت و حفظ اسلام به فرض، به کلی واحد است. یا به فرض عائد به نوع است، معین است، در این مجلس مقدس که خون‌ها ریخته شد و اموال از میان رفت تا این کعبه مقصود ما برپا شد، البته باید اعمال آن قوابی که حفظ این غرض اصلی است، کرده شود و آن موقوف بر کلمه جامعه اتحاد است، یعنی اتحاد در غرض، نه اتحاد در سلیقه، البته جماعتی از عقلا سلیقه‌شان در مطالب، مختلف است، اما در غرض یکی است، باید حفظ آن مرتبه را کرد»^۳

و در نطق دیگری می‌گوید: «تمام این مقامات که از سلسله‌های مختلف هستند، از شاه و رئیس وزرا و نمایندگان پارلمان و حجه‌الاسلام تمام این‌ها نوکر خلقند. یکی اسمش شاه است. یکی هم رئیس وزرا تمام این‌ها باید نوکری مردم را بکنند»^۴

۱. راه نجات - تقدیمی صنیع‌الدوله - ۲۵ شهر رمضان ۱۲۲۵ مطبوعه فاروس - طهران - ص ۵.

۲. مذاکرات مجلس دوره دوم جلسه ۲۰۲ صفحه ۸۴۲

۳. مذاکرات جلسه ۳۳ روز یکشنبه ۲۱ صفر ۱۲۴۰ برابر ۳۰ مهرماه ۱۳۰۰ شمسی - دوره سوم.

کمیسیون عالی

کمیسیون عالی با گرد هم آمدن مشروطه خواهان در کشاکش جنگ با محمد علی شاه در پایان استبداد صغیر تشکیل شد و ترکیب و تعداد اعضای آن در تاریخ‌های گوناگون از بیست و دو نفر تا پانصد نفر، نقل شده، است. کمیسیون عالی که در محل عمارت بهارستان دایر شد، در اعلانی به تاریخ ۲۷ جمادی‌الثانی ۱۳۲۷ هـ. ق با استناد به ماده (۳۶) و (۳۷) قانون اساسی مجلس فوق‌العاده اعلام داشت. کمیسیون عالی شاه را با دریافت مستمری و عدم دخالت در امور کشور به خارج فرستاد و سلطنت را به احمد میرزا، ولی‌عهد سیزده ساله و نیابت سلطنت را به طور موقت تا تشکیل مجلس دوم به علی‌رضاخان عضدالملک قاجار، سپرده و دولتی تعین نمود. سپهبدار تنکابنی رئیس وزرا و وزیر جنگ، سردار اسعد وزیر داخله، ناصرالملک وزیر خارجه، فرماننفرما وزیر عدله، مستوفی‌الملک وزیر مالیه و یفرم خان به عنوان رئیس نظمیه معرفی شدند. کمیسیون عالی محاکمه مستبدین^۱ را انجام داد و عده‌ای را به اعدام و برخی را به حبس و تبعید محکوم ساخت. شیخ فضل‌ا. نوری که از مدت‌ها پیش در مواجهه و معارضه با سیدین بهبهانی و طباطبائی و سایر مشروطه‌خواهان زمینه قتل او فراهم شده بود و یک بار از سوء قصد با تیر تفگ رسته بود، محکوم به اعدام شد. شیخ فضل‌ا. نوری در نهم مرداد ماه ۱۲۸۸ خ برابر با ۱۳ ربیع‌الثانی ۱۳۲۸ ق، بردار شد. شیخ در محاکمه‌ای که در میدان توپخانه ترتیب داده شده بود، با دادستانی شیخ ابراهیم زنجانی^۲ محکوم شد.^۳ کمیسیون عالی با انتخاب عده‌ای از اعضای

۱. مفاخرالملک حاکم تهران و صنیع حضرت رئیس غورخانه در ششم مرداد، اسماعیل خان آجودان باشی و میر هاشم دوچینی (سید هاشم تبریزی مؤسس انجمن اسلامیه تبریز) در هفده مرداد اعدام شدند.

۲. شیخ ابراهیم زنجانی از وکلای دوره اول مجلس از زنجان فتوای اعدام شیخ را صادر نموده بود.

۳. محمدعلی شاه و مستبدین در لوای شعار مشروطه مشروعه که شیخ بیان می‌داشت پنهان شده و نیات و مقاصد استبداد را توجیه می‌نمودند. دلیل جهت شیخ فضل‌ا... نوری در زمرة مستبدین محسوب شده و به اتهام همراهی با استبداد و قتل مشروطه‌خواهان در جنگ‌های پایان استبداد صغیر براساس ادعایه‌ای که سند آن در دست نیست، محکوم شد.

سه روز پس از پناهنده شدن محمد علی شاه به سفارت روسیه، کمیسیون عالی^۱ در عمارت مجلس تشکیل شد و او را از سلطنت خلع نمود؛ فرزند سیزده ساله شاه، احمد میرزا، پادشاه و عضدالملک، رئیس ایل قاجار، نایب السلطنه اعلام شدند، سپهبدار اعظم به ریاست وزرا و وزیر جنگ و سردار اسعد به سمت وزرات امور داخله برگزیده شدند. در دوران استبداد صغیر، محمد علی شاه که از جانب مردم مشروطه‌خواه و نیز سیاست بین‌المللی و دول انگلیس و روس تحت فشار بود^۲، دوبار وعده مشروطه و تأسیس مجلس جدید داد، اما مجلس شورای کبری روتی که بنا نهاد از نمایش حضور پارلمان، در ایران ناکام ماند.

در ایام استبداد صغیر و فترت مجالس اول و دوم شش کابینه تشکیل شد.

کابینه اول و دوم به ریاست مشیرالسلطنه ۲۱ تیرماه و ۱۵ دی ماه ۱۲۸۷ خ. کابینه سوم توسط محمد علی شاه، در زمانی معرفی شد که میرزا ابوالقاسم قراگوزلو، رئیس آن در ایران نبود و چون حاضر به بازگشت نشد، کابینه دیگری معرفی شد.

کابینه چهارم را میرزا جواد خان سعدالدوله در تاریخ ۱۸ اردیبهشت ماه سال ۱۲۸۸ خ تشکیل داد. کابینه پنجم را محمد ولی خان تنکابنی در روز ۲۶ تیرماه، روز بعد از خلع شاه، به دستور کمیسیون عالی تشکیل داد.

کابینه دیگر که ششمين دولت پیش از انعقاد دوره دوم مجلس است، به ریاست سپهبدار تنکابنی در تاریخ ۸ مهر ماه سال ۱۲۸۸ خ تشکیل شد.

۱. کمیسیون عالی که تعداد آنان از ۲۰ تا ۵۰۰ نفر ثبت شده در نبود مجلس برای تصمیم‌گیری توسط مشروطه خواهان تأسیس شد در بخش‌هایی که در پیش است مشخصات آن خواهد آمد.

۲. برخی راه افراط پیموده و برآنند که دیگرها پلو در تحصین سفارت انگلیس عامل اصلی تحریک مردم بوده و همراهی سیاست استعمار با انقلاب مشروطیت ایران را دلیل آن دانسته‌اند.

بر گفته مستشارالدوله، وکيل تبريز که در دوران استبداد صغير در تهران برای عضويت اين مجلس دعوت شده بود، به اصلاح قانون انتخابات پرداخت.^۱ مجلس شوراي کبرى دولتي با همکاري مشروعه خواهان و انجمن ايلاتي تبريز، به نمایندگی از ساير انجمنها در سراسر ايران، نظامنامه انتخابات مجلس برای دوره دوم را تهييه نمودند.

انتخابات دوره دوم

دومین نظامنامه انتخابات برای مجلس (۱۲ جمادى الثانى ۱۳۲۷ق) با انتخابات اولین دوره مجلس تفاوت اساسی داشت. در مقدمه (نظامنامه انتخابات مجلس شوراي ملي) آمده است: «چون برحسب اقتضای وقت، پارهای از مواد نظامنامه انتخابات اعضا مجلس شوراي ملي لازم التغيير دیده شد، به موجب امر (قدر، قدر)^۲ اعليحضرت اقدس همایون شاهنشاهی خلا... ملکه و سلطانه جمعی از خيرخواهان ملت به اتفاق اعضا مجلس شوراي ملي مملكتی مركب از بیست نفر به اکثریت آرا تشکیل دادند که نظامنامه جديدي ترتيب دهند...».^۳

در نظامنامه دوم، نمایندگان صنفي نبوده و به روش غيرمستقيم و دو مرحله‌اي انتخاب می‌شوند. رقابت افراد، در همه طبقات اجتماعی، طبق روش معمول پارلماني در دنيا است. طبق قانون تعداد نمایندگان از صدو شصت نفر به صدويسيت نفر تقليل يافت. اقلیت‌های مذهبی، مسيحي، يهودی و زرتشتی دارای وکلای بيشتر و ایلات بختياری، فشقائي و تركمن در مجلس دارای نماینده شدند. در باب محروميت از حق رأي دادن، معروفيت به فساد عقيده، به شرط خروج از دين اسلام و اثبات آن نزد

^۱. مجلس و انتخابات از مشروعه تا پایان قاجاريه صفحه ۱۱۵ تا ۱۲۰.

^۲. در متن نظامنامه چنین آمده است. قدر، قدر

^۳. انتشارات مجلس شوراي ملي - نظامنامه انتخابات مجلس شوراي ملي

آن با عنوان هيأت مدیره انحلال یافت.

ملکزاده می‌نويسد: «... دستگاه دولت جدید که در آن روزها محتاج به فعالیت زياد بود و مشکلات بسياری در پيش داشت، دچار کندی و سستی شده بود، در نتيجه رهبران ملت و سرداران، مصلحت دانستند که مجلس عالي را منحل نمایند و به جای آن يك هيأت مدیره از افراد مطلع و مورد اعتماد عمومی مرکب از دوازده نفر انتخاب کنند و با همان اختیارات مجلس عالي تا افتتاح مجلس شوراي ملي، زمامداران مملكت باشند. مجلس عالي با اين پيشنهاد به اتفاق آرا موافقت کرد و اشخاصی را که زيلاً نام آنها برده می‌شود به عضويت هيأت مدیره انتخاب نمود و تمام اختیارات خود را به آن تفویض کرد.

سپهداراعظم، سردار اسعد، صنيع الدوله، تقى زاده، و شوق الدوله، حکيم الملک، مستشارالدوله، سردارمحیي، ميرزا سليمان خان، حاجی سيدنصراء... تقوی، حسين قلی خان نواب و ميرزا محمد على خان تربیت. تصميماتي که از طرف هيأت مدیره گرفته می‌شد مثل تصميمات مجلس شوراي ملي واجب الاجرا بود و وزرا مكلف بودند از آن اطاعت و پيروي کنند».^۱

پيش از دوره دوم مجلس، گروهي از رجال دولت، مجلسی با عنوان «كميسيون پروگرام» را تأسیس کرده بودند، که برنامه‌های اصلاحی در امور گوناگون را مورد پژوهش و مذاقه قرار داده و مطرح می‌ساخت. امور ماليه و استفاده از مستشاران خارجي برای ايجاد عدليه، ماليه و نظميه مناسب در ايران از اين قبيل بود.

مجلس شوراي کبرى دولتي به دستور محمد على شاه که هنگام سکونت در باغشاه تشکيل شد، به نام شوراي کبرى مملكتی نيز ناميده شده است.

شاه انتخاب چهل نفر از رجال سياسي را به وزير اعظم می‌سپارد و اين مجلس که هفته‌اي سه بار با حضور سی و پنج تا پنجاه نفر از رجال سياسي برگزار می‌شد بنا

^۱. تاريخ انقلاب مشروطیت ايران ج ۶ ص ۱۲۵۶

مجلس معرفی شوند تا پنج نفر از آن‌ها با اکثریت آرا یا قرعه به وسیله مجلس انتخاب شوند و در مجلس حضور یابند.

بیست نفر از علمای شهرهای گوناگون در مكتوب آيات عظام خراسانی و مازندرانی^۱ به مجلس شورای ملی معرفی و پنج نفر از علمای آقایان زین‌العابدین قمی، سید ابوالحسن اصفهانی، سید علی حائری، امام جمعه خوئی و مدرس توسط مجلس به قید قرعه انتخاب شدند. دو نفر از این علمای مدرس و امام جمعه خوئی به عنوان طراز اول در مجلس حضور یافتند.

اسامی نمایندگان دوره دوم مجلس شورای ملی^۲

مدت نمایندگی	ملاحظات	حوزه انتخابیه	اسامی نمایندگان	ردیف
۲۵ ماه و روز ش		تهران	آقای حاج سید نصرالله سادات اخوی	۱
۸ ماه و روز ش	پس از هشت ماه نمایندگی وزیر امور خارجه شد	تهران	آقای حسین قلی خان نواب	۲
۲۵ ماه و روز ش		تهران	آقای میرزا محمد علی خان ذکاء‌الملک	۳
۲۵ ماه و روز ش		تهران	آقای شیخ محمد حسین یزدی	۴
۵ سه ماه و روز ش	پس از سه ماه نمایندگی وزیر شد و بعدها به قتل رسید	تهران	آقای مرتضی قلی خان صنیع‌الدوله	۵
۱۰ روز	پس از ده روز وزیر کلیه شد	تهران	آقای میرزا حسن خان وثوق‌الدوله	۶
۲۵ ماه و روز ش		تهران	آقای حسن‌علی خان	۷

۱. استاد مكتوب آيات عظام خراسانی و مازندرانی، مكتوب مجلس به ایشان درباره انتخاب پنج نفر طراز اول، مرد روزگاران - ص ۵۷

۲. مشروع صورت مذاکرات دوره دوم مجلس شورای ملی.

حاکم شرع، تبدیل شد. در مجلس دوره دوم، در کمیسیون اصلاح نظامنامه انتخابات همواره تکمیل قانون انتخابات ادامه داشت و با مذاکرات بسیار و رأی نمایندگان، قانون انتخابات به تناسب تجربیات مجالس اول و دوم تصویب شد.

فرمان اجرای انتخابات دوره دوم بعد از عزل محمد علی شاه از سلطنت به وسیله عضدالملک نایب‌السلطنه، صادر شد و او به دولت، آزادی انتخابات را توصیه نمود و تأکید کرد که در حکومت مشروطه انتخاب وکیل طبیعی‌ترین حقوق ملی مردم است و اگر این حق را از مردم سلب کنند مشروطه‌ای باقی نخواهد ماند.

در انتخابات دوره دوم، اختلافات و اعتراضات بسیاری از جنبه‌های مختلف مطرح بود و رسیدگی به اعتبارنامه‌ها بسیار طولانی شد.

مشکل اصلی، عدم توان اجرا و نیروی لازم برای انجام انتخابات در پهنه گسترده کشور ایران بود. عدم تجربه و تمرکز و نبود تسلط کافی متولیان انتخابات و مجلس و دولت و سایر عوامل، چون نامنی و فقر و قحطی و بی‌سودای عمومی عواملی بودند که انتخابات واقعی را ناممکن می‌ساخت.

با توجه به تمام اشکالات در انتخابات و دیگر امور، مجلس دوره دوم کارنامه‌ای درخشنان در تاریخ ایران به ثبت رسانیده است. اجلسیه دوم با تصویب مجلس یک ماه و نه روز بیش از دو سال ادامه یافت.

انتخابات وکلا در دوره دوم مجلس همچنان ادامه داشت و بسیاری از آن‌ها تمام مدت دوره دوم مجلس را درک نکردند. طبق قانون جدید انتخابات، دوره دوم مجلس با حضور نیمی از تعداد نمایندگان به علاوه یک نفر افتتاح می‌شد. مجلس دوم با حضور شصت و یک تن از نمایندگان افتتاح شد و منتخبان مردم به تدریج از نقاط مختلف کشور وارد مجلس شدند.

فصل دوم از متمم قانون اساسی، مقرر کرده بود که برای مراقبت در عدم مخالفت قوانین موضوعه با احکام شرع، بیست نفر از مجتهدين به عنوان طراز اول، به

مدت نمایندگی	ملاحظات	حوزه انتخابیه	اسامی نمایندگان	تعداد
۱۳ ماه و ۲۴ روز ش		تیسیرکان - ملایر-نهاوند	آقای شیخ ابراهیم زنجانی	۲۲
۱۳ ماه و ۱ روز ش		عراق	آقای عبدالرضاصالار فیروز رکن الملک	۲۴
	نظر به اشتغال به وزارت جنگ اعتبارنامه رد شد.	عراق	آقای عبدالحسین میرزا فرمانفرمانیان	۲۵
۲۵ ماه و ۲ روز ش		کرستان	آقای عزالملک	۲۶
۲۵ ماه و ۲ روز ش		کرستان	آقای میرزا اسدآ خان	۲۷
۱۹ ماه و ۲ روز ش		بروجرد	آقای آقامحمد	۲۸
۱۹ ماه و ۲ روز ش		بروجرد	سید عبدالحسین	۲۹
۱۷ ماه و ۲ روز ش		خواسار و گلپایگان	حاج بیوک خان لواء الدولة	۳۰
۱۷ ماه و ۲۸ روز ش		خواسار و گلپایگان	شیخ اسدآ محلاتی	۳۱
۱۵ ماه و ۲۴ روز ش	پس از ۱۶ ماه وزیر داخله شد.	آذربایجان	میرزا صادق خان مستشار الدولة	۳۲
۱۵ ماه و ۲۴ روز ش	پس از ۱۶ ماه وزیر مالیه شد.	آذربایجان	میرزا اسماعیل خان ممتاز الدولة	۳۳
۲۱ ماه و ۱۷ روز ش		آذربایجان	حاج میرزا آقا فرشچی	۳۴
۲۵ ماه و ۲ روز ش		آذربایجان	میرزا محسن خان معتمد التجار	۳۵
۶ ماه و ۸ روز ش	پس از هشت ماه وزیر مالیه شد	آذربایجان	میرزا ابراهیم خان حکیم الملک	۳۶

مدت نمایندگی	ملاحظات	حوزه انتخابیه	اسامی نمایندگان	تعداد
۱۱ ماه و روز ش	پس از یازده ماه نمایندگی مستغفی شد.	تهران	آقای میرزا محمد خان صدیق حضرت	۸
۶ ماه و ۶ روز ش	پس از هشت ماه وزیر کابینه شد.	تهران	آقای اسدآ میرزا	۹
۲۵ ماه و ۲ روز ش		تهران	آقای میرزا حسین خان معتمدالملک	۱۰
	مستغفی شد.	تهران	آقای میرزا محمد خان احتشام اسٹنه	۱۱
	موت شد.	تهران	شاهزاده یحیی میرزا	۱۲
۲۵ ماه و ۲ روز ش		تهران	آقای دکتر امیرخان امیراعلم	۱۳
۲۵ ماه و ۲ روز ش		تهران	آقای یحیی میرزا اسنان الحکماء	۱۴
۲۵ ماه و ۲ روز ش		تهران	آقای حاج میرزا عبدالحسین خان وحیدالملک	۱۵
۲۵ ماه و ۲ روز ش		تهران	آقای میرزا ناوی خان	۱۶
۱۶ ماه و ۲۶ روز ش		قم	آقای ابراهیم قمی	۱۷
۲۵ ماه و ۲ روز ش		همدان	آقای حاج محمد تقی وکیل الرعایا	۱۸
۲۵ ماه و ۲ روز ش		کرمانشاه	آقای میرزا اسماعیل خان معاضد الملک	۱۹
۲۵ ماه و ۲ روز ش		کرمانشاه	آقای شاهزاده ابوالقاسم میرزا	۲۰
۲۵ ماه و ۲ روز ش		کرمانشاه	آقای سید حسن کرازی	۲۱
۲۵ ماه و ۲ روز ش	ملایر نهادن تویسرکان		آقای حاج مصدق الملک (محسن آقا)	۲۲

مدت نمايندگي	ملاحظات	حوزه انتخابيه	اسمي نمايندگان	تفصيل
۲۸ ماه و ۱۷ روز ش		مازندران	ابوالحسن ميرزا شيخ الرئيس	۵۱
۲۸ ماه و ۱۷ روز ش		مازندران	ميرزا الحمد خان متبر السلطان	۵۲
۲۱ ماه و ۲۴ روز ش		مازندران	آقا شيخ جعفر	۵۳
۷ ماه و ۷ روز ش		مازندران	آقا سيدعباس شريف العلامة	۵۴
۸ ماه و ۸ روز ش	هشت ماه نماينده بود و وزير کابينه شد.	استرآباد	ميرزا حسن خان مشيرالدوله	۵۵
۲ ماه و ۲۵ روز ش		قزوين	ميرزا محمد اديب التجار	۵۶
۲۵ ماه و روز ش		قزوين	ميرزا خليل خان فهيم الملك	۵۷
۲ ماه و ۲۵ روز ش		گilan	سيد يحيى ناصرالاسلام	۵۸
۲۱ ماه و ۱۵ روز ش	پس از پانزده ماه و بیست و یك روز در مجلس فوت کرد.	گilan	آقا محمد وكيل التجار	۵۹
۱۰ ماه و ۱۸ روز ش	پس از پانزده ماه وزير کابينه شد	گilan	ميرزا ابوالحسن خان معاضد السلطنه	۶۰
۲ ماه و ۲۵ روز ش		گilan	دكتور اسماعيل خان مرزييان امين الملك	۶۱
۶ ماه و ۷ روز ش	پس از شش ماه مستعفي شد	گilan	ميرزا على محمد خان وزيرزاده	۶۲
۲ ماه و ۲۵ روز ش		خراسان	عبدالحميد خان متین السلطنه	۶۳
۲ ماه و ۲۵ روز ش		خراسان	آقا سيد حسين اردبيلي	۶۴

مدت نمايندگي	ملاحظات	حوزه انتخابيه	اسمي نمايندگان	تفصيل
۲۵ ماه و روز ش		آذربایجان	سيد محمد رضا مساوات	۳۷
۲۵ ماه و روز ش		آذربایجان	سيد حسن تقی زاده	۳۸
۲۵ ماه و روز ش		آذربایجان	ميرزا عبدال معين الرعايا	۳۹
۲۵ ماه و روز ش		آذربایجان	آقا شيخ محمد خان خياباني	۴۰
۲۵ ماه و روز ش		آذربایجان	آقا سيد جليل اردبيلي	۴۱
۲۵ ماه و روز ش		آذربایجان	حاج ميرزا رضا خان	۴۲
۶ ماه و ۱۹ روز ش	پس از نوزده ماه مستعفي شد.	آذربایجان	آقا ميرزا اسماعيل خان نوبرى	۴۳
۲۵ ماه و روز ش		آذربایجان	ميرزا محمد على خان تربيت	۴۴
۲۵ ماه و روز ش		آذربایجان	شيخ اسماعيل هشتروودى	۴۵
۲۵ ماه و روز ش		آذربایجان	شيخ رضا دهخوار قانى	۴۶
۲۵ ماه و روز ش		آذربایجان	حاج محمد صادق على زاد	۴۷
۲۵ ماه و روز ش		آذربایجان	ميرزا الحمد قزويني	۴۸
۲۵ ماه و روز ش		آذربایجان	آقا ميرزا محمد شجاعت	۴۹
۲۵ ماه و روز ش		آذربایجان	صادق خان منتصر السلطان	۵۰

مدت نمايندگي	ملاحظات	حوزه انتخابيه	اسمي نمايندگان	تفصيل
۲۲ ماه و روزش		فارس	حاج آقا مجتهد شيرازی	۸۲
۲۲ ماه و روزش		فارس	شيخ على ابوالوردي مجتبى	۸۳
۲۲ ماه و روزش		فارس	حاج سيد ابراهيم مدرس	۸۴
۱۹ ماه و روزش		(عربستان) خوزستان	ميرزا امان ا. خان حاج عزالممالک	۸۵
۱۹ ماه و روزش		(عربستان) خوزستان	آقاسيد محمد باقر اديب	۸۶
۱۹ ماه و روزش		(عربستان) خوزستان	شيخ محمد على بهجت	۸۷
مستعفى شد.		كرمان	حاج ميرزا يحيى دولت آبادى	۸۸
۱۵ ماه و روزش		كرمان	شيخ مهدى نجم آبادى	۸۹
۱۷ ماه و روزش		كرمان	شاهزاده دكتور حيدر ميرزا	۹۰
۱۵ ماه و روزش		يزد	آقاسيد على آقا يزدي	۹۱
۱۵ ماه و روزش		يزد	ميرزا رضاخان ثائيني	۹۲
۲۵ ماه و روزش		زرتشتستان	ارباب كيخسرو شاهرخ	۹۳
۲۴ ماه		ايل قشقالي	حاج كريم خان	۹۴
۲۲ ماه و روزش		تراكمه	آئينه محمدخان	۹۵
۲۵ ماه و روزش		ارامنه	يوسقخان ميرزا يانس	۹۶

مدت نمايندگي	ملاحظات	حوزه انتخابيه	اسمي نمايندگان	تفصيل
۲۵ ماه و روزش		خراسان	عبدالحسين خان معزالملک سردار معظم خراساني	۶۵
۲۳ ماه و روزش		خراسان	سيد يعقوب صدرالعلماء	۶۶
۲۵ ماه و روزش		خراسان	آقا شيخ حبيب ا. افتخار الواقعين	۶۷
	فوت کرد.	خراسان	ميرزا باقر حسام الناكرين	۶۸
۲۵ ماه و روزش		خراسان	حاج محمد اسماعيل کاشف	۶۹
۲۵ ماه و روزش		خراسان	ميرزا محمد صادق طباطبائي	۷۰
۲۵ ماه و روزش		سيزووار	آقا شيخ على	۷۱
۲۵ ماه و روزش		سيزووار	شاهزاده محمد هاشم ميرزا افسر	۷۲
۱ ماه و روزش	پس از يك سال مستعفى شد.	نيشابور	قوم الاسلام	۷۳
۸ ماه		قليين و سيسستان	ميرزا منصور خان معدل الدوله	۷۴
۱۹ ماه و روزش		سمنان و دامغان	ميرزا محمد تقى ضياءالملك	۷۵
۱۶ ماه و روزش		شاهroud	آقا شيخ غلامحسين	۷۶
۲۲ ماه و روزش		کاشان	ميرزا الحمد خان شيباني	۷۷
	مستعفى شد	کاشان	احمد على خان غفارى فخرالممالک	۷۸
۲۵ ماه		اصفهان	ميرزا مرتضى قلیخان	۷۹
		اصفهان	ميرزا ابراهيم خان	۸۰
	پس از يك سال استعفا داد.	اصفهان	حاج ميرزا الحمدخان فاتح الملك	۸۱

مدت نایندگی	ملاحظات	حوزه انتخابیه	اسامی نایندگان	تاریخ
۱۴ ماه و ۷ روزش	به جای سپهبدار اعظم انتخاب شد.	مجلس	سید محمد رضا همدانی	۱۱۲
۱۴ ماه و ۷ روزش	به جای مستشارالدوله انتخاب شد.	مجلس	میرزا حسن خان ساعدالوزرا	۱۱۳
۱۴ ماه و ۷ روزش	به جای ممتازالدوله انتخاب شد.	مجلس	دکتر حسین خان سید الاطباء	۱۱۴
۱۴ ماه و ۷ روزش	به جای مرتضی قلیخان بختیاری انتخاب شد.	مجلس	میرزا علی اصفهانی	۱۱۵
۱۴ ماه و ۷ روزش	به جای قوام خان صور اسرافل	مجلس	میرزا قاسم خان صور اسرافل	۱۱۶
۱۴ ماه و ۷ روزش	استعفای داد.	علماء طراز اول	حاج میرزا زین العابدین قمی	۱۱۷
۱۴ ماه و ۷ روزش	استعفای داد.	علماء طراز اول	سید ابوالحسن اصفهانی	۱۱۸
۱۶ ماه و ۱ روزش	استعفای داد.	علماء طراز اول	میرزا سید حسن مدرس قشم	۱۱۹
	استعفای داد.	علماء طراز اول	حاج میرزا سید علی صابری	۱۲۰
	استعفای داد.	علماء طراز اول	حاج امام جمعه خوئی	۱۲۱
	به جای صابری انتخاب شد و سپس مستعفی شد.	علماء طراز اول	حاج شیخ محمد باقر همدانی	۱۲۲
	به جای آقا شیخ محمد باقر انتخاب شد.	علماء طراز اول	حاج آقا نورا... نقه الاسلام	۱۲۳
	مستعفی شد.	علماء طراز اول	شیخ مهدی مازندرانی	۱۲۴
	مستعفی شد.	علماء طراز اول	حاج شیخ محمد هادی مجتبه بیرجندی	۱۲۵
	به جای آقای شیخ مهدی انتخاب شد.	علماء طراز اول	حاج میرزا ابوالحسن مجتبه انجزی	۱۲۶

۱. مدرس از جلسه دویست در مجلس حاضر شد و تا پایان مجلس و مهاجرت به مدت شانزده ماه و نه روز در مجلس دوره دوم حضور دارد.

مدت نایندگی	ملاحظات	حوزه انتخابیه	اسامی نایندگان	تاریخ
		کلیمان	میرزا لقمان	۹۷
۲۴ ماه ش	به جای مرحوم یحیی میرزا انتخاب شد.	مجلس	شاهزاده سلیمان میرزا	۹۸
۲۴ ماه ش	به جای مرحوم حسام الاسلام انتخاب شد.	مجلس	دکتر علی خان	۹۹
۱۰ ماه و ۱ روزش	به جای صنیعالدوله انتخاب شد.	مجلس	میرزا علی اکبر خان دهخدا	۱۰۰
۳۰ روزش	به جای وثوقالدوله انتخاب و بعد مستعفی شد.	مجلس	میرزا مرتضی قلیخان بختیاری	۱۰۱
۲۴ ماه و ۱ روزش	به جای مشیرالدوله انتخاب شد سپس استعفای داد.	مجلس	میرزا حسین خان بیبر الملک	۱۰۲
۱۱ روزش	به جای وزیرزاده انتخاب شد.	مجلس	حاج علی قلیخان سردار اسعد	۱۰۳
بعد استعفای داد	به جای بیبر الملک انتخاب شد و هشت ماه بعد استعفای داد.	مجلس	محمد ولی خان سپهبدار اعظم	۱۰۴
۳ ماه و ۸ روزش	به جای حکمی الملک انتخاب شد.	مجلس	میرزا سید محمد بهبهانی	۱۰۵
۱۴ ماه و ۱ روزش	به جای بهبهانی انتخاب شد.	مجلس	دکتر حاجی رضا خان	۱۰۶
۱ سال و ۲۰ روزش	به جای صنیعالدوله انتخاب شد.	مجلس	میرزا رضا مستوفی	۱۰۷
۱ سال و ۲۰ روزش	به جای فاتح الملک انتخاب شد.	مجلس	آقا میرزا علی انتظام الحکما	۱۰۸
۱ سال و ۲۰ روزش	به جای صدیق حضرت انتخاب شد.	مجلس	میرزا فتح اخان مشیر حضور	۱۰۹
۷ ماه و ۱ روزش	به جای اسماعیل خان نویری انتخاب شد.	مجلس	میرزا یوسف خان اعتصام الملک	۱۱۰
۷ ماه و ۱ روزش	به جای مشیرالدوله انتخاب شد.	مجلس	آقا اسماعیل خان فرزانه	۱۱۱

**هیأت رئیسه دائمی
اجلاسیه دوم**

رئیس
میرزا صادق خان مستشارالدوله
نایب رئیس
حاج سید نصراء.. تقوی
میرزا اسماعیل خان ممتاز الدوله
منشی
عبدالحسین معزز الملک
اسماعیل معاضد الملک
مرتضی قلی خان نائینی
علی محمد وزیرزاده
کارپرداز
ارباب کیخسرو شاهروخ
آقای وکیل التجار
میرزا ابراهیم خان کسری

مستشارالدوله رئیس و دو نفر از اعضای هیأت رئیسه استعفا دادند و هیأت رئیسه به شرح زیر جایگزین شد:

جدوال زیر ترکیب ریاست قوه مقننه را در دوره دوم نشان می دهد.

هیأت رئیسه دوره دوم مجلس شورای ملی
هیأت رئیسه سنی
حاج ابوالحسن میرزا شیخ الرئيس
هیأت رئیسه موقتی
حسین مؤمن الملک

هیأت رئیسه دائمی اجلاسیه اول

رئیس
میرزا صادق خان مستشار الدوله
نایب رئیس
حاج سیدنصراء.. تقوی
میرزا اسماعیل خان ممتاز الدوله
منشی
محمد علی ذکاء الملک
اسماعیل معاضد الملک
عبدالحسین معزز الملک
حسینقلی خان نواب
کارپرداز
ارباب کیخسرو شاهروخ (مباشر)
علی محمد وزیرزاده (رئیس دفتر)

مرتضی قلی خان نائینی
میرزا ابراهیم خان
حاج میرزا رضاخان
کارپرداز
ارباب کیخسرو شاهرخ
وکیل التجار
حاج عزالممالک

هیأت رئیسه دائمی اجلاسیه پنجم

رئیس
حسین خان مؤتمن الملک
حسین خان مؤتمن الملک
نایب رئیس
محمد علی ذکاء الملک
حاج سید نصرالله تقی
منشی
میرزا رضا خان نائینی
حاج میرزا رضاخان
میرزا قاسم خان
حاج میرزا رضاخان
کارپرداز
ارباب کیخسرو شاهرخ
دکتر حاج میرزا رضاخان
یوسف اعتضادالملک

هیأت رئیسه دائمی اجلاسیه سوم

رئیس
محمد علی خان ذکاء الملک
نایب رئیس
اسدا.. میرزا
منشی
عبدالحسین معزز الملک
اسمعیل معاضد الملک
میرزا ابراهیم خان
علی محمد وزیر زاده
کارپرداز
ارباب کیخسرو شاهرخ
ابوالقاسم التجار
ابوالقاسم میرزا

هیأت رئیسه دائمی اجلاسیه چهارم

رئیس
میرزا محمد علی خان ذکاء الملک (استعفا داد)
اسمعیل خان ممتاز الدوله (استعفا داد)
حسین خان مؤتمن الملک
نایب رئیس
حاج سید نصرالله تقی
متین السلطنه
منشی
اسمعیل معاضد الملک

تن می‌شدند ارتقایی می‌نامیدند، زیرا آن حزب هواندار روش ملایمتر و رعایت سیر تکامل بود و اعتقاد به کشتن و از میان بردن مستبدان و ارتقای‌ها نداشت و از این رو پیش‌تر اعیان بدان حزب پناه می‌بردند.

سپهدار اعظم تنکابنی، سردار محبی، دولت آبادی، سید عبدالعزیز بزرگ بهبهانی، سید محمد بزرگ طباطبایی دو پیشوای مشروطه و غالب متفکرین و ناصرالملک نایب‌السلطنه و فرمانفرما و غالب اعیان و روحانیان و اکثریت مجلس دوم طرفدار یا عضو این حزب شدند.

این‌ها دموکرات‌ها را انقلابی و تندرو می‌خوانند و در جراید خود از آنان انتقاد می‌کردند و احیاناً از تهمت‌های دینی و تکفیر خودداری نداشتند.

حزب اعتدال با ۲۶ نفر مؤتلفه و ۴ اتفاق و ترقی و ۳ تن طراز اول و ۷ نفر بی‌طرف ائتلاف راشتند. دموکرات‌ها که یک بند مرآمشان «انفکاک کامل قوه سیاسی از قوه روحانی» و بند دیگر «ایجاد نظام اجباری» و بند دیگر «تقسیم املاک بین رعایا» و دیگر «قانون منع احتکار» و «تعلیم اجباری» و «بانک فلاحی» و «ترجیح مالیات غیرمستقیم بر مستقیم» و مخالفت با مجلس اعیان و غیره و غیره بود، مورد هجوم علمای و گروه‌های انبوی از رعایا و توده قرار گرفتند.

اما نظر به این‌که افراد فعال و صاحب عقیده و با ایمان و حرف زن و چیز نویس در میان آن‌ها زیاد بود و اساساً منتقد و تندیزبان بوده هواندار فقرا و رنجبران معرفی گردیده بودند، موفق شدند که در مجلس فراکسیون بیست و هشت نفری به وجود آورند و در خارج افراد کثیری از جوانان طبقه دوم را به خود جلب نمایند و چند روزنامه خوش قلم و موجه و مشهور مانند ایران نو در تهران، شفق در تبریز، نوبهار در خراسان منتشر سازند و مخالفان خود را به نام محافظه‌کار و ارتقای و آخوند و سرمایه‌دار و اشراف و اعیان به بار انتقاد بگیرند. رئیسی دموکرات «سید حسن

فراکسیون‌ها در مجلس دوم

با بازگشت مشروطه و طیله مجلس دوم، فعالیت سیاسی مشروطه‌خواهان دوباره شکل گرفت و تجربه انجمن‌ها و اطلاع از سیاست و حزب در دنیا، به تدریج سبب پیدایش احزاب سیاسی شد.

حزب دمکرات که حزب اجتماعیون عامیون نام داشت. اولین حزب سیاسی ایران و اقلیت تندرو در مجلس بود ۲۸ کرسی را در اشغال داشت.

جمعیت عامیون به رهبری تقی‌زاده در مجلس دوره دوم، چشم‌انداز تمدن اروپا را مدنظر داشته و مرآن‌نامه آن، «انفکاک کامل قوه سیاسی از قوه روحانی» را در بر می‌گرفت. حزب دمکرات از حمایت جوانان برخوردار بود.

حزب اجتماعیون اعتدالیون در مجلس دوم تشکیل شد و دارای ۳۶ کرسی در مجلس بود. حزب اعتدالی که در مقابل جمعیت عامیون و تندروهای مجلس تشکیل شد، فراکسیونی اعتدالی بود. اعتدالیون شامل سیاستمداران میانه‌رو و روحانیون بودند و از حمایت روحانیون و اعیان و عame مردم برخوردار بودند.

ملک‌الشعراء بهار در تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران^۱ می‌نویسد:

«در سال اول فتح تهران رجب ۱۳۲۷ قمری مطابق ۱۹۰۱ میلادی در ایران دو حزب پیدا شد: یکی انقلابی، دیگر اعتدالی و در همان سال بعد از افتتاح مجلس دوم این دو حزب به اسم «دموکرات عامیون» و «اجتماعیون» رسمی شد و خودشان را به مجلس معرفی کردند.

احزاب دیگر مثل «اتفاق و ترقی» وجود داشت اما چون در مجلس نماینده حسابی نداشتند گل نکرده کاری از پیش نبردند.

دموکرات‌ها که بیست و هشت نفر بودند مخالفان خود یعنی اعتدالیون را که ۳۶

۱. علمای طراز اول در مجلس دوم دو نفر بودند مدرس و امام جمعه خوئی.

۱. تاریخ مختصر احزاب سیاسی، ج اول، ص ۸ تا ۱۱.

نمايندگان مستقل بخش ديگري از وکلا را شامل مي شدند. حدود بيست نفر از نمايندگان دوره اول در دوره دوم مجلس نيز حضور داشتند.

آيتا. بهبهاني که از رهبران صدر مشروطه بود، به وسیله چهار قاتل نقابدار در خانه خود با شليک گلوله به قتل رسيد (۲۴ تير ماه ۱۲۸۹ خ). در مورد چگونگي و عوامل قتل بهبهاني روایات و نظرات متفاوت در کتابهای تاريخ بيان شده است. اما در واقع حزب دموکرات متهم شد و تقى زاده تبعید شد و از ایران رفت. از آن پس در گيری حزب دموکرات که اقلیت مجلس دوم را شامل مي شد با اعتداليون که در اکثریت بودند، شدت گرفت.

کارنامه مجلس دوره دوم

دوره دوم مجلس شورای ملی در تاریخ ۲۴ آبان ماه سال ۱۲۸۸ خ (برابر با ۲ ذیقعده ۱۳۲۷ هـ. ق و ۱۹ نوامبر ۱۹۰۹ م) افتتاح شد. اجلاسيه اين دوره به مدت دو سال و يك ماه و نه روز ادامه داشت و به دستور ناصرالملک، نايبالسلطنه، منحل اعلام شد. مجلس دوره دوم که از ميان خاکستر مجلس اول برخاست داراي مشخصات پارلمان و نظام و جايگاه مناسب مجلس در ايران بود. اجلاس با نظم و ترتيب تشکيل شده و وکلا به نوبت با عنوان موافق يا مخالف نقطه مي كردند و مذاكرات، در روزنامه رسمي به وسیله چاپخانه مجلس انتشار مي یافت.

دوره دوم مجلس، روز بيست و چهارم آبان در مراسم معظمى با حضور اقشار مردم و مقامات ايراني و خارجي، ارباب جراید و مطبوعات جهان در عمارت بهارستان با خطابه احمدشاه که به وسیله سپهبدار، صدراعظم، قرائت شد، شروع شد. مجلس دوم با مسائل و مشكلات بسياري رو به رو بود. بي سامانى ماليه و خزانه خالي و بودجه، مهمترین مشكل و عامل ناتوانی دولت مرکзи در مواجهه با همه امور

تقى زاده» و «حسين قلى خان نواب» و «سلیمان ميرزا» و «وحيد الملک» و «سيد محمد رضا مساوات» بودند و رئاسي اعتداليون «ميرزا محمد صادر طباطبائي» و «ميرزا على اكبر خان دهدزا» و «حاج ميرزا على دولت آبادی» و «حاج آفقي شيرازی» و «قوام الدوله شکرا... خان» بودند.

علمای بزرگ مانند «سيد عبدالبهبهاني» و «سيد محمد طباطبائي» و سایر ارباب نفوذ هوادار حزب «اعتداليون اجتماعيون» شده و ناصرالملک نايبالسلطنه و سپهبدار اعظم نيز طرفدار اين جمعيت بودند.

خوانين بختيارى غير از «مرتضى قلى خان» پسر صوصاصالمسلطنه که در فراکسيون اعتدال عضو بود مابقى مخصوصاً سردار اسعد با هر دو طرف راه مى رفتند زيرا مستوفى الممالک که نامزد نياابت و رياست وزرائي دموکراتها بود با خوانين بختيارى دوستى داشت. ضديت و دشمني بين اين دو حزب از آغاز فتح تهران بروز كرد، کار به کشت و کشتار هم کشيد و بالاخره سيد عبدالبهبهاني را کشتند و گفته شد که مجاهدين دموکرات او را کشته‌اند.

نتيجه اين شد که علماء به خلاف تقى زاده به نجف چيزها نوشتند و از طرف مرحوم آخوند^۱ لايحه‌اي منتشر كردنده به حزب دموکرات توهين كرده بود، بالاخره سيد عبدالبهبهاني کشته شد و تقى زاده با آن که وکيل مجلس بود و لider جمعيت، نتوانست را ايران بماند و از ايران خارج شد يا او را خارج كرند و تا زمان حکومت «پهلوی» به ايران باز گشت نکرد.

حزب اتفاق و ترقى و حزب ترقى خواهان دو حزب کوچک بودند که چند کرسى داشتند. در خارج از مجلس احزاب کوچک که عقاید سوسیالیستی داشتند به وجود آمدند. از جمله حزب اجتماعيون اتحاديون، حزب اصلاحيون عاميون و حزب سوسیال دموکرات که از احزاب سوسیال دموکرات خارجی الهام مى گرفتند.

۱. از مرحوم آخوند خراسانی در تاريخ مشروع طبیعت چنین یاد می شود.

مالیات عمومی در تاریخ ۲ اسفند سال ۱۲۸۹ خ و قانون دیوان محاسبات در ۴ اسفند ماه سال ۱۲۸۹ خ و قانون عدله در دوسری به تصویب رسیدند.

قانون عدله^۱ در جزوهای با عنوان اصول تشکیلات عدله، به وسیله مشیرالدوله، سید حسن مدرس و امام جمعه خویی تهیه و تنظیم شد و توسط مجلس انتشار یافت. این قانون اولین بخش قانون تشکیلات عدله است که در سال ۱۳۲۹ هـ. ق به تصویب رسید. بخش دوم قانون اصول محاکمات است که در سال ۱۳۳۰ ق به تصویب رسید. اصول تشکیلات قضایی و اصول آیین دادرسی پس، از مذاکرات بسیار تصویب شد و تشکیلات قضایی با قوانین قضایی در ایران شکل گرفت.

حسین مکی به نقل از صدر الاشراف^۲ می‌نویسد:

«در سال ۱۳۲۱ در کابینه محمد ولی خان تنکابنی، مرحوم مشیرالدوله وزیر عالیه شد و از مجلس و رئیس دولت اجازه خواست تا شش ماه در منزل بنشیند و قوانین و تشکیلات و اصول محاکمات را تدوین نماید مجلس و دولت موافقت کردند. مشیرالدوله بعد از چند ماه قانون تشکیلات و قانون اصول محاکمات را نوشت و تقدیم مجلس کرد. قانون تشکیلات از تصویب گذشت ولی قانون اصول محاکمات با مخالفت شدید علمای طراز اول مواجه شد. هشت ماده پیشنهادی علما طراز اول در ابتدای قانون نوشته شد پس از آن قانون در کمیسیون عدله تصویب شد و سپس به طور چهار دیواری از مجلس گذشت.»

۱. اصول تشکیلات عدله، چاپ دوم، ۱۳۳۶ چاپخانه کلیمیان تهران (این نسخه در کتابخانه مجلس شورای اسلامی موجود است).

۲. از زمان ناصرالدین شاه نهادی به نام عدله ایجاد شد که بعدها به وزارت عدله موسوم شد، اما فاقه قانون بود.

۳. اصول تشکیلات عدله، چاپ سوم، جهاد دانشگاهی دانشگاه اصفهان، آذر ۱۳۶۵ ص ۲ و ۳.

بود. اشغال قوای نظامی استعمار روس و انگلیس از شمال تا جنوب ایران، ناامنی و نافرمانی ایلات و عشایر، قتل و غارت و شورش‌های سراسر ایران (منازعات بیوکخان و شاهسون‌ها در آذربایجان و صمدهخان یاغی که در شهریور ماه سال ۱۲۹۰ ش. قصد تصرف تبریز را داشت به وسیله مردم و قوای دولت عقب نشست و نیز سرکشی نایب حسین کاشی در کاشان و رشیدالسلطان در ورامین و قشقایی‌ها در جنوب و شیخ حسین زایر در تنگستان و محمد علی نیشابوری در نیشابور و تحریکات محمد علی میرزا و برادرش در خارج مرز) فقر و جهل و بیسواندی مردم که معلوم موانع اصلاح و پیشرفت ایران بود. از امور پیش‌روی مجلس بود.

در تاریخ ۲۶ تیرماه ۱۲۹۰ ش. محمد علی میرزا، شاه مخلوع، و برادرش سالارالدوله و عده‌ای از اطرافیانش وارد ایران شده و با قشونی که با حمایت روسیه و مخارج بسیار از میان ایلات و عشایر مناطق شرق و شمال و غرب ترتیب داده بودند به جنگ با قوای دولت مشروطه پرداختند تا پایتحت را فتح نمایند. پس از دو ماه، جنگ، در خراسان در شهریور ماه قشون شاه مخلوع شکست خورد و او در اسفند ماه ۱۲۹۰ از طریق استرآباد از ایران گریخت. برادرش تا مهرماه ۱۲۹۲ شمسی به آشوب و قتل و غارت ادامه داد آن‌گاه به سفارت روس در کرمانشاه پناه برد و با وساطت روسیه روانه اروپا شد.

مجلس با تصویب قانونی برای دستگیری یا اعدام محمدعلی میرزا یکصد هزار تومان و دو برادرش هر یک، بیست و پنج هزار تومان جایزه مقرر داشته بود.

مجلس دوره دوم در اولین جلسات عضدالملک را در نیابت سلطنت ابا نموده و به دولت سپهدار اعظم رأی اعتماد داد. در دوره دوم امور اصلی کشور دارای قانون شد و در مهمات قوانین بسیار به تصویب رسید از جمله قانون جدید انتخابات^۱ در تاریخ ۲۹ مهرماه سال ۱۲۹۰ خ، قانون معارف در تاریخ ۹ آبان سال ۱۲۹۰ خ، قانون

۱. سومین قانون انتخابات در تاریخ مجلس.

۱۵. تفسیر اصل هفتم قانونی اساسی، در دو ماده، مصوب ۱۶ شهریور ۱۳۲۹ ق.
۱۶. قانون ثبت اسناد، در صندوق سی و نه ماده، مصوب ۱۲ جمادی الاولی ۱۳۲۹ ق.
۱۷. قانون راجع به مخارج وجه استقراض، در هفت ماده، مصوب ۱۹ جمادی الاولی ۱۳۲۹ ق.
۱۸. اصلاح قانون قبول و نکول بروات، در هفت ماده، مصوب ۲۶ جمادی الاولی ۱۳۲۹ ق.
۱۹. قانون تقتیش وجه استقراض، در چهار ماده، مصوب ۹ جوزا ۱۳۲۹ ق.
۲۰. قانون طبابت، در سیزده ماده، مصوب ۳ جمادی الآخری ۱۳۲۹ ق.
۲۱. قانون الغای مالیات نمک، در ماده واحده، مصوب ۳ جمادی الآخری ۱۳۲۹ ق.
۲۲. قانون تشکیل ترتیبات مالیاتی مملکت ایران، مشتمل بر دوازده ماده، مصوب ۱۵ جمادی الثاني ۱۳۲۹ ق.
۲۳. قانون تعریف مخابرات تلگرافی، در پانزده ماده، مصوب ۲۴ جمادی الآخری ۱۳۲۹ ق.
۲۴. ضمیمه قانون اداری وزارت معارف و اوقاف (مورخ ۲۷ شعبان ۱۳۲۸ ق)، در یک ماده، مصوب ۲۹ جمادی الآخری ۱۳۲۹ ق.
۲۵. تفسیر ماده هفتم متمم قانون وظایف، مصوب ۲۱ ربیع الاول ۱۳۲۹ قمری.
۲۶. قانون حکومت نظامی، در یازده ماده و دو الحاقیه، مصوب ۲۲ ربیع الاول ۱۳۲۹ ق.
۲۷. قانون حقوق وراث متفقیات کمتر از دو تومان، در ماده واحده، مصوب ۱۷ شعبان ۱۳۲۹ ق.
۲۸. اجازه افتتاح نه باب مدرسه ابتداییه، در پنج ماده، مصوب ۲۶ رمضان ۱۳۲۹ ق.
۲۹. قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی، مشتمل بر پنجاه و سه ماده، مصوب ۲۸ شوال ۱۳۲۹ ق.
۳۰. قانون اساسی معارف، در بیست و هشت ماده، مصوب ۱۰ ذیقعده ۱۳۲۹ ق.
- قوانين بسیاری در موارد، کنترات و استخدام، اجازه و امتیازات، مطالی که از کمیسیون بودجه راپورت داده شده و از تصویب مجلس گذشته است و نیز سایر امور جاری، در مجلس دوره دوم به تصویب رسید.

مهمترین مصوبات دوره دوم مجلس شورای اسلامی

۱. قانون انحصار نمک، در ده ماده، مصوب ۳ ربیع الاول ۱۳۲۸ ق (این قانون به موجب قانون مصوب سوم جمادی الثاني ۱۳۲۹ ملغی شده است).
۲. قانون مالیات بلدی بر وسایط نقلیه، مشتمل بر نه ماده و یک تبصره، مصوب ۵ ربیع الاول ۱۳۲۸ ق.
۳. قانون حمل اسلحه، در شش ماده، مصوب ۲۱ ربیع الاول ۱۳۲۸ ق.
۴. قانون تحفیف مخابرات و اجرت پستی جراید، در سه ماده مصوب ۱۲ ربیع الثاني ۱۳۲۸ ق.
۵. قانون راجع به روده، در پنج ماده، مصوب ۱۷ ربیع الثاني ۱۳۲۸ ق.
۶. متمم قانون وظایف، در نه ماده، مصوب ۲۶ ربیع الثاني ۱۳۲۸ ق.
۷. قانون قبول و نکول بروات تجاری، در دوازده ماده، مصوب ۹ جمادی الاولی ۱۳۲۸ ق.
۸. (موافق قانون ۲۶ جمادی الاولی ۱۳۲۹، مواد (۱) و (۲) و (۳) و (۷) تفسیر و ماده (۶) ملغی شده است).
۹. قانون اداری وزارت معارف و اوقاف صنایع مستظرفة، در یازده ماده، مصوب ۲۷ شعبان ۱۳۲۸ ق (ماده (۱۲) پیوست این قانون در ۲۹ جمادی الآخری ۱۳۲۹ قمری تصویب شد).
۱۰. قانون ایجاد روزنامه رسمی، در ماده واحده، مصوب ۱۴ شوال ۱۳۲۸ قمری.
۱۱. قانون راجع به حفظ الصحه و آبله کوبی، در دو ماده، مصوب ۵ ذیقعده ۱۳۲۸ ق.
۱۲. قانون محاسبات عمومی، مشتمل بر ۵۷ ماده، مصوب ۲۱ صفر ۱۳۲۹ ق.
۱۳. قانون دیوان محاسبات، مشتمل بر ۱۴۱ ماده، مصوب ۲۱ صفر ۱۳۲۹ ق.
۱۴. قانون تحديد تریاک، در شش ماده، مصوب ۱۲ ربیع الاول ۱۳۲۹ ق.

۱. (ماده (۱) - دولت مجاز است که دوکورد و نیم لیره انگلیسی با فرع صدی پنج و نزول صدی دوازده و نیم به توسط بانک شاهنشاهی استقراض نماید).

مالیات نمودند. علاءالدوله با توصل به صمصامالسلطنه رئیس الوزرا، مأموران مالیه را خلع سلاح نموده و روانه کرد.

روس‌ها این موارد را بهانه قرار دادند و تهدید کردند که تا ۴۸ ساعت دیگر روابط خود با ایران را قطع خواهند کرد.

امپراتوری روسیه اخراج مورگان شوستر را خواستار شده و پس از تهدید و اولتیماتوم شفاهی در دو نوبت، اول، دهم آبان ماه و دوم، هفتم آذر ماه سال ۱۲۹۰ خ این اولتیماتوم در چهار ماده به رئیس دولت ابلاغ شد. صمصامالسلطنه متن اولتیماتوم را برای ۷۶ نفر از نمایندگان حاضر در مجلس قرائت نمود.

مفاد اولتیماتوم بدین قرار است:

۱. مورگان شوستر که به عنوان مستشار در امور مالیه کار می‌کند برکنار شود و به کشورش بازگردد و همکاران او برکنار شوند.

۲. دولت ایران معهود شود در مورد اشخاصی که می‌خواهد به عنوان مستشار دعوت نماید، قبلًا با سفارت‌های روس و انگلیس مشورت کند و با اجازه آن‌ها دعوت به عمل آورد.

۳. دولت ایران هزینه و مخارج لشگرکشی روسیه به ایران را بپردازد.

۴. دولت روس، چهل و هشت ساعت به دولت ایران فرصت می‌دهد که بدین موارد عمل کند در غیر این صورت نیروهای نظامی روس از رشت^۱ و سایر مناطق به طرف تهران حرکت خواهند نمود.

اولتیماتوم در حالی به اطلاع مردم ایران می‌رسید که شایعات بسیاری در مورد حرکت نیروهای نظامی روسیه و تجهیزات جنگی به جانب سواحل ایران و حمله قریب الوقوع روس‌ها در میان مردم تهران و سایر شهرها نگرانی بسیاری به وجود آورده بود. در تهران تعطیل عمومی برقرار شد و مردم در میدان بهارستان گرد آمدند.

در روز ۱۵ آذر سال ۱۲۹۰ خ مجلس با اکثریت قاطع اولتیماتوم را رد کرد. پس

^۱. رشت در اشغال نظامی روس بود.

اولتیماتوم روس و از میان برداشتن مجلس

دولت ایران برای برنامه‌ریزی و به روز کردن اداره امور کشور می‌خواست مستشار متخصص خارجی استخدام نماید، روس و انگلیس با این امر مخالفت نموده ایران را مورد تهدید قرار دادند. فرانسه و ایتالیا نیز امتناع ورزیدند. دولت ایران با تصویب مجلس هیاتی از مستشاران مالیه را به ریاست مورگان شوستر از امریکا دعوت نمود. از سوئی، یالمارسون و از فرانسه دومورنی برای امور داخله و پرنی برای امور عدیله به استخدام درآمدند.

مجلس دوم در روز ۲۳ خرداد ماه سال ۱۲۸۹ خ لایحه امتیازات مورگان شوستر را تصویب کرد. وی به سمت خزانه‌دار کل ایران منصوب شد. شوستر امریکایی به سازمان و ترتیب امور براساس قوانین، مالیه پرداخت. روس و انگلیس با اقدامات او، که با تبعیت و همکاری نزدیک با مجلس صورت می‌گرفت مخالف بودند. برای استعمار ترتیب اقتصاد ایران زیر نظر مجلس، قابل تحمل نبود.

شوستر همراه با چهار امریکایی همکار خود در سمت خزانه‌دار کل فعالیت می‌کرد. از جمله کارهای او اجرای و دریافت قانون مالیات بود (قانون مالیاتی مصوب ۱۲ خرداد ۱۲۸۹ خ).

هیأت دولت طبق مصوبه‌ای خزانه‌دار کل را موظف می‌کند که املاک شعاع‌السلطنه و سالارالدوله برادر شاه را که بر ضد دولت قیام نموده و فجایع زیادی به بار آورده بودند، به نفع دولت تصرف کند.

روس‌ها به بهانه این‌که این دو نفر تبعه روسیه هستند و کسی حق ضبط اموال آنان را ندارد، مداخله نموده و با شوستر درگیر شدند. پارک شعاع‌السلطنه به وسیله نظامیان روس و قزاق‌ها مورد حمله واقع شد. همچنین مأموران مالیه از طرف شوستر به خانه علاءالدوله که از پرداخت مالیات خودداری می‌کرد رفته و مطالبه

نایب‌السلطنه به بهانه این‌که دو ماه از دور نمایندگی و کلا گذشته و مصوبات دو ماه اخیر آن‌ها قانونی نیست و نمایندگی آنان در پایان دوره دو ساله طبق قانون اساسی پایان پذیرفته، مجلس را منحل اعلام و تعطیل نمود؛ درب عمارت بهارستان را بستند و از ورود وکلا به مجلس جلوگیری شد.

قوای نظامی روس پس از بمباران مجلس وارد تبریز شدند و به آزار و ارعاب و قتل و کشتار مردم پرداختند و تا زمان انقلاب شوروی و پایان عمر روسیه تزاری باقی ماندند، در این زمان جنایات در تبریز و رشت زیادتر شده بود. در تبریز تقدیم‌الاسلام رهبر روحانی مشروطه‌خواه را با تعدادی از مشروطه‌خواهان بردار کردند. در مشهد در تعقیب عده‌ای که در حرم پناه گرفته بودند، حرم امام رضا (ع) را به توب بستند.

روز بیست آبان ماه ۱۲۹۰ خ برابر با چهارده ذی‌عکده ۱۳۲۹ ق و شش نوامبر ۱۹۱۱ میلادی خبر ورود قشون انگلیس به خاک ایران انتشار یافت، دولت‌های روس‌ها نیمه شمالي ایران و انگلیس‌ها نیمه جنوبی تا اصفهان را به اشغال نظامی درآوردند.^۱ مردم در تنگی قحطی، از پایخت تا اقصی نقاط ایران در معرض هجوم بیکانگان قرار داشتند.

نایب‌السلطنه ناصرالملک با پذیرش اولتیماتوم در تاریخ سوم دی ماه سال ۱۲۹۰ خ مجلس شورای ملی (دوره دوم) را منحل اعلام و فرمان آن را صادر نمود. به دستور صدر اعظم، رئیس نظمه پیغم خان عمارت مجلس را اشغال نموده و در روز سوم دی ماه از ورود نمایندگان ممانعت به عمل آورد. بدین ترتیب مجلس تعطیل شد و دولت نجف قلی خان بختیاری (صمصام‌السلطنه) اولتیماتوم را رسمیاً پذیرفت و شوستر به امریکا بازگشت.

اجلاسیه دوم مجلس شورای ملی بیست و پنج ماه و نه روز ادامه داشت و با اولتیماتوم روسیه عمر آن پایان یافت (۲۴ آبان ۱۲۸۸ - ۳ دی ماه ۱۲۹۰).

از رد اولتیماتوم به وسیله نمایندگان مجلس، مردم شادی بسیار کردند. سه نفر از نمایندگان از طرف مجلس، رأی رد اولتیماتوم را به نایب‌السلطنه اطلاع دادند. دولت و دربار و شخص نایب‌السلطنه، با ایستادگی مجلس در برابر اولتیماتوم روسیه مخالف و در صدد پذیرفتن اولتیماتوم بودند.

مردم ایران اجناس و سوار شدن به واگن روسی و انگلیسی و سایر ممالک اروپایی را تحريم نمودند. این کالاها بخش زیادی از مایحتاج مردم را تأمین می‌نمود، که شامل پارچه انگلیسی و چای و قند و نفت که از روسیه می‌آمد می‌شد. دولت انگلستان به صورت کتبی از دولت ایران خواست که اولتیماتوم روسیه را قبول کند. دولت صمصام‌السلطنه می‌کوشید که مجلس را به پذیرفتن اولتیماتوم متلاعند کند، اما موفق نشد.

انگلیس‌ها پیش از این در جریان قرارداد ۱۹۰۷ ایران را بین روسیه و انگلستان تقسیم کرده بودند و در ادامه این سیاست، دولت ایران را برای پذیرش اولتیماتوم تحت فشار قرار داده بودند.

مدت قانونی دوره دوم مجلس در ذی‌عکده ۱۳۲۹ ق پایان یافت. اما چون در آن شرایط دشوار، امکان انتخاب و تشکیل مجلس بعدی، وجود نداشت، مجلس دوم در تاریخ ۲۱ مرداد ماه ۱۳۲۹ ق قانون تمدید دوره دوم و ادامه اجلاس آن را به تصویب رسانید.^۱ تا شاید شرایط مناسب برای تشکیل دوره سوم فراهم آید.

هیأت دولت و نایب‌السلطنه تصمیم گرفتند بدون قید و شرط اولتیماتوم را پذیرند؛ کشمکش میان مجلس و دولت بالا گرفت؛ نایب‌السلطنه در جستجوی راهی برای انحلال مجلس بود تا بتواند اولتیماتوم را بپذیرد.

۱. گروهی از اعتدالی‌ها و جمعی از فرقه اتفاق ترقی، روز پنجم شنبه ۲۰ آبان ماه سال ۱۲۹۰ شمسی بر ضد تمدید دوره مجلس در دربار متحصن شدند و استعفای کابینه را خواستند. مجله گهر، سال ۱۳۵۲، شماره ۷، به نقل از دکتر حسین خان کحال، از مشروطه‌خواهان.

آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران

(دوره سوم - ۱۴ آذر ۱۲۹۳ تا ۲۱ آبان ۱۲۹۴ ش)

کد موضوعی: ۴۱۰

شماره مسلسل: ۷۵۲۴

آبان ماه ۱۳۸۴

گروه مطالعات بنیادین حکومتی

آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران

(دوره سوم - ۱۴ آذر ۱۲۹۳ تا ۲۱ آبان ۱۲۹۴ ش)

مقدمه

پس از تعطیلی مجلس دوم، مردم که از اوضاع مملکت ناراضی بودند، در نقاط مختلف کشور قیام کردند. اما با همه مقاومت و سرسختی آن‌ها، ناصرالملک با همdestتی دولتهای روس و انگلیس، تمام قیام‌ها را سرکوب و حکومت خویش را تحکیم کرد. با به سن بلوغ رسیدن احمدشاه و رفتن ناصرالملک، انتخابات دوره سوم آغاز شد و بالاخره در ۱۴ آذرماه ۱۲۹۳^۱ ش. مجلس افتتاح شد.

در گزارش حاضر، ضمن بیان اوضاع ناسیمان اجتماعی و سیاسی این دوران، به بیان کم و کیف انتخابات این دوره، معرفی نمایندگان، معرفی احزاب و بیان دیدگاه آن‌ها پرداخته‌ایم.

در آخر نیز عملکرد و مصوبات مجلس را در مدت کوتاه عمر دوره سوم به اجمال مورد بررسی قرار داده‌ایم.

فهرست مطالب

۱ مقدمه
۲ فترت بین دوره دوم و سوم
۳ کابینه‌های ایام فترت در دوره دوم و سوم
۴ انتخابات
۴ هیأت رئیسه دوره سوم
۵ نمایندگان دوره سوم
۸ تحصیلات نمایندگان دوره سوم
۱۴ احزاب
۱۴ جریان مهاجرت
۱۷ کارنامه دوره سوم
۱۸ قوانین و مصوبات
۲۱ کابینه‌های دوره سوم
۲۲ منابع و مأخذ
۲۳	

کابینه‌های ایام فترت در دوره دوم و سوم^۱

۱. کابینه نجفقلی خان بختیاری (صمصام‌السلطنه) (چهارمین کابینه)
۱۹ آذرماه ۱۲۹۰ ش. برابر ۲۰ ذی‌حجه ۱۳۲۹ هـ ق
۲. کابینه نجفقلی خان بختیاری (صمصام‌السلطنه) (پنجمین کابینه)
۱۵ خرداد ۱۲۹۱ ش. برابر ۱۷ جمادی‌الثانی ۱۳۲۰ هـ ق
۲. کابینه محمدعلی خان علاء‌السلطنه (علاه) (نخستین کابینه)
۲۸ دی ماه ۱۲۹۱ ش. برابر ۱۰ صفر ۱۳۲۱ هـ ق
۴. کابینه حسن مستوفی‌الممالک (چهارمین کابینه)
۲۶ مردادماه ۱۲۹۲ ش. برابر ۲۵ رمضان ۱۳۲۲ هـ ق.

انتخابات^۲

انتخابات این دوره در جمادی‌الثانی ۱۳۲۲ ق آغاز شد. این انتخابات نیز مانند دوره‌های قبل خالی از اشکال نبود و مشکلاتی به همراه داشت که این مشکلات تا حد زیادی ناشی از وضع داخلی ایران و دخالت دولت‌های روس و انگلیس بود، اما مشکل اصلی مربوط به قانون انتخابات بود که در روزنامه‌ها به خوبی منعکس شده است. روزنامه‌های این دوره مسائل انتخابات را بسیار فعالانه تعقیب می‌کردند و علاوه بر بیان جو ناسالم انتخابات و بازار داغ خرید و فروش رأی، از حضور پرشور مردم در گرفتن تعریفه نیز خبر داده‌اند. براساس این اخبار، تعداد آرای این دوره نسبت به دوره‌های قبل افزایش داشته است.

کار انتخابات این دوره به کندی پیش می‌رفت، تا حدی که مجلس قبل از خاتمه

فترت بین دوره دوم و سوم

دوران فترت بین مجلس دوم و سوم که نزدیک سه سال (۳ دی ماه ۱۲۹۰ ش - ۱۳ آذرماه ۱۲۹۳ ش) به طول انجامید، روزگاری سخت برای مردم ایران بود. در این سال‌ها که ناصرالملک (نایب‌السلطنه) زمامدار امور مملکت بود، نفوذ دولت‌های روس و انگلیس و مداخله آن‌ها در امور داخلی کشور به شدت رو به افزایش نهاد. تا جایی که به قتل عام آزادیخواهان در نواحی مختلف از جمله تبریز و مشهد پرداختند و روس‌ها حرم مطهر امام رضا(ع) را به توب بستند. در تمام این مدت دولت‌های روس و انگلیس از انجام انتخابات و افتتاح مجلس ممانعت می‌کردند، تا بالاخره علاء‌السلطنه به دلایلی چند تصمیم گرفت انتخابات مجلس سوم را آغاز نماید که این کار عملاً در کابینه مستوفی‌الممالک صورت پذیرفت.

لازم به ذکر است که کمیسیون عدیله که در دوره دوم، مدرس رئیس آن بود، پس از انحلال مجلس هم تشکیل می‌شد و مدرس به اتفاق مشیرالدوله و امام جمعه خوبی موفق شدند قانون تشکیلات عدیله و محاکم صحیه و جنایی را در این دوره تهیه نمایند و در کمیسیون به تصویب رسانند.^۱

از اتفاقات مهم این دوران، استقرار پا شرایط سنگین از دولت‌های روس و انگلیس، واگذاری امتیاز راه آهن جلفا - تبریز به روس‌ها و اعطای امتیاز احداث راه ممره (خرمشهر) به دولت انگلیس را می‌توان برشمود.

۱. دولت‌های ایران در عصر مشروطیت، ص ۱۰۹-۱۱۲.

۲. جهت مطالعه بیشتر در مورد انتخابات این دوره ر.ک.ب: منصوره اتحادیه، مجلس و انتخابات.

۱. مدرس و مجلس (نامه‌ها و اسناد)، ص ۳۲.

هیأت رئیسه موقت منتخب ۱۴ آذر ۱۲۹۳ ش

عنوان	اسامی نمایندگان
رئيس	حسین پیرنیا (مؤتمن‌الملک)
نایب رئیس	صادق سردار معتمد
نایب رئیس	صادق منتصرالسلطان
منشی	نجفقلی میرزا
منشی	سیدمهدي فرج (امين‌السلطنه)
منشی	حاج میرزا اسدالله خان
منشی	ملک‌الشعراء بهار

هیأت رئیسه اجلسیه اول منتخب ۱۹ دی ۱۲۹۳ ش

عنوان	اسامی نمایندگان
رئيس	حسین پیرنیا (مؤتمن‌الملک)
نایب رئیس	حاج سیدنصرالله تقوی*
نایب رئیس	محمدعلی ذکاءالملک**
منشی	شاهزاده سلیمان میرزا
منشی	امان.. حاج عزالممالک
منشی	محمدعلی آصف‌الممالک
منشی	میرزا محمود مبصرالملک
کارپرداز	ارباب کیخسرو‌شهرخ
کارپرداز	دکتر حسینقلی خان
کارپرداز	اورنگ وقار‌السلطنه

* آقای حاج سیدنصرالله تقوی در ۲۴ ربیع الاول ۱۲۲۲ از نمایندگی مجلس استغفار داد و به مستشاری دیوانعلی تمیز برگزیده شد.

** آقای ذکاءالملک در ۲۴ اسفند ۱۲۹۳ به نیابت مجلس انتخاب گردید و در ۲۷ ربیع‌الثانی ۱۲۲۲ در کابینه مشیرالدوله وزیر عدیله شد.

انتخابات با حضور ۶۸ نفر نماینده، افتتاح شد و در تمام دوره مجلس، کار انتخابات ولایات ادامه داشت و نمایندگان به تدریج وارد مجلس می‌شدند. براساس محاسباتی که از روی «مذاکرات مجلس» صورت گرفته، ۴۳ نماینده به مدت ۱۰ ماه و اندی در مجلس سوم خدمت کرده‌اند. بر پایه سایر منابع، ۱۵ نماینده بین ۷ تا ۹ ماه، ۱۱ نماینده بین ۳ تا ۶ ماه و ۹ نماینده ۲ ماه یا کمتر خدمت کرده‌اند.^۱ با حذف هرگونه شرطی برای انتخاب شدن در قانون انتخابات، در این دوره شاهد تغییرات جالب توجهی از لحاظ طبقات، تحصیلات و مشاغل وکلا هستیم. در این مجلس تعداد ملاکین (۴۹ درصد)^۲ و روحانیون افزایش یافت، در حالی که تعداد بازرگانان و صاحبان مشاغل آزاد کمتر از مجلس دوم بود. افزایش روحانیون در مجلس سوم به‌طور استثنایی از همه دوره‌های دیگر بیشتر بود.^۳

هیأت رئیسه دوره سوم^۴

هیأت رئیسه سنی منتخب آذرماه ۱۲۹۳ ش

عنوان	اسامی نمایندگان
رئيس	حاج عباسقلی (سهم‌الملک)
منشی	نجفقلی میرزا
منشی	سیدمهدي فرج (امين‌السلطنه)*
منشی	حاج میرزا اسدالله خان
منشی	میرزا محمد تقی بهار (ملک‌الشعراء)

* لقب «معتصم‌السلطنه» نیز برای ایشان ذکر شده است.

۱. انقلاب مشروطیت (از سری مقالات دانشنامه ایرانیکا)، ص ۱۱۷.

۲. انقلاب مشروطیت (از سری مقالات دانشنامه ایرانیکا)، ص ۱۱۸.

۳. مجلس و نوسازی در ایران، ص ۶۲.

۴. اسامی نمایندگان مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره ۲۴ قانونگذاری، ص ۲۸-۳۵.

نمایندگان دوره سوم

اسامي نمایندگان دوره سوم براساس حوزه انتخابیه^۱

ملاحظات	مدت نماینگی	نام نماینده	حوزه	ردیف
	۱۰ ماه و ۸ روز	شیخ محمدحسین بزدی	تهران	۱
	۱۰ ماه و ۶ روز	سیدحسن مدرس	تهران	۲
	۱۰ ماه و ۶ روز	میرزا محمدصادق طباطبائی	تهران	۳
	۱۰ ماه و ۸ روز	امام جمعه خوئی	تهران	۴
	۱۰ ماه و ۸ روز	میرزا حسین خان مؤمن‌الملک	تهران	۵
در ۲۳ اسفند ۱۲۹۳ رئیس‌الوزرا شدند.	۲ ماه و ۱۰ روز	میرزا حسین خان مشیر‌الدوله	تهران	۶
در اول آسفند ۱۲۹۳ با قول ریاست وزرا مستعفی شدند.	۲۸ روز	میرزا حسن خان مستوفی‌الملک	تهران	۷
در اول آسفند ۱۲۹۳ با عذرخواهی از ایشان به جای ایشان به نیابت ریاست مجلس انتخاب گردید.	۲۸ روز	میرزا حسن خان محتمل‌السلطنه	تهران	۸
مأموریت خارجه رفته و مستعفی شدند.		میرزا محمدخان احتشام‌السلطنه	تهران	۹
در ۲۶ جدی ۱۲۹۳ با عضویت تمیز مستعفی شدند.	۱۴ روز	حاج سیدنصرالله سادات لخوی	تهران	۱۰
در ۲۶ جدی ۱۲۹۳ با عضویت تمیز مستعفی شدند.		میرزا محمدعلی‌خان نکاء‌الملک	تهران	۱۱
در غرہ ربیع الاول ۱۲۹۳ اعتبارنامه‌اش رد شد.		حاج آقا‌شیرازی	تهران	۱۲
به جای اشخاص مستعفی انتخاب شدند.	۱۹ روز	حسینطی خان نواب	تهران	۱۳
به جای اشخاص مستعفی انتخاب شدند.	۴ ماه و ۲۲ روز	میرزا طاهر تکلبی	تهران	۱۴

^۱. صورت مذاکرات دوره سوم مجلس شورای ملی، ص ۵-۲

هیأت رئیسه اجلسیه دوم منتخب ۱۴ فروردین ۱۲۹۴ ش

اسامي نمایندگان	عنوان
حسین پیرنیا (مؤتمن‌الملک)	رئيس
شاهزاده سلیمان میرزا	نایب رئيس
دکتر اسماعیل مرزبان (مؤدب‌السلطنه)*	نایب رئيس
سید محمود صدر‌الملک	مشنی
میرزا حسین خان ناییتی	مشنی
حاج امان‌الله عز‌الممالک	مشنی
میرزا محمدعلی‌خان کلوب	مشنی
ارباب کیخسرو شاهرج	کارپرداز
اورنگ (وقار‌السلطنه)	کارپرداز
میرزا اسدالله‌خان	کارپرداز

* دکتر اسماعیل مرزبان بعداً ملقب به مبین‌الملک شد و در ۲۸ جمادی‌الثانی ۱۳۲۲ هجری آقای معدل‌الدوله به جای ایشان به نیابت ریاست مجلس انتخاب گردید.

هیأت رئیسه اجلسیه سوم منتخب ۱۴ مهر ۱۲۹۴ ش

اسامي نمایندگان	عنوان
حسین پیرنیا (مؤتمن‌الملک)	رئيس
حسین عدل (عدل‌الملک)	نایب رئيس
سید محمدصادق طباطبائی	مشنی
سید محمود صدر‌الملک*	مشنی
حاج میرزا حسین خان	مشنی
حسیننقی عمام‌السلطنه	مشنی
سیدمهدي فرج (معتصم‌السلطنه)	مشنی
ارباب کیخسرو شاهرج	کارپرداز
محمدعلی ملک‌التجار	کارپرداز
خان باباخان (فتحعلی‌خان)	کارپرداز

* در دوم عقرب ۱۲۹۴ آقای میرزا اسدالله‌خان کردستانی به جای صدر‌الملک انتخاب شد.

ملاحظات	مدت نمایندگی	نام نماینده	حوزه	تفصیل
بر ۱۷ جمادی الثانی قبل از تصویب اعتبارنامه مستعفی شد	—	حاج لسمعیلخان اعتبارالسلطنه	بم	۲۲
	—	نکر لسمعیلخان مرزبان (مؤبدالسلطنه)	بندر پهلوی (ائزی)	۳۳
به مجلس نرسیدند	—	میرزا عبا- خان متصرالسلطان	عباسی (بندر عباس)	۳۴
	۷ ماه و ۳ روز	میرزا محمدعلیخان ملک التجار	بوشهر	۳۵
	—	حاج آقا محمد بوشهری (معین التجار)	بوشهر	۳۶
	۱۰ ماه و ۲ روز	سیدامان- بجهانی	بجهان	۳۷
	—	حاج شیخ محمدحسن مجهد گروسی	بیجار و گروس	۳۸
فرزند آقا میرزا علی‌اکبر	۱۰ ماه و ۸ روز	میرزا محمدنجات	بیرجند	۳۹
	—	عباس	تبریز*	۴۰
	—	میرزا یوسفخان اعتضام‌الملک	تبریز	۴۱
		میرزا محمدعلی تربیت	تبریز	۴۲
به مجلس نیامد	—	سیدحسن نقی زاده	تبریز	۴۳
	—	میرزا ابراهیم‌خان حکیم‌الملک	تبریز	۴۴
	—	شیخ محمدخیابانی	تبریز	۴۵
	—	شیخ رضا دخوار قلنی	تبریز	۴۶
	—	میرزا عبدالحسین‌خان شیبانی (وجدالملک)	تبریز	۴۷
	۱۰ ماه و ۶ روز	میرزا سیدمهديخان فرج (متین‌السلطنه، معتصم‌السلطنه)	تربیت حیدریه	۴۸
	۱۰ ماه و ۸ روز	میرزا محمویخان بصرالملک	تون، طبس	۴۹
	۱۰ ماه و ۲۲ روز	میرزا حسن‌خان مدحت‌السلطنه	جهرم	۵۰

* اسامی نمایندگان تبریز در «صورت مذکورات» نیامده بود، لذا این اسامی از کتاب «اسامی نمایندگان مجلس شورای ملی در ۲۴ دوره قانونگذاری، ص ۲۹» آورده شده است.

ملاحظات	مدت نمایندگی	نام نماینده	حوزه	تفصیل
به جای اشخاص مستعفی انتخاب شدند.	۴ ماه و ۲۲ روز	میرزا هاشم آشتیانی	تهران	۱۵
به جای اشخاص مستعفی انتخاب شدند.	۱ ماه و ۱۹ روز	شیخ رضا دخوار قلنی	تهران	۱۶
به جای اشخاص مستعفی انتخاب شدند.	۴ ماه و ۲۲ روز	سیمومحمد رضا مساوات	تهران	۱۷
به جای اشخاص مستعفی انتخاب شدند.	۴ ماه و ۲۲ روز	وحیدالملک میرزا عبدالحسین‌خان	تهران	۱۸
به جای اشخاص مستعفی انتخاب شدند، اما در کاریته مشیرالدوله وزیر مالیه شده و در ۱۲ اسفند از وکالت مستعفی شدند.	۲ ماه و ۳ روز	میرزا سالان‌خان (مشار‌السلطنه)	تهران	۱۹
	—	—	آباده	۲۰
بر ۱۶ اردیبهشت ۱۲۹۴ مستعفی شدند.	۳ ماه و ۱۳ روز	میرزا شمس الدین (اراک)	اراک(عراق)	۲۱
	۹ ماه و ۱۷ روز	حاج عباسقلی خان سهم‌الملک (اراک)	اراک(عراق)	۲۲
	۱۰ ماه و ۶ روز	سیماسلاطه چهارسوئی (اصفهان)	اصفهان	۲۳
	۱۰ ماه و ۶ روز	حاج میرزا حسین‌خان نائینی (اصفهان)	اصفهان	۲۴
	۱۰ ماه و ۶ روز	سلیمان میرزا (اصفهان)	اصفهان	۲۵
	۱۰ ماه و ۳ روز	میرزا حسین‌خان عمل‌الملک (بابل فروش)	بابل (بابل فروش)	۲۶
	۱۰ ماه و ۳ روز	میرزا صادق‌خان متصرالسلطان (بابل فروش)	بابل (بابل فروش)	۲۷
	۱۰ ماه و ۳ روز	ابیرصلان‌خان نظام‌السلطان (بابل فروش)	بابل (بابل فروش)	۲۸
	۱۰ ماه و ۸ روز	یارمحمدخان سردار سعید (بروجرد)	بنجورد	۲۹
	—	حاج علی‌صغر اصفهانی (سلطان‌العلماء) (بروجرد)	بروجرد	۳۰
	—	حاج آقا حسن شریعت‌نبار (بروجرد)	بروجرد	۳۱

ملاحظات	مدت نمایندگی	نام نماینده	حوزه	ردیفه
	۷ ماه و ۲۴ روز	میرزا سید محمد مهذب الدوله	شیزار	۷۶
	۷ ماه و ۲۵ روز	حاج شیخ یوسف	شیزار	۷۵
	۸ ماه و ۲۵ روز	فتحعلی خان خان بابا خان	شیزار	۷۶
به مجلس نرسید		سید محمد رضوی	شیزار	۷۷
	۸ ماه و ۱۵ روز	سید محمود صدرالملک	فسا	۷۸
	۱۰ ماه و ۸ روز	سید یحیی ناصر الاسلام مروستی	فونم	۷۹
	۱۰ ماه و ۸ روز	حاج شیخ فضلعلی مجتهد	قزوین	۸۰
از خراسان هم انتخاب شده بود.	۱۰ ماه و ۸ روز	حاج شیخ اسد‌ا. مجتهد	قزوین	۸۱
	۱۰ ماه و ۸ روز	حاج میرزا علیرضا	قم	۸۲
	۷ ماه و ۳ روز	عبدالحسین خان سردارم عظم (تیمورتاش)	قچان	۸۳
	۷ ماه و ۲۷ روز	حاج شیخ حبیب الله	کاشمر (سلطان آباد)	۸۴
	۱۰ ماه و ۲ روز	میرزا قاسم خان تبریزی صور اسرافیل	کرمان، ساوچلاخ	۸۵
	۱۰ ماه و ۸ روز	میرزا محمد علی خان آصف الممالک	کرمان	۸۶
	۱۰ ماه و ۸ روز	شیخ یحیی	کرمان	۸۷
	۱۰ ماه و ۶ روز	حاج میرزا حسین خان	کرمانشاه	۸۸
	۱۰ ماه و ۶ روز	سید حسین کزازی	کرمانشاه	۸۹
	۱۰ ماه و ۶ روز	حاج میرزا امان لله خان عزالملک	کرمانشاه	۹۰
	۱۰ ماه و ۶ روز	شاهزاده محمدمهدی میرزا مرآت السلطان	کرمانشاه	۹۱
	۱۰ ماه و ۸ روز	حاج شیخ محمد حسین استرآبادی	گرگان اسدآباد	۹۲
		میرزا فتح الله خان سردار منصور	گرگان	۹۳
وارد مجلس نشد	۱۰ ماه و ۶ روز	شیخ محمد حسن خوانساری	کلپیگان	۹۴
	۱۰ ماه و ۸ روز	حاج شیخ اسمعیل	لکرود- لاهیجان	۹۵
	۱۰ ماه و ۸ روز	حاج شیخ سمعیل	کمره، خمین، محلات	۹۶

ملاحظات	مدت نمایندگی	نام نماینده	حوزه	ردیفه
	۱۹ روز	رستمخان رفعت الدوله	جیرفت	۵۱
	—	میرزا محمد علیخان سالار معظم	خرم آباد	۵۲
	—	دکتر حسین‌ا. خان کمال‌وند (یمن‌الملک)	خرم آباد	۵۳
	۶ ماه و ۲۳ روز	میرزا محمد تقی خان بهار(ملک‌الشعراء)	درگز	۵۴
	در ۲۶ صفر قبل از تصویب اعتبارنامه استعفا داد	شیخ حسن آقا زاده	نمادن	۵۵
	۳ ماه و ۶ روز	میرزا حسین خان ادبی‌السلطنه	رشت	۵۶
	—	میرزا صادق سردار معتمد	رشت	۵۷
	۱۰ ماه و ۶ روز	عبدالوهاب مؤید‌الاسلام	رفسنجان	۵۸
	۳ ماه و ۳ روز	شیخ ابراهیم زنجانی	زنجان	۵۹
	—	محمد ولی خان سپهبدار اعظم	زنجان	۶۰
	۳ ماه و ۳ روز	حاج شیخ علی صدر‌الاسلام	زنجان	۶۱
	—	اسماعیل خان سوانکوهی مازندرانی (امیر مؤید)	ساری	۶۲
		سید عباس شریف‌العلماء	ساری	۶۳
	—	میرزا عیسی خان	ساوه	۶۴
	۱۰ ماه و ۸ روز	نکتر حسین‌قلی خان	سقنان- دلغان	۶۵
	۸ ماه و ۲۵ روز	حاج میرزا اسدا. خان کریستانی	ستنج	۶۶
	۸ ماه و ۲۵ روز	آقا خان اعزاز‌السلطنه	ستنج	۶۷
	۸ ماه و ۲۵ روز	فرج‌الله خان سردار معظم آصف	ستنج	۶۸
	۸ ماه و ۲۵ روز	شیخ حسن خان شیخ‌الملک	سیرجان	۶۹
	۱۰ ماه و ۲ روز	میرزا سعیدخان کاشی (معدن‌الدوله)	سیستان	۷۰
	۲ ماه و ۶ روز	سید فاضل کاشانی	شهرورد	۷۱
	۱۰ ماه و ۶ روز	سید رضا قیروز‌آبادی	شهر ری	۷۲
	۷ ماه و ۲۵ روز	میرزا نظام‌الدین خان مشاور‌الدوله	شیزار	۷۳

تحصیلات نمایندگان دوره سوم

- ۱۲- درصد نمایندگان دارای تحصیلات قدیم در حد اجتهاد بودند.
 - ۲۱- درصد نمایندگان دارای تحصیلات قدیم در حد مدرسي بودند.
 - ۲۵- درصد نمایندگان دارای تحصیلات قدیم در حد سطح بودند.
 - ۴- درصد نمایندگان دارای تحصیلات جدید و در سطح دکتری بودند.
 - ۱۳- درصد نمایندگان دارای تحصیلات جدید و در سطح لیسانس بودند.
 - ۲- درصد نمایندگان دارای تحصیلات جدید و در سطح ابتدایي بودند.

احزاب

با افتتاح مجلس، بار دیگر حکومت مشروطه به وجود آمد و فعالیت احزاب سیاسی و حزب‌اید مل، آغاز شد.

سقوط ناصرالملک، بروز جنگ جهانی و کاهش نفوذ روس‌ها، موجب شد تا این پاره دموکرات‌ها در مجلس حضور گسترده‌تری پیابند.

ناصرالملک در خلال زمامداری خود، به خواست روس‌ها همواره تلاش کرد تا حزب دموکرات را محو کند. با این حال، در ایالات و در انتخابات دوم تهران که برای جایگزینی ۷ نفر از وکلای مستعفی انجام شد، اکثریت با دموکرات‌ها بود.

۱- احزاب دموکراتیک با ۳۱ نفر عضو،
به طور کلی، در مجلس سوم، چهار گروه سیاسی حضور داشتند:

٢. حزب اعتماد ما ۲۹ نفر عضو،

۳. هنأت علمه که گروهی جدید بود با ۱۴ نفر عضو،

^۴. گروهی طرف که یا دموکراتها ائتلاف کرده بود یا ۲۰ نفر.

ردیف	نام نماینده	حوزه	متوجه	ملاحتات	مدت نمایندگی
۹۷	میرزا طاهر متولی	مشهد			۱۰ ماه و ۶ روز
۹۸	میرزا حسنطی خان عمارالسلطنه	مشهد			۱۰ ماه و ۶ روز
۹۹	شیخ محمد جواد بلوری	مشهد			۱۰ ماه و ۶ روز
۱۰۰	شیخ محمد تقی	ملایر - دولت آباد			
۱۰۱	شاهزاده نجفقلی میرزا آقاسریار	ملایر - دولت آباد			۱۰ ماه و ۸ روز
۱۰۲	میرزا سلیمانخان	نائین			۹ ماه و ۱۷ روز
۱۰۳	شکر لله خان قرام الدوله	نجف آباد			۲ ماه و ۶ روز
۱۰۴	شاهزاده محمد هاشم میرزا افسر (شیخ الرئیس)	نیشابور			۱۰ ماه و ۸ روز
۱۰۵	عبدالله خان امیر نظام	همدان			۱۰ ماه و ۸ روز
۱۰۶	میرزا محمد علیخان کلوب (فرزین)	همدان			۳ ماه و ۱ روز
۱۰۷	میرزا عباس	یزد		یکی دو روز به انحلال مجلس به تهران وارد شدند	
۱۰۸	وکیل القولیه	یزد		به مجلس نرسید	
۱۰۹	حاج میرزا محمد قزوینی	یزد		اعتبارنامه اش مطرح نشد	
۱۱۰	سید شفیع قزوینی صدرالمالک	ایلات بختیاری		نماینده ۲۵ نفر رئسای طوابیف	۱۰ ماه و ۸ روز
۱۱۱	لغان قاضی	ترکمه جنوب			
۱۱۲	میرزا اورنگ و قار السلطنه	حمسه فارس			
۱۱۳	یوسف میرزا یاپس	ارامنه جنوب		وارد مجلس نشد	
۱۱۴	ازباب کیمسرو شاهمرخ	زرتشیان			
۱۱۵	دکتر لقمان نهواری	کلیمان			۹ ماه و ۲۲ روز

حزب اعتدال هم همان حزب «اجتماعیون و اعتدالیون» مجلس دوم بود که با انحلال مجلس به دو دسته «آزادیخواه» و «روحانی» تقسیم شدند. هدف‌شان نیز مانند گذشته، انجام اصلاحات تدریجی بود.

رویکرد این دو حزب نسبت به جنگ جهانی نیز متفاوت بود. عبداً... مستوفی در

کتاب خود^۱ می‌نویسد:

«در مجلس جدید باز هم اعتدالی‌ها و دموکرات‌ها با هم مواجه شدند، این بار دموکرات‌ها نفعه دیگری کوک کرده و معتقد بودند که باید مثل ترک‌ها علیه آلمان و بر ضد دولت‌ین روس و انگلیس وارد جنگ شد و برای حصول این نتیجه از هیچ‌گونه ابرام فروگذار نمی‌کردند و با این‌که دولت ایران در طلوع جنگ بی‌طرفی اختیار کرده و این جمله در تمام مرام‌ها و برنامه‌های هیأت‌های وزرا که به مجلس می‌آمد یکی از فضول بر جسته بود، مع‌هذا این‌ها به خصوص لیدر آن‌ها سلیمان میرزا از هیچ‌گونه اقدام مخالف کوتاه نمی‌آمدند. ولی اعتدالی‌ها معتقد بودند که باید مشغله دولت‌ین را غنیمت شمرده مثل واقعه مرتار عملأ و به مرور، خود را از تحت نفوذ دولت‌های خارجی درآورد».

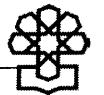
ریاست هیأت علمیه را سیدحسن مدرس به عهده داشت. گرچه تعداد اعضای این گروه اندک بود، اما تعداد روحانیون در این دوره زیاد بود و به نظر می‌رسد برخی وکلای روحانی که در گروه‌های دیگر عضو بودند، در بعضی موارد موفق هیأت علمیه رأی می‌دادند. اهداف این گروه عبارت بودند از:

۱. حمایت از فقرا،

۲. حفظ شریعت،

۳. هماهنگی قوانین با مقتضیات مملکت و مخالفت با قوانین بیگانه با اسلام، به ویژه اصلاح قانون عدیله و لایحه قانون جزا.

^۱. شرح زندگانی من، ص ۴۶۲.

البته به دلیل ادامه انتخابات در طول دوره و ورود تدریجی وکلا به مجلس، تعداد اعضای احزاب در این دوره همواره متغیر بود. این تغییرات در جدول زیر نشان داده شده است.

جدول ۱. تعداد وکلای هر حزب در هر ماه^۲

ماه	نمودرات	اعتدالی	هیأت علمیه	بی‌طرفی
صفر ۱۳۳۳	۱۲	۱۲	۱۰	۱۰
ربيع الاول	۱۲	۱۴	۱۰	۱۰
ربيع الثاني	۱۴	۱۷	۱۰	۱۲
جمادی الاول	۱۵	۱۸	۱۲	۱۳
جمادی الثاني	۲۱	۱۹	۱۲	۱۳
رجب	۲۱	۱۹	۱۲	۱۳
شعبان	۲۵	۱۹	۱۵	۱۲
رمضان	۲۸	۲۱	۱۶	۱۴
شوال	۲۸	۲۲	۱۷	۱۵
نیمه‌ده	۲۹	۲۲	۱۷	۱۵
نیجه	۳۲	۲۲	۱۷	۱۵

ریاست حزب دموکرات همچنان با سلیمان میرزا بود و مراسم‌نامه و تشکیلات آن تغییر چندانی نکرده بود. از جمله اهداف این حزب عبارت بودند از:

- رسیدگی به اقدامات دولت در سه سال دوره فترت،

- مجازات خائنین،

- اجرای اصلاحات در زمینه‌های مالی، فرهنگی و سربازگیری.^۲

^۱. احزاب سیاسی در مجلس سوم، انتهای کتاب، جدول ۹. لازم به ذکر است که مجموع آمار این جدول با آمار صفحه قبل - در مورد تعداد وکلای هر گروه - که برگرفته از کتاب «بهار» می‌باشد متفاوت است.

^۲. احزاب سیاسی در مجلس سوم، ص ۱۰۳ - ۱۰۴.

کرمانشاه که در آن زمان در دست نیروهای عثمانی بود رفتند و در آن جا دولت موقت ملی را تشکیل دادند. در این میان، با بروز اختلاف‌نظر بین هیأت دولت نظام‌السلطنه و سیلیمان میرزا و دموکرات‌ها، هر دو حزب اعتدال و دموکرات منحل شد.

از طرفی، با تغییر وضعیت جنگ به نفع متفقین، نیروهای روس با حمله به غرب ایران، نیروهای عثمانی را شکست داده و به این ترتیب عمر دولت ملی نیز پایان یافت.

کارنامه دوره سوم

مجلس سوم قبل از پایان انتخابات با حضور تنها ۶۸ نفر از وکلای منتخب گشایش یافت.

جلسات رسمی مجلس یک ماه پس از افتتاح مجلس آغاز شد و در این دوره مجلس جمعاً ۷۹ جلسه تشکیل داد.

مسائل سیاسی دوره سوم مجلس، همان موضوعاتی بود که با مشروطه آغاز شده بود و در مجلس سوم گسترش یافت. مانند به هم ریختن تمرکز قدرت، ضعف مالی دولت، بروز اغتشاشات، بسط دخالت دولت‌های انگلیس و روس، احزاب سیاسی و ...^۱.

در دوره سوم، اختلافات عقیدتی بین هیأت علمیه و دموکرات‌ها ریشه‌ای بود و مباحثات فی‌ما بین غالباً نفع دموکرات‌ها تمام می‌شد. از جمله این مباحثات بحث بر سر تحصیل زنان و مالیات بر اراضی بود.^۲

در این دوره روحانیون تلاش کردند تا ماده (۲) متم قانون اساسی را

^۱. مجلس و نوسازی در ایران، ص ۶۲.

^۲. انقلاب مشروطیت (ایرانیکا)، ص ۱۱۹.

متأسفانه، شروع جنگ جهانی اول و تبعات آن بار دیگر فعالیت احزاب را محدود کرد. دموکرات‌ها تحت فشار روس‌ها مجبور به مهاجرت شدند و مجدداً مجلس تعطیل شد.

جريدة مهاجرت

با وجود اعلام بی‌طرفی ایران در جنگ جهانی اول، باز هم کشور ما از شمال و جنوب مورد تجاوز دولت‌های روس و انگلیس قرار گرفت. پیشرفت قوای روس تا قزوین، تهران را به شدت مورد تهدید قرار داد و جمعی از وکلا به دستور مستوفی‌الممالک تهران را ترک گفته و به قم مهاجرت کردند. رئیس‌الوزرا قصد داشت شاه را نیز به اصفهان بفرستد که با تهدید نمایندگان روس و انگلیس از این کار صرف‌نظر کرد. البته حسین ملکی در کتاب خود^۱، خبر تصرف تهران توسط قوای روس را تنها یک شایعه دانسته و می‌نویسد:

«بررسی رویدادهای تاریخی نشان می‌دهد که این یک بازی دو دوزه بوده و آماجی جز فریب کوچندگان نداشته است، تا صحنه سیاسی ایران از وجود نمایندگانی که موی دماغ دولت بودند خالی شود و آن‌ها با فراغت خاطر به اهداف سیاسی خود دست یابند».

وکلای مهاجر، در قم کمیته دفاع ملی را تشکیل دادند. از اعضای برجسته این کمیته، سلیمان میرزا، میرزا سلیمان‌خان، میرزا محمدعلی خان کلوب که بعد «فرزین» نامیده شد، وحید‌الملک و حاج‌فطن‌الملک و ادیب‌السلطنه و ... بودند.

با تشکیل این کمیته و همکاری آن‌ها با مسیو شونمن آلمانی، قوای روس به قم حمله کرد و کمیته دفاع ملی و رؤسای احزاب دیگر مانند مرحوم سید‌محمد طباطبائی، مرحوم مدرس و ... به سمت کاشان و اصفهان حرکت کرده و از آنجا نیز به

^۱. دولت‌های ایران در عصر مشروطیت، ص ۱۲۰.

پرداختند. شور اول قانون پست در مجلس دوم انجام گرفته بود و اکنون به تکمیل شور دوم آن مشغول شدند. موضوع هیأت علمیه فوراً مشخص شد. هدف آن جلوگیری از انحصار پست توسط دولت بود و اصرار داشت که قانون باید با مقتضیات مملکت مناسب باشد و نباید از قوانین فرنگی نقل شود. قانون پست سرانجام در جلسه ۵۶ مجلس به تصویب رسید.^۱

از دیگر مصوبات این دوره، مالیات مستغلات است که مطابق آن به مستغلاتی از قبیل خانه‌های اجاره‌ای، کاروانسرا، انبار و دکان مالیات تعلق می‌گرفت. بار دیگر هیأت علمیه مخالفت‌هایی را مبنی بر فشار بر افراد بی‌بصاعت و در مجموع مخالفت با افزایش منابع مالیاتی عنوان کردند. اما لایحه با اکثریت آرا به تصویب رسید.

از دیگر قوانینی که در این دوره به تصویب رسید، قانون مالیات دخانیات، قانون منع خروج طلا و نقره از ایران و قانون سربازگیری را می‌توان نام برد. با وجود افزایش سطح آگاهی زنان و حضور گسترده آنان در عرصه‌های اجتماعی و سیاسی، متأسفانه در این دوره قانون یا لایحه‌ای به نفع زنان به تصویب نرسیده است. تنها مباحث مطروحه در جلسات مجلس در مورد زنان عبارتند از:

- تعددی به زنان جهت گرفتن مالیات از آنان (اردیبهشت ۱۲۹۴ ش)،
- گزارش تأسیسات دارالمعلمین و دارالمعلمات (اردیبهشت ۱۲۹۴ ش)،^۲

- مخالفت اسدآ. محلاتی با برنامه دولت در مورد آموزش و پرورش نسوان و جایگاه تکمیلی آن.^۳

علاوه بر قوانین فوق، طرح‌ها و لوایح دیگری نیز به مجلس پیشنهاد شد که برخی تا شور اول و گاه تا شور دوم پیش رفت، اما به دلیل مهاجرت نمایندگان و تعطیلی

لازم الاجرا نمایند، اما به دلیل نداشتن قدرت کافی موفق نشدند. مطابق این ماده، هیأتی نفره از «مجتهدین» وظیفه تطبیق قوانین مصوب را جهت عدم مغایرت با اصول اسلام بر عهده داشت.

نمایندگان این دوره از برگزاری جلسات عمومی برای بررسی مسائل سیاست خارجی اجتناب می‌کردند، اما در خصوص امور مربوط به دولت حتی طی بحران‌های کابینه، اصرار می‌ورزیدند.

از اولین اقدامات مهم مجلس در این دوره، لغو قانون ۲۳ جوزا بود که توسط مشیرالدوله رئیس‌الوزراء به مجلس پیشنهاد شد و در ۲۶ اسفند ماه ۱۲۹۲، وکلا بدون تردید و با هماهنگی بی‌سابقه‌ای آن را به تصویب رساندند. طبق این قانون، ابتدا شوستر و سپس ژوزف مورنار (مورنارد)^۱ رئیس بلژیکی گمرکات، اختیار تام و تمام بر بیت‌المال و ذخایر ملی را داشتند. با لغو این قانون، دولت لایحه‌ای مبنی بر اعطای اختیار تام وزیر مالیه بر خزانه را به مجلس تقدیم کرد و نمایندگان نیز با اکثریت آرا آن را تصویب کردند.

پس از آن، دولت لایحه تشکیلات مالیه را به مجلس فرستاد که در مجلس بسیار مورد مذاکره قرار گرفت. نظر هیأت علمیه تجزیه سه وظیفه خزانه‌داری، یعنی به قول مدرس، تشخیص عایدات، وصول و خرج آن بود. اما این مخالفت‌ها به جایی نرسید و کلیات قانون به تصویب رسید.

پس از آن بررسی مواد لایحه آغاز شد که باز هم هیأت علمیه در زمینه‌های مختلف آن از جمله وظایف مدعی‌العموم، حقوق محکمه و تشکیلات مالیه در ولایات ایراداتی عنوان کردند که باز هم این اعتراض‌ها به جایی نرسید و این قانون در ۲۱ رجب تکمیل شد.

در کابینه عین‌الدوله، وکلا به تکمیل بقیه قانون مالیه و سپس قانون پست

^۱. احزاب سیاسی در مجلس سوم، ص ۱۴۵.

^۲. فهرست مباحث مطرح شده درباره زنان در ۲۴ دوره مجلس شورای ملی، ص ۲۵.

^۳. یاد، ش ۷۵، ص ۲۱۷.

درآمدهای جدید برای دولت پیشنهاد شده بود، که این اقدام با تفکر نوگرایانه دموکرات‌ها مبنی بر اخذ مالیات‌های غیرمستقیم هماهنگی داشت.

۲. قانون سربازگیری مصوب ۹ آبان ماه ۱۲۹۴ ش.

۴. قانون منع خروج طلا و نقره مصوب ۷ اردیبهشت ماه ۱۲۹۴ ش. که با توجه به مشکلات اقتصادی کشور اقدامی اساسی محسوب می‌شد.

۵. لغو قانون اختیارات ۲۳ جوزا مصوب ۲۶ اسفند ماه ۱۲۹۲ ش. که دست خارجیان را از گمرکات ایران کوتاه کرد.

کابینه‌های دوره سوم^۱

در این ایام، چهار کابینه تشکیل شد که در این گزارش به ذکر نام رئیس‌الوزراء پیش داشته و معتقد است بیشتر عمر این مجلس با آمدن و رفتن کابینه‌ها هدر شد.

مجلس در عهده تعویق ماند. از جمله این قوانین عبارتند از:

- قانون فروش خالصجات،

- قانون تشکیلات وزارت جنگ،

- قانون استقرارض داخلی،

- نظامنامه استخدام،

- قانون تبدیل مالیات خالصجات انتقالی به مالیات اربابی و فروش خالصجات دولتی غیر از خالصجات اطراف تهران،

- قانون مجازات،

- قوانین عدیله و ...

با وجود این احمد کسریو^۲ مجلس سوم را ناتوان‌تر و کم ارجح‌تر از دو مجلس پیش داشته و معتقد است آثار شوم جنگ جهانی اول به ایران و حرکت قوای روس به سمت تهران و مهاجرت گروهی از نمایندگان به قم، مجلس سوم در تاریخ ۲۱ آبان ماه ۱۲۹۴ (هـ) از کار باز ماند.^۳

قوانين و مصوبات^۴

مهم‌ترین قوانینی که مجلس سوم طی یک سال عمر پرتلاطم خود به تصویب رساند، عبارتند از:

۱. قانون تشکیلات وزارت عدیله مصوب ۱۵ خرداد ماه ۱۲۹۴ ش.

۲. قانون مالیات مستغلات مصوب ۹ شهریور ماه ۱۲۹۴ ش. که به منظور ایجاد

۱. تاریخ هجده ساله آذربایجان، ص ۶۲۰.

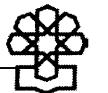
۲. به قول مدرس «جوان مرگ شد».

۳. نخبگان سیاسی ایران، ج ۲، ص ۲۰۴ و مجلس و نوسازی در ایران، ص ۶۴.

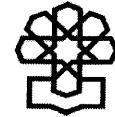
۴. دولت‌های ایران در عصر مشروطیت، ص ۱۱۳ - ۱۱۹.

۱۹. مؤسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی بنیاد مستضعفان و جانبازان انقلاب اسلامی، مدرس و مجلس، تهران، ۱۳۷۳.
۲۰. مروارید، یونس، نگاهی به ادوار مجالس قانونگذاری در دوران مشروطیت، ج ۱، تهران، اوحدی، ۱۳۷۷.
۲۱. تدبین پور، منصوره، اسناد روحانیت و مجلس، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، تهران، ۱۳۷۵.
۲۲. گروه نویسندهان زیرنظر دکتر احسان یارشاطر، ترجمه پیمان متین، انقلاب مشروطیت (از سری مقالات دانشنامه ایرانیکا، ۳)، امیرکبیر، ۱۳۸۲.
۲۳. یاد، ش. ۷۵، تهران، بهار، ۱۳۸۴.

- منابع و مأخذ**
۱. اتحادیه، منصوره، احزاب سیاسی در مجلس سوم (۱۳۳۴-۱۳۳۳ هـ)، تهران، تاریخ ایران، ۱۳۷۱.
 ۲. بهار، ملکالشعراء، تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۹.
 ۳. مستوفی، عبدال...، شرح زندگانی من (تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه)، ج ۲، تهران، زوار، ۱۳۷۷ (ج چهارم).
 ۴. قدیانی، عباس، تاریخ فرهنگ و تمدن ایران (در دوره قاجاریه)، تهران، فرهنگ مکتب، ۱۳۸۴.
 ۵. آوری، پیتر، ترجمه محمد رفیعی مهرآبادی، تاریخ معاصر ایران (از تأسیس تا انقراض سلسله قاجاریه)، تهران، عطایی، ۱۳۷۳.
 ۶. عن نذری، عزت‌ا..، تاریخ احزاب سیاسی در ایران، شیراز، نوید شیراز، ۱۳۸۰.
 ۷. تبریزی‌نا، حسین، علل ناپایداری احزاب سیاسی در ایران، بی‌جا، بین‌الملل، ۱۳۷۱.
 ۸. اتحادیه، منصوره، مجلس و انتخابات از مشروطه تا پایان قاجاریه، تهران، تاریخ ایران، ۱۳۷۵.
 ۹. مدرسی، علی، مرد روزگاران، تهران، نشر هزاران، ۱۳۷۴ (ج دوم).
 ۱۰. کسری‌ی، احمد، تاریخ هجده ساله آذربایجان، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۶.
 ۱۱. سفری، محمدعلى، مشروطه‌سازان، بی‌جا، علم، ۱۳۷۰.
 ۱۲. شجیعی، زهرا، نخبگان سیاسی ایران (از انقلاب مشروطیت تا انقلاب اسلامی)، تهران، سخن، ۱۳۷۲.
 ۱۳. زواش، ح.م، دولتهای ایران در عصر مشروطیت، تهران، اشاره، ۱۳۷۰.
 ۱۴. قلفی، محمد وحید، مجلس و نوسازی در ایران، تهران، نی، ۱۳۷۹.
 ۱۵. فرهنگ قهرمانی، عطاء‌ا..، اسامی نمایندهان مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره ۲۴ قانونگذاری، تهران، بی‌نا، ۱۳۵۶.
 ۱۶. روزنامه رسمی کشور شاهنشاهی ایران، صورت مذاکرات دوره سوم تقیینیه، مهر ۱۳۲۷ ش.
 ۱۷. مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، فهرست مباحث مطرح شده درباره زنان در ۲۴ دوره مجلس شورای ملی، ۱۳۷۴.
 ۱۸. عاقلی، باقر، روز شمار تاریخ ایران (از مشروطه تا انقلاب اسلامی)، تهران، گفتار، ۱۳۷۶.

شناختنامه گزارش

شماره مسلسل: ۷۵۲۴

عنوان گزارش: آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران (دوره سوم - ۱۴ آذر ۱۲۹۳ تا ۲۱ آبان ۱۲۹۴ ش)

Report Title: An Introduction of History of The Legislative Assembly In Iran The Forth Parliament of The National Consultative Assembly

نام دفتر: گروه مطالعات بنیادین حکومتی
تهیه و تدوین: فاطمه مسعودی
ناظر علمی: سیدبیونس ادیانی
متقااضی: معاونت پژوهشی
ویراستار: —

واژه‌های کلیدی و معادل انگلیسی آن‌ها: —

منابع و مأخذ تهیه گزارش:
در انتهای گزارش درج شده است.

آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران

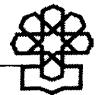
(دوره چهارم - اول تیر ۱۳۰۰ تا ۳۰ خرداد ۱۳۰۲ ش)

کد موضوعی: ۴۱۰

شماره مسلسل: ۷۵۱۹

آبان ماه ۱۳۸۴

گروه مطالعات بنیادین حکومتی

آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران
(دوره چهارم - اول تیر ۱۳۰۰ تا ۳۰ خرداد ۱۳۰۲ ش)

مقدمه

گزارش حاضر، چهارمین گزارش از مجموعه گزارش‌های «آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران» است که منحصرأ به معرفی دوره چهارم مجلس شورای ملی می‌پردازد.

در ابتدای گزارش، تا حدودی اوضاع و احوال اجتماعی ایام فترت بین مجلس سوم و چهارم را شرح داده، سپس کابینه‌های تشکیل شده در این دوران را بر شمردیم تا خواننده با وضع جامعه در زمان تشکیل دوره چهارم مجلس آشنا شود. سپس ضمن شرح چگونگی انتخابات این دوره که در زمان رئیس وزیری وثوق‌الدوله صورت گرفت، نظر چند تن از مورخان را در مورد نحوه برگزاری انتخابات دوره چهارم مجلس بیان کرده‌ایم.

بخش‌های بعدی شامل معرفی اعضای هیأت رئیسه مجلس، مختصه از شرح حال و سوابق کاری رئیس مجلس (مؤتمن الملک)، اسامی نمایندگان، کمیسیون‌های دوره چهارم، معرفی احزاب و بیان گرایش آن‌ها می‌باشد. در آخر نیز ضمن بیان اوضاع اجتماعی آن زمان و شرح اقدامات و فعالیت‌های مهم نمایندگان، عملکرد این دوره مجلس شورای ملی مورد بررسی قرار گرفته است.

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۲	فترت بین مجلس سوم و چهارم
۳	کابینه‌های ایام فترت
۴	انتخابات
۵	هیأت رئیسه دوره چهارم
۶	نمایندگان دوره چهارم
۷	تحصیلات نمایندگان
۸	کمیسیون‌ها
۹	احزاب
۱۰	کابینه‌های دوره چهارم
۱۱	اوپاع اجتماعی مجلس دوره چهارم و عملکرد آن
۱۲	مباحث مطروحه درباره زنان در دوره چهارم
۱۳	قوانين و مصوبات
۱۴	منابع و مأخذ

نمایید، اما تدارک کودتا به او نیز مجال افتتاح مجلس را نداد.

پس از کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ که توسط سید ضیاءالدین طباطبایی و رضاخان میرپنج شکل گرفت، دولت قوام روی کار آمد. دولت قوام قصد داشت با همان نمایندگان، مجلس دوره چهارم را برای دادن امتیاز نفت به امریکاییان و مقاصد دیگر افتتاح نماید. از سوی دیگر دولت انگلیس شرط دادن وامی که برای ادامه حیات مملکت ضروری بود را گشایش مجلس قرار داده بود. تنها بعضی از آزادیخواهان و مخالفان انگلیس از افتتاح این مجلس بیم داشتند که اشارات شاه، اقدامات قوام و اطمینان مردم به افرادی همچون مدرس که پیشرو ضدیت با قرارداد بوده ترس‌ها را ریخت و مجلس افتتاح شد.

کابینه‌های ایام فترت

در ایام فترت بین دوره سوم و چهارم، ۱۹ کابینه تشکیل شد که در اینجا فقط به ذکر اسمی رئیس وزراء کابینه‌ها بسته می‌کنیم.^۱

۱. کابینه عبدالحسین میرزا فرمانفرما ۲ دی ماه ۱۲۹۴ شمسی برابر با ۱۷ صفر ۱۳۳۴ هجری قمری
۲. کابینه محمدولی خان تنکابنی (سپهسالار اعظم) (نهمین کابینه) ۱۴ اسفند ۱۲۹۴ شمسی برابر با ۳ ربیع‌الآخر ۱۳۳۴ هجری قمری
۳. کابینه میرزا حسن خان وثوق‌الدوله ۷ شهریور ماه ۱۲۹۵ شمسی برابر با ۲۹ شوال ۱۳۳۴ هجری قمری

۴. کابینه میرزا محمد علی خان علاء‌السلطنه (دومین کابینه)

۱۵ خرداد ۱۲۹۶ شمسی برابر با ۱۴ شعبان ۱۳۳۵ هجری قمری

^۱. تاریخ‌های تشکیل کابینه از کتاب «نگاهی به ادوار مجالس قانونگذاری در دوران مشروطیت» نقل شده است.

فترت بین مجلس سوم و چهارم

دوران فترت بین مجلس سوم و چهارم (۵ سال و هفت ماه و هشت روز ۱۳۳۹-۱۲۹۴) مطابق با ۱۳۰۰ (ش)، در ساختار مجلس چهارم تأثیر بسزایی داشت. آثار جنگ جهانی اول، ضعف قدرت مرکزی، نفوذ دولتهای بیگانه و اعلام حکومت‌های محلی از سوی نیروهای مخالف مرکز در برخی مناطق، موجب ناامنی داخلی شده و تقویت قدرت مرکزی را می‌طلبید.

قیام کلنل محمد تقی خان پسیان در خراسان، قیام نهضت جنگل در گیلان، قیام اصلاح طلبان تبریز و شورش اکراد در آذربایجان، از جمله مسائل داخلی این دوران است.

از طرفی، پیروزی انقلاب اکتبر روسیه در سال ۱۹۱۷ میلادی و تغییر سلطنت روسیه تزاری به حکومت کمونیستی و تخلیه ایران از قواه روس، موجب کاهش روابط اقتصادی دو کشور شد و دولت انگلیس که میدان را از قواه رقیب خالی دید، بر آن شد تا ایران را وادار به قبول قراردادی نماید که به واسطه آن ایران را از هر جهت تحت تسلط و نفوذ خود بگیرد.

با انتشار متن این قرارداد از جانب دولت وثوق‌الدوله در جراید، روشنگران، مشروطه‌طلبان و عموم مردم به مخالفت با آن برخاستند و احمد شاه نیز که در این زمان در سفر خارج بود، قبول و امضای قرارداد را به تصویب مجلس شورای ملی منوط کرد.

و ثوق‌الدوله برای به تصویب رساندن قرارداد ۱۹۱۹، انتخابات دوره چهارم را آغاز کرد ولی به دلیل اغتشاش در امر انتخابات، مجبور به استعفا شد و مشیر‌الدوله هم که پس از آن برای از بین بردن آثار این قرارداد روی کار آمد، نمایندگان انتخاب شده را مجبور به ابراز مخالفت علني با قرارداد کرد تا بتواند مجلس چهارم را افتتاح

- ۵ اسفند ۱۲۹۹ شمسی برابر ۱۵ جمادی‌الثانی ۱۳۲۹ هجری قمری
۱۸. کابینه سید ضیاء الدین طباطبایی (کابینه سیاه) (دومین کابینه)
- ۷ اردیبهشت ماه ۱۳۰۰ شمسی برابر با ۲۲ شعبان ۱۳۲۹ هجری قمری
۱۹. کابینه میرزا احمد خان قوام‌السلطنه
- ۱۴ خرداد ماه ۱۳۰۰ برابر با ۲۷ رمضان ۱۳۲۹ هجری قمری

انتخابات

چنان‌که گفته‌یم پس از چند سال فترت، وثوق‌الدوله با هدف تصویب قرارداد ۱۹۱۹ انتخابات دوره چهارم را آغاز کرد، ولی چون انتخابات نمایندگان برخی از مناطق تحت نفوذ دولت انجام شده بود، این انتخابات مورد اعتماد ملت نبود و وثوق‌الدوله مجبور به استعفا شد.

مردم وکلای انتخابی کابینه وثوق‌الدوله را قبول نداشتند و به قول ملک‌الشعراء بهار می‌گفتند: وکلای مزبور وکلای قراردادند.^۱

بهار خود نیز معتقد است که در تمام مدت، نظر دولت و اولیای امور در انتخابات این دوره دخالت داشته است.

عبدال... مستوفی هم که خود شاهد اوضاع انتخابات در این دوره بوده است، در کتاب «شرح زندگانی من (تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه)»، انتخابات دوره چهارم را زایدیه دست دولت دانسته و اکثر وکلای آن دوره را، وکلای فرمایشی (دولتی) می‌داند. وی در کتاب خود می‌نویسد:

«کمتر نقطه‌ای است که وکلای آن به آزادی انتخاب شده، تهدید و تطمیع و حتی فشار و شلاق، سهل است، عوض کردن اوراق و آرا در آن مداخله نداشته باشد».

^۱. تاریخ مختصر احزاب سیاسی، ص ۱۱۹.

۵. کابینه میرزا محمد علی خان علاء‌السلطنه (سومین کابینه)
- ۱۸ آبان ۱۲۹۶ شمسی برابر با ۲۲ محرم ۱۳۲۶ هجری قمری
۶. کابینه عین‌الدوله (دومین کابینه)
- ۳۰ آبان ۱۲۹۶ شمسی برابر با ۶ صفر ۱۳۲۶ هجری قمری
۷. کابینه حسن خان مستوفی‌الممالک (هفتمین کابینه)
- ۲۶ دی ماه ۱۲۹۶ شمسی برابر با ۳ ربیع‌الثانی ۱۳۲۶ هجری قمری
۸. کابینه حسن خان مستوفی‌الممالک (هشتمین کابینه)
- بهمن ماه ۱۲۹۶ شمسی برابر با ربیع‌الثانی ۱۳۲۶ هجری قمری
۹. کابینه نجفقلی خان بختیاری (صمصام‌السلطنه) (ششمین کابینه)
- ۱۰ اردیبهشت ۱۲۹۷ شمسی برابر با ۱۸ ربیع ۱۳۲۶ هجری قمری
۱۰. کابینه نجفقلی خان بختیاری (صمصام‌السلطنه) (هفتمین کابینه)
- ۲۸ خرداد ۱۲۹۷ شمسی برابر ۸ رمضان ۱۳۲۶ هجری قمری
۱۱. کابینه میرزا حسن خان وثوق‌الدوله (دومین کابینه)
- ۱۶ مرداد ۱۲۹۷ شمسی برابر با ۲۹ شوال ۱۳۲۶ هجری قمری
۱۲. کابینه میرزا حسن خان وثوق‌الدوله (سومین کابینه)
۱۳. کابینه میرزا حسن خان وثوق‌الدوله (چهارمین و آخرین کابینه)
۱۴. کابینه میرزا حسن خان مشیر‌الدوله (پیرنیا) (دومین کابینه)
- ۱۲ تیرماه ۱۲۹۹ شمسی برابر با ۱۶ شوال ۱۳۲۸ هجری قمری
۱۵. کابینه فتح‌الله خان سردار منصور (سپهبدار اعظم)
- ۵ آبان ماه ۱۲۹۹ شمسی برابر با ۱۴ صفر ۱۳۲۹ هجری قمری
۱۶. کابینه فتح‌الله خان سردار منصور (سپهبدار اعظم) (دومین کابینه)
- ۶ بهمن ماه ۱۲۹۹ شمسی برابر ۱۴ جمادی‌الاول ۱۳۲۹ هجری قمری
۱۷. کابینه سید ضیاء الدین طباطبایی

حسین ملکی هم در مورد انتخابات وثوق‌الدوله چنین نوشته است:^۱

«مدخله مقامات دولتی در گزینش عناصر ناصالح و کاسه‌لیس به عضویت انجمن‌های نظار، پر کردن صندوق‌های انتخاباتی از آرای مخدوش و قلابی، نادیده گیری و مساهله در رأی‌گیری مکرر افراد، ترویج خرید آرای افراد تهییست و لُمپنها، تحمل افراد غیربومی و مشتهر به فساد به عنوان نماینده مردم در حوزه‌های انتخاباتی در سراسر دوران هفتاد و چند ساله مشروطیت، رسم ناپسند و شیوه نابهنجاری بود که نخستین بار وثوق‌الدوله با انتخابات اعضای دوره چهارم مجلس پایه‌گذار آن شده بود و بجز تئی چند بقیه افراد آن دست نشانده و منتخب دولت بودند».

پس از وثوق‌الدوله، مشیرالدوله نخست وزیر با اتخاذ سیاستی خاص زمینه بر هم زدن قرارداد ۱۹۱۹ میلادی را در مجلس آینده فراهم کرد و در تاریخ ۶ مرداد ماه ۱۲۹۹ (شمسي) بیانیه‌ای مبنی بر تجدید انتخابات و مراجعته به آرای عمومی در مورد وکلای انتخاب شده، در صورت نارضامندی مردم از انتخابات گذشته، صادر کرد. نتیجه صدور این بیانیه آن شد که وکلای منتخب زمان وثوق‌الدوله اعلامیه‌ای منتشر کردند و در ضمن آن مخالفت خود را با قرارداد ۱۹۱۹ میلادی اعلام داشتند.^۲ البته، مدرس که یکی از وکلای شجاع و نایب رئیس این دوره از مجلس بود، پس از افتتاح مجلس، با تمام قوا با تصویب اعتبارنامه‌های وکلایی که با قرارداد ۱۹۱۹ روی موافقت نشان داده بودند به مخالفت برخاست و به قول خود مدرس از طرفداران قرارداد تنها ۱۸ نفر وارد مجلس شدند.^۳

هیأت رئیسه دوره چهارم

هیأت رئیسه سنی منتخب اول تیر ماه ۱۳۰۰ (شمسي)

عنوان	اسامي نمایندگان
رئیس	بيان‌الملك
منشی	نصرت‌الدوله
منشی	مستشار‌السلطنه
منشی	غضنفرخان
منشی	عماد‌السلطنه طباطبائي

هیأت رئیسه موقت منتخب اول تیر ماه ۱۳۰۰ (شمسي)

عنوان	اسامي نمایندگان
رئیس	میرزا حسین خان پيرنيا (مؤتمن‌الملك) ^۱
نایب رئیس اول	مدرس ^۲
نایب رئیس دوم	حکيم‌الملك ^۳
منشی	نصرت‌الدوله
منشی	مستشار‌السلطنه
منشی	غضنفرخان
منشی	عماد‌السلطنه طباطبائي

۱. از مجموع ۶۵ رأی با اکثریت ۵۹ رأی رئیس شدند.

۲. از مجموع ۶۵ رأی با اکثریت ۴۸ رأی انتخاب شدند.

۳. از مجموع ۶۴ رأی با کسب اکثریت ۴۱ رأی انتخاب شدند.

۱. دولتهای ایران در عصر مشروطیت، ص ۱۶۵.

۲. نخبگان سیاسی ایران (از انقلاب مشروطیت تا انقلاب اسلامی)، ص ۲۰۷ - ۲۰۶.

۳. مرد روزگاران، ص ۹۵ - ۹۶.

هیأت رئیسه اجلاسیه^۱ اول منتخب ۱۵ مهر ماه ۱۳۰۰ (شمسی)

عنوان	اسامي نمایندگان
رئيس	میرزا حسین خان پیرنیا (مؤتمن الملک) ^۲
نایب رئیس اول	نصرت الدوّله (سردار معظم) ^۳
نایب رئیس دوم	مدرس ^۴
منشی	بیات (سهام السلطان)
منشی	سید محمد تدین
منشی	بیان الدوّله
منشی	ابراهیم خان ملک آرائی
کارپرداز ^۵	بهار (ملک الشعرا)
کارپرداز	نعمت الدوّله
کارپرداز	ارباب کیخسرو شاهرخ

هیأت رئیسه دائمی منتخب ۲۴ مرداد ماه ۱۳۰۰ (شمسی)^۶

عنوان	اسامي نمایندگان
رئيس	میرزا حسین خان پیرنیا (مؤتمن الملک)
نایب رئیس اول	امیراعلم
نایب رئیس دوم	مدرس
منشی	آصف الممالک
منشی	بیات (سهام السلطان)
منشی	امیر ناصر
منشی	میرزا احمد تقی بهار (ملک الشعرا)
کارپرداز	ارباب کیخسرو شاهرخ
کارپرداز	شیخ محمد جواد
کارپرداز	رفعت الدوّله

۱. به موجب ماده هفتم نظامنامه داخلی مجلس شورای ملی مصوب ۲۶ ذی الحجه ۱۲۷ هجری (۱۸۸۱) که مقرر می‌دارد «وقتی که صحت اعتبارنامه سه ربع نمایندگان حاضر تصدیق شد می‌توان به انتخاب هیأت رئیسه دائمی شروع نمود» نخستین هیأت رئیسه دائمی در ۲۴ مرداد ۱۳۰۰ (شمسی) انتخاب شد و با توجه به ماده نهم که صراحت دارد: «هیأت رئیسه دائمی تا شش ماه در مشاغل خود باقی است و همه ساله در چهاردهم میران و چهاردهم حمل تجدید انتخاب به عمل می‌آید» ناگزیر در ۱۵ مهر ماه ۱۳۰۰ (شمسی) یعنی یک ماه و ۱۲ روز پس از اولین گریش هیأت رئیسه دائمی به تجدید انتخابات هیأت رئیسه مباردت شده است.

۲. از مجموع ۶۶ رأی با کسب ۶۲ رأی رئیس شدند.

۳. از مجموع ۶۴ رأی با کسب ۳۲ رأی انتخاب شدند.

۴. از مجموع ۶۵ رأی با کسب ۲۸ رأی انتخاب شدند.

۵. انتخابات کارپردازان در ۱۸ مهرماه ۱۳۰۰ (شمسی) به عمل آمد.

۶. بجز آقای مؤتمن الملک، انتخابات بقیه اعضای هیأت رئیسه در ۲۷ مرداد ۱۳۰۰ (ش) صورت گرفت.

هیأت رئیسه اجلاسیه چهارم منتخب ۱۴ فروردین ماه ۱۳۰۲ (شمسی)

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	میرزا حسین خان پیرنیا
نایب رئیس اول	مدرس
نایب رئیس دوم	سید محمد تدین
منشی ^۱	عدل السلطنه
منشی	امیر ناصر
منشی	منتصرالملک
منشی	میرزا محمد دانشی
کارپرداز	ارباب کیخسرو شاهرج
کارپرداز	حائزی زاده
کارپرداز	عمادالملک

هیأت رئیسه اجلاسیه دوم منتخب ۱۴ فروردین ماه ۱۳۰۱ (شمسی)

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	میرزا حسین خان پیرنیا (مؤتمن الملک)
نایب رئیس اول	مدرس
نایب رئیس دوم	نصرالدوله (فیروز)
منشی ^۱	حاج میرزا اسدآ... خان
منشی	منتصرالملک
منشی	امیر ناصر
منشی	نظام الدوله
کارپرداز	ارباب کیخسرو شاهرج
کارپرداز	عدل الدوله
کارپرداز	نصیردیوان

هیأت رئیسه اجلاسیه سوم منتخب ۱۴ مهر ماه ۱۳۰۱ (شمسی)

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	میرزا حسین خان پیرنیا
نایب رئیس اول	مدرس سید محمد صادق طباطبائی
نایب رئیس دوم	امیر ناصر
منشی ^۲	مستشار السلطنه
منشی	عدل السلطنه
منشی	میرزا علی کازرونی
منشی	ارباب کیخسرو شاهرج
کارپرداز	ناظم دفتر
کارپرداز	میرزا ابراهیم خان قمی
کارپرداز	میرزا حسین خان پیرنیا

۱. انتخاب منشی‌ها و کارپردازان روز ۱۵ مهر ۱۳۰۱ (شمسی) به عمل آمد.

۲. انتخاب منشی‌ها و کارپردازان روز ۱۵ مهر ۱۳۰۱ (شمسی) به عمل آمد.

ملاحظات	نام نماینده	نام حوزه	ردیف
	رضا حکمت (سردار فاخر) ^۱	آباده	۱۴
	ناظم دفتر ^۲	آباده	۱۵
	بیان الملک	اراک	۱۶
	مرتضی قلی خان بیات (سهام السلطان) ^۳	اراک	۱۷
	_____	اردبیل	۱۸
	_____	ارسباران - اهر	۱۹
	حاج سید حبیب... امین (امین التجار)	اصفهان	۲۰
	شیخ‌الاسلام اصفهانی ^۴	اصفهان	۲۱
	مهدی فاطمی (عماد السلطنه طباطبایی) ^۵	اصفهان	۲۲
	میرزا سید حسن خان بلوچ ^۶	ایرانشهر - فهرج - بلوجستان	۲۳
	اسفندياري حاج نصیر السلطنه ^۷	بابل - بارفروش	۲۴
	میرزا حسین خان دادگر (عدل‌الملک) ^۸	بابل - بارفروش	۲۵
	نظام الدوله ^۹	بابل - بارفروش	۲۶
	میرزا محمد تقی بهار (ملک‌الشعراء)	بجنورد	۲۷
	حاج علی اصغر سلطان‌العلماء	بروجرد	۲۸
	میرزا احمد‌خان مستشار‌السلطنه	بروجرد	۲۹

نمایندگان دوره چهارم

اسامي نمایندگان دوره چهارم براساس حوزه انتخابیه^۱

ملاحظات	نام نماینده	نام حوزه	ردیف
	میرزا ابراهیم خان حکیمی (حکیم‌الملک) ^۲	تهران	۱
	میرزا حسن خان مستوفی (مستوفی‌الممالک) ^۳	تهران	۲
	سیدحسن تقی‌زاده ^۴	تهران	۳
	مشیرالدوله ^۵	تهران	۴
	سیدمحمد تدين	تهران	۵
	سیدحسن مدرس	تهران	۶
	سلیمان میرزا اسکندری	تهران	۷
	سیدمحمد رضا مساوات	تهران	۸
	صمصام‌السلطنه ^۶	تهران	۹
	میرزا طاهر تنکابنی ^۷	تهران	۱۰
	حاج مخبر‌السلطنه هدایت	تهران	۱۱
	پیرنیا (مؤمن‌الملک)	تهران	۱۲
	شاهزاده فیروز نصیرالدوله فیروز ^۸	تهران	۱۳

۱. قبل از ایشان اسماعیل میرزا معتمدالدوله انتخاب شده بود ولی اعتبارنامه وی رد شد، بعد قوام‌السلطنه انتخاب گردید که چون از خراسان هم انتخاب شده بود استعفا کرد.

۲. اسامي نمایندگان مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره ۲۴ قانونگذاری، ص ۴۰ - ۴۶.

۳. در کابینه مشیرالدوله وزیر امور خارجه شد.

۴. رئیس‌الوزراء شد.

۵. در کتاب «نخبگان سیاسی» خاتم زهراء شجیعی، نام ایشان به عنوان نماینده دوره چهارم ذکر شده است.

۶. رئیس‌الوزراء شد. در ضمن در کتاب «نخبگان سیاسی» نام ایشان «میرزا حسن خان مشیرالدوله پیرنیا» ذکر شده است.

۷. در کتاب «نخبگان سیاسی» با نام «نجفقلی خان صمصام‌السلطنه بختیاری» آورده شده است.

۸. در کتاب «نخبگان سیاسی»، «میرزا طاهر تنکابنی» و «میرزا محمد طاهر تنکابنی» هر دو نام ذکر شده است.

۹. نام ایشان در کتاب «اسامي نمایندگان مجلس ...» نیامده است و از کتاب «نخبگان سیاسی» خاتم شجیعی گرفته شده است.

۱۰.

۱. نام ایشان در کتاب «نخبگان سیاسی» به عنوان نماینده دوره چهارم نیامده است.

۲. در کتاب «نخبگان سیاسی» با نام «میرزا علی اکبر شیخ‌الاسلام» آورده شده است.

۳. در کتاب «نخبگان سیاسی» با نام «میرزا مهدی خان مشیر فاطمی - عmadالسلطنه» آمده است.

۴. در کتاب «نخبگان سیاسی» با نام «میرزا مهدی خان مشیر فاطمی - عmadالسلطنه» آمده است.

۵. در کتاب «نخبگان سیاسی» با نام «میرزا مهدی خان مشیر فاطمی - عmadالسلطنه» آمده است.

۶. در کتاب «نخبگان سیاسی» با نام «میرزا مهدی خان مشیر فاطمی - عmadالسلطنه» آمده است.

۷. در کتاب «نخبگان سیاسی» با نام «میرزا مهدی خان مشیر فاطمی - عmadالسلطنه» آمده است.

۸. در جلسه ۴، مورخ ۵ مرداد ۱۳۰۰ اعتبارنامه‌اش رد شد.

۹. درکتاب «نخبگان سیاسی»، «میرزا اصلاح خان نظام‌السلطنه» آمده است.

۱۰. درکتاب «نخبگان سیاسی»، «میرزا اصلاح خان نظام‌السلطنه» آمده است.

ملاحظات	نام نماینده	نام حوزه	ردیف
	منتصر الملک ^۱	خرمشهر	۵۲
	^۲	خوی - ماکو - سلماس	۵۳
	میرزا عبدال... وثوق (معتمد السلطنه)	درگز	۵۴
	غلامرضا خان وقار الملک ^۳	درفول	۵۵
	یارعلی آذینه جان آخوند چفرسای (محمدخان) ^۴	دشت کرکان - یموت	۵۶
	میرزا محمد حسین صدرائی	دماوند	۵۷
	میرزا محمد علی خان منتصرالملک ^۵	دشت میشان	۵۸
	میرزا صادق خان اکبر (سردار معتمد)	رشت	۵۹
	فتح... خان اکبر (سپهبدار اعظم) ^۶	رشت	۶۰
	^۷	رضائیه	۶۱
	آقا محمد شریعتمدار کرمانی	رفسنجان	۶۲
	محمد ولی اسدی (صبحاً دیوان)	سیستان - زابل	۶۳
	معتصم السلطنه ^۸	سیستان - زابل	۶۴
	شیخ علی صدرالاسلام	زنجان	۶۵
	شیخ ابراهیم زنجانی	زنجان	۶۶
	میرزا هادی خان بیان الدوله	زنجان	۶۷
	میرزا محمد رضا تجدد (شیخ العراقين زاده)	ساری - تنکابن	۶۸
	میرزا محمد نجات	ساری - تنکابن	۶۹
	امیرناصر خلچ (امیر حسینی)	ساوه - زرند	۷۰

۱. نام ایشان در کتاب «نخبگان سیاسی» به عنوان نماینده دوره چهارم نیامده است.

۲. کرسی منتظر ماند.

۳. حکمران عراق شد.

۴. به مجلس نیامد.

۵. نام ایشان در کتاب «اسامی نمایندگان ...» ذکر نشده و در کتاب «نخبگان سیاسی» آمده است.

۶. در کتاب «نخبگان سیاسی» با نام «محمدولی خان سپهبدار اعظم» آمده است.

۷. کرسی منتظر ماند.

۸. اعتبارنامه او رد شد.

ملاحظات	نام نماینده	نام حوزه	ردیف
	عدل السلطنه ^۱	بم	۳۰
	^۲	بندر پهلوی	۳۱
	سیدمحمدباقر دستغیب	بندرعباس	۳۲
	میرزا علی کازرونی	بوشهر	۳۳
	شیخ عبدالکریم ^۳	بوشهر	۳۴
	سردار اقبال	بهبهان و کهگیلویه	۳۵
	شیخ محمد حسین گروسی ^۴	بیجار و گروس	۳۶
	عبدالحسین خان تمور تاش (سردار معظم) ^۵	قائنات (بیرجند)	۳۷
	سیدمحمد تقی طباطبائی	تبریز	۳۸
	حاج سیدالمحققین	تبریز	۳۹
	حاج معتمد التجار	تبریز	۴۰
	آقا میرزا ابوالقاسم خان	تبریز	۴۱
	دکتر رفیع خان امین	تبریز	۴۲
	شاهزاده محمدولی میرزا	تبریز	۴۳
	وحید الملک	تبریز	۴۴
	ناظم الدوله	تبریز	۴۵
	مؤمن السلطنه	تربیت حیدریه	۴۶
	لسان الملک	چهرم	۴۷
	رسنم خان رفت دوله	جیرفت	۴۸
	حاج میرزا علی محمد دولت آبادی ^۶	لرستان - خرم آباد	۴۹
	رکن الملک	لرستان - خرم آباد	۵۰
	شکران... خان صدری (قوام الدوله)	خرمشهر	۵۱

۱. در کتاب «نخبگان سیاسی»، نام ایشان «عبد... عدل اسفندیاری» آمده است.

۲. از انتخابات خبری به مجلس نرسید.

۳. نام ایشان در کتاب «نخبگان سیاسی» نیامده است.

۴. در کتاب نخبگان سیاسی، «شیخ محمدحسین مجتبه» آورده شده است.

۵. در تاریخ ۷ دلو ۱۳۰۰ خورشیدی وزیر عدیله شد.

۶. فوت شد.

ملاحظات	نام نماینده	نام حوزه	ردیف
	میرزا محمد علی خان سالار معظم ^۱	تون - طبس - فردوس - گلشن	۹۰
	حاج آقا شیرازی ^۲	فسا	۹۱
		فونمن	۹۲
	شیخ محمد تقی ذوالقدر (امین الشریعه)	فیروزآباد - ایلات خمسه فارس	۹۳
	سردار مفخم	قزوین	۹۴
	میرزا ابراهیم خان ملک آرائی	قزوین	۹۵
	میرزا ابراهیم خان قمی (مسعودی)	قم	۹۶
	میرزا خلیل خان فهیمی (فهیم الملک) ^۳	قوچان	۹۷
	میرزا نصرالله... خان جلیل الملک	نطنز - کاشان	۹۸
	میرزا سید حسن خان کاشانی	نطنز - کاشان	۹۹
	حاج مقبل السلطنه ^۴	کاشمر	۱۰۰
	میرزا محمد علی خان آصف الممالک	کرمان	۱۰۱
	حاج میرزا مرتضی مجتهد	کرمان	۱۰۲
	معتض الدوله ^۵	کرمانشاه	۱۰۳
	فیروز (شاهزاده نصرت الدله)	کرمانشاه	۱۰۴
	نصیر دیوان	کرمانشاه	۱۰۵
	امیرکل ^۶	کرمانشاه	۱۰۶
	سید حسن کزازی (اجاق) ^۷	کرمانشاه	۱۰۷
	شیخ محمد حسین استرآبادی	گرگان	۱۰۸
	غضنفر خان	خوانسار - کلپایکان	۱۰۹

ملاحظات	نام نماینده	نام حوزه	ردیف
	میرزا هاشم آشتیانی	سبزوار	۷۱
	رضا مهدوی (رئيس التجار)	سبزوار	۷۲
	^۱	سراب - میانه - گرمرد	۷۳
	اقبال السلطان	سقز و بانه	۷۴
	عمید الممالک	سمنان و دامغان	۷۵
	حاج میرزا اسد... خان کردستانی	ستندج	۷۶
	میرزا فرج... خان آصف (سردار معظم کرستانی)	ستندج	۷۷
	میرزا محمد خان وکیل (وکیل الملک) ^۲	ستندج	۷۸
	میرزا شهاب الدین ^۳	سیرجان	۷۹
	سیدفضل کاشانی	شاہرود	۸۰
	احتشام الدوله ^۴	شوشتار	۸۱
	میرزا خان مقوم الملک ^۵	شهر ری	۸۲
	سیدالملک	شهرضا - قمشه	۸۳
	میرزا احمد صادق طباطبائی	شهریار - ساوجبلاغ - کردان	۸۴
	سید یعقوب انوار شیرازی	فارس - شیراز	۸۵
	علی زارع	فارس - شیراز	۸۶
	ضیاء الادباء	فارس - شیراز	۸۷
	سید جواد محقق (محقق العلماء)	فارس - شیراز	۸۸
	حاج شیخ محمدحسین ^۶	طوالش - گرگان	۸۹

۱. اعتبارنامه مشیر معظم رد شد و سالار معظم به جای او انتخاب گردید.
۲. مدت کمی در مجلس بود بعد به شیراز رفت.
۳. کرسی منتظر ماند. در ضمن در کتاب «نخبگان سیاسی» نام «سید یحیی ناصر الاسلام ندامانی» به عنوان نماینده فونمن ذکر شده است.
۴. در کتاب «نخبگان سیاسی» «میرزا ابوتراب اقبال التولیه» ذکر شده است.
۵. فوت شد.
۶. اعتبارنامه او رد شد.
۷. نام ایشان در کتاب «اسامی نمایندگان» نیامده است و در کتاب «نخبگان سیاسی» ذکر شده است.

۱. کرسی منتظر ماند.
۲. نام ایشان در کتاب «نخبگان سیاسی» نیامده است.
۳. پدر آقای دکتر بقائی کرمانی، لازم به ذکر است که در کتاب «نخبگان سیاسی» نام آقای «میرزا حسن خان مشارالملک» به عنوان نماینده این دوره سیرجان آمده است.
۴. در ردیف اهواز هم ذکر شده است. در ضمن در کتاب «نخبگان سیاسی» نام «میرزا داوودخان سعیدالملک» به عنوان نماینده شوشتار آمده است.
۵. اعتبارنامه او رد شد.
۶. اعتبارنامه او رد شد و کرسی منتظر ماند.

ملاحظات	نام نماینده	نام حوزه	ردیف
	بهاء الملک ^۱	همدان	۱۲۸
	حاج میرزا عبدالوهاب	همدان	۱۲۹
	میرزا حسن علی خان خرمد (ضیاءالملک) ^۲	همدان	۱۳۰
	سید کاظم جلیلی بزدی	بزد	۱۳۱
	سید ابوالحسن حائری زاده	بزد	۱۳۲
	سید ضیاءالدین طباطبائی ^۳	بزد	۱۳۳
	یوسف خان میرزا یانس	اقلیت‌ها (ارمنه جنوب)	۱۳۴
	— ^۴	اقلیت‌ها (ارمنه شمال)	۱۳۵
	ارباب کیخسرو شاهرخ	اقلیت‌ها (زرتشتی)	۱۳۶
	دکتر لقمان نهورای	اقلیت‌ها (کلیمیان)	۱۳۷

تحصیلات نماینده‌گان^۵

- ۶ درصد نماینده‌گان دارای تحصیلات قدیم در حد اجتهاد بودند.
- ۱۹ درصد نماینده‌گان دارای تحصیلات قدیم در حد مدرس بودند.
- ۳۲ درصد نماینده‌گان دارای تحصیلات قدیم در حد سطح بودند.
- ۲ درصد نماینده‌گان دارای تحصیلات جدید و دارای دکترا بودند.
- ۱۰ درصد نماینده‌گان دارای تحصیلات جدید و دارای لیسانس بودند.
- ۶ درصد نماینده‌گان دارای تحصیلات جدید و دارای دیپلم بودند.
- ۲۵ درصد نماینده‌گان دارای تحصیلات جدید در حد متعارف و ابتدایی بودند.

ملاحظات	نام نماینده	نام حوزه	ردیف
	شیخ محمد حسین سعادت	لار	۱۱۰
	—	لنگرود - لاهیجان	۱۱۱
	حاج شیخ اسدآ... محلاتی	کمره - خین - محلات	۱۱۲
	— ^۱	مراغه	۱۱۳
	دکتر امیرخان امیراعلام ^۲	مشهد (خراسان)	۱۱۴
	شاھزاده محمدهاشم میرزا افسر (شیخ الرئیس)	مشهد (خراسان)	۱۱۵
	میرزا حسن علی خان عمام السلطنه خراسانی	مشهد (خراسان)	۱۱۶
	احمد قوام (قوام السلطنه)	مشهد (خراسان)	۱۱۷
	شیخ محمد جواد تهران	مشهد (خراسان)	۱۱۸
	سید اسماعیل ملایری (شیخ الاسلام) دولت‌آباد	ملایر - نهاروند - تویسرکان - دولت‌آباد	۱۱۹
	میرزا محمد ناظم العلماء	ملایر - نهاروند - تویسرکان - دولت‌آباد	۱۲۰
	— ^۳	مکری - مهاباد - ساوجبلاغ	۱۲۱
	حاج میرزا محمد تقی خان نائینی	نائین	۱۲۲
	سلطان محمد خان عامری ^۴	نائین	۱۲۳
	فتح الدوله ^۵	نجف‌آباد	۱۲۴
	میرزا محمد دانش بزرگنیا	نیشابور	۱۲۵
	حاج سید ابراهیم خان عمید السلطنه ^۶	نیشابور	۱۲۶
	میرزا علی اکبر خان داور ^۷	ورامین، خوار، ایونکی	۱۲۷

۱. کرسی منظر ماند.

۲. وزیر علوم شد.

۳. کرسی منظر ماند.

۴. اعتبارنامه او رد شد.

۵. در اواسط دوره معاون ایالات فارس شد.

۶. در تاریخ ۸ میزان ۱۲۰۰ وزیر عدلیه شد.

۷. نام ایشان در کتاب «نخبگان سیاسی» تنها به عنوان نماینده ایونکی آمده است.

۱. وزیر عدله شد.

۲. در کتاب «نخبگان سیاسی» نام ایشان ذکر نشده است.

۳. در کتاب «اسامی نماینده‌گان» نام ایشان ذکر نشده و در کتاب «نخبگان سیاسی» آمده است.

۴. از انتخابات خبری به مجلس نرسید.

۵. نگاهی به ادوار مجالس قانونگذاری در دوران مشروطیت، ص ۴۰۱.

ب) سه کمیسیون دیگر که ماده‌های (۱۶)، (۱۷) و (۱۸) نظامنامه داخلی مجلس به تشکیل این کمیسیون‌ها اختصاص دارد، عبارتند از:

اسامي اعضا	تعداد اعضا	نام کمیسیون
—	۶ نفر	کمیسیون محاسبات ^۱
—	۶ نفر	کمیسیون عراض و مرخصی
مشیرالدوله، نصرت الدوله، تدین	۱۸ نفر	کمیسیون بودجه

ج) علاوه بر ۱۰ کمیسیون فوق الذکر که نام آن‌ها در نظامنامه داخلی مجلس آورده شده است، مجلس می‌تواند برای رسیدگی به موارد خاص تشکیل کمیسیون دهد، از جمله این کمیسیون‌ها در دوره چهارم عبارتند از:

اسامي اعضا	تعداد اعضا	نام کمیسیون
مشیرالدوله، سلیمان میرزا، رکن‌الملک، بیان‌الدوله، آقا سیدیعقوب، مستشار‌السلطنه	۶ نفر	کمیسیون تحقیق آذربایجان
مقبل‌السلطنه، صدرالاسلام، متصدرالملک، حاج آقا شیرازی، وقارالملک، عمیدالممالک، میرزا کاظرونی	۷ نفر	کمیسیون گیلان
شیخ ابراهیم زنجانی (رئیس)، فهیم‌الملک (نایب رئیس)، سردار معظم خراسانی (مخبر)، آصف‌الملک (مشتری)، ملک‌الشعراء، حائزیزاده	—	کمیسیون تجدیدنظر در قانون انتخابات ^۲
مدرس (رئیس)، سید فاضل (نایب رئیس)، تدین (مخبر)، شیخ العراقین (منشی)	۱۲ نفر	کمیسیون محاکمه وزرا ^۳
—	—	کمیسیون شور در لایحه امتیاز نفت

۱. براساس نظامنامه داخلی مجلس، هیچ یک از اعضای هیأت رئیسه نمی‌تواند در این کمیسیون به سمت عضویت معین شود.

۲. در تاریخ ۱۳ قوس ۱۳۰۰ مطابق ۶ ربیع الثانی هیأت رئیسه تعیین و شروع به کار نمودند.

۳. در تاریخ ۱۲ عقرب ۱۳۰۱ تشکیل شد که تا تاریخ ۱۲ قوس ۱۳۰۱ طی چهار جلسه در مورد لایحه محاکمه وزرا بحث نمودند و پس از آن به دلایل نامعلومی کار این کمیسیون متوقف شد.

کمیسیون‌ها

کمیسیون‌ها بازوی اصلی مجالس هستند و در هر دوره اکثر کارهای مهم قانونگذاری در کمیسیون‌ها انجام می‌شود. دوره چهارم نیز مرکب از کمیسیون‌هایی است که اسامی آن‌ها در ذیل آورده شده است.

الف) هفت کمیسیون متناظر با وزارت‌خانه‌ها که هریک نظر به تعیین مجلس مرکب از شش الی دوازده عضو است.^۴

اسامي اعضا	تعداد اعضا	نام کمیسیون
سلیمان میرزا، نصرت الدوله	۶ عضو	کمیسیون خارجه
احتشام‌الدوله، متصدرالملک، عدل‌السلطنه، مقبل‌السلطنه، نصیر دیوان، آصف‌الملک، بیان‌الدوله، کازرونی (۴ نفر دیگر مشخص نیست)	۱۲ عضو	کمیسیون داخله
امیرناصر، غضنفر‌خان، سردار معظم کردستانی، سردار مفخم، سهام‌السلطنه، آقا سید یعقوب ^۵	۶ نفر	کمیسیون نظام
آقا مشیرالدوله، رکن‌الملک، میرزا ابراهیم قمی، مدرس، حاج شیخ اسدآ... محمدهاشم میرزا، تدین، عادالسلطنه خراسانی	۸ نفر	کمیسیون عدیه
آقا طباطبائی، فهیم‌الملک، معتصد‌الدوله، عادالسلطنه طباطبائی، سردار معظم خراسانی، بیان‌الدوله، عمید‌الممالک، تدین، محقق‌العلماء، حاج‌هزاره، صدرالاسلام، امین‌الشريعه، شریعتمدار کرمانی، آقا سید یعقوب، آشتیانی	۱۲ نفر	کمیسیون قوانین مالیه
—	۵ نفر	کمیسیون معارف

۱. مطابق نظامنامه داخلی مجلس، این کمیسیون‌ها به هیچ وجه با سایر کمیسیون‌هایی که ممکن است مجلس تشکیل آن‌ها را رأی دهد مناقفات تخواهد داشت.

۲. استعفا دادند و در معارف عضو شد.

اجباری بود که به آن‌ها دست یافتد.

در این مجلس، علاوه بر سوسیالیست‌ها و اصلاح‌طلبان، تعداد زیادی از نمایندگان ایالات با تمہیدات وزیر جنگ و نفوذ امیرلشکرها به مجلس راه یافتند. همین نمایندگان بودند که در ابتدا تشکیلات خود را حزب دمکرات مستقل، سپس حزب تجدد نامیدند که این گروه در آغاز دوره پنجم اکثریت را دارا بودند.

کابینه‌های دوره چهارم

در این دوره شش کابینه تشکیل شد که در اینجا به ذکر نام رئیس‌الوزراء آن‌ها اکتفا می‌کنیم.^۱

۱. کابینه احمد قوام (دومین کابینه)

۱۱ تیرماه ۱۳۰۰ برابر با ۱۷ شوال ۱۲۲۹ هجری قمری

۲. کابینه احمد قوام (سومین کابینه)

۱۶ مهر ماه ۱۳۰۰ شمسی برابر با ۲۲ محرم ۱۳۴۰ هجری قمری

۳. کابینه میرزا حسن خان مشیرالدوله (سومین کابینه)

اول بهمن ماه ۱۳۰۰ شمسی برابر ۲۳ جمادی‌الاول ۱۳۴۰ هجری قمری
۴. کابینه احمد قوام (چهارمین کابینه)

۲۷ خرداد ماه ۱۳۰۱ شمسی برابر با ۲۰ شوال ۱۳۴۰ هجری قمری

۵. کابینه حسن مستوفی‌الملک (نهمین کابینه)

۲۵ بهمن ۱۳۰۱ شمسی برابر ۲۷ جمادی‌الثانی ۱۳۴۱ هجری قمری

۶. کابینه میرزا حسن خان مشیرالدوله (چهارمین کابینه)

۲۴ خرداد ۱۳۰۲ شمسی برابر با اول ذی‌قعده ۱۳۴۱ هجری قمری

۱. دولتهای ایران در عصر مشروطیت، ص ۱۶۶ - ۱۸۲.

لازم به ذکر است که هریک از وکلای مجلس نمی‌توانستند در بیش از دو کمیسیون به عضویت درآیند.

احزاب

در این دوره، نمایندگان با تشکیل فراکسیون‌های مختلف و تشکیل دو گروه اقلیت و اکثریت وضع خاصی در صحنه پارلمانی به وجود آورdenد و بر سر مسأله وضع قوانین و اتخاذ آرا و روی کار آوردن دولتها به صفات‌آرایی پرداختند.^۱

«سوسیالیست‌ها» به رهبری «سلیمان میرزا» حزب اقلیت مجلس چهارم را تشکیل می‌دادند که ترکیبی از لیدرهای حزب دمکرات و اعتدالی قدیم بوده و خطمشی آن‌ها متمایل به مسلک و سیاست کمونیسم روسیه بود. همین امر و نیز عقاید تند انقلابی آن‌ها موجب شد که روحانیون، بازاریان و عامه مردم نسبت به آن‌ها خوش‌بین نباشند.

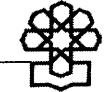
از طرفی، «اصلاح‌طلبان» که ترکیبی از دمکرات‌ها و باقی‌مانده اعتدالی‌ها و افراد بی‌طرف (مليون، آزادخواهان، روحانیون، تجار و روشنفکران) بودند، به رهبری مدرس اکثریت مجلس را در دست داشتند.

این حزب با اتخاذ خطمشی سیاسی خاص با جنبه احتیاط و بی‌طرفی در مسأله جانبداری از دولتهای خارجی فعالیت خود را آغاز کرد و اشخاص فعال و مهمی همچون آشتیانی، ببهانی، تیمور تاش، فیروز و داور در این حزب حضور داشتند.

بنا به نوشته ملک‌الشعراء^۲، نظر اصلاح‌طلبان روشن ساختن روابط ایران با روسیه شوروی و سایر دول متحابه [دوست] و آوردن مستشار برای وزارت دارایی از امریکا و حفظ بیت‌المال از دستبردهای احتمالی و وضع قانون استخدام و نظام

۱. نخبگان سیاسی ایران، ص ۲۰۷.

۲. تاریخ مختصر احزاب سیاسی در ایران، ص ۱۳۴۰.

به نظر بیاوریم تصدیق می‌شود که افتتاح دوره چهارم پارلمان و حیات دو ساله آن برای کشور مفید بوده است، ولی در عین حال هم نمی‌توان گفت که خبط و خطای هم نکرده و در بعضی مواقع به مشکلات نیافزوده است. زیرا بزرگترین نقص دوره چهارم عدم تجانس فکری آن‌ها و فقدان نقاط وحدت نظری بوده که بر آن حکومت می‌کرده است^۱.

«مجلس چهارم با آن‌که قوانین مفیدی وضع کرده و خدمات برجسته‌ای انجام داد، ولی مع‌هذا در دریای کشمکش‌های لفظی و منجلاب عوامگریبی غرق و از اتخاذ یک خطمشی اقتصادی روش‌عاجز ماند. با این‌همه به طور کلی می‌توان گفت که گرچه نسبت به دوره دوم و سوم تغیینیه از حیث وحدت نظر بین نمایندگان، رو به انحطاط رفته و اصولاً از این جهت قابل مقایسه نبوده است، اما به نسبت دوره‌های بعدی مجلس کاملاً مشخص و خدمات برجسته و قابل تقدیری انجام داده است که قابل انکار نیست. متنها جنگ‌های داخلی بین نمایندگان به قدری زیاد بوده که سردار سپه را قادرت فوق العاده و خطرناکی داد که حتی دوره پنجم هم نتوانست دیگر از آن قدرت جلوگیری کند»^۲.

مکی معتقد است که گرچه مجلس چهارم با ریاست وزرایی سردار سپه مخالف بود، اما برخی نمایندگان به واسطه اختلاف‌نظری که با یکدیگر داشتند از بعضی عملیات خلاف قانون سردار سپه حمایت کرده و او هم توانست در سایه حمایت این نمایندگان، نفوذ خود را روز به روز توسعه دهد و بالاخره از تمام رئسا و رئیس‌الوزراهای عصر خود زهر چشم بگیرد.

به هر حال، از جمله اقدامات مهم و با ارزش دوره چهارم مجلس، می‌توان به ارائه طرحی از طرف فراکسیون اکثریت مجلس به رهبری سیدحسن مدرس مبنی بر

اوپرای اجتماعی مجلس دوره چهارم و عملکرد مجلس

مجلس چهارم پس از یک دوره فترت طولانی و پراغتشاش و در یک اوپرای نابسامان آغاز به کار کرد.

از طرفی، افزایش قدرت رضاخان سردار سپه و مداخله وی در امور لشکری، کشوری و مالی، موجب هرج و مرج در امور مملکت شده و متأسفانه احمد شاه هم اقتدار لازم برای ایستادگی در مقابل وی را نداشت.

از جمله حوادث مهم این دوره می‌توان به قیام کردها در آذربایجان به سرکردگی سمتیگو (سمیتقو)، قیام کنل محمد تقی خان برای برقراری حکومت جمهوری در خراسان، قیام نهضت جنگل در گیلان به ریاست میرزا کوچک خان جنگلی و در نهایت در مازندران به رهبری امیر مؤید سوادکوهی، اشاره کرد.

لذا وظیفه مهم نمایندگان این دوره، جلب اعتماد مردم، برقراری نظم در جامعه، سروسامان دادن به امور مالی مملکت و مقابله با اقدامات بی‌اساس رضاخان بود.

ملک‌الشعرای بهار در کتاب «تاریخ مختصر احزاب سیاسی» در مورد عملکرد این دوره می‌نویسد: «مجلس چهارم نظر به سختی‌هایی که از ایام فترت دیده بود، وحشتی که از نفوذ قزاقان داشت، بسیار دقیقانه رفتار کرد و با آن‌که موجب سقوط حزب «دموکرات» و حزب «اجتماعیون و اعتدالیون» گردید پایه‌های فکری صحیح و متینی در طرز کار و وضع قوانین و ایجاد بودجه و تهیه زمینه اتفاقات مملکتی از جلب مستشار و قرضه و آوردن کارخانه و انتظامات عمومی به جای گذاشت که بعدها وسیله عمل و پیشرفت دولت پهلوی گردید».

حسین مکی نیز در کتاب «تاریخ بیست‌ساله ایران» چنین می‌نویسد: «اگر دوره‌های تاریک فترت (به خصوص دوره فترت از دوره سوم به چهارم که در حدود شش سال طول کشیده است) و تجاوز سیاستمداران داخلی و خارجی را در آن دوره

۱. تاریخ بیست ساله ایران، ج. ۲، ص ۲۳۶.

۲. همان، ص ۲۳۶ - ۲۳۷.

لغو قرارداد ۱۹۱۹ میلادی اشاره کرد که همزمان با آن دولت نیز با برپایی کنفرانسی در بوشهر و تنظیم قرارداد با نمایندگان انگلیس در تاریخ ۱۳ آذر ماه ۱۳۰۱ شمسی، اقدام به انحلال دفاتر پستی خارجی (انگلستان) نمود. براساس این قرارداد مقرر شد که کلیه دفاتر پستی ظرف دو ماه از خاک ایران برچیده شود و دولت نیز به طور رسمی در تاریخ فروردین ماه ۱۳۰۲ شمسی دوایر پست و تلگراف را در بندرهای جنوبی و مناطق دیگری که از پیش منطقه نفوذ دولتهای خارجی بود، تأسیس کرد.^۱ همچنین مجلس چهارم در راستای انجام اصلاحات اقتصادی - مالی، اقدام به دعوت و استخدام مستشاران امریکایی (به موجب قانون مصوب ۴ مرداد ماه ۱۳۰۱ شمسی) نمود.

یکی از علل اصلی نابسامانی اوضاع در این دوره، تسلط مالی انگلیس بود که پس از تصویب این قانون و آمدن کارشناسان امریکایی و در رأس آن‌ها میلسپو بود که اصلاحات فراوانی در امور مالی کشور انجام شد و توانستند بودجه کشور را نظم دهند. از دیگر فعالیت‌های این دوره نمایندگان، اعطای امتیاز نفت شمال به شرکت «استاندارد اویل» امریکا بود که مشکلات مالی ایران را حل می‌کرد. با اعطای امتیاز نفت شمال به یک شرکت امریکایی نه تنها ایران می‌توانست درآمد جدیدی که تحت اختیار شرکت نفت ایران و انگلیس نباشد به دست آورده، بلکه بدان اعتبار می‌توانست وامی از شرکت‌های امریکایی اخذ کند.

در این راستا و در پاسخ به تقاضای قوام‌السلطنه رئیس‌الوزرای وقت در مورد لایحه تنظیمی نفت شمال از مجلس چهارم و درخواست جلسه سری برای رسیدگی به مواد قرارداد، مجلس شورای ملی در دو جلسه علنی قانون واگذاری نفت شمال را به کمپانی (استاندارد اویل) امریکایی با اکثریت قریب به اتفاق در تحت ۵ ماده شامل ایالات «آذربایجان، استرآباد (گرگان)، مازندران، گیلان و خراسان» به مدت پنجاه

سال تصویب کرد (۲۰ آبان ۱۳۰۰ شمسی). ولی پس از دو روز از تاریخ تصویب این قانون، از طرف دو دولت روسیه و انگلستان اعطای این امتیاز مورد اعتراض گرفت و مقدمات بی‌اثر گذاشتن لایحه مذبور فراهم شد. قانون مذکور پس از مدتی در عمر همین مجلس و از طرف کابینه دوم قوام‌السلطنه بار دیگر در مجلس مطرح شد و به موجب ماده واحدهای در تفسیر ماده اول قرارداد تخصیص (استاندارد اویل) به تعیین (هر کمپانی امریکایی دیگر) تغییر و اصلاح گردید (۲۵ خرداد ماه ۱۳۰۲ شمسی). ولی با وجود همه این مقدمات دولت ایران موفق به ختم معامله نفت شمال و اخذ نتیجه نهایی از این قرارداد نشد. آخرین جلسه دوره چهارم مجلس شورای ملی در ساعت یک از شب گذشته جمعه ۲۳ جوزای (خرداد) ۱۳۰۲ به پایان رسید.

مباحث مطروحه درباره زنان در دوره چهارم^۱

۱. «تعرض پلیس تهران به زنان».
۲. «نالمنی در آذربایجان و ظلم به نوامیس مردم».
۳. «اهمیت علم و تربیت زنان و تأکید بر آگاهسازی آنان توسط وزارت معارف».
۴. «تقاضای رسیدگی به شکایت محصلان طب از یک زن خارجی».
۵. «ایجاد مدارس دخترانه و پسرانه با تأکید بر اهمیت نسوان در عالم بشریت».
۶. «عدم شرکت زنان در امر انتخابات».
۷. «اعتراض به عدم شرکت زنان در امر انتخابات».
۸. «وضعیت زنان و مردان آذربایجان».

^۱. مباحث مطرح شده درباره زنان در ۲۴ دوره مجلس شورای ملی، ص ۲۸-۲۷.

. نخبگان سیاسی ایران (از انقلاب مشروطیت تا انقلاب اسلامی)، ص ۲۰۸.

اتباع آن از ایران گرفته بودند از درجه اعتبار ساقط گردید. دولت شوروی راه شوسه انزلی - تهران، قزوین - تهران و کلیه متعلقات آن و همچنین اسکله و وسایل نقلیه در راه ارومیه و تمام خطوط تلگرافی را به ایران بخشید. دولت شوروی از تمام مطالبات خود صرفنظر کرد و کاپیتولاسیون را لغو نمود.

در برابر این امتیازات دولت شوروی این حق را برای خود محفوظ نمود که در صورت دخالت مسلحه یک کشور ثالث در ایران و تهدید سرحدات، شوروی قشون خود را وارد ایران کند. علت تأخیر تصویب قرارداد در مجلس هم همین قسمت بود که با توضیحات از طرف شوروی رفع نگرانی شد.

۵. تقاضای عضویت ایران به جامعه ملل که در تاریخ ۹ دی ماه ۱۳۰۰ به تصویب نمایندگان مجلس شورای ملی رسید.

۶. تصویب لایحه قانونی محاکمه وزرا مشتمل بر ۱۳۱ ماده در سال ۱۳۰۱ هجری - شمسی که در دوره کابینه دوم قوام‌السلطنه و به منظور جلوگیری از خودسری‌های رضاخان سردار سپه (وزیر جنگ) تنظیم و ارائه شد.

۹. «أخذ مالیات از زنان روستایی».
۱۰. «ظلم به خانواده رعایا توسط دو تن از حکام و مباشران خواف».
۱۱. «اعتبار مدارس اناش و آموزش قالی‌بافی در مدارس آن‌ها».
۱۲. «بازگشایی و افزایش مدارس دخترانه».
۱۳. «وضعیت زنان زلزله‌زده تربت‌حیدریه».

قوانين و مصوبات

در کل، در این دوره حدود ۱۸۰ قانون مورد بررسی و تصویب نمایندگان قرار گرفت که از جمله مهم‌ترین آن‌ها عبارت بودند از:

۱. تصویب قانون اعزام ۶۰ تن دانشجو به خارج از کشور مورخ ۱۸ خرداد ماه ۱۳۰۱ شمسی.

۲. تصویب قانون ثبت استاد و املاک مورخ ۲۱ فروردین ماه ۱۳۰۲ شمسی. با این مصوبه روند مالکیت‌های جدید شکل گرفت و مالکیت‌ها از مزایای حقوقی تعريف شده‌ای بهره‌مند گردیدند. این قانون در دوره‌های بعد نیز اصلاح شد.

۳. الغای کنترات مستشاران مالی انگلیس در وزارت دارایی که به موجب قرارداد ۱۹۱۹ میلادی انجام وظیفه می‌کردند.

۴. عقد عهدنامه مودت بین دولت جدید بلشویکی روسیه و ایران مصوب ۲۳ آذرماه ۱۳۰۰ شمسی.

این قرارداد ۲۶ ماده دارد و در اثر تلاش مشاور الممالک سفير ایران در شوروی تنظیم گردید.

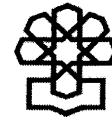
به موجب این قرارداد، بانک استقراضی روس با نقود و اشیا و محاسبات و اموال منتقل و غیرمنتقل به ایران واگذار شد و تمام امتیازاتی که دولت روسیه تزاری و

۱۶. شجیعی، زهرا. *نخبگان سیاسی ایران (از انقلاب مشروطیت تا انقلاب اسلامی)*. تهران، سخن، ۱۳۷۲.
۱۷. تبریزی‌نیا، حسین. *علل ناپایداری احزاب سیاسی در ایران*. بی‌جا، نشر بین‌الملل، ۱۳۷۱.
۱۸. عاقلی، باقر. *روز شمار تاریخ ایران (از مشروطه تا انقلاب اسلامی)*. تهران، گفتار، ۱۳۷۲.
۱۹. بهنود، مسعود. *از سید ضیاء تا بختیار*. تهران، جاویدان، ۱۳۷۷.
۲۰. مدرسی، علی. *مرد روزگاران*. هزاران، ۱۳۷۴ (چ دوم).
۲۱. مروارید، یونس. *نگاهی به ادوار مجالس قانونگذاری در دوران مشروطیت*. تهران، اوحدی، ۱۳۷۷.

منابع و مأخذ

۱. بهار، محمدتقی. *تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران*. تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۱.
۲. اتحادیه، منصوره. *مجلس و انتخابات (از مشروطه تا پایان قاجاریه)*. تهران، تاریخ ایران، ۱۳۷۵.
۳. ملایی توانی، علیرضا. *مجلس شورای ملی و تحکیم دیکتاتوری رضا شاه*. تهران، مرکز استناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۱.
۴. وحید قلفی، محمد. *مجلس و نوسازی در ایران*. تهران، نی، ۱۳۷۹.
۵. ملکی، حسین. (زاوش، ح.م). *دولتهای ایران در عصر مشروطیت*. تهران، اشاره، ۱۳۷۰.
۶. مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی وزارت فرهنگ، فهرست مباحث مطرح شده درباره زنان در ۲۴ دوره مجلس شورای ملی، ۱۳۷۴.
۷. مؤسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی بنیاد مستضعفان، مدرس و مجلس (نامه‌ها و اسناد) تهران، ۱۳۷۳.
۸. فرهنگ قهرمانی، عطالله. *اسامی نمایندگان مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره قانونگذاری و نمایندگان مجلس سنا در هفت دوره تقیینیه از ۲۵۰۸ تا ۲۵۲۶*. تهران، بی‌نا، ۱۳۵۶.
۹. نظامنامه داخلی مجلس شورای ملی، ۱۳۲۸.
۱۰. مذاکرات مجلس شورای ملی، اداره روزنامه رسمی کشور شاهنشاهی ایران، ۱۳۳۰.
۱۱. تدین‌پور، منصوره. *استناد روحانیت و مجلس (۲)، کتابخانه، موزه و مرکز استناد مجلس شورای اسلامی*. تهران، ۱۳۷۵.
۱۲. مستوفی، عبدالله. *شرح زندگانی من (تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه)*. تهران، زوار، ۱۳۶۰.
۱۳. مکی، حسین. *تاریخ بیست ساله ایران*. تهران، علمی، ۱۳۲۴.
۱۴. صفائی، ابراهیم. *رهبران مشروطه*. تهران، جاویدان، ۱۳۶۲.
۱۵. بامداد، مهدی. *شرح حال رجال ایران (در قرن ۱۲، ۱۳ و ۱۴)*. تهران، گلشن، ۱۳۷۱.

شناختنامه گزارش

شماره مسلسل: ۷۵۱۹

عنوان گزارش: آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران (دوره چهارم - اول تیر
۱۳۰۰ تا ۳۰ خرداد ۱۳۰۲ ش)

Report Title: An Introduction of History of The Legislative Assembly In Iran The Forth Parliament of the National Consultative Assembly

نام دفتر: گروه مطالعات بنیادین حکومتی
تهیه و تدوین: فاطمه مسعودی
ناظر علمی: سیدیونس ادیانی
متقاضی: معاونت پژوهشی
ویراستار: —

واژه‌های کلیدی و معادل انگلیسی آنها: —

منابع و مأخذ تهیه گزارش:
در انتهای گزارش درج شده است.

آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران

(دوره ششم - ۱۹ تیرماه ۱۳۰۵ تا ۲۲ مرداد ماه ۱۳۰۷ ش)

کد موضوعی: ۴۱۰

شماره مسلسل: ۷۵۸۱

گروه مطالعات بنیادین حکومتی

آذر ماه ۱۳۸۴

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱
انتخابات.....	۱
هیأت رئیسه دوره ششم.....	۲
نمایندگان دوره ششم.....	۶
تحصیلات نمایندگان.....	۱۳
کمیسیون‌ها.....	۱۳
احزاب و فراکسیون‌ها.....	۱۵
کابینه‌های دوره ششم.....	۱۶
عملکرد دوره ششم مجلس و اوضاع اجتماعی آن زمان.....	۱۷
تصویبات دوره ششم.....	۲۰
مباحث مطروحه درباره زنان در دوره ششم.....	۲۱
مطبوعات در دوره ششم.....	۲۲
منابع و مأخذ.....	۲۳

آشنایی با تاریخ مجالس قانونکذاری در ایران

(دوره پنجم - ۲۲ بهمن ۱۳۰۲ تا ۲۲ بهمن ۱۳۰۴ خ)

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۲	پیشگفتار
۵	انتخابات دوره پنجم مجلس شورای ملی
۱۷	فراکسیون‌های مجلس پنجم
۱۸	کارنامه مجلس پنجم (۱۳۰۲ تا ۱۳۰۴ خورشیدی)
۱۹	غوغای جمهوری رضاخانی
۲۳	سیلی تاریخی
۲۳	استیضاح
۲۵	انقراض قاجاریه
۲۷	مجلس مؤسسان
۲۹	مصطفویات مجلس دوره پنجم
۳۰	دولت‌ها در دوره پنجم مجلس
۳۱	منابع و مأخذ

کد موضوعی: ۴۱۰

شماره مسلسل: ۷۵۶۳

پیشگفتار

مجلس شورای ملی در پنجمین اجلاسیه با سیاست استعمار، بر مبنای تمرکز قدرت و برپایی دیکتاتوری نظامی در ایران، مانند ترکیه و سایر ممالک تحت سلطه استعمار، رو به رو بود. رضاخان به وسیله سیاستمداران و صاحب منصبان انگلیسی انتخاب و همراه شد،^۱ کوتا کرد و در دوران مجلس چهارم که پس از فترت شش ساله تشکیل شده بود توانست در مقام وزارت جنگ با عنوان برقراری امنیت، قوای نظامی کشور را در اختیار گیرد. دوره چهارم مجلس در اول تیر ماه سال ۱۳۰۰ خورشیدی منعقد شد و عمر دو ساله خود را تا خرداد ماه سال ۱۳۰۲ خورشیدی سپری کرد.

دوره پنجم پس از هفت ماه فترت در بهمن ماه همان سال آغاز به کار کرد. در سال آخر فترت شش ساله و در نبود مجلس قرارداد استعماری ۱۹۱۹ منعقد شد و موادی از آن به مرحله اجرا گذارده شد. قرارداد نهم اوت ۱۹۱۹ (مرداد ماه ۱۲۹۸ خورشیدی) به وسیله سرپرستی کاکس وزیر مختار انگلیس در ایران و دولت وثوق الدوله هنگامی که اروپا سرگرم مذاکرات صلح پس از نخستین جنگ جهانی بود، به امضای رسید.

قرارداد ۱۹۱۹ با عنوان حمایت نظامی و مساعدت مالی و پرداخت وام، برای جبران خسارات جنگ و سپردن امور کشور به دست مستشاران انگلیسی و ترتیب نظام، مالیه، گمرک، عمران، اکتشاف، نقشه برداری، صنعت و دیگر موارد، مطرح شده بود. اجلاسیه پنجم مجلس شورای ملی، در روز ۲۲ بهمن ماه ۱۳۰۲ خورشیدی برابر با ۵ رجب هجری قمری و ۱۱ فوریه ۱۹۲۶ میلادی با نطق محمدحسن میرزا، ولی‌عهد، افتتاح شد.

^۱. مدارک و بسیاری از اسناد مکاتبات مأموران انگلیس در منطقه، به موضوع انتخاب و پرورش رضاخان و سرانجام پادشاهی او اختصاص دارد.

آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران (دوره پنجم - ۲۲ بهمن ۱۳۰۲ تا ۲۲ بهمن ۱۳۰۴ خ)

مقدمه

سومین دوره مجلس پس از یک سال و هفت روز در سال ۱۲۹۴ خورشیدی، تعطیل شد و عده‌ای از نمایندگان مجلس، مهاجرت بزرگ تاریخ معاصر را ترتیب دادند تا دور از دسترس قوای متفقین، دولت در مهاجرت را در کرمانشاهان، غرب ایران و سرحدات با عثمانی، اعلام کنند. سیاست دولت موقت در هجرت این بود که با متحدهن نزدیک شوند و در صورت پیروزی آنان، دولت مرکزی را در پایتخت معزول کنند. در صورت پیروزی متفقین، دولت رسمی در پایتخت که با آنان نزدیک است، دولت مهاجر را به رسمیت نشناشد، به این ترتیب در صورت اشغال نظامی پایتخت و پیروزی هر یک از طرفین جنگ، دولت با فاتح، روابط حسنی داشته و رسمیت می‌یافتد. پس از جنگ، اعمال قدرت نظامیان در سراسر ایران، اکثریتی از وکلای طرفدار سردار سپه پدید آورد. سیاست استعمار تمامی آزمدانا و منفعت‌جویان را به دنبال سردار سپه روان ساخت و عده‌ای در مطبوعات با قلم و بیان به حمایت از او برخاستند و امنیت را در قدرت وی جستند. سردار سپه پس از ریاست دولت، خواهان ریاست جمهوری شد و چون با ایستادگی اقلیت مجلس پنجم و مدرس و همه ایرانیان مواجه شد، از روی گرداندن مردم از قاجاریه و انقراض قریب الوقوع آن سلسله که به سبب مخالفت احمد شاه با قرارداد ۱۹۱۹ در معرض سیاست نوین استعمار، بر مبنای دیکتاتوری نظامی در منطقه قرار داشت، استفاده نمود و به وسیله وکلای خود در مجلس پنجم نخست حکومت موقت و سپس سلطنت را از آن خود و سلسله پهلوی کرد.

دوره پنجم مجلس شورای ملی با سیاست استعمار و استبداد برای تمرکز قدرت در ایران و دیکتاتوری نظامی، بدان‌گونه که در ترکیه به وسیله آتاترک برقرار شده بود، مواجه بود اجلسیه پنجم قانون خلع سلسله قاجار و سلطنت دورمان پهلوی را تصویب کرد و به عمر قاجاریه پایان داد.

رضاخان فرمانده بریگاد قزاق، سال‌ها تحت نظر صاحب‌منصبان انگلیس مرتب قدرت را پشت سر نهاده بود. او در سوم اسفند ماه سال ۱۲۹۹ خورشیدی با همراهی سید ضیاء الدین طباطبایی کوتا کرد و کابینه سیاه صد روزه را تشکیل دادند. با سقوط این دولت سید ضیاء از ایران رفت و بدنامی کوتا با نام او همراه شد؛ در اردیبهشت ماه سال ۱۳۰۰ خورشیدی به وزارت جنگ رسید و لقب سردار سپه گرفت. سه سال بعد در آذر ماه سال ۱۳۰۲ خورشیدی ریاست دولت و در ۲۵ بهمن ماه همان سال، مقام فرماندهی کل قوا را به دست آورد.

همزمان با پایان مجلس چهارم و پس از شکست قرارداد استعماری ۱۹۱۹ در دوره فترت شش ساله مجالس سوم و چهارم به وسیله نمایندگان آزادیخواه دوره چهارم و در رأس آنان مدرس، این بار سیاست الغای سلطنت قاجاریه و جمهوریت رضاخانی مطرح شد.

استعمار و طرفداران استبداد رضاخان و نظامیان که به دنبال ریاست جمهوری رضاخان بودند، پس از شروع انتخابات دوره پنجم، در واپسین روزهای دوره چهارم بر آن شدند که در انتخابات به خصوص در ولایات با اعمال قدرت نظامی و تهدید و ارعاب، نمایندگان خود را روانه مجلس کنند، آنان در تهران و شهرهای بزرگ توان کنار زدن نمایندگان مردم را نداشتند و انتخابات تهران در روزهای پایانی مجلس چهارم، انجام شد اما در شهرهای دیگر به تعویق افتاد.

مشیرالدوله به عنوان ریاست انجمن نظارت بر انتخابات معین شده بود و روش او از جانب مردم و نمایندگان اقلیت، مورد انتقاد بسیاری قرار داشت. رضاخان به

آزار و تهدید مشیرالدوله، رئیس‌الوزرا و دیگر اعضای دولت پرداخته بود و سیاست استعمار به سقوط دولت انجامید.

مشیرالدوله در تاریخ ۲۹ مهر ماه ۱۳۰۲ خورشیدی استعفا داد و سمت ریاست وزرا برای سردار سپه که برای دست یافتن به قدرت به هر اقدامی مبادرت می‌کرد؛ آماده شد. برای در دست داشتن مجلس و قانون نیز با دخالت در انتخابات دوره پنجم توانست اکثریت مجلس را به وسیله نمایندگان خود به دست آورد. اکثریت مجلس در دوره چهارم، با مدرس و آزادیخواهان مخالف سردار سپه بود.

فقط ایستادگی مدرس و اقلیت کوچکی در مجالس دوره پنجم و ششم به مجلس معنا و توان وکالت مردم را می‌داد.

پس از آن در دوره هفتم مجلس، رضاخان اجازه ورود حتی یکی از نمایندگان مخالف دیکتاتوری به مجلس را نداد و مجالس، تا دوره چهاردهم مجلس و شهریور ۱۳۲۰ سراسر فرمایشی بود.

ملک‌الشعراء بهار درباره وقایع زمان انتخابات دوره پنجم، می‌نویسد:^۱
 «در خلال سقوط کابینه قوام‌السلطنه و تشکیل کابینه مرحوم پیرنیا مشیرالدوله سردار سپه موقع را مناسب دیده برای تحصیل نفوذ بیشتر دستور داد تا مرحوم محمد طاهرخان میرپنج که از صاحب‌منصبان قزاق بود انبار غله دولتی را که تا آن روز در تحت نظر وزارت مالیه اداره می‌شد اختیار خود را آورد و آن را تحت نظر وزارت جنگ قرار دهد. یعنی زیرنظر باشد و در که سیاست اقتضا کند در نان شهر و گندمی که به خبازها را به می‌شود اعمال نفوذ نماید و موقع مقتضی و هنگامی چنان‌که بعدها خواهیم دید این مسئله در ریاست وزرایی به نفع او تمام شد».

طرفداران سردار سپه در مجلس حدود چهل نفر از وکلا با رهبری سید محمد تدين به فراکسیون تجدد معروف شدند.

^۱. تاریخ مختصر احزاب سیاسی، ص ۱۸۲.

نتوانست امکان انتخابات واقعی و دور از دسترس استبداد و استعمار را فراهم آورد در این ادوار راه یافتن بسیاری از وکلا به مجلس به گونه‌ای بوده است که تصویب اعتبارنامه‌ها مدت زیادی از زمان اجلاسیه را به خود اختصاص می‌داد.

در انتخابات دوره پنجم رضاخان که ریاست دولت را با استعفای مشیرالدوله عهده‌دار شده بود، با اعمال قدرت و استفاده از شرایط مناسبی که تأمین امنیت بهو سیله او، پدید آورده و رأی بسیاری از مردم را به دست آورده بود، همراه با تهدید و تطمیع در مناطق گوناگون، بسیاری از طرفداران خود را با تقلب و اجبار آشکار نظامیان، به وکالت مجلس گماشت.

در دوره ششم فقط چند نفر از نمایندگان مردم، چون مدرس، عمدتاً از تهران، به مجلس راه یافته و از دوره هفتم مجلس به بعد، تمامی نمایندگان در فهرستی که رضاخان به نظامیان ابلاغ می‌کرد معین می‌شدند.

«طبق سرشماری سال ۱۳۰۱ شمسی جمعیت تهران ۲۱۰،۰۰۰ نفر و تعداد مردان ۹۵،۸۵۴ نفر بود».

(مردان با سوار ۲۲،۸۶۱ نفر گزارش شده‌اند ولی شرط سوار در انتخابات مطرح نبود) طبق احصائیه در انتخابات پنجم، ۲۰/۷ درصد مردان پایتخت تعریفه گرفته و ۲۰ درصد رأی داند و وکیل اول تهران با فقط ۶/۷ درصد آرا انتخاب شد.^۱

حدود چهارده نفر با رهبری سلیمان میرزا، فراکسیون سوسیالیست بودند که در ائتلاف با فراکسیون تجدد به پشتیبانی سردار سپه، اکثریت را در مجلس تشکیل دادند. اقلیت مجلس به زمامت مدرس و حدود هفت تن از یاران او بودند.

انتخابات دوره پنجم مجلس شورای ملی

انتخابات نمایندگان در دوره‌های اول تا پنجم مجلس، همواره با مشکلات و نواقص بسیاری رو به رو بود که امکان تشکیل مجالس مطلوب مردم آزادیخواه، پدید نمی‌آمد. نبود شرایط فرهنگی مناسب، جهل و بی‌سوادی، سبب کاستی آرای مردم و شرکت آنان در فرستادن نمایندگان منطقه خویش به مجلس، با عدم برنامه منظم در امر رأی‌گیری و بی‌سامانی حوزه‌های گوناگون در سراسر ایران، همراه شده و صاحبان قدرت و نفوذ منتخبین را خود در ولایات، به مجلس روانه می‌ساختند.

در آمار تاریخی تعداد رأی‌دهندگان در تهران، گاهی به دوازده هزار نفر می‌رسد. اگر مردم به دادن رأی برای مجلس علاقمند بودند، تهران حداقل دارای صد هزار رأی بود.^۲

قانون انتخابات نمایندگان مجلس که در صدر مشروطیت برای دوره اول اعمال شد، در پایان استبداد صغیر برای انتخابات دوره دوم تغییر کرد. در دوره دوم نیز قانون انتخابات جدید تصویب شد. در ادوار بعدی وکلای آزاده، کوشیدنده^۳ تا با تکیه بر تجربیات ادوار سپری شده در مواد قانون انتخابات به وجود آورند. در دوره چهارم در بخشی از قانون انتخابات تغییراتی داده شد، اما اصلاحات مختلف این همه

۱. مجلس و انتخابات از مشروطه تا پایان قاجاریه، ص ۲۰۳ تا ۲۲۷.

۲. ملک‌الشعرا بهار، از جمله وکلایی است که در تمام این ادوار مذاکرات و طرح‌هایی در اصلاح قانون انتخابات داشت.

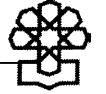
۳. مجلس و انتخابات از مشروطه تا پایان قاجاریه، ص ۲۳۷.

ملاحظات	حوزه انتخابیه	نام	ردیف
استعفا کرد	بابل	احمد شریعت‌زاده (مشاور)	۲۰
	بجنورد	حبیب‌الله خان دلو (سردار منتصر)	۲۱
	بروجرد	حاج سید احمد اعتبار (اعتبار‌الدوله)	۲۲
شغل دولتی قبول کرد	بروجرد	میرزا یوسف‌خان مشاور (مشاور اعظم)	۲۳
	بم	میرزا اسماعیل‌خان وکیل (امیر احتشام)	۲۴
	بندر پهلوی	حسین خان کی استوان	۲۵
	بندر عباس	سید محمد باقر دست غیب	۲۶
	بوشهر	میرزا احمد‌خان اخگر	۲۷
	بوشهر	میرزا علی کازرونی	۲۸
استعفا کرد	بهبهان و کهگیلویه	میرزا حسن‌خان مشارالملک	۲۹
	بیجار و گروس	میرزا علی‌خان خطیبی (شکوه نظام)	۳۰
	بیرجند	سید محمد تدین	۳۱
	تبریز	لطف‌الله خان صدق‌السلطنه	۳۲
	تبریز	میرزا یوسف‌خان عدل (قائم مقام تبریزی)	۳۳
	تبریز	محمد ولی میرزا فرمانفرما	۳۴
	تبریز	حاج لطف‌الله لیقوانی	۳۵
	تبریز	میرزا محمود‌خان وحید سعید	۳۶
	تبریز	سیف‌الله اسکندری	۳۷
	تبریز	میرزا ابراهیم‌خان حکیمی (حکیم‌الملک)	۳۸
	تبریز	میرزا فرج‌الله خان امیراعظم (بهرامی)	۳۹

جدول اسامی نمایندگان در اجلاسیه پنجم مجلس شورای ملی

ردیف	نام	حوزه انتخابیه	ملاحظات
۱	رضا حکمت (سردار فاخر)	آباده	
۲	سید ابراهیم ضیاء قشقایی (ضیاء‌الواعظین)	آباده	
۳	مرتضی قلی‌خان بیات (سهام‌السلطان)	اراک	وزیر مالیه شد و کرسی معطل ماند
۴	میرزا ابوالحسن ناصر سیف	اردبیل	اعتبارنامه رد شد
۵	میرزا آقاخان عصر انقلاب	اردبیل	
۶	سید الفتوح علوی جلالی	اردبیل	اعتبارنامه رد شد و آقای ناصر سیف به جای ایشان انتخاب شد
۷	میرزا سلیمان ایزدی	اهر	
۸	دکتر سید احمد خان احتشام (احتشام‌الحكما)	اصفهان	
۹	حاج میرزا یحیی دولت‌آبادی	اصفهان	
۱۰	مهدی فاطمی (عماد‌السلطنه)	اصفهان	وزیر شد
۱۱	دکتر الکساندر آقایان	اقلیت‌ها	(ارامنه جنوب)
۱۲	مسیو سهراب خان ساگینیان	اقلیت‌ها	(ارامنه جنوب)
۱۳	ارباب کیخسرو شاهرخ	زرتشتیان	اقلیت‌ها
۱۴	دکتر لقمان نهورای	کلیمان	اقلیت‌ها
۱۵	فهرج	ایرانشهر	
۱۶	رضا علی دیوان بیگی (میرزا آقاجان)	بلوچستان	
۱۷	میرزا حسین خان اصانلو	بابل	اعتبارنامه رد شد
۱۸	رضاخان پهلوی (سردار سپه)	بابل	
۱۹	میرزا حسین خان دادگر (عدل‌الملک)	بابل	وزیر شد

ملاحظات	حوزه انتخابیه	نام	ردیف
شغل دولتی قبول کرد	خوی - ماکو - سلماس	میرزا باقرخان عظیمی (نظام الملک)	۶۰
درگز		میرزا عبدالله وثوق (معتمد السلطنه)	۶۱
دزفول		میرزا امان‌الله خان اردلان (حاج عن‌الممالک)	۶۲
استعفا کرد	دزفول	سید جواد محقق (محقق العلما)	۶۳
به مجلس از انتخابات خبری نرسید	دشت گرگان - یموت	—	۶۴
استعفا کرد	دشت مشیان - بنی طرف سوسنگرد	شیخ عبدالحمیدخان سردار اجل	۶۵
	دماوند	میرزا محمدحسین صدرائی	۶۶
رشت		میرزا صادق خان اکبر (سردار معتمد)	۶۷
رشت		فتح الله خان اکبر (سپهبدار اعظم)	۶۸
رضائیه		میرزا رضاخان افشار	۶۹
رفسنجان		آقا میرزا شهاب‌الدین کرمانی	۷۰
سیستان - زابل		محمدولی اسدی (مصطفی دیوان)	۷۱
زنجان		سلطان ابراهیم‌خان افخمی (امیر اشرف)	۷۲
زنجان		دکتر حسین خان بهرامی (احیاء السلطنه)	۷۳
زنجان		میرزا محمدنگات خراسانی (خسنه)	۷۴

ملاحظات	حوزه انتخابیه	نام	ردیف
	تریت حیدریه	میرزا فرج‌الله ضیاء‌الاطباء	۴۰
	تهران	میرزا محمدخان مصدق (مصدق السلطنه)	۴۱
	تهران	میرزا حسن‌خان مستوفی‌الممالک	۴۲
	تهران	آقا میرزا محمد‌مصدق طباطبایی	۴۳
	تهران	میرزا هاشم آشیانی	۴۴
	تهران	میرزا سید‌احمد بهبهانی	۴۵
	تهران	سیدحسن مدرس	۴۶
	تهران	سیدحسن تقی‌زاده	۴۷
	تهران	سلیمان‌میرزا اسکندری	۴۸
	تهران	میرزا حسن‌خان پیرنیا مشیر‌الدوله	۴۹
	تهران	میرزا حسین‌خان علائی	۵۰
	تهران	شیخ علی مدرس نوری	۵۱
	تهران	میرزا حسین‌خان پیرنیا (مؤمن‌الملک)	۵۲
	تهران	شیخ محمد علی تهرانی	۵۳
	تهران	میرزا اسماعیل خان قشقائی (صوت‌الدوله)	۵۴
	جیرفت	میرزا حسین‌خان اسفندیاری (سردار نصرت)	۵۵
	خرم‌آباد - لرستان	شیخ عبدالرحمن مجتبه صالحی	۵۶
	خرم‌آباد - لرستان	دکتر حبیب‌الله خان کمالوند (یمین‌الملک)	۵۷
وزیر شد	خرمشهر	شکرالله خان قوام‌الدوله (صدری)	۵۸
	خوی - ماکو - سلماس	میرزا جوادخان امامی خوئی	۵۹

ملاحظات	حوزه انتخابیه	نام	ردیف
	شهریار - ساوجبلاغ - کرдан	میرزا یدالله خان دهستانی (نظمی)	۹۳
	فارس - شیراز	شیخ محمد تقی ذوالقدر (امین الشریعه)	۹۴
استعفا کرد	فارس - شیراز	حاج سید محمد سلطانی (سلطان العلماء)	۹۵
	فارس - شیراز	سید ابوالحسن صدر (صدر الاسلام)	۹۶
	فارس - شیراز	ضیاءالادباء	۹۷
	فارس - شیراز	سید محب الدین مزارعی	۹۸
	طوالش	حاج رضا رفیع (قائم مقام الملک)	۹۹
شغل دولتی قبول کرد	تون - طبس - فردوس - گلشن	میرزا تقی خان خواجهی (مشیر اعظم)	۱۰۰
	فسا	حاج میرزا احمدخان اتابکی (مشیراعظم)	۱۰۱
	فومون	سید یحیی ندامانی (ناصر الاسلام)	۱۰۲
	فارس	سی یعقوب انوار شیرازی	۱۰۳
	قزوین	شیخ محمد علی الموتی (ثابت)	۱۰۴
	قزوین	میرزا ابراهیم خان ملک آرایی	۱۰۵
	قزوین	شاهزاده اکبر میرزا سردار مفخم	۱۰۶
	قم	حاج میرزا رضا قمی	۱۰۷
	قوچان	آقا میرزا سید مصطفی بہبهانی	۱۰۸
به جای میرزا احمد نوائی انتخاب شد	نطنز - کاشان	میرزا سید حسن خان کاشانی	۱۰۹

ملاحظات	حوزه انتخابیه	نام	ردیف
	ساری - تنکابن	میرزا محمدرضا تجدد (شیخ العراقینزاده)	۷۵
	به جای علی دشتی انتخاب شد	محمد تقی خان اسعد بختیار (امیر جنگ)	۷۶
	سیزوار	شاهزاده محمد هاشمی میرزا افسر (شیخ الرئیس)	۷۷
	سیزوار	رضا مهدوی (رئیس التجار)	۷۸
	گرمرود - میانه - سراب	فتح الله میرزا هرمزی (شاهزاده)	۷۹
	سقز - بانه	میرزا عبدالعزیز مفتی (صدرالعلماء)	۸۰
	دامغان و سمنان	میرزا عبدالله یاسائی (صدرالادباء)	۸۱
	سنندج	حاج میرزا اسدالله خان کردستانی	۸۲
	سنندج	میرزا فرج الله خان	۸۳
	سنندج	سردار معظم کردستانی	۸۴
	سنندج	میرزا محمدخان وکیل الملک	۸۵
	سیرجان	عطاء الله خان روحی	۸۶
	شاہرود	حسین آقایان	۸۷
	شاهسون	میرزا عبدالعلی طباطبائی دبیا (سید المحققین)	۸۸
	شوشتار	میرزا سید حسن خان زعیمی (زعیم کاشانی)	۸۹
	شهر ری	میرزا مهدی خان زاهدی مقوم الملک	۹۰
	قمشہ - شهرضا	ابوطالب شیروانی (بنان السلطان)	۹۱
	شهرکرد بختیاری	امیر حسین خان ایلخان ظفر بختیار	۹۲

ملاحظات	حوزه انتخابیه	نام	ردیف
	نهاوند - تویسرکان - دولت آباد - ملایر	سید اسماعیل ملایری (شیخ الاسلام)	۱۲۷
	نهاوند - تویسرکان - دولت آباد - ملایر	شیخ جلال نهارندی	۱۲۸
فوت شد	ساوجبلاغ - مکری - مهاباد	سید محمد رضا مساوات	۱۲۹
	نائین	میرزا ابوالحسین خان پیرنیا (معاضد السلطنه)	۱۳۰
	نجف آباد	غلامحسین میرزا مسعود	۱۳۱
وزیر شد	نیشابور	عبدالحسین خان تیمور تاش (سردار معظم)	۱۳۲
	خوار - ورامین - ایوانکی	سید علاء الدین بههانی	۱۳۳
	همدان	حاج میرزا عبدالوهاب	۱۳۴
	همدان	میرزا حسن علی خان فرمذن (ضیاءالملک)	۱۳۵
	یزد	سید کاظم جلایی یزدی دره زرشکی	۱۳۶
	یزد	سید ابوالحسن حائری زاده	۱۳۷
	یزد	دکتر شیخ هادی طاهری	۱۳۸

ملاحظات	حوزه انتخابیه	نام	ردیف
	کاشمر	میرزا محمد تقی خان بهار (ملک الشعرا)	۱۱۰
فوت شد	کرمان	میرزا محمد علی خان آصف (المالک)	۱۱۱
	کرمان	شیخ فرج الله	۱۱۲
	کرمانشاه	سید حسن اجاق	۱۱۳
	کرمانشاه	علی خان اعظم زنگنه (سالار اشرف)	۱۱۴
وزیر شد	کرمانشاه	نصرت الدوله فیروز	۱۱۵
	گرگان	سید محمد علی شوشتری	۱۱۶
	خوانسار - گلپایگان	میرزا محمد خان معلمی گلپایگانی (معظم السلطان)	۱۱۷
وزیر شد	لار	میرزا علی اکبر خان داور	۱۱۸
	لنگرود - لاهیجان	سید کاظم خان اتحاد (سرکشیکزاده)	۱۱۹
	مکره - خمین - محلات	شاہزاده حیدرقلی میرزا حشمتی (اییر حشمت)	۱۲۰
	مراغه	شاہزاده عباس میرزا فرمانفرما (سالار لشکر)	۱۲۱
	مراغه	میرزا ابراهیم خان سهرابزاده (مدیر الملک)	۱۲۲
	خراسان - مشهد	دکتر امیر خان امیر اعلم	۱۲۳
	خراسان - مشهد	حاج حسن آقا ملک (ملک التجار)	۱۲۴
	خراسان - مشهد	میرزا عبدالعلی میرزا (نظم التولیه)	۱۲۵
	خراسان - مشهد	یوسف خان هزاره (صوت السلطنه)	۱۲۶

هیأت رئیسه اجلاسیه سوم

ملاحظات	حوزه انتخابیه	نام	ردیف
رئیس		میرزا حسین پیرنیا (مؤتمن الملک)	۱
نواب رئیس		سید حسن مدرس	۲
نواب رئیس		سید محمد تدین	۳
منشی		میرزا شهاب الدین	۴
منشی		شیخ هادی طاهری	۵
منشی		دکتر احمد احتشم (طباطبایی)	۶
منشی		سلطان ابراهیم خان افخمی	۷
کارپرداز		ارباب کیسرو شاهرج	۸
کارپرداز		حائزی زاده	۹
کارپرداز		افشار	۱۰

مأخذ: منتخب ۱۶ فروردین ماه ۱۳۰۴ خورشیدی برابر با ۱۱ رمضان ۱۳۴۳ هجری قمری.

هیأت رئیسه اجلاسیه چهارم

ملاحظات	حوزه انتخابیه	نام	ردیف
رئیس		میرزا حسن خان مستوفی	۱
نواب رئیس		سید محمد تدین	۲
نواب رئیس		سید المحققین دیبا	۳
منشی		میرزا شهاب الدین	۴
منشی		سلطان ابراهیم افخمی	۵
منشی		کی استوان	۶
منشی		علی خان خطیبی	۷
کارپرداز		ارباب کیسرو شاهرج	۸
کارپرداز		محمدولی خان اسدی	۹
کارپرداز		افشار	۱۰

مأخذ: منتخب ۱۹ مهر ماه ۱۳۰۴ خورشیدی برابر با ۲۲ ربیع الاول ۱۳۴۴ هجری قمری.

اعضای اسامی هیأت رئیسه در دوره پنجم مجلس شورای اسلامی

هیأت رئیسه اجلاسیه اول

ملاحظات	حوزه انتخابیه	نام	ردیف
رئیس		میرزا حسین خان پیرنیا (مؤتمن الملک)	۱
نواب رئیس		سید حسن مدرس	۲
نواب رئیس		بیات (سهام السلطان)	۳
منشی		شهاب الدوله	۴
منشی		معظم السلطان	۵
منشی		ضیاءالادباء	۶
منشی		اقبال الممالک	۷
کارپرداز		ارباب کیسرو شاهرج	۸
کارپرداز		سید محمدباقر دستغیب	۹
کارپرداز		میرزا علی کازرونی	۱۰

مأخذ: منتخب ۱۴ فروردین ۱۳۰۳ خورشیدی برابر با ۲۸ شعبان ۱۳۴۲ هجری.

اعضای هیأت رئیسه اجلاسیه دوم

ملاحظات	حوزه انتخابیه	نام	ردیف
رئیس		میرزا حسین پیرنیا (مؤتمن الملک)	۱
نواب رئیس		سید حسن مدرس	۲
نواب رئیس		بیات (سهام السلطان)	۳
منشی		اقبال الممالک	۴
منشی		میرزا جواد خان خوئی	۵
منشی		میرزا اسدالله خان خوئی	۶
منشی		معظم السلطان	۷
کارپرداز		ارباب کیسرو شاهرج	۸
کارپرداز		افشار	۹
کارپرداز		روحی	۱۰

مأخذ: منتخب ۱۵ مهر ماه ۱۳۰۳ خورشیدی برابر با ۸ ربیع الاول ۱۳۴۳ هجری قمری.

در مقابل این اکثریت، اقلیتی از ده، پانزده نفر به لیدری سید حسن مدرس و ملکالشعرای بهار، بود که خود را برای جلوگیری از خیالات جاهطلبانه سردار سپه همه جا حاضر و کرده و طبعاً با دربار و ولیعهد هم روابط کمی و رابط آنها قوام‌الدوله (شکرانه صدری)، وکیل خوزستان است.

گذشته از اقلیت و اکثریت عده‌ای وکیل منفرد در مجلس بود که بر حسب تطبیق افکار خود با پیشامدها گاهی با اکثریت و زمانی با اقلیت، همراهی می‌کردند. وجیه‌المله‌ها یعنی مشیرالدوله و مستوفی‌الممالک و تقی‌زاده و دکتر مصدق و حسین‌علاء از جمله همین منفردین... .

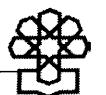
کارنامه مجلس پنجم (۱۳۰۲ تا ۱۳۰۴ خورشیدی)

دوره پنجم مجلس شورای ملی در روز ۲۲ بهمن ماه سال ۱۳۰۲ هجری شمسی برابر با ۵ رجب (سال ۱۳۴۲ هجری قمری و ۱۱ فوریه ۱۹۲۴ میلادی)، با نطق محمدحسن میرزا، ولیعهد افتتاح شد.

طبق معمول پس از یک هفته، جلسه رسیدگی به اعتبارنامه نمایندگان آغاز شد. نمایندگان طرفدار سردار سپه تلاش داشتند تا هر چه زودتر اعتبارنامه‌ها تصویب شود و مجلس رسمیت یابد. مسئله جمهوریت و طرح آن به وسیله امپراتوری انگلستان، برای تمرکز قدرت در ایران در آن ایام مطرح بود، چون این برنامه در ترکیه با موفقیت همراه بود.

سردار سپه که تمام نیروی قشون را در تهران و سراسر ایران بسیج کرده بود که «داد جمهوریخواهی» سر دهن، و می‌خواست که با کمک وکلای طرفدار خود در مجلس، ریاست جمهوری را به تصویب رسانده و قانونی نماید.

اقلیت مجلس به رهبری مدرس سعی داشتند نگذارند مجلس رسمیت پیدا کند.

فراکسیون‌های مجلس پنجم

فراکسیون‌های فعال در مجلس، در دوره پنجم بنا بر تعداد اعضای آن‌ها عبارت بودند از فراکسیون‌های تجدد، سوسیالیست و اصلاح طلب.

فراکسیون تجدد یک حزب، با برنامه و مرامنامه و سابقه سیاسی نبود، بلکه تجمع نمایندگان قدرت‌ها و نظامیان طرفدار رضاخان و بستگان به سیاست استعمار در ایران بود، به رهبری سید محمد تدین که به چهل نفر بالغ می‌شدند. پیوستن حزب سوسیالیست به رهبری سلیمان میرزا، با تعداد حدود ۱۴ نفر، به فراکسیون تجدد در مواضع پارلمانی، این گروه‌ها را در اکثریت مجلس قرار داد، که از سردار سپه حمایت می‌کردند.

اصلاح طلبان حدود هفت تن از وکلا به رهبری مدرس، اقلیت مجلس را تشکیل می‌دادند. ملکالشعرای بهار - زعیم - اخگر- عراقی - کازرونی - حائری‌زاده - مدرس و

محی‌الدین مزارعی^۱

عبدالله مستوفی^۲ می‌نویسد:

غیر از وکلای تهران و بعضی ولایات که در زمان کابینه مشیرالدوله و مستوفی‌الممالک انتخاب شده بودند، باقی انتخابات مجلس پنجم غیرمستقیم به وسیله نظامیان به عمل آمده و اکثریت وکلای طرفداران جدی سردار سپه بودند. فراکسیون تجدد با چهل و چند نفر و لیدری سید محمد تدین و فراکسیون سوسیالیست، با شانزده، هفده نفر و لیدری سلیمان میرزا و میرزا محمدصادق طباطبائی که دو فراکسیون شصت و دو سه نفر می‌شدند، همان‌ها هستند که در جمهوری خواهی، از سردار سپه هم جلو افتاده و بعد از افتادن این سروصدای هم کاملاً مطیع رئیس دولتند و به میل و اراده او عمل می‌کنند.

^۱. از این اشخاص بهار و زعیم، تا پایان عمر به مدرس وفادار ماندند و دیگران جذب قدرت شدند.

^۲. عبدالله مستوفی، شرح زندگانی من، ص ۶۰۶

ماهه (۱)

تبديل رژیم مشروطه به جمهوریت

ماهه (۲)

اختیار دادن به وکلای دوره پنجم تا در قانون اساسی موافق مصالح مملکت در رژیم تجدیدنظر نمایند.

ماهه (۳)

پس از معلوم شدن نتیجه آرای عمومی تغییر رژیم به وسیله مجلس شورای ملی اعلام شود.
سید محمد تدین، شیخ العراقین زاده، سرکشیک زاده، سلیمان محسن، ناصر ندامایی، دکتر ضیاءالطباطبائی، سید ابراهیم ضیاء، رئیس التجار خراسانی، عدل الملک، حسین صدرایی، شریعتزاده، یحیی زنگنه، سید محمد سلطان، صدرالعلماء، مصباحالسلطنه اسلی^۱، ۳۰ حوت ۱۳۲۰.

غوغای جمهوریخواهی رضاخان و انقلاب مردم در مجلس را به قلم و بیان یکی از جمهوریخواهان طرفدار رضاخان (مختارالسلطنه - حبیب الله مختاری)^۲ بررسی می‌کنیم تا دقایق و حقایق جمهوریت رضاخانی آشکار گردد.^۳

«شخص سردار سپه و کارکنان او که عاملین مؤثر (عبدالحسین سردار) معظم خراسان تیمورتاش و میرزا علی‌اکبرخان داور در خارج و تدین در مجلس شورا بودند) به موافقت و تحریک افکار جامعه کمک می‌کردند و تقاضای توده ایرانی و طبقات مردم و اعضا و کارمندان وزارت‌خانه‌ها را اساس جمهوریت تصدیق و تأیید

^۱. مرد روزگاران، ص ۲۸۶.

^۲. مختاری، حبیب‌الله، تاریخ بیداری ایران، ۱۳۲۶ شمسی - طهران چاپخانه دانشگاه، ص ۲۳۰.

^۳ مخالفت با سلطنت قاجار مخالف با قانون اساسی و جلوگیری از آن وظیفه قانونی دولت بود اما دولت سردار سپه خلاف وظیفه قانونی خود در مجلس و بیرون مجلس عمل می‌کرد.

آن‌ها در این فرصت، با نطق و مذاکرات درباره اعتبارنامه‌ها کوشیدند مردم و نمایندگان آن‌ها را در خارج و داخل مجلس از نیات سردار سپه و حمایت انگلستان از ریاست جمهوری نظامی او آگاه سازند و این مبارزه را چنان پیش برند که سردار سپه و طرفدارانش مجبور شدند بگویند: «حالا که ملت جمهوری نمی‌خواهد ما هم از طرح جمهوری صرف‌نظر می‌کنیم» بدین ترتیب، اقلیت مجلس و مدرس توانستند از دیکتاتوری نظامی رضاخان، با عنوان رئیس‌جمهور، که به وسیله امپراتوری بریتانیا طرح ریزی شده بود، جلوگیری نمایند.^۱

غوغای جمهوری رضاخانی

در جلسه ۳۰ اسفند ماه سال ۱۳۰۳ شمسی طرح قانونی نیل به مجلس شورای ملی تقدیم گردید:

«نظر به این‌که تلگراف‌های عدیده‌ای که از تمام ایالات و ولایات و تمام طبقات مملکت در مخالفت با سلطنه سلاطین قاجاریه و رأی به انقراض سلطنت منکور رسیده و نظر به این‌که تقریباً در تمام تلگراف‌های واصله اظهار تمایل به جمهوریت شده و صراحتاً اختیار تغییر رژیم را به مجلس شورای ملی داده‌اند و چون قانوناً این تلگراف‌های کافی برای تغییر رژیم کافی نیست ما امضاکنندگان مواد نیل را به مجلس شورای ملی به قید فوریت پیشنهاد می‌نماییم.

^۱. مرد روزگاران چون رضاخان به وسیله انگلیس‌ها انتخاب شده و حمایت کامل امپراتوری را دارا بود و نیز وکلایی که به مجلس فرستاده بود اکثربیت مجلس را در دست داشتند به ریاست جمهوری خود چنان مطمئن بود که از ولیعهد قاجاریه خواسته بود تمام کاخ‌های سلطنتی را تخلیه نمایند. ولیعهد به مجلس شکایت برد. مؤتمن‌الملک رئیس مجلس فوری جلسه سری تشکیل داده و در حالی که مجلسیان از بردن نام رضاخان هراس داشتند مدرس و حائری‌زاده سخنانی در مخالفت مجلس و بر علیه قدری رضاخان بیان می‌داشتند. ص ۱۵۰.

می‌نمودند و راه ترقی کشور را هم همین می‌دانستند تا بالاخره وکلای مجلس شورای ملی به روشن طریق و حل قانون اساسی از سلطنت به جمهوریت تصمیم قطعی گرفتند و به مذاکره و مشاوره پرداختند اما از طرفی توده و جامعه ایرانی که اکثربی آن از مردمان عوام و فنازیک و پاییند و علاقه‌مند به ایمان بودند و اعتقادات آن‌ها براساس اصول و پایه مذهبی بود چنین تصور کردند رژیم جمهوریت پایه مذهب آن‌ها را که اسلام است متزلزل سکته بزرگی به آداب و رسوم آن وارد و ارکان و پایه و بنیان اسلامیت متزلزل و خواهد شد، بنابراین هر یک از طبقات زن و مرد حالت عزا و نگرانی به خود گرفته به ویژه طبقه نسوان که بیشتر پاییند به مذهب بولند در خانه‌های خود گریان و نلان می‌گذرانیدند و می‌پنداشتند که اساس جمهوریت پایه مذهب آن‌ها را از میان برخواهد انداخت و نمی‌دانستند که تغییر رژیم و اساس و اصول اداری حکومت به اوضاع و طریق مذهب و روحانیت دخالتی ندارد (با قید تردید).

ممکن است چنین تصور کرد که به خصوص حکومت وقت این اختلاف نظر را در باطن در میان توده اندخته و خواسته باشد به این عنوان اساس حکومت جمهوری را از افکار جامعه دور سازد و شالوه تغییر سلطنت را با نظر مجلس شورای ملی و مجلس مؤسسان بروز.

پس این دو صفت در مقابل هم مبارزه می‌نمودند و دو عقیده متضاد ابراز می‌داشتند. به طوری که گفته شد وکلای ملت هم به واسطه اشکالات مواد قانون در تصمیم قطعی خود درمانده بودند و راهی که عملی باشد. روی این اصل و این اختلافات و تشبت آرا، چند روز بود که شهر تهران منقلب و آثار اغتشاش دیده شد و چند نفر و از اشخاص حساس هم گشته شدند و بازارها و دکاکین بسته و ادارات و وزارت‌خانه‌ها هم تعطیل بود و گروه گروه گرد هم آمدند و به خانه رئیس دولت می‌رفتند. یک روز قبل از انقلاب بزرگ شخصی که از کوچه مسجد سپهسالار جنب عمارت مجلس شورای ملی می‌گذشت (به طوری که گفته شد) اشتباهًا به جای مدیر

جریده نوبهار وکلای مجلس شورای ملی هدف تیر قرار گرفت و سر او را هم بریدند بعداً معلوم شد اشتباه شده است و یک نفر شخص آذربایجانی و فقیر بوده و عشقی هم که یکی از عناصر آزادیخواه بود در خانه خود به قتل رسید. خلاصه در مجلس شورای ملی، میان دو نفر وکلا (آقا سید حسن مدرس با احیاء‌السلطنه) اختلاف نظر پیدا شد یعنی در موقع مذاکره و مشاوره احیاء‌السلطنه باشدت مشتی به پشت گردن مدرس (که یکی از وکلای برجسته به اضافه از طبقه روحانی بود و در میان توده عمومی دارای شخصیت و نفوذ خاص می‌بود و از عناصر فوق‌العاده در عالم سیاست و از اشخاص قوی الاراده در دوره‌های سیاسی پرخطر گذشته بود) گوشت، نامبرده پس از خوردن مشت برجسته خطاب می‌کند (تو مرا می‌زنی، فردا به تو معلوم خواهم نمود که من کی هستم) این پیشامد در مجلس شورا غوغایی برپا کرد و در نتیجه همگی متفرق و آن روز به پایان رسید، اما آثار آن در روز بعد که می‌توان گفت یکی از انقلاب‌های بزرگ در روزهای تاریخی بود. ظاهر گشت، به این معنا که این عمل تأثیر بسیار عمیقی در روحیات و احساسات جامعه داشته چه طبقات مردم به ویژه در بخش‌های جنوبی شهر تهران گروه گروه که می‌توان گفت متجاوز از صد هزار نفر می‌شدند مثل سیل با حرارت و عصبانیت طرف مجلس شورای ملی آوردند و تمام صحن مجلس و باغ شمالی و جنوبی را فraigرفتند. در خیابان‌های بهارستان جلوی مجلس و خیابان شاه تا چهارراه لاله‌زار و خیابان جلوی وزارت فرهنگ تا میدان سپه و خیابان سرچشمه و خیابان برق متراکم شدند که راه عبور و مرور به کلی مسدود و با فریاد، مخالفت خود را با حکومت جمهوری که مخالف مذهب اسلام می‌شمرند ابراز و از وکلای مجلس شورای ملی درخواست عدم تصمیم خود را با جمهوریت طلب نمودند.^۱

۱. تاریخ بیداری ایران، ص ۲۲۵.

۱. نویسنده سوء قصد به ملک‌الشعراء بهار را شرح داده است.

مدرس در مجلس هنگام طرح استیضاح از دولت رضاخان مقدمه‌ای ایراد می‌کند
در پایان یکی از وکلا به نام نجات می‌گوید:

«- استیضاح هیچ وقت سابقه نداشت با ذکر مقدمه باشد».

مدرس پاسخ می‌دهد:

«- این کلمه را هم اجازه می‌خواهم عرض کنم فقط استیضاح من از حیث بودن سردار سپه در رأس سیاست است والا از حیث وزارت جنگی ایشان اگر ترتیبی بشود که وزیر جنگ باشند بنده هم طرفدار ایشان می‌باشم و همیشه هم طرفدار بودهام و خواهم بود»،^۱ سپس صورت استیضاح قرائت شد.

بسم الله الرحمن الرحيم

اینجانبان راجع به مواد ذیل از آقای رئیس وزرا استیضاح می‌نمایم:

۱. سوء سیاست نسبت به داخله و خارجه،
۲. قیام و اقدام بر ضد قانون اساسی و حکومت مشروطه و توهین به مجلس شورای ملی،
۳. تحويل ندادن اموال مقصرين و غيره به خزانه دولت.

حائزیزاده، عراقی، کازرونی، مدرس، اخگر، ملکالشعراء و سید حسن زعیم، به موجب ماده (۴۴) نظامنامه مجلس قرار شد، دولت ده روز بعد در ۱۷ مرداد ماه ۱۳۰۲ در مجلس حضور یابد و به استیضاح پاسخ گوید. آن روز سردار سپه مزدوران خود را به مجلس آورد که در درگیری با مردم جلسه مجلس را بر هم زده و به ضرب و شتم و کلای اقلیت پرداختند و چون تا غروب درگیری ادامه داشت. نمایندگان اقلیت با اعلام اعتراض به عدم امنیت اقلیت و مردم در صحن مجلس از

۱. مدرسی، علی، مرد روزگاران، در این زمان دولت انگلستان برای مدرس پیام می‌فرستد، که اگر ما سردار سپه را رها کنیم شما قول می‌دهید که با ما همراه باشید؟ مدرس در پاسخ می‌گوید «در این صورت من او را به سوی خویش خواهم کشید تا سعادت و آرزوی ملت را فراهم نمایم» - مرد روزگاران - ص ۱۷۲.

سیلی تاریخی

چنان‌که به روایت قلم یکی از حامیان جمهوری رضاخانی ملاحظه شد، در جلسه پنجم، دوره پنجم مجلس شورای ملی به تاریخ ۲۷ اسفند ماه ۱۳۰۲ به ریاست مؤتمن‌الملک در اتاق تنفس احیاء‌السلطنه بهرامی به تحریک تدین، سیلی معروف را که درباره آن شعرها سروده شد و از آن سیلی ولایت پرصدای شد، به صورت مدرس زد. مردم قیام نموده به مجلس آمدند و طومار جمهوری رضاخانی را در هم پیچیدند و در برابر دولت سردار سپه که مدعی برقراری امنیت و قانون بود، ایستادند.

سردار سپه ناچار در بیانیه‌ای به تاریخ ۱۲ فروردین ۱۳۰۳ «از تقاضای جمهوریت صرف‌نظر کرده» و کاغذ را با امضای «رئیس وزرا و فرمانده کل قوا - رضا»، منتشر کرد.^۱ چون نیات سردار سپه و قدرت طلبی او بر همگان آشکار شد، احمد شاه با تلگراف از اروپا عدم اعتماد خود به ریاست وزرایی سردار سپه را اعلام کرد. دولت رضاخان عملاً ساقط شد و او با قهر به رودهن رفت و برای خروج از ایران آمده شد. مجلس می‌توانست به سادگی، دیگری را جایگزین کند اما با نقشه اکثریت طرفدار سردار سپه مدرس را در جلسه‌ای مشغول داشته و در نبود وی با ۹۶ رأی دولت سردار سپه را ابقا نموده و او را بازگردانند.

استیضاح

کابینه دوم سردار سپه در جلسه ۷ مرداد ماه ۱۳۰۳ شمسی به وسیله اقلیت مجلس مورد استیضاح قرار گرفت.

۱. مدرسی، علی، برای اطلاعات بیشتر به تاریخ بیست‌ساله ایران، حسین مکی، جلد دوم، مرد روزگاران، ص ۱۴۰.

۱۶۰. رجوع شود.

رئیس جدید انتخاب می‌گردید تا مجلس رسمی و قانونی شود.
اما در این جلسه قانون اساسی در این جلسه ماده واحده تغییر سلطنت و (خلع
قاجاریه) مطرح شد.^۱

عدهای از نمایندگان به مخالفت برخاسته و مدرس گفت: «صد هزار رأی هم بدھید
خلاف قانون اساسی است». با این جمله غیرقانونی بودن سلطنت پهلوی در مذاکرات
مجلس ثبت شد.

اکثریت مجلس توانت، سیاست قدرت بخشیدن به رضاخان را پیش برده و
چون به علت دخالت و مخالفت مستقیم مردم تهران در مجلس به ریاست جمهوری
سردار سپه توفیق نیافتند، با خلع قاجاریه سلطنت را به رضاخان تفویض نمودند و با
اکثریت هشتاد رأی موافق در برابر پنج رأی مخالف، رضاخان به رضاشاه تبدیل شد.

۱. مذاکرات مجلس شورای ملی (بنجم) به تاریخ ۹ آبان ماه ۱۳۰۴ نایب رئیس (تدین) قرائت می‌شود (به شرح زیر
قرائت شد) «نظر به این که عدم رضایت از سلطنت قاجاریه و شکایاتی که از این خانواده می‌شد به درجه‌ای رسیده
که مملکت را به مخاطره می‌کشاند، نظر به این که حفظ مصالح عالی مملکت مهمترین منظور و اولین وظیفه مجلس
شورای ملی است و هر چه زودتر به بحران فعلی خاتمه باید داد، امضاکنندگان با قید دو فوریت پیشنهاد می‌کنیم
مجلس شورای ملی تصمیم ذیل را اتخاذ نماید».

ماده واحده - «مجلس شورای ملی به نام سعادت ملت انقراض سلطنت قاجاریه را اعلام نموده و حکومت موقتی را
در حدود قانون اساسی و قوانین موضوعه مملکتی به شخص آقای رضاخان پهلوی و اگذار می‌نماید. تعین تکلیف
حکومت قطعی موکول به نظر مجلس مؤسسان است که رأی تغییر مواد (۲۶)، (۲۷) و (۴۰) متمم قانون
اساسی تشکیل می‌شود».

مدرس اخطار قانونی دارم.

نایب رئیس - به همین پیشنهاد است؟

مدرس - بلی

نایب رئیس - ماده‌اش را بفرمایید؟

مدرس - ماده‌اش این است که خلاف قانون اساسی است.

نایبرئیس - در موقعیت صحبت بفرمایید.

مدرس - اخطار قانونی است که خلاف قانون اساسی است و نمی‌شود در اینجا طرح کرد (در حال خروج) صد
هزار رأی هم بدھید خلاف قانون است.... .

حضور در جلسه خودداری نمودند و استیضاح مسکوت ماند اما پس گرفته نشد. بدین
ترتیب رضاخان که با زور و خشونت منویات خویش را پیش می‌برد از اکثریت مجلس
رأی اعتماد گرفت.^۲

مستوفی در شرح زندگانی خود می‌نویسد:^۲
«سویسالیست‌ها هم برای کار چاقی سردار سپه در نوبت خود بی‌میل نبویند که
مدرس را آرام کنند، تا کار به جاهای نازک‌تری نکشد. بر یکی از مذاکرات سران حزب که
من هم حاضر بودم در اطراف ضدیت مدرس و اقتدار سردار سپه و نتایج آن برکشور
هر کس چیزی می‌گفت و البته بیشتر جانب مضر این پیشامد احتمالی را گنده می‌کرند.
ولی همگی حتی من هم معتقد بودم که حیف است این مرد فعال با جربزه از بین
برود. رفقای حزبی چون ساقبه مرا با مدرس می‌دانستند به من پیشنهاد کردند بروم و
با او صحبتی بدارم، شاید از شدت مخالفت او کاسته شود.

بعد از ظهر فردا آن روز به منزل سید رقمت... به او گفت: تصور نمی‌کنید برای
متنه شدن سردار سپه این اندازه اقدام کافی باشد؟ گفت: خیر باید لامحاله دستش از
ریاست وزرا کوتاه شود... سید گفت: سگ هر قدر هم خوب باشد، همین که پایی بچه
صاحبخانه را گرفت دیگر به درد نمی‌خورد و باید از خانه بیرونش کرد...».

انقراض قاجاریه

روز ۱۹ آبان ۱۳۰۴ مجلس به ریاست تدین نایب رئیس تشکیل شد.
چون رئیس مجلس استعفا داده بود طبق نظامنامه می‌باید استعفای او قرائت و

۱. ملک‌الشعرا بهار در مجلس حاضر شد و اعلام داشت که نمایندگان اقلیت که از جانب مزدوران سردار سپه
مضروب و مصدوم شده‌اند به دلیل عدم امنیت و اعتراض در جلسه بعد از ظهر شرکت نکرده و اعمال دولت را
غیرقانونی می‌دانند.

۲. مدرسی، محمد، مدرس در آیینه چهل سال مبارزه، اطلاعات، ۱۰، آذر ۱۳۷۶.

مؤسسان انتخاب شدند و اسامی آنان در امریه نظامی به نیروهای نظامی ابلاغ شد. مجلس مؤسسان در روز ۱۵ آذر ماه سال ۱۳۰۴ خورشیدی به وسیله رضاخان افتتاح شد. مجلس مؤسسان طبق ماده واحده‌ای اصول ۳۶، ۳۷ و ۳۸ متمم قانون اساسی، سلطنت را به «رضا شاه پهلوی» و اعقاب ذکور او تفویض کرد. مجلس مؤسسان پس از پنج جلسه در روز ۲۱ آذر ماه سال ۱۳۰۴ خورشیدی با ۲۷۵ رأی موافق و ۳ رأی مخالف، طبق ماده واحده‌ای با تغییر اصول ۳۶، ۳۷ و ۳۸ متمم قانون اساسی سلطنت را به سلسله پهلوی سپرد.^۱ عوامل داخلی و خارجی، سبب تمرکز قدرت در حکومت نظامی و دیکتاتوری شدند. پس از سال‌ها آشوب و ناامنی که ناتوانی قاجاریه دلیل آن بود، رضاخان به عنوان تنها ناجی امنیت که با قدرت نظامی قتل و غارت و هرج و مرج جاری در سراسر ایران را پایان می‌بخشد، در میان مردم شهرت یافت و در بسیاری موارد با ایجاد ناامنی و قحطی ساختگی، به تنظیم امور و جلب حمایت مردم با دستیسه، نیرنگ و جنایت دست یازید تا سرانجام قدرت یافت.

رضاخان در روز ۲۴ آذر ماه در پنجمین دوره مجلس شورای ملی، سوگند پادشاهی یاد کرد و روز بعد طی مراسمی به تخت نشست و در چهارم اردیبهشت ماه سال بعد (۱۳۰۵ خورشیدی) تاجگذاری کرد. مشروطه برچیده شد و استبداد شاهنشاهی، مجلس شورای ملی را از ماهیت و معنا تهی ساخت و به گفته مدرس از مجلس اسم بلا رسم ماند.

دو سال عمر مجلس پنجم در روز ۲۲ بهمن ماه سال ۱۳۰۴ خورشیدی پایان یافت.

^۱. نمایندگان دوره پنجم پس از سلطنت رضاخان به کرنش در مقابل او پرداخته و بسیاری مانند تقی‌زاده و علاء به حکومت پیوستند. عده‌ای مانند دولت آبادی و دکتر مصدق گوشگیری اختیار نمودند و قلیلی چون مدرس و بهار به مبارزه با دیکتاتوری رضاخان برخاستند و به عنوان نمایندگان مردم تهران وارد مجلس ششم شدند.

فراکسیون‌های تجدد و سوسیالیست و کلای منفرد که مرعوب یا طرفدار قدرت بودند ماده واحده تغییر سلطنت و خلع قاجاریه را تصویب و تا تشکیل مجلس مؤسسان حکومت موقت را به رضاخان واگذار کردند. دولت سردار سپه فشار و سختگیری بر اقلیت در داخل و خارج مجلس را شدت بخشید. به گونه‌ای که امکان ایراد نطق و اجازه سخن در مجلس را به سختی می‌یافتدند. در بیرون مجلس روزنامه‌های همگام با اقلیت تعطیل و صدای آنان به وسیله شهربانی ساکت شده بود و حامیان مدرس و نمایندگان اقلیت مجلس مورد قهر و فشار دولت قرار می‌گرفتند و حبس و تبعید می‌شدند. میرزا ده عشقی شاعر آزاده به علت طرفداری از اقلیت و مخالفت با سردار سپه با گلوله به قتل رسید و به دعوت مدرس تجمع بزرگی از مردم در مشایعت او گرد آمد.

حدود سه ماه پیش از آغاز مجلس پنجم، تبلیغات و روزنامه‌های طرفدار سردار سپه که رعب ایجاد شده به وسیله وزیر جنگ و عمال او صدای رسایی جز آن‌ها باقی نمی‌گذارد، لزوم داشتن یک نخست‌وزیر مقتدر را یادآور شده و وزیر جنگ دولت‌های اخیر، سردار سپه را مقدترین شخص معرفی می‌نمودند. روز ۳ آبان ماه سال ۱۳۰۲ احمد شاه با نهایت ضعف و تردید، فرمان ریاست وزرای سردار سپه را صادر کرد و راهی اروپا شد. احمد شاه محمدحسن میرزا ولیعهد را به نیابت سلطنت انتخاب نمود و به این ترتیب مقدمات انقلاب قاجاریه فراهم شد.

مجلس مؤسسان

ماده واحده خلع قاجاریه در مجلس تصویب شد و رضاخان که حکومت موقت را در دست داشت، به انتخاب طرفداران خود برای تشکیل مجلس مؤسسان پرداخت. کلایی که به ماده واحده خلع قاجاریه رأی داده بودند، در تهران و شهرستان‌ها برای مجلس

کمیسیون هماهنگی در تنظیم و ترتیب برنامه‌های اقتصادی را عهددار بود.

دولت‌ها در دوره پنجم مجلس

- در مدت دو ساله اجلاسیه دوره پنجم مجلس شورای ملی چهار کابینه روی کار آمد.
۱. دومین کابینه سردار سپه در تاریخ ۲۵ فروردین سال ۱۳۰۳ خورشیدی.
 ۲. سومین کابینه سردار سپه در تاریخ ۸ شهریور ماه سال ۱۳۰۳ خورشیدی تشکیل شد.
 ۳. کابینه چهارم سردار سپه در تاریخ ۱۷ مرداد ماه سال ۱۳۰۴ خورشیدی معرفی شد.
 ۴. کابینه محمدعلی فروغی (زکاءالملک) که اولین دولت در سلطنت سلسله پهلوی بوده و فرمان آن توسط رضا شاه در ۲۸ آذر ماه سال ۱۳۰۴ خورشیدی صادر شد.

۱. اولین کابینه سردار سپه پیش از آغاز مجلس پنجم در تاریخ سوم آبان ماه ۱۳۰۲ تشکیل شد.

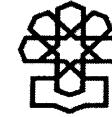
مصوبات مجلس دوره پنجم

- قوانين مهم که در دوره پنجم به تصویب رسید عبارتند از:
۱. قانون اخذ تمبر از بلیط‌های ورود به نمایشگاه‌ها و مجالس توزیع عمومی،
 ۲. قانون اصلاح قسمتی از مواد وسایط نقلیه، معافیت ماشین‌های صنعتی و فلاحتی از تأثیر حقوق گمرکی تا ده سال مورخ ۷ بهمن ماه سال ۱۳۰۳ خورشیدی،
 ۳. قانون مالیات راه و راه‌آهن و الغای عوارض و مالیات‌های بلدی،
 ۴. قانون اصلاح مالیات دخانیات،
 ۵. قانون مالیات اربابی و دواب در ۱۸ ماده به تاریخ ۲۰ دی ماه سال ۱۳۰۴ خورشیدی تصویب شد که به موجب آن مالیات اراضی در سراسر ایران همسان شد.
 ۶. قانون تجارت، مورخ ۲۵ بهمن ماه سال ۱۳۰۳ خورشیدی
 ۷. قانون خدمت نظام اجباری - در ۱۶ خرداد ماه سال ۱۳۰۴ به تصویب رسید.
 ۸. قانون سجل احوال مورخ ۱۴ خرداد ماه سال ۱۳۰۴ خورشیدی،
 ۹. قانون تبدیل نام ماههای ترکی و عربی به فارسی - مورخ ۱۱ فروردین ماه سال ۱۳۰۴ شمسی (تعیین مبدأ تاریخ به هجری شمسی و ترتیب ماههای خورشیدی)، نام ماهها که به ترکی استفاده می‌شد فارسی شده و مبدأ سال و ماههای خورشیدی تعیین شد. این قانون در دو ماده و ۴ بند و یک تبصره از تصویب مجلس گذشت.
 ۱۰. قانون اعطای مبلغ ۹۰ هزار تومان برای مخارج مجلس مؤسسان مورخ ۶ بهمن ماه سال ۱۳۰۴ خورشیدی،
 ۱۱. قانون اعطای مبلغ صد هزار تومان مخارج جشن جلوس و تاجگذاری مورخ ۲۱ بهمن ماه سال ۱۳۰۴ خورشیدی،
 ۱۲. قانون مجازات عمومی مصوب ۲۳ دی ماه سال ۱۳۰۴ خورشیدی.
- کمیسیون اقتصادیات، با عضویت هفت نفر از وکلای مجلس تأسیس شد. این

منابع و مأخذ

۱. مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره پنجم، اداره روزنامه رسمی کشور.
۲. ملکالشعا بهار، تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران، انتشارات امیرکبیر، تهران سال ۱۳۷۹.
۳. مستوفی، عبدالله، شرح زندگانی من، کتابفروشی زوار، سال ۱۳۴۰ تهران.
۴. منصوره، اتحادیه (نظام مافی)، مجلس و انتخابات مشروطه تا پایان قاجاریه، نشر تاریخ ایران، سال ۱۳۷۵، تهران.
۵. بار، ویکتور، انقلابات ایران، ترجمه ضیاءالدین دهشیری، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۵ سال، تهران.
۶. مدرس و مجلس، نامه‌ها و استناد، مؤسسه پژوهش و اداره کل امور فرهنگی مجلس شورای اسلامی، تهران، سال ۱۳۷۳.
۷. مکی، حسین، تاریخ بیست‌ساله، انتشارات علمی، تهران سال ۱۳۲۴.
۸. مروارید، یونس، نگاهی به ادوار مجالس قانونگذاری در دوران مشروطیت، نشر اوحدی، تهران، سال ۱۳۷۷.
۹. مجلس و پژوهش شماره ۱۰ تا ۲۰، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۱۰. مدرسی، علی، مرد روزگاران، نشر هزاران، تهران سال ۱۳۷۴.
۱۱. مدرسی، علی، مدرس شهید نابغه ملی ایران، انتشارات بدرا، اصفهان، سال ۱۳۵۸.
۱۲. صفائی، ابراهیم، زمینه‌های اجتماعی کوتای ۱۲۹۹، شرکت افست، تهران، سال ۱۳۵۳.
۱۳. مختاری، حبیب‌الله، تاریخ بیداری ایران، چاپخانه دانشگاه، تهران، سال ۱۳۲۶.
۱۴. شجیعی، زهرا، نخبگان سیاسی ایران، انتشارات سخن، تهران، سال ۱۳۷۲.
۱۵. مدرسی، محمد، قرارداد ۱۹۱۹ و واقعیت‌های آن، روزنامه ایران، ۲۱ مهر ماه ۱۳۷۷.
۱۶. مدرسی، محمد، مدرس در آینه چهل سال مبارزه، اطلاعات، ضمیمه، ۱۰ آذر ۱۳۷۶.

شناختنامه گزارش

شماره مسلسل: ۷۵۶۳

عنوان گزارش: آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران (دوره پنجم - ۲۲ بهمن ۱۳۰۴ خ) تا ۲۲ بهمن ۱۳۰۲

Report Titel: An Introduction of History of the Legislative Assembly IRAN Fifth Round of National Consultative Assembly

نام دفتر: مطالعات بنیادین حکومتی

تهیه و تدوین: محمد مدرسی

ناظر علمی: سیدیونس ادیانی

متخصص: معاونت پژوهشی

ویراستار: طاهره صفری

واژه‌های کلیدی و معادل انگلیسی آن‌ها: —

منابع و مأخذ تهیه گزارش:
در انتهای گزارش درج شده است.

آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران (دوره ششم - ۱۹ تیرماه ۱۳۰۵ تا ۲۲ مرداد ماه ۱۳۰۷ ش)

مقدمه

دوره ششم مجلس شورای ملی، اولین دوره قانونگذاری در عصر دوم مشروطیت (۱۳۰۵ - ۱۳۲۰ شمسی) است که مقارن با آغاز سلطنت رضا پهلوی است. در این عصر، رضاخان با تعین وکلای فرمایشی، مجلس (دوره ششم تا سیزدهم) را به نهادی تشریفاتی تبدیل کرد. در این مجالس طرح‌ها و لوایح مطابق نظر شاه تصویب یا رد می‌شدند. تنها در مجلس ششم که چند تن از نمایندگان مخالف حضور داشتند، بحث‌ها و مخالفتها بیعی صورت می‌گرفت.

در گزارش حاصل، به بیان چگونگی انتخابات، معرفی هیأت رئیسه، نمایندگان، کمیسیون‌ها و احزاب دوره ششم مجلس شورای ملی پرداختیم و سعی کردہایم به اجمال اوضاع اجتماعی و عملکرد این دوره مجلس را توصیف نماییم.

انتخابات

انتخابات دوره ششم مجلس شورای ملی که در کابینه فروغی شروع شده بود، در تاریخ ۵ تیرماه ۱۳۰۵ خاتمه یافت.^۱ انتخابات مجلس ششم در حالی آغاز شد که از انبوه جریان‌ها و گره‌های سیاسی و نیز حضور نامزدگان مستقل خبری نبود. روزنامه‌ها نیز به دلیل سانسور اعمال شده نمی‌توانستند فعالانه وارد عرصه مبارزات

^۱. حسین مکی، تاریخ بیستم. ساله ایران، ج ۴، تهران، علمی، ۱۳۷۴، ص ۱۰۷.

انتخاباتی شوند. تصویب قوانینی چون عدم دخالت وزرا در انتخابات محرومیت نظامیان و رؤسای مالیه از انتخاب شدن^۲ و مانند آن شکل‌گیری مبدأ واحدی برای اعمال نفوذ بود.^۳

پس از سلطنت رضا شاه، در انتخابات مجلس ششم تا سیزدهم، این بود که نتایج انتخابات و ترکیب هر مجلس را تعیین می‌کرد.

مطالعه استناد وزارت دربار پهلوی درباره انتخابات مجلس شور سال‌هایی که تیمور تاش مسئول این وزارت‌خانه بود، نمایانگر اعمال نفوذ در امر انتخابات مجلس در این سال‌ها (۱۳۱۱ - ۱۳۰۴) است.

انتخابات دوره ششم در اقصی نقاط کشور مستقیماً زیر نظر رضا داشت. سران لشکر و نظامیان در همه جا در امر انتخابات دخالت صر اسامی نامزدهای سفارش شده از مرکز را از صندوق آرا بیرون می‌آوردند. اما، در انتخابات تهران که تا حدودی به صورت آزاد برگزار شد و د کمتر بود. مدرس نفر اول شد و از بین ۱۲ نماینده منتخب، تنها سه نفر به از فهرست دربار بودند.

مسعود بهنود^۴ حضور مستوفی (رئیس‌الوزراء) را در برگزاری انتخابات تهران مؤثر می‌داند.

با این حال، وکلای واقعی مردم، اقلیت مجلس را تشکیل می‌دادند و تلا آنان به‌ویژه مدرس، برای مخالفت با اعتبارنامه‌های وکلای فرمایشی به ج و نتوانستند مخالف مقاصد شاه کار چندانی صورت دهند.

^۲. برگفته از: علیرضا ملایی توانی، مجلس شورای ملی و تحکیم دیکتاتوری رضاخان، مرکز اسلامی، ۱۳۸۱، ص ۳۱۲.

^۳. استنادی از انتخابات مجلس شورای ملی.

^۴. مؤسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی بنیاد مستضعفان، مدرس و مجلس، ۱۳۷۳، ص ۱۵۷.

^۴. مسعود بهنود، از سیدضیاء تا بختیار، تهران، جاویدان، ۱۳۷۷، ص ۹۲.

هیأت رئیسه منتخب ۲۵ مرداد ماه ۱۳۰۵ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	سید محمد تدین
نایب رئیس	طباطبائی دبیا (سیدالحقین)
نایب رئیس	مرتضی قلی خان بیات (سهام‌السلطان)
منشی	محمدعلی خان بامداد
منشی	نوبخت
منشی	سید ابراهیم ضیاء
منشی	میرزا آقاخان عصر انقلاب
کارپرداز	حسین جلائی
کارپرداز	ارباب کیخسرو شاهرخ
کارپرداز	رضا افشار

هیأت رئیسه اجلاسیه اول منتخب ۱۴ مهر ماه ۱۳۰۵ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	سید محمد تدین
نایب رئیس ^۱	سید عبدالعلی طباطبائی دبیا
نایب رئیس	میرزا احمدخان شریعت‌زاده
منشی	سید ابراهیم ضیاء
منشی	عبدالامیر نگهبان
منشی	موقر
منشی	امیر تیمور کلالی
کارپرداز	ارباب کیخسرو شاهرخ
کارپرداز	حسین جلائی
کارپرداز	میرزا آقاخان عصر انقلاب

۱. انتخاب نواب رئیس، منشی‌ها و کارپردازان روز ۱۹ مهر ۱۳۰۵ ش. به عمل آمد.

با توجه به صورت مذاکرات مجلس، می‌توان گفت دوره ششم آخرین دوره انتخابات مجلس در زمان رضاشاه بود که در مورد تصویب اعتبارنامه‌ها مذاکرات فراوانی صورت گرفت. پس از این دوره، مجلس به صورت یک نهاد تشريفاتی^۱ درآمد و فعالیت احزاب و فراکسیون‌ها متوقف شد.

هیأت رئیسه دوره ششم^۲

هیأت رئیسه سفی منتخب ۱۹ تیر ماه ۱۳۰۵ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	سید حسن مدرس
منشی	میرزا حسن کفایی (آقازاده خراسانی)
منشی	امیرحسین خان ایلخانی (بختیار)
منشی	نوبخت
منشی	امیر تیمور کلالی

هیأت رئیسه موقتی منتخب ۱۹ تیر ماه ۱۳۰۵ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	سید محمد تدین
نایب رئیس	طباطبائی دبیا (سیدالحقین)
نایب رئیس	مرتضی قلی خان بیات (سهام‌السلطان)
منشی	میرزا حسن کفایی (آقازاده خراسانی)
منشی	امیرحسین خان ایلخانی (بختیار)
منشی	نوبخت
منشی	امیر تیمور کلالی

۱. گروه تاریخ معاصر مؤسسه فرهنگی بزرگ اندیشه، مجلس در دوره رضاخان (تاریخ جوان)، جهان کتاب، ۱۳۷۹، ص ۱۸.

۲. فرهنگ قهرمانی، اسامی نمایندگان مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره قانونگذاری، تهران، بی‌نا، ۱۳۵۶، ص ۷۵ - ۸۱.

هیأت رئیسه اجلسیه چهارم منتخب ۱۴ فروردین ماه ۱۳۰۷ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئيس	میرزا حسین خان پیرنیا (مؤتمن الملک)
نایب رئیس ^۱	طباطبائی دبیا (سیدالمحققین)
منشی ^۲	فهیمی
منشی	فرهمند
منشی	محمدعلی دولتشاهی
منشی	عطا‌الله پالیزی
منشی	میرزا حسین خانی وزیری
کارپرداز ^۳	ارباب کیخسرو شاهرخ
کارپرداز	امیرحسین خان ایلخان
کارپرداز	میرزا علی‌خان خطیبی

نمایندگان دوره ششم

اسامی نمایندگان دوره ششم براساس حوزه انتخابیه^۴

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	ردیف
	میرزا حسین خان پیرنیا	تهران	۱
	میرزا سیداحمد بهبهانی	تهران	۲

۱. آقای طباطبائی دبیا روز ۱۶ فروردین ۱۳۰۷ ش. انتخاب شدند.

۲. آقای فهیمی روز ۱۹ فروردین ۱۳۰۷ ش. انتخاب شدند.

۳. انتخاب کارپردازان روز ۲۱ فروردین ۱۳۰۷ صورت گرفت.

۴. فرنگ قهرمانی، اسامی نمایندگان مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره ۲۴ قانونگذاری، تهران، بی‌نا، ۱۳۵۶، ص ۶۹-۷۴.

هیأت رئیسه اجلسیه دوم منتخب ۱۵ فروردین ۱۳۰۶ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئيس	میرزا حسین خان پیرنیا (مؤتمن الملک)
نایب رئیس ^۱	طباطبائی دبیا (سیدالمحققین)
نایب رئیس	سهام السلطان بیات
منشی	امیر اشرف
منشی	امیرحسین خان ایلخانی (بختیار)
منشی	بنی سلیمان
منشی	آقاخان دیوان بیگی
کارپرداز	ارباب کیخسرو شاهرخ
کارپرداز	حسین جلائی
کارپرداز	علیخان حیدری

هیأت رئیسه اجلسیه سوم منتخب ۱۶ مهر ماه ۱۳۰۶ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئيس	میرزا حسین خان پیرنیا (مؤتمن الملک)
نایب رئیس ^۲	سهام السلطان بیات
نایب رئیس	سیدحسن تقی‌زاده
منشی	بنی سلیمان
منشی	فرهمند
منشی	محمدعلی دولتشاهی
منشی	نگهبان
کارپرداز	ارباب کیخسرو شاهرخ
کارپرداز	اسمعیل نجومی
کارپرداز	علی‌خان حیدری

۱. انتخاب نواب رئیس، منشی‌ها و کارپردازان روز ۱۹ فروردین ۱۳۰۶ ش. به عمل آمد.

۲. انتخاب نواب رئیس و منشی‌ها روز ۱۸ مهر و انتخاب کارپردازان ۲۰ مهرماه ۱۳۰۶ ش. به عمل آمد.

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	ردیفه
	احمد شریعتزاده (مشاور)	بارفروش - بابل	۲۶
	حاج حسن آقا ملک (ملک التجار)	جنورد	۲۷
	حاج سید احمد اعتبار (اعتبارالدوله)	بروجرد	۲۸
	میرزا محمد تقی بروجردی طباطبائی (ثقة الاسلام)	بروجرد	۲۹
	میرزا حسن خان ابراهیمی (اختارالملک)	بم	۳۰
	حسین خان کی استوان	بندر پهلوی	۳۱
	میرزا علی کازرونی	بندرعباس	۳۲
	شیخ علی دشتی	بوشهر	۳۳
	میرزا محمدخان نظام مانی	بوشهر	۳۴
	حبیب الله نوبخت	بهبهان و کوهکلیویه	۳۵
	میرزا علی خان خطیبی (شکوه نظام)	بیجار و گروس	۳۶
۱۳۰۵ بهمن وزیر داخله شد.	سیدمحمد تدین	قائنات (بیرجند)	۳۷
	امیرنصرت الله اسکندری	تبریز	۳۸
	دکتر رفیع امین	تبریز	۳۹
	میرزا ابوالحسن صدر ثقة الاسلامی	تبریز	۴۰
	میرزا یوسفخان عدل قائم مقام	تبریز	۴۱
	حاج میرزا آقا فرشی	تبریز	۴۲
	محمدولی میرزا فرمانفرما	تبریز	۴۳
	حاجی لطف الله لیقوانی	تبریز	۴۴
	حاج علی اکبر امین	تریت حیدریه	۴۵
	علی زارع شیرازی	جهrom	۴۶
	عطاء الله خان روحی	جیرفت	۴۷
	یحیی زنگنه (سالار اشرف)	لرستان - خرم آباد	۴۸
	شیخ عبدالرحمن صالحی	لرستان - خرم آباد	۴۹

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	ردیفه
	میرزا هاشم آشتیانی	تهران	۲
	سیدحسن مدرس	تهران	۴
	میرزا حسن خان وثوق الدوّله	تهران	۵
	شیخ العراقین بیات	تهران	۶
	حاج سیدرضا فیروز آبادی	تهران	۷
	میرزا حسن خان مستوفی الممالک	تهران	۸
	محمدتقی (ملک الشعرا) بهار	تهران	۹
	سیدحسن تقیزاده	تهران	۱۰
	علی رضا احتشامزاده	تهران	۱۱
	دکتر محمد مصدق (صدق السلطنه)	تهران	۱۲
	سیدابراهیم ضیاء قشقائی	آباده	۱۳
	میرزا اسماعیل نجومی	آباده	۱۴
	مرتضی قلی خان بیات	اراک	۱۵
	حاج اسماعیل عراقی	اراک	۱۶
	میرزا صادق طباطبائی وکیلی	اردبیل	۱۷
	میرزا آقاخان عصر انقلاب	اردبیل	۱۸
	میرزا ابراهیم خان امام جمعه امری	ارسباران - اهر	۱۹
	سیدحبیب الله امین (امین التجار)	اصفهان	۲۰
	حسین جلائی (جلاء السلطنه)	اصفهان	۲۱
۱۳۰۵ بهمن وزیر داخله شد.	مهدی قاطمی (عماد السلطنه)	اصفهان	۲۲
	رضا علی (میرزا آقاخان) دیوان بیگی	ایرانشهر - فهرج - بلوچستان	۲۳
	میرزا عبدالباقي جمشیدی	بارفروش - بابل	۲۴
	میرزا حسین خان دادگر (عدل الملک)	بارفروش - بابل	۲۵

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	ردیفه
	میرزا عبدالله یاسائی (صدرالادباء)	دامغان - سمنان	۷۲
از انتخابات خبری به مجلس نرسید.	—	سنندج	۷۳
	میرزا احمدخان بدر	سیرجان	۷۴
در جلسه ۸۸ ۱۳۰۶/۱/۲۷ اعتبارنامه او رد شد.	مصطفی کاظمی	سیرجان	۷۵
	حسین آقایان	شهرورد	۷۶
	حاج میرزا عبدالعلی طباطبائی دبیا (سیدالمحققین)	شاهسون	۷۷
	میرزا مهدی خان بنی سلیمان	شوشتر	۷۸
	میرزا سیدمهدي معتمد (معتمدالتولیه)	شهرری	۷۹
	ابوطالب شیروانی (بنانالسلطان)	قمشه - شهرضا	۸۰
	امیرحسین خان ایلخانی (ایلخان ظفر بختیار)	شهرکرد - بختیاری	۸۱
	میرزا یاد الله خان دهستانی (نمایمی)	شهریار - ساوجبلاغ	۸۲
	سید یعقوب انوار شیرازی	فارس - شیراز	۸۳
	میرزا محمد علی خان پادشاه	فارس - شیراز	۸۴
	شیخ محمد علی امام جمعه	فارس - شیراز	۸۵
	میرزا ابراهیم خان قوام	فارس - شیراز	۸۶
	حاج غلامحسین ملک	فارس - شیراز	۸۷
	حاج آقا رضا رفیع (قائم مقام الملک)	طوالش - گرگانزور	۸۸
	میرزا ابراهیم خان امیر تیمور کلالی	تون - طبس - فردوس - گلشن	۸۹
	محمد تقی ذوالقدر (امین الشریعه)	فسا	۹۰
	سید زین العابدین فومنی	فومن	۹۱

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	ردیفه
	میرزا حسین خان موقر	خرمشهر	۵۰
	میرزا جوانخان امامی خوئی	خوی - ماکو - سلماس	۵۱
	ابوالقاسم خان رجائی	خوی - ماکو - سلماس	۵۲
	میرزا عبدالله خان وثوق (معتمدالسلطنه)	درگز	۵۳
	محمد تقی خان اسعد بختیار (امیر جنگ)	دزفول	۵۴
	محمد آخوند داز جرجانی	دشت گرگان - یموت	۵۵
	عبدالامیر نگهبان	بنی طرف - دشت میشان - سوستکرد	۵۶
	میرزا صادق خان خواجه (منتصرالسلطان)	دمادوند	۵۷
از انتخابات خبری به مجلس نرسید و کرسی معطل ماند.	—	رشت	۵۸
	میرزا رضاخان افشار	رضاییه	۵۹
	میرزا حسن خان اسفندیاری (مرآت السلطنه)	رفسنجان	۶۰
	محمد ولی اسدی (صبحای دیوان)	سیستان - زابل	۶۱
	سلطان ابراهیم خان افخمی (امیر اشرف)	زنjan	۶۲
	میرزا علی اکبر آیت‌الله‌زاده اصفهانی	زنjan	۶۳
	حاج آقا حسین رهبری	زنjan	۶۴
	دکتر اسماعیل سنگ	ساری - تنکابن	۶۵
	میرزا سید علی عماری	ساری - تنکابن	۶۶
	میرزا حسین خان وزیری	ساوه - زرند	۶۷
	شاهزاده محمد هاشم میرزا افسر (شیخ‌الرئیس)	سبزوار	۶۸
	حسن علوی سبزواری (آقازاده)	سبزوار	۶۹
	میرزا علی مولوی (نظام‌الاسلام)	گرمرود - میانه - سراب	۷۰
	میرزا عبدالعزیز مفتی (صدرالعلماء)	سقزو و بانه	۷۱

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	ردیف
	میرزا حسن خان میرممتواز	خراسان (مشهد)	۱۱۶
	هاشم آقا ملک مدنی	نهاوند - تویسرکان - دولتآباد - ملایر	۱۱۷
	سید اسماعیل ملایری (شیخ‌الاسلام)	نهاوند - تویسرکان - دولتآباد - ملایر	۱۱۸
	علی خان حیدری مکری	ساوجبلاغ - مکری - مهاباد	۱۱۹
	سلطان محمدخان عامری	نانین	۱۲۰
	غلامحسین میرزا میرزا مسعود	نجف‌آباد	۱۲۱
	عبدالحسین تیمورتاش (سردار اعظم)	نیشابور	۱۲۲
	میرزا ابراهیم آشتیانی	خوارورامین - ایوانکی ورامین	۱۲۳
	میرزا حسن خان مخبر فرهمند (مخبر حضور)	همدان	۱۲۴
	میرزا حسن علی خان فرمند (ضیاءالملک)	همدان	۱۲۵
	سید کاظم جلیلی یزدی	یزد	۱۲۶
شغل دولتی قبول کرد.	سید ابوالحسن حائری زاده	یزد	۱۲۷
	شیخ هادی طاهری	یزد	۱۲۸
در ۲۱ تیرماه ۱۳۰۶ استعفا کرد و کرسی معلم ماند.	اوans خان مساعد	اقلیت‌ها (ارامنه جنوب)	۱۲۹
	مسیو شهراب‌خان ساگینیان	اقلیت‌ها (ارامنه شمال)	۱۳۰
	ارباب کیخسرو شاهرخ	اقلیت‌ها (زرتشتی)	۱۳۱
	دکتر لقمان نهورای	اقلیت‌ها (کلیمان)	۱۳۲

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	ردیف
	سید جواد محقق (محقق‌العلماء)	فیروزآباد - ایلات خمسه‌فارس	۹۲
	شیخ محمدعلی ثابت	قزوین	۹۳
	میرزا ابراهیم‌خان ملک آرائی	قزوین	۹۴
	میرزا علی حق نویس	قم	۹۵
	میرزا خلیل‌خان فهیمی (فهیم‌الملک)	قوچان	۹۶
	میرزا سید حسن‌خان ذعیم	نظرن - کاشان	۹۷
	میرزا اسدالله‌خان عامری	نظرن - کاشان	۹۸
	حاج اسدآقا زوار	کاشمر	۹۹
	میرزا عبدالحسین هوشمند	کرمان	۱۰۰
	حاج میرزا مرتضی	کرمان	۱۰۱
	میرزا علی خان اعظمی، اعظم زنگنه (امیر کل)	کرمانشاه	۱۰۲
	عطاءالله‌خان پالیزی	کرمانشاه	۱۰۳
	محمد علی میرزا دولتشاهی	کرمانشاه	۱۰۴
وزیر شد	فیروز میرزا فیروز نصرت‌الدوله	کرمانشاه	۱۰۵
	استرآبادی معظمند	گرگان	۱۰۶
	میرزا محمدخان معظمی (معظم‌السلطان)	خوانسار - گلپایگان	۱۰۷
وزیر شد	میرزا علی اکبر داور	لار	۱۰۸
	محمود طلوع	لنگرود - لاهیجان	۱۰۹
	شاهزاده حیدرقلی میرزا حشمتی (امیر حشمت)	کره - خمین - محلات	۱۱۰
	عباس میرزا فرمانفرمائیان (سالار لشکر)	مرااغه	۱۱۱
	اسکندر خان مقدم	مرااغه	۱۱۲
	ایرج میرزا پور تیمور (ملک)	خراسان (مشهد)	۱۱۳
	میرزا حسن کفائی (آقا زاده خراسانی)	خراسان (مشهد)	۱۱۴
	رضا مهدوی (رئیس التجار)	خراسان (مشهد)	۱۱۵

نام کمیسیون	تعداد اعضاء	اسامی اعضاء
کمیسیون خارجه ^۱	۹ نفر	پیرنیا، دکتر مصدق، فیروز میرزا، فهیمی، غلامحسین میرزا، میرزا عبدالله خان وثوق، کی استوان، بامداد
کمیسیون عدیله ^۲	۱۲ نفر	مدرس ^۳ ، یاسائی، عمامی، گمشیدی، جهانشاهی، سیدیعقوب، میرزا ابراهیم اهری، حق نویس، شیخ بیات، ابراهیم آشتیانی، نظام مافق
کمیسیون فوائد عامه ^۴	۱۲ نفر	عراقی، روحی، معظمی، فرهمند، شیروانی، زارع، میرزا ابراهیم آشتیانی، امین التجار، رئیس التجار، عصر انقلاب، حاج حسن آقاملک، زوار
کمیسیون قوانین مالیه ^۵	۱۲ نفر	علی خان حیدری، ذوالقدر، آقا شیخ محمدعلی (امام جمعه شیراز)، دولتشاهی، نظامی، میرزا حسن خان اسفندیاری، اسعد بختیاری، نقۀ‌الاسلام بروجردی، میرزا صادق خان نوری، هاشم آقا ملک مدنی، افشار، فهیمی
کمیسیون نظام ^۶	۶ نفر	حشمتی، نوبخت، میرزا عبدالله خان وثوق، اسکندری، مقدم
کمیسیون معارف ^۷	۱۰ نفر	طاهری، بهار، مفتی، سهراب خان، نقۀ‌الاسلامی شیخ بیات، محقق، دشتی، فومنی
کمیسیون داخله	۱۲ نفر	ملک ایرج میرزا، دادگر، میرزا ممتاز، دکتر سنگ، حاج علی‌اکبر امین، جلائی، احتشام‌زاده، حائری‌زاده، وزیری، طباطبائی وکیلی، ضیاء
کمیسیون پست و تلگراف	۶ نفر	اعتبار، بنی‌سلیمان، حسین‌آقایان، ضیاء، نجومی، کلالی

۱. انتخابات در ۱۳۰۵/۷/۲۶ انجام شد.

۲. انتخابات در ۱۳۰۵/۷/۲۶ انجام شد.

۳ مدرس همواره جز کمیسیون عدیله باقی ماند.

۴. انتخابات در ۱۳۰۵/۷/۲۶ انجام شد.

۵. انتخابات در ۱۳۰۵/۷/۲۸ انجام شد.

۶. انتخابات در ۱۳۰۵/۷/۲۸ انجام شد.

۷. انتخابات کمیسیون معارف، داخله و پست در ۱۳۰۵/۹/۱ انجام شد.

تحصیلات نمایندگان^۱

۷ درصد نمایندگان دارای تحصیلات قدیم در حد اجتهاد بودند.

۲۴ درصد نمایندگان دارای تحصیلات قدیم در حد مدرسه بودند.

۳۱ درصد نمایندگان دارای تحصیلات قدیم در حد سطح بودند.

۳ درصد نمایندگان دارای تحصیلات جدید و دارای دکترا بودند.

۹ درصد نمایندگان دارای تحصیلات جدید و دارای لیسانس و مهندسی بودند.

۴ درصد نمایندگان دارای تحصیلات جدید و دارای دیپلم متوسطه بودند.

۲۲ درصد نمایندگان دارای تحصیلات جدید و در حد متعارف و ابتدایی بودند.

کمیسیون‌ها

در این بخش نام کمیسیون‌ها و اسامی اعضای آن‌ها آورده شده است. لازم به ذکر است که هر شش ماه، برای تعیین اعضای کمیسیون‌ها انتخابات مجدد صورت می‌گرفت و اعضای کمیسیون‌ها تغییر می‌کردند و در اینجا مانند اینجا فقط به ذکر اسامی اولین دوره انتخابات کمیسیون‌ها اکتفا کردہ‌ایم.

در این دوره، فعالیت‌های حزبی بسیار محدود شده و تنها اعضای حزب سوسیالیست و فراکسیون تجدد در مجلس فعال بودند و به شدت در برابر اقلیت که از دموکرات‌های سابق و منفردین تشکیل شده بودند، مخالفت می‌کردند. دیگر فراکسیون‌های دوره ششم عبارت بودند از: فراکسیون اقتصاد، آزاد، اتحاد، رادیکال، مستقل و منفردین. از دوره هفتم همین وضعیت نیز به پایان رسید و مجلس یکسره از وکلای رضاشاهی انباشته شد^۱ و از این زمان دوران فترت اجباری احزاب آغاز شد.^۲

کابینه‌های دوره ششم^۳

۱. کابینه حسن مستوفی (دهمین کابینه)
۱۱ تیرماه ۱۳۰۵ شمسی برابر ذی الحجه ۱۳۴۴ هجری قمری
۲. کابینه حسن مستوفی (یازدهمین کابینه)
۲۴ شهریور ماه ۱۳۰۵ شمسی برابر ۹ ربیع الاول ۱۳۴۵ هجری قمری
۳. کابینه حسن مستوفی (دوازدهمین و آخرین کابینه)
۱۹ بهمن ماه ۱۳۰۵ شمسی برابر ۱۷ شعبان ۱۳۴۵ هجری قمری
۴. کابینه مهدی قلی هدایت (نخستین کابینه)
۱۱ خرداد ماهه ۱۳۰۶ شمسی برابر دوم ذی الحجه ۱۳۴۵ هجری قمری

چهار کمیسیون دیگر نیز در این دوره فعالیت داشتند که اعضای آن‌ها را شعب انتخاب می‌کردند. این کمیسیون‌ها عبارتند از:

نام کمیسیون	تعداد اعضا	ملاحظات
کمیسیون بودجه	۱۸ نفر	از هر شعبه ۳ نفر
کمیسیون محاسبات	۶ نفر	از هر شعبه ۱ نفر
کمیسیون عرايض و مرخصی	۶ نفر	از هر شعبه ۱ نفر
کمیسیون مبتکرات	۶ نفر	از هر شعبه ۱ نفر

احزاب و فراکسیون‌ها

با پایان دوران مشروطه و ظهور رضاخان، فعالیت احزاب سیاسی، گروه‌ها، تشکل‌ها و جراید نیز متوقف شد. با آغاز اقتدار رضا شاه، بساط حزب و حزب‌سازی هم، در کشور جمع شد و تقریباً در دوران حکومت مطلقه وی هیچ جمعیت و حزب سیاسی علنی وجود نداشت. تنها چند گروه - آن هم مخفیانه - که از ابراز عقاید خود پرهیز می‌کردند، حرکتی داشتند.^۱

گرچه رضاخان خود با ائتلاف و ایجاد حزبی جدید، به قدرت رسید، اما پس از آن، مانع فعالیت احزاب در جامعه شد. زیرا، حزب در صدد نفوذ یا کسب قدرت سیاسی است و این موضوع برای رضاشاه قابل پذیرش نبود و هر چه قدرت او بیشتر می‌شد، اقدامات قاطع‌تری در تعطیلی مجلات، توقيف افراد و انحلال احزاب به کار می‌برد.^۲

۱. عزت‌الله نوذری، تاریخ احزاب سیاسی در ایران، شیراز، نوید شیراز، ۱۳۸۰، ص ۱۶.

۲. حسین تبریزی‌نیا، علل ناپایداری احزاب سیاسی در ایران، بی‌جا، بین‌الملل، ۱۳۷۱.

۳. حسین ملکی (ح.م.زاوش)، دولتهای ایران در عصر مشروطیت، تهران، اشاره، ۱۳۷۰، ص ۲۰۵ - ۲۱۲.

۱. محمود تربتی سنجابی، قربانیان باور و احزاب سیاسی ایران، آسیا، ۱۳۷۵، ص ۵۵.

۲. برگرفته از: فرحناز حسام، دولت و نیروهای اجتماعی در عصر پهلوی اول، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی،

۱۳۸۲، ص ۱۵۲ و ۱۶۰.

استقراضی روسیه تزاری افتتاح شد.^۱
از دیگر مصوبات مجلس در زمان ریاست وزرایی مستوفی، اجازه اصلاح قوانین تشکیلات و محکمات عدیله به داور، وزیر عدیله، بود که در ۲۷ بهمن ماه ۱۳۰۵ به تصویب رسید.

حسین ملکی در کتاب خود^۲ در این مورد می‌نویسد:
حسن مستوفی به همراهی علی‌اکبر داور وزیر دادگستری، ضمن لایحه‌ای برخلاف نص صریح قانون اساسی تقاضای اختیارات کرد و در جلسه ۶۴ مورخ ۲۷ بهمن ۱۳۰۵ این لایحه به تصویب رسید.

او با تخته بند کردن وزارت عدیله، عملأً قوه قضائیه یکی از ارکان مستقل و مهم سه‌گانه مشروطیت را خاکسپاری کرد و ریشه بسیاری از بی‌عدالتی‌ها و ستمگری‌های عصر طلایی! از همین نقطه آغاز به رویندگی کرد.

انحلال وزارت عدیله، به بهانه تجدید سازمان دادگستری که یکی از سه رکن اساسی مشروطیت به حساب می‌آمد، موجبات تحکیم قدرت دیکتاتوری رضاخان را فراهم ساخت و استقلال قوه قضائیه با تفسیر اصول ۸۱، ۸۲ قانون اساسی (منسوخه) مفهوم واقعی خود را از دست داد. ثبات امنیت قضات که اساس عدالت اجتماعی به اینمی آن متکی است، خدشه‌دار شد، سنگر عدالت از مدافعان جدی و حقیقی تخلیه شد و قوه مجریه از آن پس، دادگستری را به منزله آلت دست دیکتاتوری در اختیار خود گرفت. قضات شجاع و شریف و پاکدامن، که در کنار و

عملکرد دوره ششم مجلس و اوضاع اجتماعی آن زمان

دوره ششم مجلس شورای ملی ۱۹ تیرماه ۱۳۰۵ (۱۲۴۴ ذی‌الحجه) با نقط افتتاحیه رضاشاه و به ریاست سنی مدرس گشایش یافت و بررسی اعتبارنامه‌ها آغاز شد. با توجه به مداخله نظامیان در امر انتخابات در اکثر نقاط کشور، مدرس و چند تن دیگر از وکلای مخالف به مخالفت گستردۀ با اعتبارنامه وکلای فرمایشی پرداختند. اما، متأسفانه به دلیل این‌که اقلیت مجلس را تشکیل می‌دادند، اکثر اعتبارنامه‌های این نمایندگان به تصویب رسید.

براساس قانون انتخابات، روزی که سه ربع اعتبارنامه‌های نمایندگان حاضر تصویب شود، ابتدای دوره تقینیه مجلس شورای ملی خواهد بود. بنابراین ششمین دوره تقینیه از ۲۲ مرداد ماه ۱۳۰۵ رسمیت یافت و تقریباً تا اواخر شهریور کار مجلس به تعیین رئیس‌الوزرا و کابینه وی (مستوفی‌المالک) گذشت.

با شروع کار مجلس، شاه دریافت که هیچ چیز مانع مدرس برای کوپیدن او نیست و چون مستوفی اعلام داشت که نمی‌تواند - یا نمی‌خواهد - مدرس را از کاری که آغاز کرده بود بازدارد،^۳ در تاریخ ۷ آبان ۱۳۰۵ شاه توطئه ترور مدرس را برنامه‌ریزی کرد که خوشبختانه مدرس از این سوء قصد جان سالم به در برد.

از جمله مصوبات مجلس در این دوره، تصویب تأسیس بانک رهنی در ۱۰ آبان ۱۳۰۵ بود که طبق این قانون، وزارت دارایی موظف بود بانک رهنی (اولین بانک ایرانی) تأسیس کند و سرمایه‌ای معادل ۴۵۰،۰۰۰ تومان که دو ثلث از وجوده تقاعدي بود برای سرمایه بانک تخصیص دهد. این بانک در اول دی ماه ۱۳۰۵ در محل سابق

^۱. حسین مکی، تاریخ بیست‌ساله ایران، ج ۴، تهران، علمی، ۱۳۷۴، ص ۲۱۷.

^۲. نشریه کتابخانه پهلوی، گافنامه تاریخ پنجاه سال شاهنشاهی پهلوی، ص ۵۵.

^۳. حسین ملکی (ح.‌زاوش)، دولتهای ایران در عصر مشروطیت، تهران، اشاره، ۱۳۷۰، ص ۲۰۹.

. صورت مذاکرات دوره ششم مجلس شورای ملی، ج ۱، ص ۶۰.

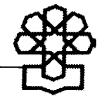
^۴. برگرفته از: مسعود بهنود، از سیدضیاء تا بختیار، تهران، جاویدان، ۱۳۷۷، ص ۹۳.

حاج آقا نورالله با این طرح بود که منجر به کشته شدن وی شد. تا دوره ششم مجلس پایان یابد، تیمورتاش - با همدمتی نصرت‌الدوله و داور - قوای سه‌گانه مملکت را چنان پیش می‌برد که رضا شاه می‌خواست. او خود عملاً در رأس قوه مجریه و مقنه نشسته بود. علاوه بر هیأت وزیران، اکثریت مجلس نیز در جلسات هفتگی از وی دستور العمل می‌گرفتند. لوایح با نظر وزیر دربار تهیه می‌شد و در جلسات مجلس، با کمترین بحث و گفتوگویی به تصویب می‌رسید. اگر مخالفت احتیاط‌آمیزی هم ابراز می‌شد، از سوی مدرس، مصدق و ارباب کیخسرو شاهرخ بود که همه می‌دانستند در دوره بعد انتخاب خواهند شد. همین طور هم شد و در قرائت آرای انتخابات مجلس هفتم حتی یک رأی هم به نام مدرس نخواندند. با پایان دوره ششم، مؤتمن‌الملک و برادرش مشیر‌الدوله نیز مانند مستوفی به خانه رفتند و بعد از آن از پذیرش هر سمتی سرباز زدند.

تصوبات دوره ششم

علاوه بر تصوبات فوق، در دوره ششم حدود ۲۰۰ فقره قانون به تصویب مجلس شورای ملی رسید که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از:
 ۱. عقد پیمان دوستی و امنیت متقابل بین ایران و دو همسایه غربی و شرقی (ترکیه و افغانستان) در ۲ اردیبهشت ماه ۱۳۰۵ شمسی
 ۲. قانون ساختمان راه‌آهن بین خورموزی، بندر محمره و بندر جز در ۱۴ اسفند ۱۳۰۵ شمسی
 ۳. قانون تأسیس بانک ملی ایران به منظور پیشرفت امور تجارت، فلاحت، زراعت و

گوشه دادگستری باقی مانده بودند، در قضایت خود تنها به «اجراهی قانون» پرداختند، نه «عدالت». گرچه این نحوه دادرسی نیز مطلوب و خوشایند رژیم نبود.^۱

از اقدامات مهم مجلس در این دوره، تأسیس اداره ثبت استناد و املاک و تصویب قوانین اصلاح آن، تأسیس اداره آمار و وضع قوانین اصلاحی، آغاز ساختمان راه‌آهن و تهیه زمینه‌ای کاپیتولاسیون را می‌توان برشمرد. در تاریخ ۱۸ اردیبهشت ماه ۱۳۰۶، در پی تصمیم کمیسیون بودجه مجلس مبنی بر کاهش اشل حقوقی کارمندان به منظور صرفه‌جویی در بودجه مملکتی، کارمندان دولت دست به اعتراض وسیعی زدند. روز بعد، پس از مذاکره مستوفی‌الممالک و تدين با برخی از کارمندان، مقرر شد کارکنان دست از اعتراض کشیده و کمیسیون بودجه هم تصمیم خود را به مجلس نیاورد.^۲

در همین زمان، کنترات «میلیسپو» سرآمدۀ و شاه مایل به تجدید آن نبود، مجلس و عame هم خواهان تجدید آن بودند و مستوفی هم مردد.^۳ از طرفی تیمورتاش مدام پیغام می‌آورد که «کار میلیسپو را فرمودند تمام کنید». مجموع این حوادث به مستوفی فهماند که دیگر مجال نیست و سرانجام در خرداد ۱۳۰۶ استغفا داد و برای همیشه به خانه رفت^۴ و از پذیرش هر سمتی سرباز زدند.

پس از مستوفی، مخبر‌السلطنه هدایت به ریاست وزرایی برگزیده شد. نخستین مأموریت وی، حل مشکل «میلیسپو» امریکایی، رئیس کل مالیه بود. در مجلس پیشنهاد اخراج مستشار امریکایی تصویب شد و مخبر‌السلطنه خود به جای «میلیسپو» نشست. مسئله دیگری که در این زمان مطرح شد، طرح «نظام وظیفه اجباری» و مقاومت

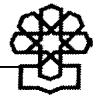
^۱. حسین مکی، همان، ص ۲۶۷.

^۲. برگرفته از: مهدی‌قلی هدایت، خاطرات و خطرات، تهران، زوال، ۱۳۷۵ (چ پنجم)، ص ۲۷۳.

^۳. مسعود بهنود، همان، ص ۹۶.

^۴. زهرا شجیعی، نخبگان سیاسی ایران، ج ۴، تهران، سخن، ۱۳۷۲، ص ۲۱۴-۲۱۵.

- یونس، مروارید، اداره مجلس قانونگذاری در دوران مشروطیت، ج ۲، تهران، اوحدی، ۱۳۷۷، ص ۲۴-۲۵.

مطبوعات در دوره ششم

با استقرار حکومت پهلوی، رضا شاه برای تضمین قدرت مطلقه خود، روزنامه‌های مستقل را تعطیل کرد و هر اندازه قدرت او بیشتر می‌شد، اقدامات قاطع‌تری در تعطیلی و سانسور مطبوعات به کار می‌برد.

در اینجا، برای بیان جو حاکم بر مطبوعات آن زمان، مختصراً از سخنان^۱ اعتراض‌آمیز یکی از نمایندگان دوره ششم (آقا سید یعقوب) نسبت به سانسور مطبوعات را آورده‌ایم:

«اگر راست است و انتخابات آزاد است، لاقل سانسور را برداریم که مردم مستحضر شوند. آخر تا کی این مملکت باید گرفتار و در مضیقه باشد. تا کی باید دژخیم سانسور روی مطبوعات افتاده باشد و نگذارد مردم داد خودشان را بزنند. تا کی مملکت ما باید در تحت اداره اشخاص اداره شود، قانون باید در مملکت حکومت کند، قانون را اجرا کنید. وقتی مطبوعات تجاوز کردن مجازات‌شان کنید. چرا آن‌ها را خفه می‌کنید؟ کار وزارت داخله منحصر است به سانسور مطبوعات و خراب کردن انتخابات. این است که بنده به نام آزادی ملت، به نام این‌که ملت آزاد را نمی‌توانید خفه کنید، نمی‌توانید حقوق و استقلالش را ببرید، نمی‌توانید سیادت و سعادت او را ببرید، فریاد می‌زنم اگر ملت زنده و آزاد باشد، آن ملت محفوظ است».

^۱. صورت مذاکرات دوره ششم، ج ۱، جلسه هشتم، مورخ ۵/۶/۱۳۰۵.

ف ساعت در ۱۴ اردیبهشت ۱۳۰۶ شمسی

۴. قانون محرومیت کارمندان دولت از انتخاب شدن به نمایندگی مجلس در ۲۲ تیرماه ۱۳۰۶ شمسی

۵. قانون مجازات مختلسین اموال دولتی در آذرماه ۱۳۰۶ شمسی

۶. قانون «تعیین حقوق رتبه‌های قضایی در ۲۶ آذرماه ۱۳۰۶ شمسی

۷. قانون محاکمه وزرای و هیأت منصفه در ۱۶ تیرماه ۱۳۰۷ شمسی

۸. قانون انحصار دولتی تریاک مشتمل بر ۱۶ ماده در ۲۶ تیرماه ۱۳۰۷ شمسی

۹. قانون منع خروج طلا و نقره از سرحدات.

۱. مباحث مطرحه در باره زنان در دوره ششم

۱. «مخالفت با پیشنهاد تأسیس دارالمعلمات در دهات».

۲- ۱۲ فروردین ۱۳۰۶، جلسه ۷۹

۲. «لزوم انجام ورزش در مدارس دخترانه و تصویب آن».

- ۲۳ اردیبهشت ۱۳۰۶، جلسه ۱۰۳

۳. «مطلع کردن اداره سجل احوال از تولد فرزند توسط مادر».

۴- ۳۰ اردیبهشت ۱۳۰۶، جلسه ۱۰۷

۴. «استخدام پزشک زن متخصص بیماری‌های زنان».

۵- ۱۵ خرداد ۱۳۰۷، جلسه ۲۵۲

۱. مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی وزارت فرهنگ، فهرست مباحث مطرح شده در باره زنان در ۲۴ دوره مجلس شورای ملی، ۱۳۷۴، ص ۲۰.

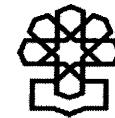

۱۸. اداره کل آرشیو، استناد و موزه دفتر رئیس جمهور، استنادی از احزاب سیاسی در ایران (۱۳۴۰ - ۱۳۲۰ هجری شمسی)، تهران، ۱۳۷۲.
۱۹. محمد وحید قلفی، مجلس و نوسازی در ایران، تهران، نی، ۱۳۷۹.
۲۰. علیرضا ملایی توانی، مجلس شورای ملی و تحکیم دیکتاتوری رضاخان، تهران، مرکز استناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۱.

منابع و مأخذ

۱. حسین مکی، تاریخ بیست ساله ایران، ج ۴، تهران، علمی، ۱۳۷۴.
۲. استنادی از انتخابات مجلس شورای ملی.
۳. مسعود بهنود، از سیدضیاء تا بختیار، تهران، جاویدان، ۱۳۷۷.
۴. گروه تاریخ معاصر مؤسسه فرهنگی بزرگ اندیشه، مجلس در دوره رضاخان (تاریخ جوان)، جهان کتاب، ۱۳۷۹.
۵. فرهنگ تهرمانی، اسمی نمایندگان مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره ۲۴ قانونگذاری، تهران، بی‌نا، ۱۳۵۶.
۶. فرحناز حسام، دولت و نیروهای اجتماعی در عصر پهلوی اول، تهران، مرکز استناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۲.
۷. عزت‌الله نوذری، تاریخ احزاب سیاسی در ایران، شیراز، نوید شیراز، ۱۳۸۰.
۸. حسین تبریزی‌نیا، علل ناپایداری احزاب سیاسی در ایران، بی‌جا، بین‌الملل، ۱۳۷۱.
۹. حسین ملکی (ح.م.زاوش)، دولت‌های ایران در عصر مشروطیت، تهران، اشاره، ۱۳۷۰.
۱۰. صورت مذاکرات دوره ششم مجلس شورای ملی.
۱۱. نشریه کتابخانه پهلوی، گاهنامه تاریخ پنجاه سال شاهنشاهی پهلوی.
۱۲. مهدی قلی هدایت، خاطرات و خطرات، تهران، زوار، ۱۳۷۵ (چ پنجم).
۱۳. مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، فهرست مباحث مطرح شده درباره زنان در ۲۴ دوره مجلس شورای ملی، ۱۳۷۴.
۱۴. زهرا شجیعی، نخبگان سیاسی ایران، ج ۴، تهران، سخن، ۱۳۷۲.
۱۵. یونس مروارید، ادوار مجالس قانونگذاری در دوران مشروطیت، ج ۲، تهران، اوحدی، ۱۳۷۷.
۱۶. مؤسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی بنیاد مستضعفان، مدرس و مجلس (نامه‌ها و استناد)، ۱۳۷۳.
۱۷. محمود تربتی سنجابی، قربانیان باور و احزاب سیاسی ایران، بی‌جا، آسیا، ۱۳۷۵.

شناختنامه گزارش

شماره مسلسل: ۷۵۸۱

عنوان گزارش: آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران (دوره ششم - ۱۹ تا ۲۲ مرداد ماه ۱۳۰۷ ش)

Report Title: An Introduction of History of the Legislative Assembly In Iran (The Sixth Parliament-1926-1928)

نام دفتر: گروه مطالعات بنیادین حکومتی

تهیه و تدوین: فاطمه مسعودی

ناشر علمی: سیدیونس ادیانی

متقارضی: معاونت پژوهشی

ویراستار: —

واژه‌های کلیدی و معادل انگلیسی آن‌ها: —

منابع و مأخذ تهیه گزارش:
در انتهای گزارش درج شده است.

آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران

(دوره هفتم - ۱۹ مهرماه ۱۳۰۷ تا ۱۴ آبان ۱۳۰۹ خ)

کد موضوعی: ۴۱۰

شماره مسلسل: ۷۶۷۵

گروه مطالعات بنیادین حکومتی

بهمن ماه ۱۳۸۴

فهرست منابع

مقدمه.....	۱
انتخابات دوره هفتم مجلس شورای ملی.....	۳
فراکسیون‌ها در مجلس دوره هفتم.....	۵
اسامی هیأت رئیسه مجلس شورای ملی (دوره هفتم).....	۱۴
کارنامه مجلس دوره هفتم.....	۱۶
قوانين و مصوبات در دوره هفتم مجلس شورای ملی.....	۱۸
کابینه‌های دولت در دوره هفتم مجلس شورای ملی	۲۲
منابع و مأخذ.....	۲۳

میلادی تعادل قوای استعمار در ایران را متزلزل ساخت. حضور و گسترش سیاسی تئوری مبارزه با استعمار انگلیس در همسایگی شمال ایران، لزوم اقدام لندن و تحکیم استعمار بریتانیا در ایران را سبب شد. بریتانیا کوشید با مساملت و به وسیله قرارداد استعماری ۱۹۱۹ تمامی شئون نظام ایران را در اختیار گیرد.^۱

اما مخالفت شدید ایرانیان و حتی احمدشاه قاجار با قرارداد، موجب شد که بریتانیا اول به کودتای ۱۲۹۹ خورشیدی و بعد انقراض قاجاریه، مباردت ورزد. استعمار بریتانیا با ایجاد دیکتاتوری نظامی تلاش می‌کرد تا امپراتوری روسیه شورودی را با تبعات ایدئولوژی آن، از میدان به در کند.

مجلس شورای ملی و قوه تقینیه از دوره هفتم، استقلال و قدرت خویش را از دست داد.

مجلس به مجموعه‌ای دولتی و درباری تبدیل شد که تابع شاه بود و وظیفه قانونی کردن منویات او را به عهده داشت. مجلس مشروطه تعطیل شد و آرای مجلسیان در اختیار رضاخان قرار گرفت. سیاستمداران و از جمله وکلای مجلس در جریان سیاست استعمار و قدرت بی‌مهران دیکتاتوری یا باید تمکین در پناه قدرت را می‌پذیرفتند یا از سیاست کناره می‌گرفتند.

هرگونه مخالفت با رضاخان منجر به مرگ در حبس و تبعید بود. مجالس صوری و بی‌ثمر برای دیکتاتور نیز مفید نبود، چنان‌که بعدها در ۸ تیر ماه ۱۳۱۹ رضاخان که با سقوط فاصله‌ای نداشت وکلای مجلس دوره دوازدهم را به کاخ سعدآباد فراخواند و به آن‌ها گفت:

^۱. با پایان جنگ جهانگیر اول، ادامه حضور قوای نظامی بریتانیا در ایران قابل توجیه نبود. قرارداد ۱۹۱۹ که اداره سیاسی و اقتصادی و نظامی ایران را به مستشاران انگلیس واکنار می‌کرد، بین لرد کربزن وزیر خارجه وقت بریتانیا و صدر اعظم، وثوق‌الدوله به امضای رسید (وثوق‌الدوله و دو تن از وزرای دولت او از انگلیس رشوه دریافت داشتند و معروف شد که هر ایرانی را به قیمت صد دینار فروختند).

آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران

(دوره هفتم - ۱۹ مهرماه ۱۳۰۷ تا ۱۴ آبان ۱۳۰۹ خ)

مقدمه

مجلس شورای ملی در دوره هفتم، مدرس را پس از پنج دوره، تشکیل و رهبری فراکسیون‌های مخالف استبداد و استعمار در مجلس، از دست داد. مدرس نمونه نمایندگی مردم را در تاریخ مجالس ایران و پارلمان‌ها در جهان به اثبات رساند. مجلس در ادوار اول تا ششم با شاخص پایداری در برابر استبداد کهن و استعمار امپراتوری‌های روس و انگلیس و قراردادها و اولتیماتوم، جنگ و اشغال نظامی و تمامی سیاست استعماری، شناخته شد. مجلس در این ادوار با متأثر ساختن سیاست بین‌الملل و استعمار در ایران تاریخ معاصر را غنا بخشید.

در اجلاسیه دوره هفتم مجلس شورای ملی از ورود نمایندگان اقلیت (مدرس و یارانش) به مجلس جلوگیری شد و انتخابات براساس فهرست رضاخان انجام شد. مجلس، دولت و سیاست ایران با تهی ساختن مجلس رسالت آن و با وجود اکثریت قاطع وکلای مؤید دیکتاتوری، دچار تغییرات عمده شد و با ادامه روند سیاسی مجلس وارد مرحله‌ای متفاوت از مجلس مشروطه گردید.

این همه تأثیرات سیاست استعمار در ایران به علت دگرگونی‌ها در عرصه سیاسی منطقه بود.

پس از جنگ اول بین‌الملل، انقلاب کمونیسم در روسیه تزاری در سال ۱۹۱۷

«در لیست فرمایشی، ۱۲ نفر نمایندگان تهران - مؤتمن‌الملک نفر ششم - مستوفی‌الممالک نفر هشتم و مشیر‌الدوله ردیف نهم، از صندوق بیرون آمدند. اما این حضرات که به ماهیت انتخابات واقع بودند و مردم همه می‌دانستند که آزادی انتخابات وجود نداشته است از قبول نمایندگی مجلس در پاسخ فرماندار تهران خوبداری و عدم قبولی خود را رسماً اعلام نمودند». ^۱

به جای سه نفر نمایندگان تهران که نمایندگی انتصابی را قبول نکردند، برای کامل شدن نمایندگان تهران اعتبارنامه به نام سه نفر بعد، شیخ علی مدرس، کاشانی و سید‌حبيب‌الله لاریجانی صادر شد. شیخ علی مدرس که مورد وثوق مردم بود از دوره اول تا هفتم انتخاب شد؛ اما در مجالس شرکت نداشت.

وکلای اول تهران در دوره‌های قبل مانند مدرس و ملک‌الشعراء بهار و سایرین که طبعاً در فهرست نبودند، در اعتراض به انتصاب به این شکل در تعیین اعضای مجلس روانه حبس و تبعید شدند؛ چون دیگر از مصونیت پارلمانی برخوردار نبودند. مدرس پس از اعلام نتیجه آرا با این پرسش که «آن یک رأی که خودم به مدرس دادم چه شد؟» غیر واقعی شدن آرای صندوق‌ها به وسیله شاه و دولت را آشکارتر ساخت.^۲ رضاخان که در هر فرصتی می‌کوشید با مدرس نزدیک شود پیشنهاد کرد: ترتیبی دهد تا مدرس در منطقه‌ای از ایران انتخاب شود یعنی در لیست قرار گیرد. مدرس در جواب گفت: «شما مردم را آزاد بگذارید، خواهید دید که به چه کسانی رأی خواهند داد».

۱. تاریخ بیست‌ساله ایران، جلد ۵، صفحه ۱۲۸.

۲. طبق اعلام روزنامه اطلاعات تعداد رأی‌دهندگان تهران ۵۱۰۰۰ نفر بوده است. براساس آمار رسمی در آن زمان تعداد صاحبان حق رأی در تهران بیش از ۱۰۰ هزار نفر بود، مجلس و انتخابات، صفحه ۲۲۸.

«همیشه می‌گویند خاطر مبارک آسوده باشد کارها منظم است ولی، می‌بینیم در حقیقت آن طوری که لازم است و اقتصادی موقعیت است کار نمی‌شود». مجالس فرمایشی در دوره هفتم و پس از آن، اعتبار مجلس را از میان برداشت و مجلس که خود جز آلت فعل دیکتاتوری نبود به زائد دولت تبدیل شد. دولتها نیز در این دوران ثابت و تابع دیکتاتور تداوم داشتند و زیر نظر مستقیم مستشاری انگلیس منصوب می‌شدند.

انتخابات دوره هفتم مجلس شورای ملی

انتخابات دوره هفتم مجلس، سه ماه پیش از پایان دوره ششم آغاز شد. طبق قانون انتخابات انجمن نظارت بر انتخابات با حضور ۳۶ تن از طبقات شش‌گانه تشکیل می‌شد.

مشیر‌الدوله طبق معمول مانند انتخابات دوره‌های قبل برای ریاست انجمن نظارت بر انتخابات دعوت شد. اما او که می‌دانست رضاخان چه روشنی در انتخابات اعمال خواهد نمود، از پذیرفتن مسئولیت، ریاست و شرکت در انجمن نظارت بر انتخابات امتناع ورزید و در تاریخ ۱۷ اردیبهشت سال ۱۳۰۷ خورشیدی به صورت کتبی و رسمی از شرکت در انجمن نظارت (به علت کسالت) عذر خواست.

انجمن نظارت بر انتخابات تهران تشکیل شد و عدل‌الملک دادگر به ریاست انجمن مرکزی انتخاب شد. انتخابات تحت امر رضاخان و سلطنت دیکتاتوری او شکل خاصی پیدا کرد. وکلای مورد نظر رضاخان فهرست شده و به هر حوزه انتخابیه ابلاغ می‌گردید و نام آنان از صندوق خارج می‌شد. بسیاری از این وکلا، مادام‌العمر، به عنوان نماینده منطقه خود در مجلس منصوب می‌شدند. در (تاریخ بیست‌ساله ایران) آمده است:

اسامی نمایندگان دوره هفتم مجلس شورای ملی

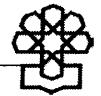
ردیف	اصفهان	تهران	آستانه انتخابیه	نام نماینده	ملاحظات
۱		تهران		آقا شیخ حسین تهرانی	
۲		تهران		حاج محمدحسین مهدوی (امین‌الضرب)	
۳		تهران		میرزا حسن‌خان وثوق‌الدوله	
۴		تهران		دکتر حسن‌خان عظیما	
۵		تهران		امیر همایون بوشهری	
۶		تهران		حاج محمدتقی بنکدار	
۷		تهران		میرزا هاشم آشتیانی	
۸		تهران		حاج سید رضا فیروزآبادی	
۹		تهران		آقا شیخ علی مدرس	در مجلس شرکت نکرد
۱۰		تهران		سید عبدالرحیم کاشانی	
۱۱		تهران		سید حبیب‌الله لاریجانی	
۱۲		تهران		رضا بوشهری	
۱۳	آباده			سید ابراهیم ضیاء قشقابی ضیاء الواقعین	
۱۴	آباده			میرزا اسماعیل نجمی	
۱۵	اراک			مرتضی قلی خان بیات	
۱۶	اراک			حاج اسماعیل عراقی	
۱۷	اردبیل			حاج تقی وهابزاده	
۱۸	اردبیل			میرزا صادق خان طباطبایی وکیلی	
۱۹	ارسباران - اهر			میرزا سلیمان خان ایزدی	
۲۰	اصفهان			حاج سید حبیب‌الله امین (امین التجار)	
۲۱	اصفهان			شیخ باقر الفت	

فراکسیون‌ها در مجلس دوره هفتم

احزاب در لیست انتخاباتی رضاخان جای نداشتند. فعالیت احزاب در بیرون و درون مجلس تعطیل بود.

وکلای منتخب رضاخان تحت عنوان فراکسیون تجدد، تنها فراکسیون حاضر در مجلس، که اکثریت قاطع مجلس غیر از دو نفر را در بر می‌گرفت، معرفی شدند. شاعر آزاده، فرخی یزدی نماینده از یزد و محمود طلوعی نماینده از حوزه لاهیجان و لنگرود، دو نفر از مخالفان دولت، به عنوان اقلیت مجلس شناخته می‌شدند.

سیاستمداران حامی رضاخان که از دوره پنجم اکثریت را در مجلس داشتند، عنوان فراکسیون (تجدد) و سپس (ترقب) را به خود دادند، این مجموعه حزب نبود و مراسم‌های نداشت و کارگزاران رضاخان را شامل می‌شد که در دوران او سمت‌های دولتی و رسمی را در اشغال داشتند.

ملاحظات	نام نماینده	حوزه انتخابیه	ردیف
	محمد رضا شیرازی (آیت‌الله‌زاده)	بوشهر	۳۹
	حبيب‌الله نوبخت	بهبهان و کوهکلیویه	۴۰
موت کرد	میرزا علی‌خان خطیبی (شکوه نظام)	بیجار و گروس	۴۱
	میرزا علی‌خان اقبال	بیرجند (قائمه‌نات)	۴۲
	امیر نصرت‌الله اسکندری	تبریز	۴۳
	میرزا عبدالله صادقی (معین‌الرعایا)	تبریز	۴۴
	میرزا یوسف‌خان عدل (قائم مقام)	تبریز	۴۵
	میرزا موسی‌خان قتوحی	تبریز	۴۶
	حاج میرزا آقا فرشی	تبریز	۴۷
	حاج رحیم آقا قزوینی	تبریز	۴۸
	حاج میرزا علی‌نقی گنجه‌ای	تبریز	۴۹
	میرزا ربیع‌خان جهانشاهی (صدق‌الملک)	تبریز	۵۰
	حاج میرزا علی‌اکبر امین	تریت‌حدیریه	۵۱
	میرزا علی‌خان شهداد	جهرم	۵۲
	عطاء‌الله روحی	چیرفت	۵۳
	شیخ عبدالرحمن صالحی	خرم‌آباد - لرستان	۵۴
	عزیز‌الله‌خان فولادوند (بخنیاری)	خرم‌آباد - لرستان	۵۵
	میرزا حسین‌خان موقر	خرمشهر	۵۶

ملاحظات	نام نماینده	حوزه انتخابیه	ردیف
استعفا داد	اکبر میرزا مسعود (رسام‌الدوله)	اصفهان	۲۲
اقلیت‌های مذهبی	یوسف‌خان میرزا یانس	ارامنه‌جنوب	۲۳
اقلیت‌ها	مسیو سهراب‌خان ساگینیان	ارامنه‌شمال	۲۴
اقلیت‌ها	ارباب کیخسرو شاهرج	زرتشتیان	۲۵
اقلیت‌ها	دکتر لقمان نهورای	کلیمیان	۲۶
	رضاعلی دیوان بیگی (میرزا آقا‌خان)	ایرانشهر - فهرج - بلوچستان	۲۷
	میرزا عبدالباقي جمشیدی	بابل و بارفروش	۲۸
	میرزا حسین‌خان دادگر (عدل‌الملک)	بابل و بارفروش	۲۹
	احمد شریعت‌زاده (مشاور)	بابل و بارفروش	۳۰
	میرزا علی‌بزرگ‌نیا	جنورد	۳۱
	حاج سید‌احماد اعتبار (اعتبار‌الدوله)	بروجرد	۳۲
	محمد تقی فاضل بروجردی (طباطبایی)	بروجرد	۳۳
استعفا داد	حاج اسماعیل خان (اعتبار‌السلطنه)	بم	۳۴
	دکتر مهدی ملک‌زاده	بم	۳۵
	حاج آقا رضا رفیع (قائم‌مقام‌الملک)	بندرپهلوی	۳۶
	میرزا علی کازرونی	بندرعباس	۳۷
	علی دشتی	بوشهر	۳۸

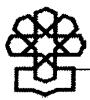
ملاحظات	نام نماینده	حوزه انتخابیه	ردیف
	شاهزاده محمد هاشم میرزا افسر (شیخ الرئیس)	سبزوار	۷۵
	حسن علی سبزواری آقازاده	سبزوار	۷۶
	میرزا علی موسوی (نظام الاسلام)	گرمرود - میانه - سراب	۷۷
	میرزا عبدالعزیز مفتی (صدرالعلماء)	سقز - بانه	۷۸
	میرزا عبدالله یاسائی (صدرالادیبا)	دامغان - سمنان	۷۹
	فرج الله آصف	سنندج	۸۰
	خان محمدخان حبیبی	سنندج	۸۱
	میرزا اسماعیل خان رحیم زاده	سنندج	۸۲
	میرزا حسن خان مرآت اسفندیاری (مرآب السلطنه)	سیرجان	۸۳
	دکتر حسین آقایان	شهرود	۸۴
	حاج میرزا عبدالعلی طباطبایی دبیا (سیدالمحققین)	شاهسون	۸۵
	میرزا محمودخان ناصری (صدق الدوله)	شوشتار	۸۶
فوت شد	شیخ میرزا احمدخان شمیرانی (تجربیشی)	شهری	۸۷
	حسین جلایی (جلاء السلطان)	قمشه (شهرضا)	۸۸
	امیرحسین خان ایلخانی (ایلخان ظفربختیار)	شهرکرد و بختیاری	۸۹

ملاحظات	نام نماینده	حوزه انتخابیه	ردیف
	حمداللهخان بیات ماکو	خوی - ماکو - سلاماس	۵۷
	عبدالحسین خان دبیا (ناظم الدوله)	خوی - ماکو - سلاماس	۵۸
	دکتر امیرخان امیر اعلم	درگز	۵۹
	میرزا محمد تقی اسعد بختیار (امیر جنگ)	دزفول	۶۰
	محمد آخوندزاده جرجانی	دشت کرکان - یموت	۶۱
	میرزا جوادخان ارکانی	بنی طرف دشت میشان - سوستگرد	۶۲
	میرزا صادق خان خواجه‌ی	دماوند	۶۲
	حاج سید محمود روحانی	رشت	۶۴
	غلام رضا رحمت سمیعی (طالش‌خان)	رشت	۶۵
	میرزا رضاخان افشار	رضابیه	۶۶
	میرزا محمدعلی خان امیر ابراهیمی	رفسنجان	۶۷
	سلمان خان اسدی	سیستان - زابل	۶۸
	سلطان ابراهیم خان افخمی (امیر اشرف)	زنjan	۶۹
	حاج آقا حسین رهبری	زنjan	۷۰
	حبیب‌الله‌خان مسجد ضیائی	زنjan	۷۱
	دکتر اسماعیل سنگ	ساری - تنکابن	۷۲
فوت شد	میرزا سیدعلی عماری	ساری - تنکابن	۷۳
	سیدعلی رضا احتشام زاده (گنج بخش)	ساوه - زرند	۷۴

ملاحظات	نام نماینده	حوزه انتخابیه	ردیف
	شیخ محمود دبستانی	کرمان	۱۰۷
	میرزا عبدالوهاب مؤید احمدی (مؤیدالاسلام)	کرمان	۱۰۸
	علی خان اعظم زنگنه (امیر کل)	کرمانشاه	۱۰۹
	عطاءالله خان پالیزی	کرمانشاه	۱۱۰
	محمدعلی میرزا دولتشاهی	کرمانشاه	۱۱۱
	ایرج میرزا دولتشاهی	کرمانشاه	۱۱۲
	علی قلی خان هزار جربی	گرگان	۱۱۳
	حسن علی میرزا دولتشاهی	خوانسار - گلپایگان	۱۱۴
خبری از انتخابات به مجلس نرسید	—	لار	۱۱۵
	محمود طلوعی	لنگرود - لاهیجان	۱۱۶
	محسن پور عراقی (امین)	کمره - خمین - محلات	۱۱۷
	عباس میرزا فرمانفرماشیان (سالار لشکر)	مراغه	۱۱۸
	اسکندرخان مقدم	مراغه	۱۱۹
	میرزا حسن کلالی کفائی (آقازاده خراسانی)	خراسان (مشهد)	۱۲۰
	میرزا ابراهیم خان مهدوی (امیر تیمور)	خراسان (مشهد)	۱۲۱
	رضا (رئیس التجار)	خراسان (مشهد)	۱۲۲
	حاج حسین آقا ملک التجار (ملک)	خراسان (مشهد)	۱۲۳

ملاحظات	نام نماینده	حوزه انتخابیه	ردیف
	میرزا یدالله خان دهستانی (نظمامی)	شهریار - ساوجبلاغ - کردان	۹۰
	سید یعقوب انوار شیرازی	فارس - شیراز	۹۱
	رضا حکمت (سردار فاخر)	فارس - شیراز	۹۲
	میرزا ابراهیم خان قوام	فارس - شیراز	۹۳
	میرزا ابوالفضل مجتبه شیرازی	فارس - شیراز	۹۴
	حاج غلامحسین ملک	فارس - شیراز	۹۵
	محسن همراز (فضلالملک)	طوالش - گرگان رود	۹۶
	میرزا حسن خان مسعودی خراسانی	تون - طبس - فردوس - گلشن	۹۷
	شیخ محمد تقی ذوالقدر (امین الشریعه)	فسا	۹۸
	عبدالحسین اورنگ (شیخ الملک)	فون	۹۹
	میرزا ابراهیم خان ملک آرایی	قزوین	۱۰۰
	سید مرتضی وثوق (عمادی)	قزوین	۱۰۱
	سید علی اصغر دربانی	قم	۱۰۲
	میرزا خلیل خان فهیمی (فهیم الملک)	قوچان	۱۰۳
	میرزا ابراهیم خان شریفی	نطنز - کاشان	۱۰۴
	امیر اسدالله خان عامری	نطنز - کاشان	۱۰۵
	حاج اسد آقا زوار	کاشمر	۱۰۶

اسامی هیأت رئیسه مجلس شورای ملی (دوره هفتم)

هیأت رئیسه (اجلاسیه اول)

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	دادگر (عدل‌الملک)
نایب رئیس	عباس‌میرزا
نایب رئیس	شریعت‌زاده
منشی	بزرگنیا
منشی	مصطفی‌فاطمی
منشی	مؤید‌احمدی
منشی	فتوحی
کارپرداز	ارباب‌کیخسرو‌شاهرخ
کارپرداز	حسین‌ایلخان
کارپرداز	شیخ‌احمد‌شمیرانی

منتخبه ۱۴ فروردین ۱۳۰۸ خورشیدی برابر با ۲۱ شوال ۱۳۴۷ هجری

هیأت رئیسه (اجلاسیه دوم)

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	دادگر (عدل‌الملک)
نایب رئیس	محمد‌هاشم‌میرزا‌افسر
نایب رئیس	شریعت‌زاده
منشی	مؤید‌احمدی
منشی	مخبر‌فرهمند
منشی	اقبال
منشی	اورنگ (شیخ‌الملک)
کارپرداز	ارباب‌کیخسرو‌شاهرخ
کارپرداز	امیرحسین‌ایلخان
کارپرداز	شیخ‌احمد‌شمیرانی

منتخبه ۱۴ مهرماه ۱۳۰۸ خورشیدی برابر با ۲ جمادی‌الاول ۱۳۴۸ هجری

ردیف	حوزه انتخابیه	نام نهاینده	ملاحظات
۱۲۴	دولت‌آباد - تویسرکان - نهادن - ملایر	اسماعیل‌خان ظفری	
۱۲۵	دولت‌آباد - تویسرکان - نهادن - ملایر	هاشم آقا ملک مدنی	
۱۲۶	ساوجبلاغ - مکری - مهاباد	علی‌خان حیدری مکری	
۱۲۷	نائین	میرزا علی‌نقی‌خان مصباح‌فاطمی	
۱۲۸	نجف‌آباد	غلام‌حسین میرزا	
۱۲۹	نجف‌آباد	میرزا مسعود	
۱۳۰	تیشابور	عبدالحسین‌تیمورتاش (سردار معظم)	
۱۳۱	خوار و رامین - ایوان‌کی و رامین	میرزا سیدابوالحسین‌خان قاضی نوری	
۱۳۲	همدان	حسن‌خان مخبر‌فرهمند (مخبر‌حضور)	
۱۳۳	همدان	محسن‌خان قراگزلو	
۱۳۴	یزد	سیدکاظم‌جلیلی‌یزدی	
۱۳۵	یزد	شیخ‌هادی طاهری	
۱۳۶	یزد	میرزا محمدخان فرخی	

کارنامه مجلس دوره هفتم

دوره هفتم مجلس شورای ملی در روز ۱۴ مهرماه ۱۳۰۷ خورشیدی برابر با ۲۱ ربیع‌الثانی ۱۳۴۷ هجری قمری و ۶ اکتبر ۱۹۲۸ میلادی، افتتاح شد و رضاخان به عنوان خطابه شاهانه، بیانیه‌ای را در حضور رجال دولتی قرائت کرد. یک ماه بعد در ۱۴ آبان ماه جلسات رسمی مجلس آغاز شد. این اجلاسیه مدت دو سال و یک ماه عمر داشت.

مجلس شورای ملی در دوره هفتم وارد مرحله نوینی شد. این‌گونه از ادوار مجالس شورای ملی در زبان مردم و تاریخ شفاهی معاصر ایران مجالس فرمایشی نام گرفته است، اعضای این مجالس و دستور کار آن بنا بر فرمایش شاهان معین شده بود. صدای احزاب و هر ندای مخالف دیکتاتوری در جامعه با زور خاموش شد، مطبوعات غیردولتی تعطیل و ارباب جراید با شدت منکوب شدند.

بدین ترتیب مجلس ایران که بیش از بیست سال و در شش اجلاسیه، توانسته بود به تنها ی در برابر قدرت‌های داخلی مستبدین دیوان و دربار ایستاده و با سیاست امپراتوری‌های روس و بریتانیا مقابله کند و ایران را در طوفان جنگ جهانگیر اول و اشغال نظامی سرزمین‌های ایران در سال‌های دراز و قراردادهای استعماری به پیش برد، از درون تھی شد و تأثیر خود در سیاست را از دست داد.

در مجالس فرمایشی، اقلیت و مخالف دیوان و دربار وجود ندارد و جمیع وکلای که اکثریت آنان مادام‌العمر بودند و طرفداران شاه و دولت منصوب او، تنها به تأیید و دنباله روی از سیاست شاه می‌پردازند. تا جایی که مطرح می‌شود که نباید کمترین مخالفتی با لوایح دولت از جانب مجلس صورت گیرد.

در جلسه ۲۷ دی ماه ۱۳۰۷ خورشیدی یکی از وکلا می‌گوید: «شاید دولت اشتباه کند چرا نباید در اطراف لوایح دولت مخالفت و صحبت کرد،

هیأت رئیسه (اجلاسیه سوم)

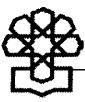
عنوان	اسامي نمایندگان
دادگر (عدل‌الملک)	رئیس
یاسائی	نایب رئیس
افسر	نایب رئیس
مؤید احمدی	منشی
زوار	منشی
مخبر فرهمند	منشی
علی شهداد	منشی
ارباب کیخسرو شاهرخ	کارپرداز
امیر حسین ایلخانی	کارپرداز
جلائی	کارپرداز

منتخبه ۱۴ فروردین ماه ۱۳۰۹ خورشیدی برابر با ۳ ذی‌قعده ۱۳۴۸ هجری

هیأت رئیسه (اجلاسیه چهارم)

عنوان	اسامي نمایندگان
دادگر (عدل‌الملک)	رئیس
یاسائی	نایب رئیس
افسر	نایب رئیس
مؤید احمدی	منشی
زوار	منشی
مخبر فرهمند	منشی
اسدی	منشی
ارباب کیخسرو شاهرخ	کارپرداز
امیر حسین ایلخانی	کارپرداز
جلائی	کارپرداز

منتخبه ۱۵ مهرماه ۱۳۰۹ خورشیدی برابر با ۱۴ جمادی‌الثانی ۱۳۴۹ هجری

قوانين و مصوبات در دوره هفتم مجلس شورای ملی

بخشی از مصوبات این دوره عبارتند از:
قانون وحدت لباس مورخ ۶ آذر ماه ۱۳۰۷ خورشیدی در اجلاسیه هفتم به شرح زیر تصویب شد:

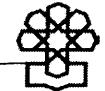
ماده (۱)

کلیه اتباع ایران که بر حسب مشاغل دولتی دارای لباس مخصوص نیستند در داخله مملکت موظفند که ملبس به لباس متحداً‌الشكل بشوند و کلیه مستخدمین دولت اعم از قضایی و اداری مکلف هستند در موقع اشتغال به کار دولتی به لباس مخصوص قضایی یا اداری ملبس بشونند و در غیر آن موقع باید به لباس متحداً‌الشكل ملبس گردند.

ماده (۲)

به موجب ماده (۲) این قانون طبقات ذیل از مقررات این قانون مستثنی هستند.
 - مجتهدين مجان،
 - مراجع امور شرعیه،
 - مفتیان اهل سنت،
 - پیش نمازان دارای محرب.

محصلین که از طرف دو نفر از مجتهدين مجاز اجازه روایت داشته باشند. طلاب محصلین فقه و اصول که در درجه خود از عهده امتحان برآیند مدرسین فقه و اصول و حکمت الهی روحانیون ایرانیان غیر مسلم.

اگر بگوییم به صرف این که دولت طرف اعتماد است نباید حرف زد پس برای چه ما به مجلس آمده‌ایم».^۱

تنها فراکسیون حاضر و مؤثر که اکثریت مجلس را در برمی‌گرفت، طرفداران رضاخان، بانی فراکسیون ترقی بودند. اقلیت در دوره هفتم دو نفر را شامل می‌شد. شاعر و مدیر روزنامه طوفان فرخی یزدی و محمود رضا طلوع، نماینده لاهیجان.

«... حیدری نماینده ساروجبلاغ در جلسه علنی سیلی محکمی به صورت فرخی نواخت و خون از رماغ وی جاری شد و فریاد کشید، «وقتی در مرکز ثقل قانون اساسی که من مصنونیت دارم مورد ضرب قرار بگیرم معلوم است که در خارج چه بر سر من خواهد آمد! بنابراین من دیگر از اینجا خارج نخواهم شد و متحصن می‌شوم. رختخواب خود را خواست و تا اوآخر دوره هفتم در مجلس زندگی کرد تا این که مخفیانه از مجلس خارج شده و به روسیه فرار نمود». ^۲

فرخی یزدی بعدها با دریافت امان‌نامه به ایران بازگشت اما توقيف شد و در محبس به قتل رسید. آنچه برای این وکیل مخالف شاه پیش آمد، نمونه خشونت و وحشتی است که پدید آمده بود.

محمود طلوعی نماینده لاهیجان در جلسه ۲۷ بهمن ۱۳۰۸ می‌گوید: «اینجا مأمن آزادی و جای اظهار حقایق است اگر من اینجا حرف نزنم کجا حرف بزنم».

۱. صورتجلسه مجلس ۲۷ دی ماه ۱۳۰۷.

۲. تاریخ بیست ساله ایران، ج ۵، ص ۱۷۳.

تبصره - اعتباراتی که به موجب قوانین مخصوصه اختصاص به اعزام محصلین به خارجه دارد و همچنین اعتباراتی که در بودجه ۱۳۰۷ وزارتخاره‌ها تخصیص به این نوع خرج داده شده باید در آتیه محفوظ بماند.

قانون مالیات مستقیم

طبق این قانون تجار به چهار درجه تقسیم می‌شدند و بنابر میرزان فروش و درآمد سالانه، تجار درجه اول ۲۵۰ تومان، درجه دوم ۱۵۰ تومان، درجه سوم ۸۰ تومان و درجه چهارم ۳۰ تومان مالیات پرداخت می‌کردند.

اصناف نیز به سه درجه تقسیم شده و به ترتیب ۱۰۰ تومان و ۴۸ تومان و ۱۸ تومان مالیات می‌پرداختند.

شرکت‌های انتفاعی و اطبا و وكلای تهران نیز که به سه درجه تقسیم می‌شدند. سالانه در تهران و ولایات از ۱۲۰ تا ۳ تومان مالیات مستقیم پرداخت می‌کردند.

قانون انحصار دخانیات

دخانیات در روز ۲۶ اسفند ماه ۱۳۰۷ به انحصار دولت درآمد. اولین کالایی که به انحصار دولت درآمد، قند و شکر بود که دولت علاوه بر مالیات ورودی از تجارت قند و شکر حدود ۵۰ درصد حق انحصار می‌گرفت.

قانون اجازه تأسیس بانک فلاح‌تی

قانون اجازه تأسیس بانک فلاح‌تی در ۱۶ ماده، در تاریخ ۹ شهریور سال ۱۳۰۹ خورشیدی به تصویب رسید.

ماده (۳)

متخلفین از این قانون در صورتی که شهربنشین باشند به جزای نقدی از ۱ تا ۵ تومان یا به حبس از ۱ تا ۷ روز و در صورتی که شهربنشین نباشند به حبس از ۱ تا ۷ روز به حکم محکمه محکوم خواهند گردید.

(وجوهجرائم مأخوذه از اجرای این ماده در هر محل توسط بلدیه همان محل مخصوص تهیه لباس متحداشكل برای مساکین آن محل خواهد بود).

ماده (۴)

این قانون در شهرها و قصبات از اول فروردین، ۱۳۰۸ و در خارج از شهرها در حدود امکان عملی شدن آن به شرط این‌که از فروردین ۱۳۰۹ تجاوز نکند به موقع اجرا گذاشته خواهد شد و دولت مأمور تنظیم نظامنامه و اجرای این قانون می‌باشد.

قانون اعزام محصل به خارجه

لایحه قانونی اعزام محصل به خارج که در دوره‌های مختلف مجلس راجع به آن بحث شده و مقدمات قانونی شدن این امر فراهم بود، در مجلس هفتم به تصویب رسید.

ماده (۱)

دولت مکلف است اعتبارات ذیل را برای اعزام شاگرد به خارجه جهت تکمیل تحصیلات در علوم و فنونی که از طرف دولت معین خواهد شد در بودجه سنواتی ذیل منظور دارد. از عده محصلین اعزامی باید همه ساله لااقل صدی سی و پنج برای تحصیل فن تعلیم و تربیت اعزام شوند.

سال ۱۳۰۷، ۱۰۰ هزار تومان، سال ۱۳۱۰، ۴۰۰ هزار تومان، سال ۱۳۱۱، ۵۰۰ هزار تومان و سال ۱۳۱۲، ۶۰۰ هزار تومان.

خورشیدی سکه جدید و در ۶ مرداد ماه ۱۳۰۹ خورشیدی اسکناس جدید چاپ کرد.
قانون بودجه کل مملکت به تاریخ ۱۱ فروردین ماه سال ۱۳۰۹ خورشیدی به تصویب رسید.

«پیشنهاد و تعیین لایحه بودجه برای اولین بار در سال ۱۳۰۸ خورشیدی تهیه و تنظیم شد و به مجلس شورای ملی ارسال گردید».^۱

قانون معافیت صادرات گندم و جو از پرداخت خروجی و عوارض راه که در تاریخ ۹ و ۱۷ شهریور ماه سال ۱۳۰۹ خورشیدی^۲ تصویب شد.

قانون بلیه در اردیبهشت ماه سال ۱۳۰۹ خورشیدی^۳ تصویب شد.

علاوه بر قوانین فوق الذکر بیش از ۲۳۵ مصوبه قانونی در موارد جاری در دوره هفتم به تصویب رسیده است.

کابینه‌های دولت در دوره هفتم مجلس شورای ملی

در مدت اجلاسیه دو ساله دولت در دوره هفتم مجلس کابینه‌ای به ریاست مهدی قلی هدایت که دومین کابینه‌ی محسوب می‌شد، یک ماه و نیم پس از آغاز مجلس در روز ۲۹ آبان ۱۳۰۷ خورشیدی به مجلس معرفی شد و رأی اعتماد گرفت.

ریاست دولت در مدت عمر دو ساله مجلس هفتم با مهدی قلی هدایت بود و کابینه‌ی با تغییراتی بر سر کار بود.

اجلاسیه دوره هفتم مجلس شورای ملی در تاریخ اول آبان ماه ۱۳۰۹ خورشیدی برابر با ۳۰ جمادی الاول ۱۳۴۹ هجری قمری و ۲۳ اکتبر ۱۹۳۰ میلادی پایان یافت.

^۱. سیری در ۲۴ دوره قانونگذاری مجلس شورای ملی و دولتهای همزمان با آن ص.^{۴۱}

^۲ همان

^۳ همان

قانون منع برده‌فروشی «روز ۱۸ بهمن ۱۳۰۷» داور وزیر دادگستری لایحه‌ای با قید دو فوریت به مجلس برد که به تصویب رسید. متن آن بدين قرار است.^۱

«ماده واحده - در مملکت ایران هیچ کس به عنوان برده شناخته نشده و هر برده‌ای به مجرد ورود به خاک یا آب‌های ساحلی ایران آزاد خواهد بود هر کس انسانی را به نام برده خرید و فروش کرده یا رفتار مالکانه دیگری نسبت به انسانی بنماید یا واسطه دیگری در حمل و نقل برده بشود محکوم به یک تا سه سال حبس تأدیبی خواهد بود».

قانون اوزان

طبق این قانون معیار در اوزان کالاهای کسان شده و معیار کیلوگرم در نظر گرفته شد.

قانون اعطای امتیاز رادیو

امتیاز تأسیس رادیو به پیشنهاد وزارت فوائد عامه به میرزا عبدالحسین خان دیبا واگذار شد.

قانون الغای امتیاز نشر اسکناس

الغای امتیاز نشر اسکناس از اقدامات مهم مجلس هفتم است، طبق قانون مصوب ششم خرداد ماه سال ۱۳۰۹ خورشیدی دولت امتیاز نشر اسکناس را از بانک شاهی سلب کرده و این امتیاز را به بانک ملی واگذار ساخت.

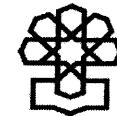
دولت در ازای امتیاز نشر اسکناس مبلغ ۲۰۰ هزار لیره به بانک شاهی در لندن پرداخت تا بانک شاهی در مدت یک سال بهای اسکناس‌های منتشره خود را به دولت ایران پرداخت کند. به نسبال تصویب این قانون، بانک ملی در اسفند ماه ۱۳۰۸

^۱. تاریخ بیست ساله ایران، ج ۵ ص ۱۷۱

منابع و مأخذ

۱. مشروح صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره هفتم، اداره روزنامه رسمی کشور.
۲. مدرسی، علی، مرد روزگاران، نشر هزاران، تهران، سال ۱۳۷۴.
۳. مکی، حسین، تاریخ بیست ساله ایران، جلد ۵ و ۶، امیر کبیر، تهران.
۴. مختاری، حبیب‌الله، تاریخ بیداری ایران، چاپخانه دانشگاه تهران، سال ۱۳۲۶.
۵. مروارید، یونس، نگاهی به ادوار مجالس قانونگذاری در دوران مشروطیت، نشر اوحدی، تهران، سال ۱۳۷۷.
۶. ملک‌الشعراء بهار، تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران، امیرکبیر، تهران، سال ۱۳۷۹.
۷. مستوفی، عبدالله، شرح زندگانی من، کتاب فروشی زوار، تهران، سال ۱۳۴۰.
۸. بران، ویکتور، انقلابات ایران، ترجمه ضیاء الدین دهشیری، انتشارات دانشگاه تهران، تهران سال ۱۳۵۵.
۹. مجلس و پژوهش، بخش مدرس شناسی، شماره ۱۰ - ۲۰، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۱۰. سیری در ۲۴ دوره قانونگذاری مجلس شورای ملی و دولت‌های همزمان آن - نشریه شماره ۶ دفتر انتخابات آذر ماه ۱۳۶۸.
۱۱. مدرسی، محمد، مدرس در آینه چهل سال مبارزه، اطلاعات، ضمیمه ۱۰ آذر ۱۳۷۶ - تهران.
۱۲. مدرسی، محمد، قرارداد ۱۹۱۹ و واقعیت‌های آن، ایران، ۲۱ مهر ماه ۱۳۷۷.
۱۳. هدایت، مهدی قلی، خاطرات و خطرات، کتاب فروشی زوار، تهران، ۱۳۶۱.
۱۴. بامداد، مهدی، شرح حال رجال ایران، کتاب فروشی زوار، تهران، ۱۳۶۳.
۱۵. مدرسی، علی، مدرس شهید نابغه ملی ایران، بنیاد فرهنگی بدر، اصفهان، ۱۳۵۸.

شناسنامه گزارش

شماره مسلسل: ۷۶۷۵

عنوان گزارش: آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران (دوره هفتم - ۱۹ مهرماه ۱۳۰۷ خ) تا ۱۴ آبان ۱۳۰۹ خ)

Report Title: An Introduction of History of the Legislative Assembly IRAN Seventeen Round of National Consultative Assembly

نام دفتر: گروه مطالعات بنیادین حکومتی

تهیه و تدوین: محمد مدرسی

ناظر علمی: سیدیونس ادیانی

متقاضی: معاونت پژوهشی

ویراستار ادبی: طاهره صفری نهاد

واژه‌های کلیدی و معادل انگلیسی آنها: ——

منابع و مأخذ تهیه گزارش:
در انتهای گزارش درج شده است.

آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران

(دوره هشتم - ۲۴ آذر ماه ۱۳۰۹ تا ۲۴ دی ماه ۱۳۱۱)

کد موضوعی: ۴۱۰

شماره مسلسل: ۷۶۳۱

گروه مطالعات بنیادین حکومتی

دی ماه ۱۳۸۴

فهرست مطالب

۱.....	مقدمه
۲.....	هیأت رئیسه دوره هشتم
۵.....	نمایندگان دوره هشتم
۱۳.....	تحصیلات نمایندگان
۱۳.....	کمیسیون ها
۱۵.....	احزاب
۱۶.....	کابینه های دوره هشتم
۱۶.....	عملکرد مجلس در دوره هشتم
۱۸.....	تصویبات دوره هشتم
۱۹.....	مباحث مطرح شده درباره زنان
۲۰.....	منابع و مأخذ

هیأت رئیسه دوره هشتم^۱

هیأت رئیسه سنی منتخب ۲۵ آذر ۱۳۰۹ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	دکتر محمدخان شیخ
منشی	یونس وهابزاده
منشی	رضا دهدشتی
منشی	حسن کفائي
منشی	محمد رضا تهرانچی

هیأت رئیسه موقتی منتخب ۲۵ آذر ۱۳۰۹ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	دادگر (عدل‌الملک)
نایب رئیس	طباطبائی دبیا (سید‌المحققین)
نایب رئیس	یاسائی
منشی	یونس وهابزاده
منشی	رضا دهدشتی
منشی	حسن کفائي
منشی	محمد رضا تهرانچی

آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران

(دوره هشتم - ۲۴ آذرماه ۱۳۰۹ تا ۲۴ دی ماه ۱۳۱۱)

مقدمه

دوره هشتم مجلس شورای ملی در ۲۴ آذر ماه ۱۳۰۹ شمسی آغاز به کار کرد. از آنجا که از دوره هفتم به بعد، انتخابات با مداخله دولت صورت می‌گرفت و عموم نمایندگان دست‌نشانده دولت بودند، در این دوره نیز مجلس همواره طبق نظر دولت عمل کرده و هر آنچه آن‌ها می‌خواستند، در مجلس به تصویب می‌رسید.

در طول این دوره، آقای دادگر (عدل‌الملک) ریاست مجلس را به عهده داشت. دیگر اعضای هیأت رئیسه نیز تغییر اندکی داشتند. اسامی اعضای هیأت رئیسه و اسامی ۱۲۷ نماینده این دوره در جداولی آورده شده است.

براساس صورت مذاکرات دوره هشتم، در این دوره ۹ کمیسیون متناظر با وزارت‌خانه‌ها و دو کمیسیون بودجه و محاسبات فعالیت داشتند که تعداد و اسامی (اولین دور انتخابات کمیسیون‌ها) اعضای آن‌ها نیز در جدولی گنجانده شده است.

در پایان گزارش حاضر، سعی کرده‌ایم با بیان برخی از مهم‌ترین قوانین مصوب این دوره، تا حدودی عملکرد آن را به تصویر بکشیم.

۱. قهرمانی، فرهنگ، اسامی نمایندگان ۲۴ دوره مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره ۲۴ قانونگذاری، تهران، بینا، ۱۳۵۶، ص ۱۰۴ - ۱۱۰.

هیأت رئیسه اجلاسیه دوم منتخب ۱۴ مهر ۱۳۱۰ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	دادگر (عدلالملک)
نایب رئیس	طباطبائی دبیا (سیدالمحققین)
نایب رئیس	افسر
منشی	مخبر فرهمند
منشی	مؤید احمدی
منشی	دکتر احشام
منشی	فروزنی
کارپرداز	امیرحسین ایلخان (ایلخانی)
کارپرداز	ارباب کیخسرو شاهرخ
کارپرداز	محمد ناصری

هیأت رئیسه اجلاسیه سوم منتخب ۱۴ فروردین ۱۳۱۱ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	دادگر (عدلالملک)
نایب رئیس	افسر
نایب رئیس	دادور (وثوقالسلطنه)
منشی ^۱	مؤید احمدی
منشی	مخبر فرهمند
منشی	فروزنی
منشی	علی اکبر دبیر سهرابی
کارپرداز ^۲	ارباب کیخسرو شاهرخ
کارپرداز	امیرحسین ایلخان (ایلخانی)
کارپرداز	علی حیدری

۱. انتخاب منشی‌ها روز ۲۸ فروردین ماه ۱۳۱۱ به عمل آمد.

۲. انتخاب کارپردازان روز ۲۸ فروردین ماه ۱۳۱۱ به عمل آمد.

هیأت رئیسه دائمی منتخب ۲۷ دی ماه ۱۳۰۹ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	دادگر (عدلالملک)
نایب رئیس	طباطبائی دبیا (سیدالمحققین)
نایب رئیس	افسر
منشی	مخبر فرهمند
منشی	مؤید احمدی
منشی	فروزنی
منشی	ثقةالاسلامی
کارپرداز	ارباب کیخسرو شاهرخ
کارپرداز	امیرحسین ایلخان (ایلخانی)
کارپرداز	علی حیدری

هیأت رئیسه اجلاسیه اول منتخب ۱۴ فروردین ۱۳۱۰ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	دادگر (عدلالملک)
نایب رئیس	طباطبائی دبیا (سیدالمحققین)
نایب رئیس	افسر
منشی	مخبر فرهمند
منشی	مؤید احمدی
منشی	فروزنی
منشی	افشار
کارپرداز	ارباب کیخسرو شاهرخ
کارپرداز	امیرحسین ایلخان (ایلخانی)
کارپرداز	علی حیدری

ملاحظات	نام نماینده	حوزه انتخابیه	ردیف
	شیخ حسین تهرانی	تهران	۷
	سید حبیب‌الله لاریجانی	تهران	۸
	میرزا مهدیخان دادگر (وثوق‌السلطنه)	تهران	۹
	اسدالله فقیه‌التجار	تهران	۱۰
	سید عبدالرحیم کاشانی	تهران	۱۱
	حاج محمد تقی بنکدار	تهران	۱۲
در جلسه ۱۰۲ موروخ ۸ شهریور ۱۳۱۱ شمسی از او سلب مصوتیت شد.	محمد ناصر قشقائی	آباده	۱۳
	مرتضی‌قلی خان بیات	اراک	۱۴
	حاج اسماعیل عراقی	اراک	۱۵
	حاج تقی وهابزاده	اردبیل	۱۶
	میرزا صادق طباطبائی وکیلی	اردبیل	۱۷
	میرزا سلیمان ایزدی	ارسباران - اهر	۱۸
	حاج سید حبیب‌الله امین (امین التجار)	اصفهان	۱۹
	دکتر سید احمد خان احتمام	اصفهان	۲۰
	مهدي فاطمي (عماد‌السلطنه)	اصفهان	۲۱
از انتخابات خبری به مجلس نرسید.		ایرانشهر - فهرج - بلوچستان	۲۲
	میرزا عبدالباقي جمشیدی	بابل - بار فروش	۲۳
	میرزا حسین خان دادگر (عدل‌الملک)	بابل - بار فروش	۲۴

هیأت رئیسه اجلاسیه چهارم منتخب ۱۴ مهر ۱۳۱۱ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
دادگر (عدل‌الملک)	
رئيس	
نایب رئیس	
دادرور (وثوق‌السلطنه)	
منشی	مؤید احمدی
منشی	مخبر فرهمند
منشی	فروزنی
منشی	علی‌اکبر دبیر شهرابی
کارپرداز	ارباب کیخسرو شاهرخ
کارپرداز	امیرحسین ایلخان (ایلخانی)
کارپرداز	علی حیدری

نمایندگان دوره هشتم

اسامی نمایندگان دوره هشتم براساس حوزه انتخابیه^۱

ردیف	حوزه انتخابیه	نام نماینده	ملاحظات
۱	تهران	میرزا حسن خان اسفندیاری (محتشم‌السلطنه)	
۲	تهران	میرزا هاشم آشتیانی	
۳	تهران	میرزا احمد بهبهانی	
۴	تهران	حاج حسین آقا مهدوی	
۵	تهران	امیرهمایون بوشهری	
۶	تهران	محمد رضا تهرانچی	

۱. قوه‌منان، فرهنگ، اسامی نمایندگان ۲۴ دوره مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره ۲۴ قانونگذاری، تهران، بی‌تا، ۱۳۵۶، ص ۹۷ - ۱۰۳

୫	ମୁଖ - ପ୍ରାଣୀ	ନେହି ଜୀବିତକୁ ବିଚାର କରୁ	
୬	ମୁଖ - ପ୍ରାଣୀ	ପ୍ରାଣିକୁ ବିଚାର କରୁ	
୭	ମୁଖ	ଏହି ପ୍ରାଣି କିମ୍ବା	
୮	ମୁଖ	ଏହି ପ୍ରାଣି କେବେ	
୯	ମୁଖ	(ପ୍ରାଣିକୁ) ପ୍ରାଣି କିମ୍ବା	
୧୦	ମୁଖ ? - ମିଳି	ପ୍ରାଣିକୁ ? କିମ୍ବା	
୧୧	ମୁଖ ?	ନେହି ଜୀବିତକୁ ? କିମ୍ବା	
୧୨	ମୁଖ	ନେହି ଜୀବିତକୁ ? କିମ୍ବା	
୧୩	ମୁଖ	କୁର୍ବଳି କାହିଁ କିମ୍ବା ? କେବେ	
୧୪	ମୁଖ	(ପ୍ରାଣି କିମ୍ବା) ନେହି ପ୍ରାଣିକୁ ? କିମ୍ବା	ଶବ୍ଦିକ ଅଳ୍ପ ବିବରଣୀ
୧୫	ମୁଖ	(ପ୍ରାଣିକୁ ?) ନେହି ପ୍ରାଣିକୁ ? କିମ୍ବା	
୧୬	ମୁଖ ? - ମିଳି	ପ୍ରାଣିକୁ ? କିମ୍ବା	
୧୭	ମୁଖ ?	ନେହି ଜୀବିତକୁ ? କିମ୍ବା	
୧୮	ମୁଖ	କୁର୍ବଳି କାହିଁ ? କିମ୍ବା	
୧୯	ମୁଖ	କୁର୍ବଳି କାହିଁ ? କିମ୍ବା	
୨୦	ମୁଖ	(ପ୍ରାଣିକୁ ?) ନେହି ପ୍ରାଣିକୁ ? କିମ୍ବା	
୨୧	ମୁଖ ? - ମିଳି ମିଳି - ମୁଖ	ନେହି ଜୀବିତକୁ ? କିମ୍ବା	
୨୨	ମୁଖ କିମ୍ବା ? - ମିଳି	କିମ୍ବା ? କିମ୍ବା ? (ପ୍ରାଣି ?)	
୨୩	ମୁଖ	କିମ୍ବା ? କିମ୍ବା ? (କିମ୍ବା ?)	
୨୪	ମୁଖ	କିମ୍ବା ?	
୨୫	ମୁଖ - ମିଳି - ମିଳି	କିମ୍ବା ? କିମ୍ବା ? (କିମ୍ବା ?)	
୨୬	ମୁଖ - ମିଳି - ମିଳି	କିମ୍ବା ? କିମ୍ବା ?	
୨୭	ମୁଖ	କିମ୍ବା ? କିମ୍ବା ?	
୨୮	ମୁଖ ? - ମିଳି	କିମ୍ବା ? କିମ୍ବା ?	
୨୯	ମୁଖ ?	କିମ୍ବା ? କିମ୍ବା ?	
୩୦	ମୁଖ ? - ମିଳି	କିମ୍ବା ? କିମ୍ବା ?	
୩୧	ମୁଖ ? - ମିଳି	କିମ୍ବା ? କିମ୍ବା ?	କିମ୍ବା ? କିମ୍ବା ?
୩୨	ମୁଖ	କିମ୍ବା ?	
୩୩	ମୁଖ ? - ମିଳି	କିମ୍ବା ?	

၁၆၁၁ | အောင်ခုနှင့် ဒေါက်မြတ်မိန္ဒၢာ ၂၀၁၁

ପ୍ରକାଶିତ

କେବେ କାହାର ?

* ମାତ୍ରାକ୍ଷରିତାରେ ଉପରେରେ ହେଲାଯାଇଥାଏ

Digitized by srujanika@gmail.com

“የፌዴራል የሚከተሉት በቻ እንደሆነ ስምምነት ይፈጸማል፡፡

ଶ୍ରୀ ପାତ୍ର କାନ୍ତିକାଳେ ଏହାର ମଧ୍ୟରେ ଦେଖିଲାମି ଯାହାର କାହାର କାହାର

၆ အောင်မြန်မာ ပုဂ္ဂန် ရန်, အောင်မြန်မာ ၆ အောင်မြန်မာ ဒါနာဂုဏ်

ഇന്ത്യൻ സർക്കാർ അനുമതി ലഭിച്ച പാതയിൽ നിന്ന് മാറ്റപ്പെട്ടതാണ് ഇത്.

۱۷

መመሪያ? ቅርንጫ? የሚመለከት ነው በዚህ የሚመለከት ነው በዚህ

• ۳۴

⁴ തിരുവന്നന്തപുരം കുർഖ ജാതി മുസ്ലിം സംഘം (കുർഖ് സംഘം) 1881 ലെ പാട്ടിലെ ഒരു പേരാണ് കുർഖ്.

- ፭፻፲፻ . የሚሸፍ የሚሸፍ ተስፋይ ስለመስቀል ነው በኋላ የሚሸፍ የሚሸፍ ተስፋይ ስለመስቀል ነው በኋላ

- କର୍ମିଙ୍କ ନାମଙ୍କିଳ ଏବଂ ଅନ୍ତର୍ମାଲେ ପରିଚାର

ନେତ୍ରକାଳୀ ପିଲାଙ୍କା, ଫେବ୍ରୁଆରୀ ୧୯୮୧

፩፻፲፭ ዓ.ም. በ፩፻፲፭ ዓ.ም. ተስፋ ስለመስጠት ከፌታዣዎች ተስፋ ስለመስጠት ከፌታዣዎች

መ.፲፻፱፭ የ፲፻፱፭ የ፲፻፱፭ የ፲፻፱፭

Digitized by srujanika@gmail.com

Digitized by srujanika@gmail.com

תְּנִינָה וְתַּבְּרָא ? תְּנִינָה וְתַּבְּרָא

፳፻፲፭ የሚከተሉት ሰነዶች በመሆኑ እንደሆነ የሚከተሉት ሰነድ ተስተካክለዋል፡፡

W דינר ۱۹۵۰. زیارت

ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତ

ହେଉଥିବା କିମ୍ବା କିମ୍ବା କିମ୍ବା

፳. የሚሸፍ ሰነድ በፌዴራል ነው፡፡

၅ «ကျော်စီမံချက်များကို အနေဖြင့် ၃၆၁ တော်မူရ ရန်။ ၂၆၁ တော်မူရ

«**የ**፳፻፲፭ ዓ.ም. በ**፳፻፲፭** ዓ.ም. ከ**፳፻፲፭** ዓ.ም.

କାନ୍ତିର ପାଦରେ ମହାଶୁଣ୍ଡର ଅନ୍ତରେ ଯାଏନ୍ତି କିମ୍ବା କିମ୍ବା

।। «କୁଳ ପାତ୍ରଙ୍କିଣୀ ହେଉ ମିଳିବା ଜୀବନକୁ»

ଓঁ শুভ প্রতিবেদন করুন

፳፻፲፭, የፖ.ቁጥር ፩፻፭ አንቀጽ ፪፻፭፡፡

ପ୍ରାଚୀ ମହିଳା କାନ୍ଦିର ପାଇଁ ଏହା କିମ୍ବା କିମ୍ବା କିମ୍ବା କିମ୍ବା କିମ୍ବା

• ೧೯೭೯ ಕ್ರಿ.ಶಿಲ್ಪಿ ಅಂಗಿ ದುರ್ಗಾ ನೀ, ಹಳೆಲ್ಲಾ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆ ಶಿಲ್ಪಿ? ನ ಸಾರ್ಥಕ ೧೬೬೯ ೧೯ ಏ ಸಾರ್ಥಕ, ನೃತ್ಯ, ೧೯೭೫ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆ ತ್ವಾತಿ? ಇ ಉದ್ದೇಶ, ಡಾನ್‌ಲೈನ್ ೪೪೫೮

၁၈၂၁ ခုနှစ်၊ မြန်မာနိုင်ငြားရွေ့ကျင်းမာရီ၊ ၃၇၉ ပြည့်လွန်

፳፻፲፭ ዓ.ም. በኩርክንያን ስምምነት እንደሆነ የሚታወቁ የፌዴራል ማረጋገጫ

ପ୍ରଦୀପ କାନ୍ତିନାଥ ମହାନ୍ତିର ଶାଶ୍ଵତ ପାତ୍ର ହେଉଥିଲା ।

፩. የዕለታዊ አገልግሎት ተስተካክል ተችል ተስተካክል ተችል ተስተካክል ተችል ተስተካክል ተችል

၃၃။ အိမ်နှင့် တိုက်ခွဲ ၃၃၇ နာရီ၊ ၂၀၁၁၊

ଶ୍ରୀମତୀ ପାତ୍ନୀ ଶ୍ରୀ ପାତ୍ନୀ କିମ୍ବା —

ເຕັມໄມ້ນີ້: —

ପ୍ରାଚୀନ ଶାସ୍ତ୍ରକାଣ୍ଡ

Digitized by srujanika@gmail.com

ପ୍ରକାଶ ନିଧିବିହାରୀ ମୁଦ୍ରଣ ପାତ୍ରିଗୁଡ଼ିକ

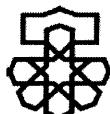
ପ୍ରକାଶିତ ଦିନ: ୧୯୭୭ ଜାନୁଆରୀ ତାରିଖ: ୧୯୭୭ ଏଣ୍ଟରୀ

Report Title: An Introduction of History of The Legislative Assembly In Iran (The Eighth Parliament - 1930 - 1933)

શ્રી રામનાથ પટેલ (1990-1991)

222

ପ୍ରକାଶନ ମାତ୍ରାଙ୍କିଳି ଓ ପ୍ରକାଶନ ମାତ୍ରାଙ୍କିଳି

آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران

(دوره نهم - ۲۴ اسفند ۱۳۱۱ تا ۲۴ فروردین ۱۳۱۴ شمسی)

کد موضوعی: ۴۱۰

شماره مسلسل: ۷۷۰۷

گروه مطالعات بنیادین حکومتی

اسفند ماه ۱۳۸۴

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۲	انتخابات دوره نهم مجلس شورای ملی
۳	اسامی نمایندگان دوره نهم مجلس شورای ملی
۱۰	اسامی هیأت رئیسه دوره نهم مجلس شورای ملی
۱۲	فراکسیون‌های مجلس در دوره نهم
۱۲	کارنامه مجلس
۱۴	کابینه‌های همزمان با مجلس دوره نهم
۱۴	تصویبات دوره نهم مجلس شورای ملی
۱۶	قرارداد ۱۹۲۳ و امتیاز نفت ایران
۱۸	قانون تأسیس دانشگاه تهران
۱۹	منابع و مأخذ

مجلس شورای ملی در ادوار اول تا ششم با تمامی قراردادهای استعماری مخالفت می‌کرد قرارداد دارسی (۱۹۰۱ میلادی) را نیز مورد مذاکره قرار داد و مخالفت خود را اعلام کرد اما در طوفان حوادث موفق به الغای آن نشد. مجلس در دوره نهم زیر چکمه‌های دیکتاتوری رضاخان بر قرارداد استعماری ۱۹۳۲ مهر تأیید گذاشت و در روز ۷ خرداد سال ۱۳۱۲ خورشیدی به آن رأی داد.

انتخابات دوره نهم مجلس شورای ملی

انتخابات نمایندگان دوره نهم پس از دو دوره انتخابات که از جانب رضاخان بود، با نظم نظامی رضاخانی و براساس فهرست ابلاغ شده انجام شد.^۱ وكلاء برای انتخاب شدن به دنبال آرای مردم نبودند، بلکه در صدد نزدیکی به مرکز قدرت، با دادن امتیازات بیشتر به شاه و اطرافیان و درباریان بودند. در ایران رضاخان بهترین املاک را از صاحبانش می‌گرفت و پیشکش‌ها از جمله دلایل قرار گرفتن در فهرست وكلاء در هر منطقه بود. بعدها ولیعهد رضاخان به تخت نشست و مجبور شد، بسیاری از املاک را که با زور غصب شده بود به صاحبانش باز گرداند.

^۱. اسناد فهرستها مربوط به سال‌های ۱۳۱۱ و ۱۳۱۸ در تاریخ ثبت است (در کتاب مجاهدان و شهیدان راه آزادی، به قلم دکتر شمس‌الدین امیر علایی در سال ۱۳۵۸ منتشر شده است).

آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران

(دوره نهم - ۲۴ اسفند ۱۳۱۱ تا ۲۴ فروردین ۱۳۱۴ شمسی)

مقدمه

در دوره نهم مجلس شورای ملی به قرارداد ۱۹۳۳ - که از بزرگترین قراردادهای استعماری در تاریخ معاصر است - صحه گذارد. امتیاز انحصار نفت ایران را پس از ۳۲ سال که طبق امتیاز دارسی در اختیار شرکت نفت انگلیس و ایران بود، بار دیگر به انگلستان سپرد. امتیاز انحصار اکتشاف و استخراج و فروش، یعنی تمامی فعل و انفعالات مربوط به نفت ایران برای شرکت نفتی که کمپانی هند شرقی تحت نظر نایب‌السلطنه انگلستان تأسیس نموده بود انحصاری شد. شرکت، سرزمین‌های ایران را بجز محدوده اندکی از حریم راهها، به عنوان حوزه اکتشافی نفت در می‌نوردید و می‌کاوید.

قرارداد ۱۹۳۳، تجدید امتیازنامه دارسی بود که بار دیگر و در حضور امپراتوری جدید التأسیس شوروی در شمال ایران به امضا رسیده و رسمیت می‌یافت. تنها سرزمین‌های حوزه فعالیت شرکت نفت انگلیس و ایران محدود شده بود.^۱

دولت انگلستان فعالیت دیپلماتیک بسیاری در صحنه سیاست بین‌الملل و ایران انجام داد و امتیاز انحصار نفت ایران را که براساس قرارداد دارسی به مدت ۶۰ سال در اختیار داشت، پس از گذشت نیمی از آن مدت، برای ۶۰ سال دیگر به اختیار شرکت نفت انگلیس و ایران درآورد.

^۱. طبق ماده (۲) امتیازنامه حدود حوزه امتیاز تاریخ ۳۱ دسامبر ۱۹۳۸ معین شده است. یعنی برای مدت ۵ سال.

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	شماره
	سید احمد خان احتشام	اصفهان	۲۱
	میرزا حسین خان فاطمی	اصفهان	۲۲
	میرزا ابراهیم خان قوام	ایرانشهر - فهرج - بلوچستان	۲۳
	میرزا عبدالباقي جمشیدی	بارفروش - بابل	۲۴
	میرزا معصوم خان حمزه تاش	بارفروش - بابل	۲۵
	میرزا علی اکبر ملکزاده آملی	بارفروش - بابل	۲۶
	مسعود ثابتی	بندرود	۲۷
	حاج سید احمد اعتبار (اعتبار الدوّله)	بروجرد	۲۸
	میرزا محمد تقی بروجردی طباطبایی (شورالاسلام)	بروجرد	۲۹
	دکتر مهدی خان ملکزاده	بم	۳۰
	میرزا کاظم خان مژده‌ی	بندر پهلوی	۳۱
	میرزا علی کازرونی	بندر عباس	۳۲
	آقامحمد بهبهانی (پور رضا)	بوشهر	۳۳
	علی دشتی	بوشهر	۳۴
	سلطان علی خان سلطانی (شیخ‌الاسلامی)	بهبهان - کهگیلویه	۳۵
	میرزا علی اکبر خان دبیر سهرابی	بیجار و گروس	۳۶
	میرزا محمد علی خان منصف	قائنات (بیرجند)	۳۷
	امیر نصرت‌الله اسکندری	تبریز	۳۸
	میرزا جواد خان امامی	تبریز	۳۹
	رضاقی خان باستانی	تبریز	۴۰
	میرزا محمد علی تربیت	تبریز	۴۱
	میرزا ابوالحسن صدر ثقة‌الاسلامی	تبریز	۴۲

اسامی نمایندگان دوره نهم مجلس شورای اسلامی

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	شماره
	میرزا حسین خان دادگر (محتشم‌السلطنه)	تهران	۱
	میرزا حسن خان لقمان ادهم	تهران	۲
	دکتر حسین خان تهرانچی	تهران	۳
	محمد رضا دادر	تهران	۴
	مهدي خان تهراني	تهران	۵
	حسين نيكپور	تهران	۶
	عبدالحسين لاريجاني	تهران	۷
	سید حبيب‌الله وکيلي	تهران	۸
	علی کاشف	تهران	۹
	غلام‌حسین بنکدار	تهران	۱۰
	محمد تقی بهبهانی	تهران	۱۱
	سید احمد	تهران	۱۲
از انتخابات به مجلس خبری نرسید	—	آباده	۱۳
	مرتضی قلی خان بیات	اراک	۱۴
	حاج اسماعیل عراقی	اراک	۱۵
	میرزا جعفر خان پناهی	اردبیل	۱۶
	میرزا صادق خان طباطبایی وکيلي	اردبیل	۱۷
	حاج تقی وهاب‌زاده	اردبیل	۱۸
	میرزا سليم خان ایزدی	ارسیاران - اهر	۱۹
	سید حبيب‌الله امین (امین التجار)	اصفهان	۲۰

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	شماره
	میرزا محمدعلی خان امیر ابراهیم	رسنگان	۶۱
	سلمان خان اسدی	سیستان - زابل	۶۲
	سلطان ابراهیم خان افخمی (امیراشرف)	زنجان	۶۳
	حاج حسین رهبری	زنجان	۶۴
	حیب‌الله خان مجذوبیائی	زنجان	۶۵
	دکتر اسماعیل سنگ	ساری - تنکابن	۶۶
	میرزا حسین خان معتصم سنگ	ساری - تنکابن	۶۷
	سیدعلی رضا احتشام‌زاده (گنج‌پخش)	ساوه - زرند	۶۸
	شاهزاده محمد‌هاشم میرزا افسر (شیخ‌الرئیس)	سبزوار	۶۹
	حسن علوی سبزواری	سبزوار	۷۰
	میرزا علی مولوی (نظم‌الاسلام)	گرمرود - میانه - سراب	۷۱
	میرزا عبدالعزیز مفتی (صدر‌العلماء)	سقز - بانه	۷۲
	دکتر حسین قلی قزل ایاغ	دامغان - سمنان	۷۳
	فرج‌الله خان آصف (سردار معظوم)	سنندج	۷۴
	خان محمد خان حبیبی	سنندج	۷۵
	میرزا محمد خان وکیل (وکیل‌الملک)	سنندج	۷۶
	میرزا حسن خان مرآت اسفندیاری (مرآت‌السلطنه)	سیرجان	۷۷
	دکتر امیر خان امیر علم	شاہرود	۷۸
	میرزا عبدالعلی طباطبائی دیبا (سید‌المحققین)	شاهسون	۷۹

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	شماره
	میرزا آقا فرشی	تبریز	۴۲
	میرزا عیسی خان لیقوانی	تبریز	۴۴
	میرزا ربیع خان جهانشاهی (مصدق‌الملک)	تبریز	۴۵
	لططفعلی خان معدل	جهrom	۴۶
	عطاء‌الله خان روحی	جیرفت	۴۷
	شیخ‌حسین خان بهرامی (احیاء‌السلطنه)	لرستان - خرم‌آباد	۴۸
	فتح‌الله خان پور سرتیپ (سکوند)	لرستان - خرم‌آباد	۴۹
فوت شد	میرزا حسین خان موقر	خرمشهر	۵۰
	حمدالله خان بیات ماکو	خوی - ماکو - سلماس	۵۱
	حاج محمد رضا پارسا	خوی - ماکو - سلماس	۵۲
	میرزا حسن خان کفایی	درگز	۵۳
	محمد تقی اسعد بختیار (امیر‌جنگ)	دزفول	۵۴
	محمد آخوند جرجانی	دشت گرگان - یموت	۵۵
	میرزا جواد خان ارکانی	بنی‌طرف - دشت میشان - سوسنگرد	۵۶
	میرزا صادق خان خواجه‌جی (متصرّ‌السلطان)	دماوند	۵۷
فوت شد	میرزا علی آقا چایچی	رشت	۵۸
	غلام‌رضا طالش خان رحمت سمعی	رشت	۵۹
	میرزا حسین خان افشار استاجلو	رضایه	۶۰

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	شماره
فوت شد	میرزا محمدعلی محلوجی	نظرنگ - کاشان	۱۰۰
	میرزا علیخان اقبال	کاشمر	۱۰۱
	میرزا محمود بستانی	کرمان	۱۰۲
	میرزا عبدالوهاب مؤید احمدی (مؤیدالاسلام)	کرمان	۱۰۳
	علی خان اعظم زنگنه (امیرکل)	کرمان	۱۰۴
وزیر کابینه شد	محمدعلی میرزا دولتشاهی	کرمان	۱۰۵
	میرزا فتح‌الله فروزنی	کرمان	۱۰۶
	میرزا موسی خان مرأت	کرمان	۱۰۷
	علی قلی خان هزار جریبی	گرگان	۱۰۸
	حسینعلی میرزا دولتشاهی	گلپایگان	۱۰۹
	دکتر شیخ محمدخان شیخ	لار	۱۱۰
	میرزا احمدخان صفاری	لنگرود - لاهیجان	۱۱۱
	احمد شریعت‌زاده (مشاور)	کمره - خمین - محلات	۱۱۲
	موسی خان فتوحی	مراغه	۱۱۳
	اسکندرخان مقدم	مراغه	۱۱۴
	میرزا ابراهیم خان کلالی (امیر تیمور)	خراسان (مشهد)	۱۱۵
	میرزا عبدالعلی میرزاوی (نظام التولیه)	خراسان (مشهد)	۱۱۶
	یونس آقا وهاب‌زاده	خراسان (مشهد)	۱۱۷
	رضا مهدوی (رئیس التجار)	خراسان (مشهد)	۱۱۸
	میرزا حسن خان مخبر فرهمند	نهاوند - تویسرکان - دولت‌آباد - ملایر	۱۱۹

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	شماره
	میرزا محمودخان ناصری (صدق السلطنه)	شوشتار	۸۰
	زین‌العابدین رهتما	شهرری	۸۱
	محسن آقا مهدوی	قمشہ - (شهرضا)	۸۲
	فتحعلی خان بختیاری	شهرکرد - بختیاری	۸۳
	میرزا یدالشخان دهستانی (نظمی)	شهریار - ساوجبلاغ - کربان	۸۴
	میرزا محمدنقی خان شنکلی شیرازی	فارس - شیراز	۸۵
	سیدابوطالب کازرونیان	فارس - شیراز	۸۶
	حاج غلامحسین ملک	فارس - شیراز	۸۷
	میرزا احمدخان مؤید قومی	فارس - شیراز	۸۸
	محمد مهدی نمازی	فارس - شیراز	۸۹
	محسن همراز (فاضل‌الملک)	طوالش - گروگانرود	۹۰
	میرزا حسن خان مسعودی خراسانی - گلشن	تون - طبس - فردوس	۹۱
	حبیب‌الله نوبخت	فسا	۹۲
	دکتر عطاء‌الله سمیعی	فون من	۹۳
	علی قلی خان هدایت	فیروزآباد - ایلات خمسه - فارس	۹۴
	میرزا باقرخان شاهروندی (کامکار)	قزوین	۹۵
	میرزا حسن خان کورس	قزوین	۹۶
	میرزا علی اصغر دریانی	قم	۹۷
	میرزا خلیل خان فهیمی (فهیم‌الملک)	قوچان	۹۸
	میرزا ابراهیم خان شریفی	نظرنگ - کاشان	۹۹

هیأت رئیسه دوره نهم مجلس شورای ملی

هیأت رئیسه (اجلاسیه اول)

عنوان	اسامي نمایندگان
رئيس	دادگر (عدل‌الملک)
نایب رئیس	افسر دادور (وثوق‌السلطنه)
منشی	مؤید احمدی
منشی	کاشف
منشی	فروزنی
منشی	هدایت
کارپرداز	اریاب کیخسرو شاهرخ
کارپرداز	امیرحسین ایلخان
کارپرداز	محسن همراز

منتخبه ۲۴ فروردین ۱۳۱۳ خورشیدی برابر با ۱۷ ذی‌حجه ۱۳۵۱ هجری قمری

هیأت رئیسه (اجلاسیه دوم)

عنوان	اسامي نمایندگان
رئيس	دادگر (عدل‌الملک)
نایب رئیس	افسر دادور (وثوق‌السلطنه)
منشی	مؤید احمدی
منشی	منصف
منشی	مژده‌ی
کارپرداز	اریاب کیخسرو شاهرخ
کارپرداز	امیرحسین ایلخان
کارپرداز	حسن مرات اسفندیاری

منتخبه ۱۵ مهر ۱۳۱۲ خورشیدی برابر با ۱۶ جمادی‌الثانی ۱۳۵۲ هجری قمری

شماره	حوزه	نام نماینده	ملاحظات
۱۲۰	نهاوند - تویسرکان - دولت‌آباد - ملایر	هاشم آقا ملک مدنی	
۱۲۱	ساوچبلاغ - مکری - مهاباد	علی‌خان حیدری مکری	
۱۲۲	نائین	میرزا ابوالحسن خان پیرنیا (معاضد‌السلطنه)	شغل دولتی گرفت
۱۲۳	نجف‌آباد	امیرحسین خان ایلخانی (ایلخان ظفر بختیار)	
۱۲۴	نیشابور	عبدالحسین خان تیمور تاش (سردار معظم)	
۱۲۵	نیشابور	میرزا حیدر علی‌خان کمالی	اعتبارنامه رد شد تیمور تاش زندان شد
۱۲۶	خوار و رامین - ایوانکی و رامین	سید محمد محیط لاریجانی	
۱۲۷	همدان	عبدالحسین اورنگ (شیخ‌الملک)	
۱۲۸	همدان	محسن خان قراگزلو	
۱۲۹	یزد	سید‌کاظم جلیلی یزدی	
۱۳۰	یزد	دکتر شیخ هادی طاهری	
۱۳۱	یزد	میرزا محمدحسین نواب	
۱۳۲	جنوب ارمنه	یوسف‌خان میرزا یانس	اقليت‌ها - ارمنه
۱۳۳	شمال ارمنه	مسیو سهراب‌خان ساگنینان	اقليت‌ها - ارمنه
۱۳۴	اقليت‌ها زرتشتیان	اریاب کیخسرو شاهرخ	
۱۳۵	اقليت‌ها کلیمان	دکتر لقمان نهواری	

فراکسیون‌های مجلس در دوره نهم

پس از به تخت نشستن رضاخان مجلس از فراکسیون مخالف خالی شد و وکیلی توان ایجاد فراکسیون مخالف در اقلیت را نداشت، بنابراین مجلس دوره نهم دارای فراکسیون اقلیت نبود و طرفداران رضاخان با عنوان فراکسیون ترقی اکثریت قاطع مجلس را دارا بودند.

کارنامه مجلس

دوره نهم مجلس شورای ملی در روز ۲۴ اسفند سال ۱۳۱۱ خورشیدی برابر با ۱۸ ذیقده ۱۲۵۱ و ۱۹ مارس ۱۹۳۳ میلادی، با نطق افتتاحیه شاه در حضور دولتمردان داخلی و خارجی، سفره و نمایندگان ممالک دیگر، افتتاح شد.

مجلس مدت یک ماه به تعیین شعب و کمیسیون‌ها و تصویب اعتبارنامه‌ها پرداخت و جلسات علنی را در ۲۴ فروردین سال ۱۳۱۲ خورشیدی آغاز کرد.

عبدالملک دادگر مانند دوره قبل به ریاست مجلس برگزیده شد.

مخبرالسلطنه هدایت به عنوان رئیس‌الوزرا، کابینه خود را به مجلس معرفی نمود.

تیمورتاش وزیر دربار رضاشاه همراه با وزارت دربار سمت نمایندگی مجلس را دارا بود. وی در دوره نهم نیز در لیست نمایندگان از نیشابور انتخاب شد و به مجلس رفت. در این زمان تیمورتاش مغضوب واقع شد و از وزارت دربار خلع و سپس توقيف شد. اعتبارنامه تیمورتاش که تا آن زمان مرد دوم صاحب قدرت در دولت رضاخان شناخته می‌شد، در مجلس رد شد.

تیمورتاش از دوره دوم به نمایندگی از خراسان در مجلس حضور داشت. در دولت رضاخان وزیر فواید عامه بود و پس از سلطنت رضاخان وزیر دربار شد و

هیأت رئیسه (اجلاسیه سوم)

عنوان	اسامي نمایندگان
دادگر (عدل‌الملک)	
رئيس	
نایب رئیس	افسر دادور (وثوق‌السلطنه)
منشی	مؤید احمدی
منشی	منصف
منشی	کاشف
منشی	افشار
کارپرداز	ارباب کیخسرو شاهرج
کارپرداز	مرآت اسفندیاری
کارپرداز	مخبر فرهمند

منتخبه ۱۵ فروردین ۱۲۱۳ برابر با ۱۹ ذی‌حجه ۱۳۵۲ هجری قمری

هیأت رئیسه (اجلاسیه چهارم)

عنوان	اسامي نمایندگان
دادگر (عدل‌الملک)	
رئيس	
نایب رئیس	افسر دادور (وثوق‌السلطنه)
منشی	مؤید احمدی
منشی	منصف
منشی	کاشف
منشی	افشار
کارپرداز	ارباب کیخسرو شاهرج
کارپرداز	امیرحسین ایلخان
کارپرداز	مرآت اسفندیاری
کارپرداز	مخبر فرهمند

منتخبه سوم آبان ۱۳۱۳ خورشیدی برابر با ۱۵ ربیع‌الثانی ۱۳۵۲ هجری قمری

کابینه‌های همزمان با مجلس دوره نهم

در تاریخ ۲۹ فروردین سال ۱۳۱۲ خورشیدی دولت مهدی‌قلی هدایت چهارمین کابینه خود را تشکیل داد. کابینه‌ای که پنج ماه بعد، ساقط شد.

در تاریخ ۲۶ شهریور ۱۳۱۲ خورشیدی محمدعلی فروغی با معرفی کابینه خود به مجلس رأی اعتماد گرفت.

اسناد تاریخی نشان می‌دهد، دولت‌های رضاخان را سیاستمداران حرفه‌ای تشکیل می‌دادند که باید تابع محض او باشند و دولتها بنابر اراده و امیال رضاخان می‌آیند و می‌روند. بسیاری از خدمتگزاران رضاخان مغضوب و مقتول شدند. رجال معروف و خوانین ایلات مناطق گوناگون برخی به عنوان نماینده حوزه نفوذ خود در مجلس بودند یا در دولت شرکت داشتند. ایشان غالباً به وسیله رضاخان مقتول و اموالشان تصرف می‌شد. در شهریور ۱۳۲۰ که رضاخان به حکم انگلیس‌ها تبعید شد، سیاستمدارانی که قادر به ادامه سلطنت پهلوی و ولیعهدش باشند فروغی، اندک بودند.

تصویبات دوره نهم مجلس شورای ملی

بخشی از مهم‌ترین تصویبات دوره نهم قانونکاری به شرح زیر است:

۱. تصویب قانون بودجه سال ۱۳۱۲ کل کشور در تاریخ ۲۱ اردیبهشت سال ۱۳۱۲ خورشیدی.
۲. تصویب قانون متمم بودجه سال ۱۳۱۲ کل کشور در تاریخ ۴ خرداد ۱۳۱۲.
۳. اعطای امتیاز نفت به شرکت نفت انگلیس و ایران محدود، مصوب ۷ خرداد ۱۳۱۲.
۴. تصویب قانون بانک فلاحی و صنعتی و سهامی در تاریخ ۲۱ خرداد سال ۱۳۱۲ خورشیدی.

معروف بود که رضاخان می‌گوید: «قول تیمورتاش، قول من است».

عبدالحسین تیمورتاش پس از رد اعتبارنامه‌اش در دوره هفتم در تاریخ سوم دی سال ۱۳۱۱ خورشیدی محاکمه شد و سپس در زندان قصر با وضع فجیع به قتل رسید.

از اقدام‌های مهم رضاخان برای سرکوبی مخالفان، سلب مصونیت نمایندگان مجلس بود. مطابق قانون اساسی مشروطه نمایندگان مجلس دارای مصونیت سیاسی بودند تا مورد تعرض دولتها و شاه قرار نگیرند.

به دنبال مخاصمات قشقایی‌ها با دولت در منطقه فارس، روز ۸ شهریور سال ۱۳۱۱ وزیر کشور (منصورالملک) لایحه‌ای به مجلس هشتم تقدیم داشت که براساس آن از دو تن نمایندگان، اسماعیل‌خان قشقایی و ناصرخان قشقایی که رئسای عشاير قشقایی بودند مورد تعقیب جزائی قرار گیرند، مجلس این لایحه را تصویب نمود و به دنبال آن وکلا پی‌درپی سلب مصونیت می‌شدند.

در دوره نهم سه نفر از نمایندگان سلب مصونیت شدند.

۱. سید‌حبيب‌الله امین (امین التجار) نماینده اصفهان در ۲۱ اردیبهشت ۱۳۱۲ سلب مصونیت شد.

۲. محمدتقی اسعد بختیار (امیرجنگ) نماینده دزفول در روز ۱۹ آذر سال ۱۳۱۲ خورشیدی.

۳. امیرحسین ایلخانی، نماینده نجف‌آباد در تاریخ ۱۹ آذر سال ۱۳۱۲ خورشیدی سلب مصونیت شد.

۵. تصویب اجازه استقرار براي ساختمان بانک ملي و اجازه فروش آن به بانک در تاریخ ۲ مهر سال ۱۳۱۲ خورشیدی.

۶. تصویب قانون مالیات بر عایدات و حق تمبر در تاریخ ۲۹ آبان سال ۱۳۱۲ خورشیدی.

۷. تصویب قانون احداث و توسعه معابر و خیابان‌ها و میادین در تاریخ ۲۳ آبان سال ۱۳۱۲.

۸. تصویب قانون معافیت طلا و نقره واردہ به نام دولت از حقوق گمرکی و عوارض در تاریخ ۳ دی سال ۱۳۱۲ خورشیدی.

۹. تصویب قانون جهازات متعلق به بنادر و اشیای تدارکات وزارت جنگ از عوارض بندری در تاریخ ۳ دی سال ۱۳۱۲ خورشیدی.

۱۰. تصویب قانون فروش خالصه و قرضه‌های فلاحتی و صنعتی در تاریخ ۱۷ دی سال ۱۳۱۲ خورشیدی.

۱۱. تصویب الحق موادی به قانون مجازات عمومی در تاریخ ۳ خرداد سال ۱۳۱۲ خورشیدی.

۱۲. تصویب قانون تعیین حدود آبهای ساحلی و منطقه نظارت دولت در دریاهای در تاریخ ۲۴ تیر سال ۱۳۱۲.

۱۳. تصویب قانون انحصاری شدن حقوق چای داخلی در تاریخ ۷ مرداد سال ۱۳۱۲ خورشیدی.

۱۴. تصویب قانون الغای قانون مالیات ارضی و دواب در تاریخ ۲۴ آذر سال ۱۳۱۲.

۱۵. تصویب قانون اوقاف در تاریخ ۳ دی سال ۱۳۱۲ خورشیدی.

۱۶. تصویب قانون حاکمیت در تاریخ ۲۰ بهمن سال ۱۳۱۲ خورشیدی.

۱۷. تصویب اجازه تأسیس دانشگاه تهران به وزارت معارف در تاریخ ۸ خرداد ۱۳۱۲.

قرارداد ۱۹۳۳ و امتیاز نفت ایران

انحصار نفت ایران مطابق امتیاز دارسی در اختیار شرکت نفت انگلیس و ایران بود. شرکت نفت به وسیله کمپانی هند شرقی که سیاست‌های استعماری بریتانیا در منطقه و هند و ایران را اداره می‌کرد تأسیس شد. امتیاز دارسی در سال ۱۹۰۱ میلادی به وسیله مظفرالدین شاه امضا شد.

به موجب این امتیازنامه اجازه اکتشاف، استخراج و آماده کردن و حمل و نقل و فروش گاز طبیعی و نفت و قیر و موم طبیعی و احداث خط لوله، در تمام کشور غیر از پنج ایالت شمالی که به اصطلاح در حریم امنیت روسیه قرار داشت برای مدت ۶۰ سال به ویلیام ناکس دارسی واگذار شد.^۱

دولت ایران پس از ۳۲ سال طرح الغای امتیاز دارسی را تقدیم مجلس کرد. مجلس دوره هشتم در روز ۱۰ آذر ۱۳۱۱ خورشیدی موافقت خود را بالغه امتیاز دارسی اعلام و طرح دولت به اتفاق آرا تصویب شد.

دولت انگلستان به سازمان ملل متحد و دیوان دائمی داوری لاهه شکایت برد. در دوره نهم مجلس مذاکرات نفت ادامه یافت و سازمان ملل در ۱۸ دسامبر ۱۹۳۲ میانجیگری را آغاز نمود. دولت با مدیر شرکت نفت وارد مذاکره شد. داور وزیر عدیله و حسین علاء رئیس بانک ملی ایران به سازمان ملل فرستاده شدند. انگلستان را نیز وزیر امور خارجه آن کشور نمایندگی می‌کرد.

تیمورتاش وزیر دربار به نمایندگی از دولت ایران با مدیر شرکت نفت انگلیس و ایران مذاکراتی به عمل آورد.

در جریان مذاکرات بین دولت ایران و انگلستان و شرکت نفت انگلیس و ایران که

^۱. برای اطلاعات بیشتر مراجعه شود به کتاب سفید نفت ایران (تاریخچه و متن قراردادهای نفتی) انتشارات شرکت ملی نفت ایران - اسفند ۱۳۴۴.

در قرارداد ۱۹۳۲^۱ سهم ایران چنان در نظر گرفته شده بود که کتاب تاریخچه قراردادهای نفتی از انتشارات شرکت نفت می‌نویسد:

«به عبارت دیگر چنانچه شرکت اصلًا حق امتیاز نمی‌دارد ولی مثل یک تاجر ایرانی حقوق و عوارض گمرکی می‌پرداخت عوائد دولت به مراتب بیشتر بود». ^۲

قانون تأسیس دانشگاه تهران

قانون تأسیس دانشگاه تهران از مصوبات مهم مجلس در دوره نهم است. این قانون اجازه تأسیس دانشگاه تهران را به وزارت معارف اعطا می‌نماید و در تاریخ ۸ خرداد سال ۱۳۱۲ خورشیدی در مجلس به تصویب رسید. حدود ۸ ماه بعد در ۱۵ بهمن همان سال دانشگاه گشایش یافت.

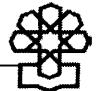
قانون اجازه تأسیس دانشگاه تهران به وزارت معارف شعب ذیل را برای دانشگاه تعیین نموده است:

۱. دانشکده علوم معقول و منقول،
۲. دانشکده علوم طبیعی و ریاضی،
۳. دانشکده ادبیات و فلسفه علوم تربیتی،
۴. دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی،
۵. دانشکده طب و شعب و فروع آن،
۶. دانشکده فنی.

عمر مجلس دوره نهم پس از ۲ سال و یک ماه در تاریخ ۲۴ فروردین ۱۳۱۴ خورشیدی برابر با ۱۰ محرم ۱۳۵۴ هجری قمری و ۱۳ آوریل ۱۹۲۵ میلادی، به پایان رسید.

^۱. به موجب قرارداد ۱۹۳۲ نیمی از حوزه انحصار در اختیار شرکت نفت قرار گرفت. شرکت نفت غیر از عملیات نفتی در امور سیاسی نظامی و تجاري و آنچه در امکان داشتند از امتیاز انحصار نفت و سرزمنی‌های وسیعی که حوزه عملیات اکتشاف و استخراج شناخته شده بود، استفاده می‌کردند.

^۲. کتاب تاریخچه و متن قراردادهای نفتی مربوط به نفت ایران، شرکت ملی نفت ایران اسفند ۱۳۴۴.

قسمتی از کمپانی هند شرقی بود، رضاخان، پرونده نفت را که اسناد تخلفات کمپانی و حقوق دولت ایران در آن پرونده بود سوزاند. در تاریخ بیست ساله ایران آمده است.^۱

«آیا سوزاندن پرونده هم جزو طرح تمدید و تجدید امتیاز نفت بوده است؟» و انگلیسی‌ها که به دنبال افکنند کاخ استبداد و ایجاد حکومت تمرکز قدرت بوده‌اند. پیش‌بینی چنین دقایقی را می‌نمودند که باید شخص غیرمسئول (مطابق قانون اساسی) آنقدر قدرت داشته باشد که اسناد مهم دولتی را که علیه شرکت نفت به کار می‌رفته از بین ببرد و حق ملت و مملکتی را تضییع نماید. مخبر السلطنه هدایت که در آن موقع نخست وزیر بود در خاطرات و خطرات درباره سوزاندن پرونده نفت چنین نوشتند است:

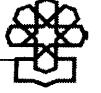
«شاه روسيه^۲ نفت را خواسته است در ظاهر چند روز هم گذشته. شب ششم آذر تیمورتاش روسيه را به هیأت آورده، شاه تشریف آورده و متغیرانه فرموند: روسيه نفت چه شد؟ گفته شد حاضر است.

زمستان است بخاری می‌سوزد، روسيه را برداشتند انداختند توی بخاری و فرموند «نمی‌رويد تا امتیاز را لغو کنید. تشریف بردهند. نشستیم و امتیاز را لغو کردم».

سرانجام بین دولت ایران و شرکت نفت انگلیس و ایران امتیازنامه جدیدی در ۲۷ ماده، در تاریخ ۷ خرداد سال ۱۳۱۲ برابر با ۲۹ آوریل ۱۹۳۳ به امضای رسید. این قرارداد استعماری در تاریخ معاصر ایران به قرارداد ۱۹۳۳ معروف شد. ادامه امتیازنامه دارسی بود که حق ایران از نفت را به کلی تضییع می‌نمود و بسیاری از سیاست‌های استعماری بریتانیا را به دنبال داشت شرکت نفت در سال ۱۹۳۱ میلادی ربع عایدات سال قبل را به ایران نداد و فقط مقدار ۳۰۷۰۰ لیره به ایران پرداخت شد.

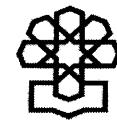
^۱. تاریخ بیست ساله ایران - ج ۵، ص ۲۸۲.

^۲. روسيه = پرونده.

منابع و مأخذ

۱. مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی (دوره نهم)، روزنامه رسمی کشور.
۲. مکی، حسین، تاریخ بیست ساله ایران، نشر ناشر، تهران، ۱۳۶۲.
۳. هدایت، مهدی‌قلی، خاطرات و خطرات، کتابفروشی زوار، تهران، ۱۳۶۱.
۴. بامداد، مهدی، شرح حال رجال ایران، کتابفروشی زوار تهران، ۱۳۶۲.
۵. کتاب سفید، نفت ایران، شرکت ملی نفت ایران، ۱۳۴۴.
۶. مردارید، یونس، نگاهی به ادوار مجالس قانونگذاری، نشر اوحدی، تهران، ۱۳۷۷.
۷. مجموعه قوانین سال‌های ۱۳۰۹ تا ۱۳۵۷، روزنامه رسمی کشور.
۸. بران، ویکتور، انقلابات ایران، ترجمه ضیاء الدین دهشیری، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، سال ۱۳۵۵.
۹. کرزن، ن، جرج، ایران و قضیه ایران، ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۴۹.
۱۰. ملک‌الشعراء، بهار، تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران، امیرکبیر، تهران، ۱۳۵۷.

شناختنامه گزارش

شماره مسلسل: ۷۷۰۷

عنوان گزارش: آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران (دوره نهم - ۲۴ اسفند ۱۳۱۱ تا ۲۴ فوریه ۱۳۱۴ شمسی)

Report Title: An Introduction of History of the Legislative Assembly
IRAN Ninth Round of National Consultative Assembly

نام دفتر: گروه مطالعات بنیادین حکومتی

تهیه و تدوین: محمد مدرسی

ناظر علمی: سیدیوسن ادیانی

متقاضی: معاونت پژوهشی

ویراستار ادبی: طاهره صفری نهاد

واژه‌های کلیدی و معادل انگلیسی آن‌ها: —

منابع و مأخذ تهیه گزارش:
در انتهای گزارش درج شده است.

آشنایی با تاریخ مجالس قانونکذاری در ایران

(دوره دهم - ۱۵ خرداد ۱۳۱۴ تا ۲۲ خرداد ۱۳۱۶ شمسی)

فهرست مطالب

۱ مقدمه
۲ انتخابات
۳ نمایندگان دوره دهم
۱۰ هیأت رئیسه دوره دهم
۱۳ تحصیلات و پیشینه نمایندگان
۱۳ کمیسیون‌ها
۱۵ احزاب و فراکسیون‌ها
۱۶ کابینه‌های دوره دهم
۱۶ عملکرد و اوضاع اجتماعی دوره دهم مجلس
۱۸ مصوبات دوره دهم
۱۹ مباحث مطروحه درباره زنان در دوره دهم
۲۰ منابع و مأخذ

کد موضوعی: ۴۱۰

شماره مسلسل: ۷۶۸۲

گروه مطالعات بنیادین حکومتی

بهمن ماه ۱۳۸۴

آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران

(دوره دهم - ۱۵ خرداد ۱۳۱۴ تا ۲۲ خرداد ۱۳۱۶ شمسی)

مقدمه

دوره هفتم مجلس شورای ملی تا دوره سیزدهم (۱۳۰۷ تا ۱۳۲۰) دوران تسلط رضاخان بر قوه مقننه بوده است. در این دوران و از جمله در دوره دهم، نهاد مهم قانونگذاری که می‌باید در توسعه و پیشرفت اقتصادی، سیاسی، اجتماعی ایران نقش مهم خود را ایفا کند و بر قوه اجرائیه نظارت کند، در برابر قوای دیگر تضعیف شده و در نتیجه این مرکز قانونگذاری به ابزار تحت امر رضاخان تبدیل شده است.

مجلس شورای ملی در دوره دهم، شاهد دو واقعه بسیار مهم بوده است، واقعه قیام مردم مشهد و کشف حجاب که به کشتار بسیاری از مردم منجر شده است. و همچنین تصویب دو قرارداد امتیازی نفت و تهیه جلد سوم قانون مدنی از جمله کارهای این دوره مجلس است. در این گزارش سعی شده است با استفاده از منابع، به معرفی نمایندگان، هیأت رئیسه، کمیسیون‌ها، احزاب و کابینه‌های دوره دهم مجلس شورای ملی پرداخته و به اجمال عملکرد و اوضاع اجتماعی این دوره را مورد بررسی قرار دهیم.

انتخابات

انتخابات دوره دهم مجلس شورای ملی، همانند ادوار قبلی، فارغ از تبلیغات و جار و جنجال‌های سیاسی، مبارزات معمول حزبی و فعالیت‌های پارلمانی برگزار شد و اسامی افراد مورد نظر رضاخان به وسیله استانداران، فرمانداران نظامی و انتظامی، آماده و به پاییخت فرستاده می‌شد و در نهایت شاه نتایج انتخابات و ترکیب مجلس را معین می‌کرد.

نعمت‌الله قاضی درباره چگونگی انتخابات آن زمان می‌نویسد:

«و رضاخان بر مبنای آن فرمان، تنظیم لیست نمایندگان مورد اعتماد را محرمانه به وزارت کشور ابلاغ می‌کرد و براساس این فهرست، نمایندگان مجلس شورای ملی انتخاب می‌شدند و بر کرسی‌های مجلس تکیه می‌زدند».^۱

علیرضا ملایی توانی نیز می‌نویسد:

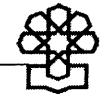
«استناد و مدارک نشان می‌دهند که مداخله آشکار دولت و تلاش برای گزینش نمایندگان «مورد اعتماد»، از چشم آگاهان سیاسی پنهان نبود؛ آنان از نزدیک شاهد پایمال شدن آرای خود بودند و مراتب نگرانی و اعتراضات را با توصل به اقداماتی چون: تحصن، تجمع، انتشار شب‌نامه‌ها، نامه و عريضه خطاب به وزیر داخله و دربار و مانند آن ابراز می‌داشتند».^۲

البته استناد و مدارک فراوانی درباره این موضوع وجود دارد که مجموعه آنها در کتابی^۳ انتشار یافته است.

۱. قاضی، نعمت‌الله، علل سقوط حکومت رضاشاه، تهران، آثار، ۱۳۷۲، ص ۱۵۳.

۲. ملایی توانی، علیرضا، مجلس شورای ملی و تحکیم دیکتاتوری رضا شاه، تهران، مرکز استناد انقلاب اسلامی ۱۳۸۱، ص ۲۱۹.

۳. استنادی از انتخابات مجلس شورای ملی در دوره پهلوی اول، تهران، اداره کل آرشیو استناد و موزه رئیس جمهوری، ۱۳۷۸.

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	شماره
	حاج سید ابوالقاسم اعتبار (اعتبارالدوله)	بروجرد	۱۸
فوت شد	میرزا محمد تقی طباطبائی بروجردی	بروجرد	۱۹
	دکتر مهدی خان ملکزاده	بم	۲۰
	میرزا کاظم خان مژده‌ی	بندر پهلوی	۲۱
	حاج مختار مشیردوانی	بندرعباس	۲۲
فوت شد	حاج محمد رضا بهبهانی	بوشهر	۲۳
	شکرالله صفوی	بوشهر	۲۴
	سلطان علی خان سلطانی (شیخ‌الاسلامی)	بهبهان - کهگیلویه	۲۵
	سید اسماعیل ملایری (شیخ‌الاسلامی)	بیجار و گروس	۲۶
	میرزا محمدعلی خان منصف	قائنات (بیرجند)	۲۷
	میرزا عبدالله صادقی (معین الرعایا)	تبریز	۲۸
	میرزا ابوالحسن صدر تقی‌الاسلام	تبریز	۲۹
	میرزا ریبع خان جهانشاهی (صدق‌الملک)	تبریز	۳۰
	میرزا عیسی خان لیقوانی	تبریز	۳۱
	امیر نصرت الدوّله اسکندری	تبریز	۳۲
	حاج آقا میرزا فرشی (فرش فروش)	تبریز	۳۳
	مرتضی امین	تبریز	۳۴
	میرزا علی تربیت	تبریز	۳۵
	محمد تقی رفیعی	تبریز	۳۶

نمایندگان دوره دهم

اسامی نمایندگان دوره دهم براساس حوزه انتخابیه^۱

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	شماره
	ابوالحسن رضوی	آباده	۱
	مرتضی قلی خان هدایت	اراک	۲
	حاج اسماعیل عراقی	اراک	۳
	حاج محمد رضا اردبیلی	اردبیل	۴
	دکتر قاسم اهری	ارسباران - اهر	۵
فوت شد	دکتر سید احمد خان احتشام	اصفهان	۶
	حسین خان جلائی (جلاء‌السلطان)	اصفهان	۷
	میرزا حسین خان فاطمی	اصفهان	۸
فوت شد	یوسف خان میرزا یانش	اقلیت‌ها (ارامنه جنوب)	۹
	مسیوسه را بخان ساکینیان	اقلیت‌ها (ارامنه شمال)	۱۰
	ارباب کیخسرو شاهرخ	اقلیت‌ها (زرتیخان)	۱۱
	دکتر لقمان نهورای	اقلیت‌ها (کلیمیان)	۱۲
	ابراهیم ریگی (مراد)	ایرانشهر - فهرج - بلوچستان	۱۳
	میرزا عبدالباقي جمشیدی	بابل - بار فروش	۱۴
	میرزا معصوم خان حمزه تاش	بابل - بار فروش	۱۵
	میرزا علی اکبر ملک‌زاده آملی	بابل - بار فروش	۱۶
	ابوالقاسم اعتماد زاده	جنورد	۱۷

۱. فرهنگ تهرانی، عطاء الله، اسامی نمایندگان مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره ۲۴ قانونگذاری ۱۳۵۶، ص ۱۲۶ تا ۱۳۲.

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	شماره
حاکم شد و کرسی معطل ماند	میرزا علی تقی خان مصباح فاطمی	دزفول	۵۹
	محمد آخوند جرجانی	دشت گرگان - یموت	۶۰
	میرزا جواد خان ارکانی	دشت میشان - بنی طرف سوسنگرد	۶۱
	میرزا صادق خان خواجه‌ی (منتصر السلطان)	دماوند	۶۲
	غلامرضا طالش خان رحمت سمیعی	رشت	۶۳
	ابراهیم نبیل سمیعی	رشت	۶۴
	میرزا حسین خان افشار استاجلو	رضائیه	۶۵
	میرزا محمدعلی خان امیرابراهیمی	رفسنجان	۶۶
استغفار کرد و آقای عیسی مشار به جای او انتخاب شد*	علی‌اکبر اسدی	سیستان - زابل	۶۷
	سلطان ابراهیم خان افخمی (امیر اشرف)	زنjan	۶۸
	حاج آقا حسین رهبری	زنjan	۶۹
	حبیب‌الله‌خان مجذوبی	زنjan	۷۰
	دکتر اسماعیل سنگ	ساری - تنکابن	۷۱
	میرزا حسین خان معتصم سنگ	ساری - تنکابن	۷۲

* دادگر، رئیس انجمن نظارت انتخابات دوره دهم و وکیل اول تهران، رئیس ادوار گذشته مجلس شورای ملی و یکی از بنیانگذاران سلسه پهلوی بود که به واسطه عدم صلاحیت اعتبارنامه‌اش رد شد. برای اطلاع بیشتر به کتاب:

ابراهیم صفایی، رهبران مشروطه، ج ۲، ص ۶۲۹ و عاقلی، باقر، روز شمار تاریخ ایران، ج ۱، ص ۲۸۶ مراجعه شود.

* فرزند محمد ولی خان اسدی، تولیت آستان قنس رضوی، که پس از اعدام محمدولی اسدی در واقعه قیام مشهد، از علی‌اکبر اسدی سلب مصونیت شد و به زندان افتاد. رجوع شود به کتاب مک، حسین، تاریخ بیست ساله ایران، ج ۶، تهران، علمی، ۱۳۷۴، ص ۲۱۲.

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	شماره
	دکتر میرزا آقاضیاء	تربت حیدریه	۳۷
اعتبارنامه‌اش مطرح نشد*	میرزا حسین خان دادگر (عدل‌الملک)	تهران	۳۸
	حسن اسفندیاری (محتشم‌السلطنه)	تهران	۳۹
	مهدی دادرور	تهران	۴۰
	محمد رضا تهرانچی	تهران	۴۱
	دکتر حسین لقمان ادهم	تهران	۴۲
	غلام حسین کاشف	تهران	۴۳
	عبدالحسین نیکپور	تهران	۴۴
	حبيب‌ا... لاریجانی	تهران	۴۵
	احمد بهبهانی	تهران	۴۶
	عبدالرحیم شباہنگ	تهران	۴۷
	عباس مسعودی	تهران	۴۸
	علی‌خان وکیلی	تهران	۴۹
	لطفعی خان معلم	جهرم	۵۰
	عطاء‌الله خان روحی	جیرفت	۵۱
	جواد شجاع چاغرون	خرم‌آباد - لرستان	۵۲
	فتح‌الله گورزری‌نیا	خرم‌آباد - لرستان	۵۳
	ضیاء‌الدین نقابت	خرمشهر	۵۴
	میرزا جعفرخان پناهی	خلخال	۵۵
	حمدالله‌خان بیات ماکو	خوی - ماکو - سلماس	۵۶
	حاج محمد رضا پارسا	خوی - ماکو - سلماس	۵۷
	میرزا حسن خان کفایی (آقازاده خراسانی)	درگز	۵۸

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	شماره
	محسن همراز (فاضل الملک)	طوالش - گرگان رود	۹۴
	میرزا حسن خان مسعودی خراسانی	تون - طبس - فردوس - کلشن	۹۵
	حبيب‌الله‌خان نوبخت	فسا	۹۶
	علی‌قلی‌خان هدایت	فسا	۹۷
	دکتر عطاء‌الله خان سمیعی	فومن	۹۸
	جعفر خواجه نوری	فیروزآباد - ایلات خمسه فارس	۹۹
	میرزا باقرخان شاهروodi (کامکار)	قزوین	۱۰۰
	میرزا حسن خان کورس	قزوین	۱۰۱
	سید مرتضی خان وثوق	قزوین	۱۰۲
	میرزا علی‌اصغر دربانی	قم	۱۰۳
	میرزا علی‌اکبرخان دبیر سهرابی	قوچان	۱۰۴
	میرزا سلیمان خان ایزدی	نطنز - کاشان	۱۰۵
	سید محمد علوی	نطنز - کاشان	۱۰۶
	حاج اسد آقا زوار	کاشمر	۱۰۷
	حسن توانی (قزوینی)	کرمان	۱۰۸
	میرزا محمود دستانی	کرمان	۱۰۹
	علی‌خان اعظم زنگنه (امیر کل)	کرمانشاه	۱۱۰
موت شد	میرزا فتح‌الله خان فرزونی	کرمانشاه	۱۱۱
	میرزا موسی خان مرأت	کرمانشاه	۱۱۲
	هدایت الله پالیزی	کرمانشاه	۱۱۳
	علی‌قلی‌خان هزار جریبی	گرگان	۱۱۴
	حسنعلی میرزا دولتشاهی	خوانسار - گلپایگان	۱۱۵

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	شماره
	در جلسه ۵۵ مورخ ۱۳۱۵/۲/۱۲ از او سلب مصونیت شد	سید علیرضا احتشام‌زاده (گنج بخش)	ساوه - زرند ۷۳
		حسن علوی سبزواری (آغاز‌زاده)	سبزوار ۷۴
		محمد تقی میرزا معتصدی	سبزوار ۷۵
		میرزا علی مولوی (نظام‌الاسلام)	گرمرود - میانه - سراب ۷۶
		قادر انشیروانی	سقز و بانه ۷۷
		دکتر حسینقلی خان قزل ایاغ	دامغان - سمنان ۷۸
		فرج‌الله‌آصف	سنندج ۷۹
		خان محمدخان حبیبی	سنندج ۸۰
		میرزا محمدخان وکیلی (وکیل‌الملک)	سنندج ۸۱
		میرزا حسن خان مرأت‌اسفندیاری (مرأت‌السلطنه)	سیرجان ۸۲
		دکتر علی اکبر صدیق (مرزبانیان)	شاهروド ۸۳
		میرزا محمودخان ناصری (مصطفی‌الدوله)	شوشتار ۸۴
		دکتر موسی چوان	شهر ری ۸۵
		محسن آقا مهدوی	قمشه - شهرضا ۸۶
		میر عبدالوهاب، مؤید‌احمدی (مؤید‌الاسلام)	شهرکرد - بختیاری ۸۷
		میرزا یداوه خان دهستانی (نظمی)	شهریار - ساوجبلاغ - کربان ۸۸
		میرزا محمد تقی خان شانکایی (شانگهایی شیرازی)	فارس - شیراز ۸۹
		سید ابوطالب کازرونیان	فارس - شیراز ۹۰
		حاج غلامحسین ملک	فارس - شیراز ۹۱
		میرزا احمدخان مؤید قوامی	فارس - شیراز ۹۲
		محمد مهدی نمازی	فارس - شیراز ۹۳

هیأت رئیسه دوره دهم

هیأت رئیسه دائمی^۱ منتخب ۲۲ خرداد ماه ۱۳۱۴ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئيس	میرزا حسن خان اسفندیاری (محترم السلطنه)
نایب رئيس	مرتضی قلی خان بیات
نایب رئيس	حاج میرزا عبدالعلی طباطبائی دبیا (سیدالحقین)
منشی*	عبدالوهاب مؤید احمدی (مؤیدالاسلام)
منشی	علی اکبر اسدی
منشی	هدایت الله پالیزی
منشی	غلامحسین کاشف
کارپرداز	ارباب کیخسرو شاهرخ
کارپرداز	میرزا حسن خان مخبر فرهمند
کارپرداز	میرزا حسن خان مرآت اسفندیاری (مرآت السلطنه)

* انتخاب منشی‌ها و کارپردازان روز ۲۴ خرداد به عمل آمد.

۱. انتخاب هیأت رئیسه سنی و موقتی در تاریخ ۱۵ خرداد ۱۳۱۴ انجام گرفت که در هر دو انتخاب حسن اسفندیاری به ریاست مجلس انتخاب شده بود.

شماره	حوزه	نام نماینده	ملاحظات
۱۱۶	لار	جواد آزادی	
۱۱۷	لنگرود - لاهیجان	میرزا احمدخان صفاری	
۱۱۸	کمره - خین - محلات	نصرالله هدایت	فوت شد
۱۱۹	مراغه	موسى خان فتوحی	
۱۲۰	مراغه	اسکندرخان مقدم	
۱۲۱	خیاو - مشکین شهر	حاج میرزا عبدالعلی طباطبائی دبیا (سیدالحقین)	فوت شد
۱۲۲	خراسان - مشهد	میرزا علی خان اقبال	
۱۲۳	خراسان - مشهد	دکتر قاسم غنی	
۱۲۴	خراسان - مشهد	میرزا عبدالعلی میرزا بی (نظام التولید)	
۱۲۵	خراسان - مشهد	سید علی خان مؤید ثابتی	
۱۲۶	نهاوند - تویسرکان - دولت آباد - ملایر	میرزا حسن خان مخبر فرهمند	
۱۲۷	نهاوند - تویسرکان - دولت آباد - ملایر	هاشم آقا ملک مدنی	
۱۲۸	ساوجبلاغ - مکری - مهاباد	علی خان حیدری مکری	
۱۲۹	نائین	خان بابا طباطبائی نائینی (معصوم خانی)	
۱۳۰	نجف آباد	دکتر عیسی قلی امیر نیرومند	
۱۳۱	نیشابور	میرزا حیدر علی خان کمالی	
۱۳۲	خروار ورامین - ایوانکی ورامین	سید محمد محیط لاریجانی	
۱۳۳	همدان	عبدالحسین اورنگ (شیخ الملک)	
۱۳۴	همدان	محمد نراقی	فوت شد
۱۳۵	یزد	سید کاظم جلیلی یزدی	
۱۳۶	یزد	دکتر شیخ هادی طاهری	
۱۳۷	یزد	میرزا محمدحسین نواب (یزدی)	

هیأت رئیسه اجلاسیه سوم منتخب ۱۹ مهرماه ۱۳۱۵ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئيس	میرزا حسن خان اسفندیاری
نایب رئیس	مرتضی قلی خان بیات
نایب رئیس	دکتر شیخ هادی طاهری
منشی	جواد آزادی
منشی	نبیل سمیعی
منشی	هدایت الله پالیزی
منشی	عبدالوهاب مؤید احمدی
کارپرداز	ارباب کیخسرو شاهرخ
کارپرداز	میرزا حسن خان مخبر فرهمند
کارپرداز	میرزا حسن خان مرآت اسفندیاری

هیأت رئیسه اجلاسیه چهارم منتخب ۱۴ فروردین ماه ۱۳۱۶ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئيس	میرزا حسن خان اسفندیاری (محتشم‌السلطنه)
نایب رئیس	مرتضی قلی خان بیات
نایب رئیس	دکتر شیخ هادی طاهری
منشی	عبدالوهاب مؤید احمدی (مؤید‌الاسلام)
منشی	جواد آزادی
منشی	هدایت الله پالیزی
منشی	سیدعلی‌خان مؤید ثابتی
کارپرداز*	ارباب کیخسرو شاهرخ
کارپرداز	شکرانه صفوی
کارپرداز	میرزا حسن خان مخبر فرهمند

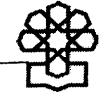
هیأت رئیسه اجلاسیه اول منتخب ۱۴ مهر ماه ۱۳۱۴ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئيس	میرزا حسن خان اسفندیاری (محتشم‌السلطنه)
نایب رئیس	مرتضی قلی خان بیات
نایب رئیس	دکتر شیخ هادی طاهری
منشی	عبدالوهاب مؤید احمدی (مؤید‌الاسلام)
منشی	جواد آزادی
منشی	هدایت الله پالیزی
منشی	سیدعلی‌خان مؤید ثابتی
کارپرداز*	ارباب کیخسرو شاهرخ
کارپرداز	شکرانه صفوی
کارپرداز	میرزا حسن خان مخبر فرهمند

* انتخاب کارپردازان روز ۱۷ مهرماه به عمل آمد.

هیأت رئیسه اجلاسیه دوم ۱۶ فروردین ماه ۱۳۱۵ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئيس	میرزا حسن خان اسفندیاری (محتشم‌السلطنه)
نایب رئیس	مرتضی قلی خان بیات
نایب رئیس	دکتر شیخ هادی طاهری
منشی	عبدالوهاب مؤید احمدی (مؤید‌الاسلام)
منشی	جواد آزادی
منشی	هدایت الله پالیزی
منشی	ابوالقاسم اعتضاد زاده
کارپرداز	ارباب کیخسرو شاهرخ
کارپرداز	میرزا حسن خان مخبر فرهمند
کارپرداز	میرزا حسن خان مرآت اسفندیاری (مرآت‌السلطنه)

نام کمیسیون*	تعداد اعضاء (نفر)	اسمی اعضاء
کمیسیون عدله	۱۸	جمشیدی، همران، دکتر جوان، سلطان شیخ اسلامی، سیداحمد بهبهانی، احشامزاده، رهبری، کفائی، لیقوانی، طباطبایی بیبا، ملک مدنی، ارکانی، جهانشاهی، منصف، مؤید احمدی، رضوی، نقابت، مولوی
کمیسیون قوانین مالیه	۱۸	دادور، نیرسهرابی، هزارجریبی، میرزائی، امیرابراهیمی، ناثینی، مخبرفرهنگ، دهستانی، اعتبار، مسعودی خراسانی، محمد خان وکیل، مؤید قوامی، مرتضی خان امین، رفیعی، معتضدی، صفاری، مژدهی، مجتبیانی
کمیسیون معارف	۱۸	تریبت، اورنگ، دکتر سنگ، صفوی، میرزائی، دستانی، دکتر ضیاء، دکتر غنی، دکتر قاسمخان اهری، دکتر طاهری، وشوق، آقازاده سبزواری، مؤید ثابتی، کاشف، نواب یزدی، میرزا موسی خان مرآت، روحی، شیخ‌الاسلام ملایری
کمیسیون اقتصاد ملی	۱۸	سمیعی، طهرانچی، وکلی، نیکبور، نراقی، لاریجانی، کازرونیان، مهدوی، پارسا، قزوینی، مختار مشیری، علوی، محیط، ملکزاده آملی، شاهروندی، طالشخان، شبانگ، بهبهانی
کمیسیون داخله	۱۲	اسکندری، دادور، دکتر احشام، حاج میرزا حسین خان فاطمی، صفاری، مژدهی، انوشیروانی، جلائی، گورذی، ساکینیان، آزادی، خواجه نوری
کمیسیون امور خارجه	۱۲	دکتر ادهم، دکتر ملکزاده، افخمی، طالشخان، مهدوی، اعتمادی، زاده، بیات ماکو، مؤید ثابتی، سعیعی، مقدم، ناصری، تقی‌الاسلام
کمیسیون طرق	۱۲	هزارجریبی، فتوحی، افشار، معتضدی، قزوینی، سهراپخان ساکینیان، اسدی، پناهی، چاغزوند، شاهروندی، رضوی، گرانی
کمیسیون نظام	۶	اعظم زنگنه، جهانشاهی، مرآت اسفندیاری، حبیبی، پالیزی، معتضدی
کمیسیون پست و تلگراف	۶	ارباب کیخرسرو، مخبر فرهمند، ساکینیان، دربانی، حاج غلامحسین ملک، امیر نیرومند

* اعضای کمیسیون‌های انتخابی در تاریخ ۱۳۹۴/۰۲/۲۵ انتخاب شدند.

تحصیلات و پیشینه نمایندگان^۱

۱ درصد	تحصیلات قدیم در حد اجتهاد
۲۱ درصد	تحصیلات قدیم در حد مدرسی
۲۶ درصد	تحصیلات قدیم در حد سطح
۸ درصد	تحصیلات جدید در حد دکترا
۵ درصد	تحصیلات جدید در حد لیسانس، فوق لیسانس و مهندسی
۶ درصد	تحصیلات جدید در سطح دیپلم و فوق دیپلم
۳۳ درصد	تحصیلات جدید در حد متعارف و ابتدایی

پیشینه نمایندگی*

۲۱ درصد	نمایندگانی که برای اولین بار انتخاب شده بودند
۷۹ درصد	نمایندگانی که دارای یک تا هشت سال سابقه نمایندگی بودند

* مروارید، یونس، همان، ص ۱۷۰ و ۱۷۱.

کمیسیون‌ها^۲

در این بخش فقط به نام کمیسیون‌ها، تعداد و اسمی اعضاء در اولین دوره انتخابات کمیسیون‌ها اشاره شده است.

۱. مروارید، یونس، ادوار مجلس قانونگذاری در دوران مشروطیت، ج ۲، ص ۱۷۰.

۲. مذاکرات مجلس شورای ملی دوره دهم تئینیه، ص ۳۶ و ۳۷.

احزاب و فراکسیون‌ها

پس از قبضه شدن دولت به دست رضاخان هرچه قدرت او بیشتر می‌شد، در تعطیلی روزنامه‌ها، مجلات، انحلال احزاب، توقيف و به حبس کشیدن افراد اقدامات بیشتری نشان می‌داد. بدین ترتیب، در دوره دهم نیز از فعالیت احزاب و مطبوعات خبری نیست. نویسنده کتاب احزاب سیاسی در ایران چنین می‌نویسد:

«قلع و قمع همه شخصیت‌ها و حرکت‌های مخالف در مرکز و گوشہ کنار کشور از جمله رجال ملی و دولتی اصلاح طلب یا مقتصد و به زیر سلطه درآوردن کامل مجلس و مطبوعات همگی سبب شد که زمینه و میدانی برای تداوم یا ظهور و حضور احزاب و تشکیلات سیاسی و نخبگان و سرآمدان فعال، وجود نداشته باشد و در عین حال احزاب کمونیستی نیز رسمًا غیرقانونی اعلام شدند».^۱

حسین تبریزی‌نیا نیز می‌نویسد: «از این دوره (دوره ششم) به بعد دیگر نشانی از فعالیت سیاسی احزاب و موافقان و مخالفان به مفهوم واقعی حزب نه در مجلس و نه در خارج از آن دیده نمی‌شود. جراید مستقل و ملی آزادیخواه همگی تعطیل می‌شوند و دوران فترت اجباری احزاب آغاز می‌گردد ... و مجلس یکسره و یکدست از وکلای رضاشاهی انباشته شد ... و سرانجام پرونده آن‌ها به همراه دموکراسی و آزادی و مشروطه‌گری به وسیله رضاخان به مدت ۱۵ سال بسته شد».^۲

کابینه‌های دوره دهم^۱

۱. کابینه محمدعلی فروغی

۲۷ خرداد ۱۳۱۴ شمسی برابر با ۱۶ ربیع‌الاول ۱۳۵۴ هجری قمری
هیأت دولت به تاریخ ۱۰ آذر ماه ۱۳۱۴ شمسی مجبور به استعفا شد.

۲. کابینه محمود جم - مدیرالملک

۱۳ آذر ۱۳۱۴ شمسی برابر با ۱۹ رمضان ۱۳۵۴ هجری قمری
کابینه جم، همان وزرای قبلی فروغی بودند و خود جم علاوه بر رئیس‌الوزرا بودن،
سمت وزیر داخله را نیز به عهده داشت.

عملکرد و اوضاع اجتماعی دوره دهم مجلس

دهمین دوره قانونگذاری مجلس شورای ملی روز پنجم‌شنبه ۱۵ خرداد ۱۳۱۴ شمسی
برابر با ۴ ربیع‌الاول ۱۳۵۴ هجری قمری و ۶ ژوئن ۱۹۲۵ میلادی افتتاح شد.
با افتتاح مجلس شورای ملی در تاریخ ۱۵ خرداد ۱۳۱۴ فروغی رئیس‌الوزراء
استعفای دولت را اعلام نمود و مجدداً هیأت دولت را در تاریخ ۲۷ خرداد ۱۳۱۴ به
مجلس شورای ملی معرفی کرد.^۲

در جلسه دوم مجلس، اعتبارنامه اکثر نمایندگان مورد تصویب قرار گرفته و مجلس
رسمیت یافت.^۳

۱. شجیعی، زهرا، نخبگان سیاسی ایران از انقلاب مشروطیت تا انقلاب اسلامی، تهران، سخن، ۱۳۷۲، ج. ۳، صص ۱۷۵-۱۷۲ و همچنین کتاب ادوار مجلس قانونگذاری در دوران مشروطیت، یونس مروارید، ج. ۲، ص ۱۷۲ و ۱۸۱.

۲. شجیعی، زهرا، نخبگان سیاسی ایران، تهران، سخن، ۱۳۷۲، ج. ۳، ص ۱۷۲.

۳. مروارید، یونس، ادوار مجلس قانونگذاری در دوران مشروطیت، تهران: اوحدی، ج. دوم، ۱۳۷۷، ص ۱۵۷.

۱. مدیرشانچی، محسن، احزاب سیاسی ایران، تهران، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، ۱۳۷۵، ص ۵۳.
۲. تبریزی‌نیا، حسین، علل ناپایداری احزاب سیاسی در ایران، بی‌جا، بین‌الملل، ۱۳۷۱، صص ۱۷۷-۱۷۸.

روز ۲۷ دی ۱۳۱۵ داور وزیر مالیه لایحه‌ای به مجلس شورا تقدیم نمود که شامل دو قرارداد امتیازی بود، یکی برای استخراج نفت قسمتی از شرق و شمال شرق ایران و دیگری راجع به لوله نفت به دو شرکت امریکایی:^۱

این لایحه به کمیسیون‌های خارجه و بودجه و اقتصاد مجلس فرستاده شد و کمیسیون‌های مزبور هم جلسه مشترکی تشکیل داده بدون هیچ‌گونه بحث تصویب و فوراً گزارش آن در جلسه ۸۸ مجلس مورخ ۱۵ و ۱۸ بهمن ۱۳۱۵ مطرح گردید و در همان جلسه بدون هیچ‌گونه بحث فقط با تغییر یک کلمه «ک» به اتفاق آرا به تصویب رسید.^۲ دیگر قوانین مصوب این دوره عبارتند از: قانون تصویب عهدنامه اقامت و تجارت بحرپیمایی منعقده بین دولت ایران و شوروی در ۱۳۱۴/۷/۲۴، قانون تصویب قرارداد مودت و حکمیت منعقده بین ایران و اتریش در ۱۵ خرداد ۱۳۱۶، قانون تصویب موافقتنامه راجع به اصلاح خط سرحدی بین ایران و ترکیه در ۱۳۱۶/۲/۲۰ و قوانین اجازه استخدام مهندسان، متخصصان، استادیت تبعه کشورهایی از قبیل: آلمان، فرانسه، سوئد، دانمارک و ... که در زمان‌های مختلف در مجلس تصویب شدند.

مصوبات دوره دهم^۳

در دوره دهم مجلس شورای ملی ۱۲۰ مورد قانون به تصویب رسید که در اینجا به مهمترین آن‌ها اشاره می‌گردد:

۱. قانون افزایش سرمایه بانک ملی ایران از ۸ میلیون ریال بدو تأسیس به ۲۰۰ میلیون ریال مصوب ۱۷ تیر ۱۳۱۴ شمسی.

۱. مجموعه قوانین موضوعه و مسائل مصوبه دوره دهم قانونکناری، ص ۲۴.

۲. مکی، حسین، تاریخ بیست‌ساله ایران، ج ۶، ص ۳۲۵. مشروح این قرارداد در ص ۲۵۵ تا ۲۵۰ این کتاب و همچنین در مجموعه قوانین موضوعه و مسائل مصوبه دوره دهم قانونکناری ص ۳۱۶ تا ۲۹۱ آمده است.

۳ همان.

یک ماه از فعالیت دوره دهم مجلس نگذشته بود که واقعه قیام مسجد گوهرشاد مشهد به وقوع پیوست. با تحصن مردم در مسجد گوهرشاد، قزاقان در نیمه شب تیر ماه ۱۳۱۴ به مسجد گوهرشاد حمله کردند و تعداد زیادی از مردم بی‌گناه را به خاک و خون کشیدند.

بنابر شواهد موجود در مذاکرات مجلس متأسفانه نمایندگان مجلس در مقابل این جنایت رضاخان واکنشی نشان ندادند.^۱

شش ماه پس از واقعه قیام مشهد، رضاخان به صورت جدی مصمم به اجرای کشف حجاب شد و در نهایت آن را به مرحله عمل رساند.

رضاخان در ۱۷ دی ۱۳۱۴ شمسی نخستین کسی بود که به اتفاق همسر و دخترانش رسمیاً بدون حجاب، در جشن دانشسرای مقدماتی دختران ظاهر شد، در آن روز شاه نطقی کرد و مراسم به آرامی پایان یافت. در پایان جشن، رضاخان به محمود جم (نخست وزیر) می‌گوید:

«از خودتان شروع کنید، هر هفته یکی از وزرا در باشگاه شاهنشاهی یک مهمانی عمومی ترتیب بدهد، اولین مهمانی را من برپا کردم».^۲

از جمله مصوبات این دوره، جلد سوم قانون مدنی است که مشتمل بر ۱۲۹ ماده است (اثبات دعوی) و در جلسه اول مورخ ۱۳۱۴/۷/۱۳ به تصویب رسید.^۳

قانون راجع به مؤسسات حمل و نقل و همچنین قرارداد تصفیه محاسبه بین دولتين ایران و آلمان (پرداخت‌های مالی، مال التجاره صندوق تهاتر آلمان و بانک ملی ایران و ...) از دیگر مصوبات این دوره است که در ۷ دی ۱۳۱۴ بین ایران و آلمان امضا شد.

۱. البته پس از سقوط رضاخان، فاجعه مشهد دو مرتبه در مجلس مطرح شد. یک بار در سال ۱۳۲۶ در مخالفت با اعطای سمت وزیر جنگ به محمود جم و بار دیگر در مخالفت با طرح اعطای لقب کبیر به رضاخان که در نهایت این طرح به تصویب رسید.

۲. مکی، حسین، تاریخ بیست‌ساله ایران، ج ۶، ص ۲۹۷.

۳. مجموعه قوانین موضوعه و مسائل مصوبه دوره دهم قانونکناری، ص ۲۴.

«اما در زمینه قانونگذاری درخصوص زنان، قانونگذاران دوره رضاشاه همان راهی را ادامه دادند که در دوره قاجار در پیش داشتند، یعنی اصولی را به تصویب رساندند که در آن جنسیت کاملاً رعایت شده و مردمداری (پدرسالاری) جوهره این اصول می‌باشد». ^۱

منابع و مأخذ

۱. تبریزنا، حسین، علل ناپایداری احزاب سیاسی در ایران، بی‌جا، بین‌الملل، چاپ اول، چاپ اول، ۱۳۷۱.
۲. شجاعی، زهرا، نخبگان سیاسی ایران، (از انقلاب مشروطیت تا انقلاب اسلامی)، تهران، سخن، ج سوم، چاپ اول، ۱۳۷۲.
۳. صفائی، ابراهیم، رهبران مشروطه، تهران، جاویدان، چاپ دوم، ۱۳۶۳.
۴. عاقلی، باقر، روزشمار تاریخ ایران (از مشروطه تا انقلاب اسلامی)، تهران، گفتار، ج اول، چاپ دوم.
۵. فرهنگ قهرمانی، عطاء...، اسامی نمایندگان مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره ۲۴ قانونگذاری، تهران، بی‌نا، ۱۳۷۹.
۶. قاضی، نعمت...، علل سقوط حکومت رضاشاه، تهران، آثار، ۱۳۷۲.
۷. مجموعه قوانین موضوعه و مسائل مصوبه دوره دهم قانونگذاری.
۸. مدیر، شانه‌چی، محسن، احزاب سیاسی ایران، بی‌جا، رسا، چاپ اول، ۱۳۷۵.
۹. مروارید، یونس، نگاهی به ادوار مجالس قانونگذاری در دوران مشروطیت، ج ۲، تهران، اوحدی، ۱۳۷۷.
۱۰. مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی وزارت ارشاد، فهرست مباحث مطرح شده درباره زنان

^۱. ناجی راد، محمدعلی، موانع مشارکت زنان، در فعالیت‌های سیاسی، اقتصادی ایران پس از انقلاب تهران، کویر، ۱۳۸۲، ص ۲۴۲.

۲. قانون تشکیلات مؤسسه راه‌آهن دولتی ایران مصوب ۱۳۱۴/۵/۱۲ شمسی.
۳. قانون وکالت، مشتمل بر ۵۵ ماده مصوب ۱۳۱۴/۶/۲۰ شمسی، این قانون به موجب قانون وکالت مصوب ۱۳۱۵/۱۱/۲۵ در مجلس نسخ شد و قانون جدید در همان جلسه با ۵۸ ماده به تصویب مجلس شورای ملی رسید.
۴. قانون کدخایی مصوب ۲۰ آذر ۱۳۱۴ شمسی.
۵. قانون بیمه، مشتمل بر ۳۶ ماده مصوب ۱۳۱۶/۲/۷.
۶. قانون دفتر اسناد رسمی، مشتمل بر ۶۵ ماده مصوب ۱۵ خرداد ۱۳۱۶ شمسی.

۱. مباحث مطرحه درباره زنان در دوره دهم^۱

- در ۲۴ دوره مجلس شورای ملی فقط ۴ عنوان قانونگذاری درباره زنان می‌باشد که در این دوره فقط ۳ عنوان در مجلس مطرح و مورد بررسی و تصویب قرار گرفت.
۱. «ازدواج دختری که تحت قیمومیت است»،^۲ ۵ مرداد ۱۳۱۴، جلسه ۱۳.
 ۲. «زنی که هم قیم و هم شوهر داشته باشد»،^۳ ۵ مرداد ۱۳۱۴، جلسه ۱۳.
 ۳. «جهیزیه و هدایای شوهر به زن»،^۴ ۸ آبان ۱۳۱۴، جلسه ۲۸.
- دکتر ناجی راد درباره قانونگذاری درباره زنان عصر پهلوی اول می‌نویسد:

^۱. مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی وزارت ارشاد، فهرست مباحث مطرح شده درباره زنان در ۲۴ دوره مجلس شورای ملی، ۱۳۷۴، ص ۴۵.

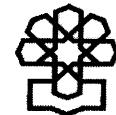
^۲. مذاکرات مجلس دوره دهم تئینیه، ص ۱۲۸ تا ۱۴۲ ذیل ماده ۱۲۰۹، قانون مدنی.

^۳. همان، ذیل ماده ۱۲۰۹، قمری، میلادی.

^۴. همان، صص ۲۹۵، ۲۹۶، ۱۳۱۲، قمری، میلادی

- در ۲۴ دوره مجلس شورای ملی، ۱۳۷۴.
۱۱. مشروح مذاکرات مجلس دوره دهم تقنینیه، چاپخانه مجلس.
۱۲. مکی، حسین، تاریخ بیست‌ساله ایران، تهران، چاپ چهارم، علمی، ۱۳۷۴. ج. ۶.
۱۳. ملایی توانی، علیرضا، مجلس شورای ملی و تحکیم دیکتاتوری رضاشاه، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۱.
۱۴. ملکی، حسین، دولتهای ایران در عصر مشروطیت، تهران، اشاره، چاپ اول، ۱۳۷۰.
۱۵. ناجی‌راد، محمدعلی، موائع مشارکت زنان در فعالیت‌های سیاسی، اقتصادی ایران پس از انقلاب، تهران، کویر، چاپ اول، ۱۳۸۲.

شناسنامه گزارش

شماره مسلسل: ۷۶۸۲

عنوان گزارش: آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران (دوره دهم - ۱۵ خرداد ۱۳۱۴ تا ۲۲ خرداد ۱۳۱۶ شمسی)

Report Title: An Introduction of History of the Legislative Assembly in Iran (the Tenth Parliament – 1935 – 1937)

نام دفتر: گروه مطالعات بنیادین حکومتی

تهیه و تدوین: عباس باقری

ناظر علمی: سیدبیونس ادیانی

متقاضی: معاونت پژوهشی

ویراستار ادبی: طاهره صفری نهاد

واژه‌های کلیدی و معادل انگلیسی آن‌ها: —

منابع و مأخذ تهیه گزارش:
در انتهای گزارش درج شده است.

آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران

(دوره یازدهم - ۲۰ شهریور ۱۳۱۶ - ۲۷ شهریور ۱۳۱۸)

کد موضوعی: ۴۱۰

شماره مسلسل: ۷۶۹۳

گروه مطالعات بنیادین حکومتی

بهمن ماه ۱۳۸۴

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۱	انتخابات دوره یازدهم.
۳	هیأت رئیسه دوره یازدهم
۶	نمایندگان دوره یازدهم.
۱۳	تحصیلات نمایندگان.
۱۳	کمیسیون های دوره یازدهم.
۱۵	احزاب، فراکسیون ها و مطبوعات.
۱۶	کابینه های دوره یازدهم.
۱۶	عملکرد و اوضاع اجتماعی دوره یازدهم.
۱۹	تصویبات دوره یازدهم.
۲۰	مباحث و قوانین مطرح شده درباره زنان.
۲۱	منابع و مأخذ.

از اواخر سال ۱۳۱۱ هجری شمسی نیز با حذف وزارت دربار، دفتر مخصوص شاهنشاهی نقش وزارت‌خانه مذکور را در بسیاری از زمینه‌ها بر عهده گرفت و از طریق این دفتر بود که خواسته‌های رضاشاه و دستورات وی به وزارت داخله منعکس می‌شد و این وزارت‌خانه که مجری اوامر شاه بود به استانداری‌ها دستور می‌داد که چه کسانی از حوزه‌های انتخابیه برای نمایندگی مجلس شورای ملی انتخاب شوند؛ البته وزارت جنگ در انتخابات بی‌تأثیر نبود و اراده نظامیان بلندپایه - امیران لشکر - در حمایت یا عدم حمایت از نمایندگان در تعیین سرنوشت حوزه انتخابیه تأثیر فراوان داشت.^۱

به این ترتیب انتخابات دوره یازدهم هم بدون علاقه و مداخله مردم صورت گرفت و ولایت مورد نظر دولت به مجلس راه یافتند. در اینجا، برای آشنایی با جو حاکم بر انتخابات این دوره، به بیان دو نمونه از اسناد^۲ موجود مربوط به انتخابات دوره یازدهم بسته می‌کنیم.

۱ دستور وزارت داخله به حکومت سنندج حکومت کردستان: ق汾ن فرمایید بعد از وصول دستور تلگرافی وزارت داخله، انجمن نظارت انتخابات دوره یازدهم تقنینیه را در حوزه سنندج از اشخاصی تشکیل دهنده است که با انتخاب آقایان فرج‌الله آصف، محمد وکیل و محمد حبیبی متناسب باشند.

۲ دستور وزارت داخله به ایالت‌های کرمان، شیراز و حکومت یزد انجمن نظارت فرعی انتخابات زرتشتیان را از اشخاصی تشکیل دهنده است که با انتخاب آقای ارباب کیخسرو شاهرخ متناسب باشد.

۱. اداره کل آرشیو، استناد و موزه دفتر رئیس جمهور، استنادی از انتخابات مجلس شورای ملی در دوره پهلوی اول، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۸، ص ۶
۲. همان، ص ۱۵۷ - ۱۵۸.

آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران (دوره یازدهم - ۲۰ شهریور ۱۳۱۶ - ۲۷ شهریور ۱۳۱۸)

مقدمه

انتخابات دوره یازدهم مجلس شورای ملی هم مانند دوره‌های قبل بدون دخالت مردم و با مداخله دولت انجام شد و مجلس در ۲۰ شهریور ماه ۱۳۱۶ شمسی افتتاح شد. ریاست این دوره مجلس را آقای میرزا حسن خان اسفندیاری (محتشم‌السلطنه) به عهده داشت. اسمی دیگر اعضای هیأت رئیسه و نمایندگان این دوره در جداول جداگانه آورده شده است.

در این دوره تنها یک کابینه تشکیل شد که ریاست وزرایی آن به عهده محمود جم بود. از جمله رویدادهای این دوره، ورود مهاجرین به ایران، شکل‌گیری شبکه‌های کمونیستی و دستگیری گروه ۵۲ نفری به رهبری دکتر تقی ارانی و شروع جنگ جهانی دوم را می‌توان نام برد.

در این دوره، حدود ۹۳ مورد قانون و لایحه به تصویب مجلس رسید که مهم‌ترین آن‌ها در بخش پایانی گزارش آورده شده است.

انتخابات دوره یازدهم

چنان‌که در گزارش‌های قبل بیان شد، با آغاز سلطنت رضاخان، انتخابات مجلس تمامً تحت امر وی صورت می‌گرفت و همواره خواست شاه و دربار به وزارت داخله تحمیل می‌شد.

هیأت رئیسه دائمی منتخب ۲۷ شهریور ۱۳۱۶ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	میرزا حسن خان اسفندیاری (محتشم السلطنه)
نایب رئیس	مرتضی قلی بیات
نایب رئیس	مهدی دادور (وثوق السلطنه)
منشی	مؤید احمدی
منشی	نبیل سمیعی
منشی	جواد آزادی
منشی	پالیزی
کارپرداز	ارباب کیخسرو شاهرخ
کارپرداز	حسن مرآت اسفندیاری
کارپرداز	ابوالحسن نعّة الاسلامی

*انتخاب نواب رئیس، منشی‌ها و کارپردازان روز ۲۸ شهریور به عمل آمد.

هیأت رئیسه اجلاسیه اول منتخب ۱۴ مهر ۱۳۱۶ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	میرزا حسن خان اسفندیاری (محتشم السلطنه)
نایب رئیس	مرتضی قلی بیات
نایب رئیس	مهدی دادور (وثوق السلطنه)
منشی	مؤید احمدی
منشی	نبیل سمیعی
منشی	جواد آزادی
منشی	اسدالله زوار
کارپرداز	ارباب کیخسرو شاهرخ
کارپرداز	مخبر فرهمند
کارپرداز	مرآت اسفندیاری

۱. هیأت رئیسه دوره یازدهم

هیأت رئیسه سنی منتخب ۲۰ شهریور ۱۳۱۶ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	میرزا حسن خان اسفندیاری (محتشم السلطنه)
منشی	نقابت
منشی	مؤید ثابتی
منشی	ابوالفضل تولیت
منشی	عیسی مشار

هیأت رئیسه موقتی منتخب ۲۰ شهریور ۱۳۱۶ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	میرزا حسن خان اسفندیاری (محتشم السلطنه)
نایب رئیس	مرتضی قلی بیات
نایب رئیس	دکتر هادی طاهری
منشی	نقابت
منشی	مؤید ثابتی
منشی	ابوالفضل تولیت
منشی	عیسی مشار

هیأت رئیسه اجلاسیه چهارم منتخب ۱۴ فروردین ۱۳۹۸ شمسی

عنوان	اسامي نمایندگان
رئیس	میرزا حسن خان اسفندیاری (محتشم السلطنه)
نایب رئیس	مرتضی قلی بیات
نایب رئیس	دکتر هادی طاهری
منشی	نبیل سمعیعی
منشی	لیقوانی
منشی	جواد آزادی
منشی	مؤید احمدی
کارپرداز	ارباب کیخسرو شاهرج
کارپرداز	حسن مرآت اسفندیاری
کارپرداز	مخبر فرهمند

نمایندگان دوره یازدهم^۱

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	شماره
	حسن اسفندیاری (محتشم السلطنه)	تهران	۱
	مهند دادر	تهران	۲
	دکتر حسن لقمان ادهم	تهران	۳
	محمد رضا تهرانچی	تهران	۴
	عبدالحسین نیکپور	تهران	۵
	سید حبیب‌الله لاریجانی	تهران	۶
	حاج خلیل حریری طلوع	تهران	۷
	علی وکیلی	تهران	۸

^۱. قهرمانی، فرهنگ، همان، ص ۱۴۱ - ۱۴۶.

هیأت رئیسه اجلاسیه دوم منتخب ۱۴ فروردین ۱۳۹۷ شمسی

عنوان	اسامي نمایندگان
رئیس	میرزا حسن خان اسفندیاری (محتشم السلطنه)
نایب رئیس	مرتضی قلی بیات
نایب رئیس	دکتر هادی طاهری
منشی	مؤید احمدی
منشی	نبیل سمعیعی
منشی	جواد آزادی
منشی	پالیزی
کارپرداز	ارباب کیخسرو شاهرج
کارپرداز	مرآت اسفندیاری
کارپرداز	مخبر فرهمند

هیأت رئیسه اجلاسیه سوم منتخب ۱۴ مهر ۱۳۹۷ شمسی

عنوان	اسامي نمایندگان
رئیس	میرزا حسن خان اسفندیاری (محتشم السلطنه)
نایب رئیس	مرتضی قلی بیات
نایب رئیس	دکتر هادی طاهری
منشی	زوار
منشی	پالیزی
منشی	مؤید احمدی
منشی	نبیل سمعیعی
کارپرداز	ارباب کیخسرو شاهرج
کارپرداز	مرآت اسفندیاری
کارپرداز	مخبر فرهمند

ملاحظات	نام نهاینده	حوزه	شماره
	میرزا کاظم خان مژده‌ی	بندر پهلوی	۲۹
	حاج مختار مشیردوانی	بندرعباس	۳۰
	شکرانه صفوی	بوشهر	۳۱
	محمدود عزیزی	بوشهر	۳۲
	سلطان علی خان سلطانی (شیخ‌الاسلامی)	بهبهان و کهکیلویه	۳۳
	سید اسماعیل ملایری (شیخ‌الاسلامی)	بیجار و گروس	۳۴
	میرزا محمدعلی خان منصف	قائنات (بیرجند)	۳۵
	امیر نصرت‌الله اسکندری	تبریز	۳۶
	میرزا جعفر اصفهانی	تبریز	۳۷
	محمدابراهیم اصفهانیان	تبریز	۳۸
	مرتضی امین	تبریز	۳۹
	غلامحسین فرشی	تبریز	۴۰
	میرزا ابوالحسن صدر شفاه‌الاسلام	تبریز	۴۱
	میرزا عیسی خان لیقوانی	تبریز	۴۲
	میرزا محمدعلی تربیت	تبریز	۴۳
	میرزا ریبع خان جهانشاهی (صدق‌الملک)	تبریز	۴۴
	محمدتقی رفیعی	تبریز	۴۵
	دکتر میرزا آقا ضیاء	تربت حیدریه	۴۶
	طفعلی خان معدل	جهرم	۴۷
	عطاء‌الله خان روحی	جیرفت	۴۸
	جواد شجاع چاغرون	لرستان - خرم آباد	۴۹
	فتح‌الله گورزر زینیا	لرستان - خرم آباد	۵۰
	ضیاء‌الدین نقابت	خرمشهر	۵۱

ملاحظات	نام نهاینده	حوزه	شماره
	غلامحسین کاشف	تهران	۹
	عبدالرحیم شباھنگ	تهران	۱۰
	عباس مسعودی	تهران	۱۱
	سید احمد بهبهانی	تهران	۱۲
	ابوالحسن رضوی	آباده	۱۳
	مرتضی قلی خان بیات	اراک	۱۴
در جلسه ۳۰، مورخ ۱۳۱۶/۱۲/۱۹ سلب مصونیت شد.	حاج اسماعیل عراقی	اراک	۱۵
	حاج محمد رضا اردبیلی	اردبیل	۱۶
	محمدعلی اوحدی	ارسباران - اهر	۱۷
	دکتر قاسم اهری	اصفهان	۱۸
	حسین جلائی (جلاء‌السلطان)	اصفهان	۱۹
	میرزا حسین خان فاطمی	اصفهان	۲۰
	ابراهیم ریگی (مراد)	ایرانشهر - فهرج - بلوچستان	۲۱
	محمد تقی اسفندیاری (منتخب)	بابل - بار فروش	۲۲
	میرزا معصوم خان حمزه تاش	بابل - بار فروش	۲۳
	میرزا علی اکبر ملک زاده آملی	بابل - بار فروش	۲۴
در جلسه ۵۱ مورخ ۱۳۱۷/۵/۱۶ سلب مصونیت شد.	ابوالقاسم اعتصام‌زاده	جنورد	۲۵
	حاج سید احمد اعتبار (اعتبار‌الدوله)	بروجرد	۲۶
فوت شد.	جواد فخر طباطبائی	بروجرد	۲۷
	دکتر مهدی خان ملک‌زاده	بم	۲۸

ملاحظات	نام نهاینده	حوزه	شماره
	عبدالله ناهید	سقز و بانه	۷۴
	دکتر حسینقلی خان قزل ایاغ	دامغان - سمنان	۷۵
	فرج‌اله خان آصف	سنندج	۷۶
	خان محمدخان حبیبی	سنندج	۷۷
	میرزا محمدخان وکیل (وکیل‌الملک)	سنندج	۷۸
	میرزا حسن خان مرآت اسفندیاری (مرآت‌السلطنه)	سیرجان	۷۹
	محمدقلی آصف تاج بخش	شهرورد	۸۰
	میرزا محمودخان ناصری (صدق‌الدوله)	شوشتار	۸۱
	دکتر موسی جوان	شهرری	۸۲
	محسن آقا مهدوی	قمشه - شهر رضا	۸۳
	میرزا عبدالوهاب مؤید حمدی (مؤید‌الاسلام)	شهرکرد - بختیاری	۸۴
	میرزا یدالله‌خان دهستانی (نظمی)	شهریار - ساوجبلاغ - کردان	۸۵
	میرزا محمدتقی خان انگائی (شانگهای شیرازی)	فارس - شیراز	۸۶
	سیدابوطالب کازرونیان	فارس - شیراز	۸۷
	حاج غلامحسین ملک	فارس - شیراز	۸۸
	میرزا احمدخان مؤید قوامی	فارس - شیراز	۸۹
	محمدمهدی نمازی	فارس - شیراز	۹۰
	سیدحسین معینی	طوالش - گرانروود	۹۱
	میرزا حسنخان مسعودی خراسانی	تون - طبس - فردوس - کاشن	۹۲
	حبيب‌الله نوبخت	فسا	۹۳
	علیقلی خان هدایت	فسا	۹۴

ملاحظات	نام نهاینده	حوزه	شماره
	میرزا جعفرخان پناهی	خلخان	۵۲
	حمدالله خان بیات ماکر	خوی - ماکو - سلماس	۵۳
	حاج محمددرضا پارسا	خوی - ماکو - سلماس	۵۴
	عبدالله شهدوست	درگز	۵۵
	مجید موقر	درفول	۵۶
	محمدآخوند جرجانی	دشت گرگان - یموت	۵۷
	بنی طرف - دشت	بنی‌جواهیان ارکانی	۵۸
	میرزا صادق خواجه‌جوی (منتصرالسلطان)	دماوند	۵۹
	غلامرضا طالش خان رحمت سمعیعی	رشت	۶۰
	ابراهیم نبیل سمعیعی	رشت	۶۱
	میرزا حسین خان افشار استاجلو	رضانیه	۶۲
	میرزا محمدعلی خان امیر ابراهیمی	رسنجان	۶۳
	عیسی مشار	زابل - سیستان	۶۴
	سلطان ابراهیم خان افخمی (امیراشرف)	زنjan	۶۵
	حاج آقا حسین رهبری	زنjan	۶۶
	حبیب‌الله خان مجذ ضیائی	زنjan	۶۷
	دکتر اسماعیل سنگ	ساری - تنکابن	۶۸
	میرزا حسین خان معتصم سنگ	ساری - تنکابن	۶۹
	سیدمحمد طباطبائی	ساوه - زرند	۷۰
	حسن علی سبزواری (آقازاده)	سبزوار	۷۱
	محمدتقی میرزا معتقدی	سبزوار	۷۲
	میرزا علی مولوی (نظام‌الاسلام)	سراب - گرمرود - میانه	۷۳

ملاحظات	نام نهاینده	حوزه	شماره
	میرزا علی خان اقبال	مشهد	۱۱۸
	دکتر قاسم غنی	مشهد	۱۱۹
	میرزا عبداللطی میرزائی (نظام التولیه)	مشهد	۱۲۰
	علی مؤید ثابتی	مشهد	۱۲۱
	میرزا حسن خان مخبر فرهمند	نهادن - تویسرکان - دولت آباد - ملایر	۱۲۲
	هاشم آقا ملک مدنی	نهادن - تویسرکان - دولت آباد - ملایر	۱۲۳
	علی خان حیدری مکری	ساوجبلاغ - مکری - مهاباد	۱۲۴
	خان بابا طباطبائی نائینی (معصوم خانی)	نائین	۱۲۵
	دکتر عیسیٰ قلی امیر نیرومند	نجف آباد	۱۲۶
	شیخ محمد تقی ذوالقدر (امین الشریعه)	نیشابور	۱۲۷
	سید محمد محیط لاریجانی	خوار و ورامین - ایوانکی و ورامین	۱۲۸
	عبدالحسین اورنگ (شیخ الملک)	همدان	۱۲۹
	منصور علی قراکزلو	همدان	۱۳۰
	سید کاظم جلیلی یزدی	یزد	۱۳۱
	دکتر شیخ هادی طاهری	یزد	۱۳۲
	میرزا محمد حسین نواب	یزد	۱۳۳
	جبرائل بوداغیان	اقلیت‌ها (ارامنه جنوب)	۱۳۴
	سید شهراب خان ساگینیان	اقلیت‌ها (ارامنه شمال)	۱۳۵
فوت شد.	ارباب کیخسرو شاهرخ	اقلیت‌ها (زرتشتی)	۱۳۶
	دکتر لقمان نهورای	اقلیت‌ها (کلیمیان)	۱۳۷

ملاحظات	نام نهاینده	حوزه	شماره
	دکتر عطاء الله خان سمیعی	فونمن	۹۵
	جعفر خواجه نوری	فیروزآباد - ایلات - خمسه فارس	۹۶
	میرزا باقر خان شاهروdi (کامکار)	قروین	۹۷
	هدایت الله مکرم افشار	قرچان	۹۸
	ابوالفضل تولیت	قم	۹۹
	میرزا علی اکبر خان دبیر سهرابی	قرچان	۱۰۰
	میرزا سلیمان خان ایزدی	نظرن - کاشان	۱۰۱
	ابوالقاسم نراقی	نظرن - کاشان	۱۰۲
	حاج اسد الله زوار	کاشمر	۱۰۳
	حسن قزوینی (توانا)	کرمان	۱۰۴
	میرزا محمود دیستانی	کرمان	۱۰۵
	علی خان اعظم زنگنه (امیر کل)	کرمانشاه	۱۰۶
	هدایت الله خان پالیزی	کرمانشاه	۱۰۷
	عطاء الله خان پالیزی	کرمانشاه	۱۰۸
	میرزا موسی خان مرآت	کرمانشاه	۱۰۹
	محسن همراز (فضلالملک)	گرگان	۱۱۰
	حسنعلی میرزا دولتشاهی	خوانسار - گلپایگان	۱۱۱
	جواد آزادی	لار	۱۱۲
	میرزا احمد خان صفاری	لنگرود - لاهیجان	۱۱۳
	محسن صدر	کمره - خمین - محلات	۱۱۴
	موسی خان فتوحی	مراغه	۱۱۵
	اسکندر خان مراغه	مراغه	۱۱۶
	خلیل حریری	خیاو - مشکین شهر	۱۱۷

نام کمیسیون	تعداد اعضاء	اسامی اعضا
کمیسیون داخله	۱۸ نفر	فاطمی، خواجه نوری، اردبیلی، ملایری، صفاری، فخر طباطبائی، جلائی، مژدهی، منصف، بیات ماکو، دکتر ادhem، ملکزاده آملی، مرآت، گودرزی، دکتر تاج بخش، رضوی، ارکانی، مکرم افشار
کمیسیون قوانین مالیه	۱۸ نفر	دادور، رفیعی، مؤید قوامی، افشار، موسی مرآت، فتوحی، مجد ضیائی، طباطبائی، اعتبار، گودرزی، نائینی، معدل، مسعودی خراسانی، محمد وکیل، دهستانی، نماز، امیر ابراهیمی، زوار
کمیسیون عدله	۱۸ نفر	لیقوانی، دکتر جوان، رضوی، دکتر قزل ایاغ، همران، ملک مدنی، لاریجانی، طباطبائی، میرزاوشی، ملوی، نقابت، رهبری، جهانشاهی، مؤید احمدی، بهبهانی، سلطانی، محیط، اوحدی
کمیسیون تجارت	۱۸ نفر	فرشی، شیرازی، اردبیلی، موقر، کازرونیان، نمازی، پارسا، کاشف، عزیزی، خلیل حریری، تهرانچی، بیات، طلوع، وکیلی، توana، شباہنگ، نیکپور، بوداغیان
کمیسیون صناعت	۱۸ نفر	هدایت، اقبال، آزادی، دکتر نیرومند، پناهی، ملکزاده آملی، ساگینیان، صفوی، مختار دوانی، اصفهانی، ناصری، کاشف، پارسا، جلائی، ناهید، خلیل حریری، مخبر فرهمند، طلوع
کمیسیون معارف	۱۸ نفر	تریبت، دکتر ملکزاده، آزادی، نراقی، دکتر ضیاء، ثقة الاسلامی، دکتر سنگ، نوبخت، صفوی، روحی، موقر، نواب، معدل، منصف، سلطانی، دکتر طاهری، مسعودی، دکتر غنی
کمیسیون فلاحت	۱۲ نفر	هدایت، افشار، شاهروdi، عطاء الله پالیزی، خواجهی، توana، بیات ماکو، عیسی مشار، دهستانی، دادور، پناهی، شهدوست
کمیسیون خارجه	۱۲ نفر	افخیمی، طالش، مقدم، مخبر فرهمند، محمدتقی اسفندیاری، اعتصامزاده، اقبال، هدایت الله پالیزی، ابراهیم سمعی، مؤید ثابتی، قراگوزلو، نائینی
کمیسیون طرق	۱۲ نفر	صفاری، اعتصامزاده، تولیت، شباہنگ، دکتر ضیاء، قراگوزلو، شهدوست، تهرانچی، ذوالقدر، غلامحسین ملک، دکتر لقمان، شیرازی
کمیسیون نظام	۶ نفر	مقدم، تاج بخش، آصف، نراقی، اعظم زنگنه، مشار
کمیسیون پست و تلگراف	۶ نفر	کیخسرو شاهرخ، حیدری، منصف، حبیبی، ساگینیان، ابراهیمی ریگی

تحصیلات نمایندگان^۱

- درصد نمایندگان دارای تحصیلات قدیم در حد اجتهاد بودند.
- ۱۶ درصد نمایندگان دارای تحصیلات قدیم در حد مدرسي بودند.
- ۳۰ درصد نمایندگان دارای تحصیلات قدیم در حد سطح بودند.
- ۸ درصد نمایندگان دارای تحصیلات جدید در حد دکترا بودند.
- ۵ درصد نمایندگان دارای تحصیلات جدید در حد لیسانس، فوق لیسانس و مهندسی بودند.
- ۶ درصد نمایندگان دارای تحصیلات جدید در حد دیپلم و فوق دیپلم بودند.
- ۲۴ درصد نمایندگان دارای تحصیلات جدید در حد متعارف و ششم ابتدایی بودند.

کمیسیون‌های دوره بازدهم

در این دوره مجلس، ۱۱ کمیسیون فعالیت داشتند که در جدول زیل، نام کمیسیون‌ها، اسامی و تعداد اعضای هر یک از آن‌ها آورده شده است.
باید گفت، این اسامی مربوط به دومین دوره انتخابات کمیسیون‌ها^۲ است که از صورت مذاکرات دوره هشتم مجلس شورای ملی استخراج شده است. همان‌طور که در گزارش‌های قبل گفته انتخابات جدید کمیسیون‌ها هر ۶ ماه (مصادف با انتخابات هیأت رئیسه) انجام می‌شود.

۱. مروارید، یونس، ادوار مجالس قانونگذاری در دوران مشروطیت، ج. ۲، تهران، اوحدی، ۱۳۷۷، ص. ۱۹۹.
۲. دومین دوره انتخابات در تاریخ ۱۳۱۷/۱/۲۱ برگزار شد.

ادامه دهد که نه تنها در نوشهای خود جانب حزم و احتیاط را رعایت نمایند، بلکه از اعمال و افعال دولت پشتیبانی و جانبداری کنند.^۱

کابینه‌های دوره یازدهم^۲

محمودجم، در دوره دهم اولین کابینه خود را تشکیل داد و در اول مهر ۱۳۱۶ شمسی نیز دومین کابینه خود را به مجلس یازدهم معرفی کرد. کابینه محمود جم، تنها کابینه دوره یازدهم بود.

پس از مهدی قلی هدایت، محمود جم طولانی‌ترین دوران نخست‌وزیری را در عصر رضاخان به عهده داشت.

از رویدادهای مهم دوران نخست‌وزیری وی در دوره یازدهم، دستگیری گروهی به اتهام داشتن عقاید اشتراکی و کمونیستی به رهبری دکتر تقی ارانی بود که بعدها به ۵۳ نفر معروف شدند.^۳

عملکرد و اوضاع اجتماعی دوره یازدهم

انتخابات دوره یازدهم مجلس شورای ملی بدون دخالت و علاوه بر این انجام شد و این دوره در روز بیستم شهریور ۱۳۱۶ شمسی برابر ۵ رجب ۱۲۵۶ قمری افتتاح شد. در این دوره، محمدرضا (ولی‌الله) برای اولین بار به همراه رضاخان در مراسم افتتاحیه مجلس شرکت کرد.^۴

^۱. مرکز پژوهشی استناد تاریخی وزارت اطلاعات، مطبوعات عصر پهلوی به روایت استناد ساواک (کتاب سوم: مجله خواندنی‌ها)، تهران، وزارت اطلاعات، ۱۳۸۱، ص ۱۲.

^۲. برگرفته از: حسین ملکی، (ح.م. زاوش)، دولتهای ایران در عصر مشروطیت، تهران، اشاره، ۱۳۷۰، ص ۲۴۰-۲۴۶.

^۳ مکی، حسین، تاریخ بیست ساله ایران، ج ۶، تهران، علمی، ۱۳۷۴، ص ۴۱۶.

احزاب، فراکسیون‌ها و مطبوعات

رضاخان با رسیدن به سلطنت، آزادی‌های تصریح شده در قانون اساسی را زیر پا گذاشت و بساط پلیس سیاسی را در سراسر کشور گسترش داد.^۱ رضاخان فعالیت‌ها و تحرکات حزبی و سیاسی را تعطیل کرد و تنها چند گروه به صورت مخفیانه فعالیت‌هایی داشتند.

با پیدایش سلطانیسم رضاشاهی و گسترش آن، نهادهای مشارکتی قانونی سرکوب شدند و اختناق سیاسی بر کشور حاکم شد و نمایندگان مجلس در اختیار قوه مجریه (حکومت) و شاه قرار گرفتند^۲ و مجلس نتوانست نهاد مؤثر مردمی باشد، چون در این دوره، سیاست غیررسمی بود و جایی برای نهادها و نیروهای اجتماعی عمل کننده از پایین به بالا نبود.^۳

در مجلس هیج فراکسیون و حزبی حضور نداشت و تمام نمایندگان مجلس وکلای دولت بودند و مجلس مانند ابزاری در دست شاه بود تا تصمیمات او صورت قانونی پیدا کند.

به دنبال تعطیلی احزاب، بساط نشریات نیز به کلی از رونق افتاد و جز تعداد قلیل نشریات صرفاً خبری یا سرگرم کننده یا وابسته به دربار و شخصیت‌ها و تمایلات همگام با حاکمیت، نشریه‌ای مجال تداوم نیافت.^۴

در این دوره نیز مانند تمام دوره سلطنت رضاخان، شهربانی به صورت مستقیم در مندرجات جراید نظارت می‌کرد و تنها روزنامه‌هایی می‌توانستند به انتشار خود

^۱. سردار آبادی، خلیل‌الله، موانع تحقق توسعه سیاسی در دوره سلطنت رضاشاه، مرکز استناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۸، ص ۱۳۹.

^۲. همان، ص ۱۲۶.

^۳ همان، ص ۱۴۳.

^۴ مدیر شانچی، محسن، احزاب سیاسی ایران، تهران، رسا، ۱۳۷۵، ص ۹۶.

اولین کارخانه برق تهران در این دوره شروع به کار کرد و ساختمان راه آهن سراسری ایران نیز در این دوره پایان یافت و بهره‌برداری از آن آغاز شد.

مجلس شورای ملی عهدنامه تعارض بین دولت شاهنشاهی ایران و دولت پادشاهی افغانستان و دولت جمهوری ترکیه و دولت پادشاهی عراق را که مشتمل بر ۱۰ ماده بوده و در ۱۷ تیر ۱۳۱۶ در قصر سعدآباد به امضا رسیده بود (پیمان سعدآباد) را در ۲۵ اسفند ۱۳۱۶ بدون یک نقطه کم و زیاد به تصویب رساند. پیمان سعدآباد هم از نظر مادی و هم سیاسی به زیان دولت ایران بود.^۱

قانون اساسنامه بانک ملی ایران نیز در ۲۲ مرداد ۱۳۱۷ به تصویب مجلس رسید. به موجب این قانون بانک ملی دارای ارکانی مانند: شورای عالی، هیأت نظار و هیأت نظارت اندوخته اسکناس شد.

از جمله فعالیتهایی که در رابطه با زنان در این دوره صورت گرفت، گشایش هنرستان دختران در ۲ مهر ۱۳۱۷ را می‌توان برشمرد. در سال ۱۳۱۸، در حالی که تمام شرایط و اوضاع نشان می‌داد که رضاخان رژیم خود را کاملاً مستقر ساخته، جنگ جهانی دوم آغاز شد. با وجود اعلام بی‌طرفی ایران، عوارض جنگ به ایران نیز رسید. این در حالی بود که رژیم برای مقابله با عوارض جنگ بسیار ضعیف و بیش از همیشه به اروپا وابسته بود و رجالی که در سال‌های جنگ جهانی اول، کشور را حفظ کرده بودند، زنده نبودند.^۲

آخرین جلسه دوره یازدهم روز ۲۷ شهریور ۱۳۱۸ برگزار شد که در آن جلسه رئیس مجلس در بیانات خود ضمن اشاره به قوانین مهم مورد تصویب، این دوره مجلس را مورد تحسین فراوان قرار داد.

۱. مکی، حسین، تاریخ بیست ساله ایران، ج. ۶، تهران، علمی، ۱۳۷۴، ص ۲۹۲ و ۴۱۱.

۲. جهت اطلاع بیشتر از اوضاع ایران در زمان جنگ جهانی دوم، ر.ک:

- بهنود، مسعود، از سیدضیاء تا بختیار، تهران، جاویدان، ۱۳۷۷، ص ۱۴۸ و ۱۵۱.

روز ۲۷ شهریور مجلس رسمیت یافت و در اول مهر ۱۳۱۶ دولت (محمد جم) کابینه خود را به مجلس معرفی کرد.

از جمله رویدادهای این دوره، ورود مهاجرین به ایران بود. پس از انقلاب اکتبر، زندگی بسیاری از ایرانیانی که در روسیه مشغول به کار بودند، دچار اختلال شد و قرار شد که این عده به ایران برگشته و مشغول کار شوند که اولین گروه آن‌ها در ۱۶ اسفند ۱۳۱۶ شمسی وارد ایران شد.

همچنان، همزمان با این دوره مجلس و پس از انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ در روسیه تزاری، شبکه‌های کمونیستی مختلفی در ایران شکل گرفتند که هر یک به نوعی مدعوم شدند. در این دوره مجلس، ولیعهد و فرزیه خواهر پادشاه مصر نامزد شدند. از آن‌جا که مطابق قانون، مادر پادشاهان ایرانی باید ایرانی باشد، وزیر دادگستری لایحه‌ای را بر مبنای تفسیر اصل ۳۷ متمم قانون اساسی در روز ۱۴ آبان ۱۳۱۷ تقدیم مجلس کرد و این لایحه به تصویب مجلس رسید و به موجب آن در تاریخ ۸ آذر ۱۳۱۷، قانونی مشتمل بر یک ماده از تصویب مجلس گذشت که براساس آن به والا حضرت فرزیه دختر اعلیحضرت مرحوم ملک فؤاد و خواهر اعلیحضرت ملک فاروق پادشاه مصر به فرمان همایونی صفت ایرانی اعطا شد و فرزیه به همسری ولیعهد وقت «محمد رضا پهلوی» درآمد.^۳

در تاریخ ۱۹ دی ۱۳۱۶، قانون اصلاح قانون تقسیمات کشوری، به تصویب مجلس رسید. به موجب این قانون و مطابق نقشه، کشور ایران به ۱۰ استان و ۴۹ شهرستان تقسیم شد.^۴

۱. برگرفته از: - زهرا شجیعی، نخبگان سیاسی ایران، ج. ۴، تهران، سخن، ۱۳۷۲، ص ۲۱۸.

۲. حسین مکی، تاریخ بیست ساله ایران، ج. ۶، تهران، علمی، ۱۳۷۴، ص ۴۴۰.

۳. در کتاب: باقر عالی، روز شمار تاریخ ایران، ج. ۲، تهران، کفتار، ۱۳۷۲، ص ۳۰۶، این تاریخ ۱۰ دی نکر شده است.

۴. صورت مذکورات دوره یازدهم مجلس شورای ملی.

مباحث و قوانین مطرح شده درباره زنان

۱. «مطلوبه گواهی بهداشت از نامزدها به هنگام ازدواج».^۱
- ۲ - آبان ۱۳۱۷
۲. «تشویق جوانان به ازدواج».^۲
- ۳ - آبان ۱۳۱۷
۳. «بحث درباره ایرانی‌الاصل بودن فوزیه».^۳
- ۴ - آبان ۱۳۱۷
۴. «پیشنهاد سربازی زنان در خدمت ارتش به وسیله ابوالقاسم اعتضامزاده».^۴
- ۵ - جلسه ۳۶
۵. «قانون لزوم ارائه گواهینامه پزشک قبل از ازدواج».^۵
- ۶ - آبان ۱۳۱۷
۶. «قانون تصویب اعطای صفت ایرانی به والاحضرت فوزیه».^۶
- ۷ - آبان ۱۳۱۷

مصطفبات دوره یازدهم^۱

- در این دوره حدود ۲۹۳ مورد قانون و لایحه به تصویب مجلس رسید که مهمترین آن‌ها عبارتند از:
۱. قانون روابط مالک و زارع با عنوان «تعیین سهم مالک و زارع نسبت به محصول زراعی» مصوب ۲۵ شهریور ۱۳۱۸ شمسی،
 ۲. قانون آینین دادرسی مدنی و اصول محاکمات مدنی مصوب ۲۵ شهریور ۱۳۱۸ شمسی،
 ۳. قانون عمران مصوب ۲۵ آبان ۱۳۱۶ شمسی،
 ۴. قانون خدمت نظام وظیفه عمومی مصوب ۲۹ خرداد ۱۳۱۷ شمسی.
 ۵. قانون تقسیمات کشور و وظایف فرمانداران و بخشداران مصوب ۱۶ آبان ۱۳۱۶ شمسی.
 ۶. قانون سرشماری مصوب ۱۰ خرداد ۱۳۱۸ شمسی. این قانون مشتمل بر ۷ ماده است که به اساس ماده (۱) آن: «سرشماری عمومی در کشور در هر موقع به حسب پیشنهاد وزارت کشور و تصویب هیأت وزیران به موجب فرمان همایونی انجام می‌شود».
 ۷. قانون اجازه فروش خالصجات اطراف تهران مصوب ۲۰ آبان ۱۳۱۶ شمسی.

۱. مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی و زارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، فهرست مباحث مطرح شده درباره زنان، در ۲۴ دوره مجلس شورای ملی، ۱۳۷۴، ص ۴۷.

۲. همان.

۳. همان.

۴. یاد، نشریه بنیاد تاریخ انقلاب اسلامی ایران، ش ۷۵، تهران، بهار ۱۳۸۴، ص ۲۱۹.

۵. مجموعه فهرست تاریخی قوانین و مصوبات از دوره اول تا پایان دوره بیست و دوم قانونگذاری، اداره کل قوانین مجلس شورای ملی، ۱۳۵۱، ص ۲۰۲.

۶. همان.

۱. برگرفته از:

۲. شجاعی، زهراء، نخبگان سیاسی، ج ۴؛ تهران، سخن، ۱۳۷۲.

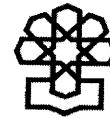
۳. وزارت کشور، سیری در ۲۴ دوره قانونگذاری مجلس شورای ملی، نشریه شماره ۶ دفتر انتخابات، ۱۳۶۸.

۴. اداره کل قوانین مجلس شورای ملی، فهرست تاریخی قوانین و مقررات، ۱۳۵۱.

منابع و مأخذ

۱. قهرمانی، فرهنگ، اسامی نمایندگان مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره ۲۴ قانونگذاری، تهران: بینا، ۱۳۵۶.
۲. صورت مذاکرات دوره یازدهم مجلس شورای ملی.
۳. ملکی، حسین (ح.م.زاوش)، دولتهای، ایران در عصر مشروطیت، تهران: اشاره، ۱۳۷۰.
۴. مکی، حسین، تاریخ بیست ساله ایران، ج^۶، تهران: علمی، ۱۳۷۴.
۵. مروارید، یونس، ادوار مجالس قانونگذاری در دوران مشروطیت، ج^۲، تهران: اوحدی، ۱۳۷۷.
۶. عشجیعی، زهرا، نخبگان سیاسی، ج^۴، تهران: سخن، ۱۳۷۲.
۷. عاقلی، باقر، روز شمار تاریخ ایران، ج^۲، تهران: گفتار، ۱۳۷۲.
۸. بهنود، مسعود، از سیدضیاء تا بختیار، تهران: جاویدان، ۱۳۷۷.
۹. وزارت کشور، سیری در ۲۴ دوره قانونگذاری مجلس شورای ملی، نشریه شماره ۶ دفتر انتخابات، ۱۳۶۸.
۱۰. اداره کل قوانین مجلس شورای ملی، فهرست تاریخی قوانین و مصوبات، ۱۳۵۱.
۱۱. مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، فهرست مباحث مطرح شده درباره زنان در ۲۴ دوره مجلس شورای ملی، ۱۳۷۴.
۱۲. مدیر شانهچی، محسن، احزاب سیاسی ایران، تهران: رسما، ۱۳۷۵.
۱۳. مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، مطبوعات عصر پهلوی به روایت استاد ساواک (کتاب سوم: مجله خواندنی‌ها)، تهران، وزارت اطلاعات، ۱۳۸۱.
۱۴. اداره کل آرشیو، استناد و موزه دفتر رئیس جمهور، استنادی از انتخابات مجلس شورای ملی در دوره پهلوی اول، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۸.
۱۵. سردار آبادی، خلیل الله، موانع تحقق توسعه سیاسی در دوره رضاشاه، مرکز استناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۸.
۱۶. یاد، نشریه بنیاد تاریخ انقلاب اسلامی ایران، ش^{۷۵}، تهران، بهار، ۱۳۸۴.

شناسنامه گزارش

شماره مسلسل: ۷۶۹۳

عنوان گزارش: آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران (دوره یازدهم - ۲۰ شهریور ۱۳۱۶ - ۲۷ شهریور ۱۳۱۸)

Report Title: An Introduction of History of The Legislative Assembly In Iran (Eleventh Parliament - 1937 - 1939)

نام دفتر: گروه مطالعات بنیادین حکومتی

تهیه و تدوین: فاطمه مسعودی

ناشر علمی: سیدیونس ادیانی

متقاضی: معاونت پژوهشی

ویراستار ادبی: طاهره صفری

واژه‌های کلیدی و معادل انگلیسی آن‌ها: —

منابع و مأخذ تهیه گزارش:
در انتهای گزارش درج شده است.

آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران

(دوره دوازدهم - ۳ آبان ۱۳۲۰ تا ۹ آبان ۱۳۱۸ شمسی)

کد موضوعی: ۴۱۰

شماره مسلسل: ۷۷۱۵

گروه مطالعات بنیادین حکومتی

اسفند ماه ۱۳۸۴

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۲	انتخابات دوره دوازدهم
۳	هیأت رئیسه دوره دوازدهم
۶	نمایندگان دوره دوازدهم
۱۳	تحصیلات نمایندگان
۱۳	کمیسیون های دوره دوازدهم
۱۵	احزاب و فراکسیون ها
۱۵	مطبوعات
۱۶	کابینه های دوره دوازدهم
۱۸	اوپرای اجتماعی و عملکرد دوره دوازدهم
۲۱	مصطفویان دوره دوازدهم
۲۲	مباحث مطروحه درباره خانواده در دوره دوازدهم
۲۳	منابع و مأخذ

انتخابات دوره دوازدهم

انتخابات این دوره هم مانند دوره‌های ششم تا یازدهم، با اعمال نفوذ قدرت سیاسی و گروه حاکم صورت گرفت. در این چند دوره، نتیجه انتخابات را شاه تعیین می‌کرد و انتخابات تماماً فرمایشی بود.

رضا شاه بیشترین تلاش را با استفاده از ستون‌های حمایتی خود در تشریفاتی و نمایشی ساختن مجلس به کار برد. شاه با وجود مجلس تشریفاتی قادر بود وزیران کابینه‌ها را دست چین کند. او برای تمرکز قدرت در دست خود، مصونیت پارلمانی نمایندگان مختلف را سلب کرد تا مجلس نتواند تحت تأثیر آنان قرار گیرد و نهادی نیرومند در مقابل استبداد رضاشاه شود.^۱

احمد متین‌دفتری در خاطرات خود نوشته است: «شاه همواره اصرار داشت نمایندگانی بر سرکار باشند که به همه امور، فرمان‌ها و انتصابات وی در هیأت دولت جنبه قانونی ببخشند».^۲

آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران

(دوره دوازدهم - ۲ آبان ۱۳۱۸ تا ۹ آبان ۱۳۲۰ شمسی)

مقدمه

پس از پایان انتخابات فرمایشی، دوره دوازدهم مجلس در سوم آبان ۱۳۱۸ شمسی آغاز به کار کرد.

انتخابات هیأت رئیسه در دومین جلسه صورت گرفت و مجدداً آقای میرزا حسن‌خان اسفندیاری به ریاست مجلس برگزیده شد. بروز جنگ جهانی در این سال‌ها، تحولات گوناگونی در اوضاع اجتماعی، اقتصادی و سیاسی کشور پدید آورد. در اواخر دوره دوازدهم، پس از حمله قوای انگلیس و شوروی به خاک ایران، رضاخان از مقام سلطنت استعفا داد و محمدرضا پهلوی به سلطنت رسید.

نمایندگان مجلس که در تمام عمر مجلس سکوت اختیار کرده بودند، در این یک ماه و نیم آخر، خودی نشان دادند و فرمان عفو عمومی و چند لایحه ضروری را به تصویب رساندند. مهم‌ترین مصوبات این دوره در انتهای گزارش آمده است.

در این گزارش، علاوه بر معرفی هیأت رئیسه، نمایندگان و کابینه‌های این دوره مجلس، تا حدودی وضعیت احزاب، مطبوعات و اوضاع اجتماعی این سال‌ها را مرور کرده‌ایم.

۱. سردار آبادی، خلیل‌الله، موانع تحقق توسعه سیاسی در دوره سلطنت رضا شاه، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، تهران، ۱۳۷۸، ص ۱۴۴.

۲. متین دفتری، احمد، «خاطراتی از انتخابات در ایران»، خواندنی‌ها، ش ۱۶، سال سوم، ۱۳۲۵، ص ۴.

هیأت رئیسه دائمی منتخب ۹ آبان ۱۳۱۸ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئيس	میرزا حسن خان اسفندیاری (محتشم‌السلطنه)
نایب رئیس	جعفر خواجه‌نوری
نایب رئیس	دکتر هادی طاهری
منشی	عطاء‌الله مؤید‌احمدی
منشی	پالیزی
منشی	آزادی
منشی	*نبیل سمیعی*
کارپرداز	ارباب کیخسرو شاهرخ
کارپرداز	مخبر فرهمند
کارپرداز	مرآت اسفندیاری

* انتخاب ایشان و کارپردازان ۱۰ آبان ماه به عمل آمد.

هیأت رئیسه اجلسیه اول منتخب ۱۴ فروردین ۱۳۱۹

عنوان	اسامی نمایندگان
رئيس	میرزا حسن خان اسفندیاری (محتشم‌السلطنه)
نایب رئیس	مرتضی قلی بیات
نایب رئیس	جعفر خواجه‌نوری
نایب رئیس	*نبیل سمیعی*
نایب رئیس	پالیزی
نایب رئیس	داود طوسی
نایب رئیس	جواد آزادی
کارپرداز	ارباب کیخسرو شاهرخ*
کارپرداز	مخبر فرهمند
کارپرداز	مرآت اسفندیاری

* ارباب کیخسرو شاهرخ در ۱۵ تیرماه ۱۳۱۹ شمسی فوت کرد و در ۳۰ تیرماه ۱۳۱۹ شمسی آقای علیقلی هدایت به جای ایشان انتخاب شد.

۱ هیأت رئیسه دوره دوازدهم

هیأت رئیسه سنتی منتخب ۳ آبان ۱۳۱۸ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئيس	میرزا حسن خان اسفندیاری (محتشم‌السلطنه)
منشی	نقابت
منشی	تولیت
منشی	جواد آزادی
منشی	عیسی مشار

* علت مغایرت اعضای کمیسیون‌ها (۱۵۶) نفر و اسامی نمایندگان (۱۲۷) نفر در عضویت بعضی از نمایندگان در دو کمیسیون بوده است.

هیأت رئیسه موقتی منتخب ۳ آبان ۱۳۱۸ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئيس	میرزا حسن خان اسفندیاری (محتشم‌السلطنه)
نایب رئیس	مرتضی قلی بیات
نایب رئیس	دکتر هادی طاهری
منشی	نقابت
منشی	تولیت
منشی	جواد آزادی
منشی	عیسی مشار

قهرمانی، فرهنگ، اسامی نمایندگان مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره ۲۴ قانونگذاری، تهران، بی‌نا، ۱۶۷ - ۱۶۱، ص ۱۲۵۶.

هیأت رئیسه اجلاسیه چهارم منتخب ۱۴ مهرماه ۱۳۲۰ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	میرزا حسن خان اسفندیاری (محتشم‌السلطنه)
نایب رئیس	مرتضی قلی خان بیات
نایب رئیس	دکتر هادی طاهری
نایب رئیس	طوسی
نایب رئیس	پالیزی
نایب رئیس	نبیل سمعیعی
نایب رئیس	آزادی
کارپرداز	مرآت اسفندیاری
کارپرداز	مخبر فرهمند
کارپرداز	علیقلی هدایت

نمایندگان دوره دوازدهم^۱

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	شماره
	حسن اسفندیاری (محتشم‌السلطنه)	تهران	۱
	مهدی دادرور	تهران	۲
	ابوالقاسم فروهر	تهران	۳
	حسنعلی مستشار	تهران	۴
	محمد رضا تهرانچی	تهران	۵
	عبدالحسین نیکپور	تهران	۶
	حبيب الله لاریجانی	تهران	۷
از او سلب مصونیت شد	علی وکلی	تهران	۸
	عباس مسعودی	تهران	۹

۱. قهرمانی، فرهنگ، همان، ص ۱۵۵ - ۱۶۰.

هیأت رئیسه اجلاسیه دوم منتخب ۱۴ مهرماه ۱۳۱۹ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	میرزا حسن خان اسفندیاری (محتشم‌السلطنه)
نایب رئیس	جعفر خواجه نوری
نایب رئیس	دکتر هادی طاهری
منشی	طوسی
منشی	پالیزی
منشی	نبیل سمعیعی
منشی	آزادی
کارپرداز	مخبر فرهمند
کارپرداز	علی حیدری
کارپرداز	علیقلی هدایت

هیأت رئیسه اجلاسیه سوم منتخب ۱۴ فروردین ماه ۱۳۲۰ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	میرزا حسن خان اسفندیاری (محتشم‌السلطنه)
نایب رئیس	مرتضی قلی خان بیات
نایب رئیس	دکتر هادی طاهری
منشی	طوسی
منشی	نبیل سمعیعی
منشی	پالیزی
منشی	آزادی
کارپرداز	مخبر فرهمند
کارپرداز	مرآت اسفندیاری
کارپرداز	علیقلی هدایت

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	شماره
در ۱۳۹۰/۲/۲۲ از او سلب مصطفیت شد و در برائت ایشان اعلام گردید	حاج آقا رضا رفیع (قائم مقام الملک)	بندرپهلوی	۲۹
	حاج مختار مشیردوانی	بندرعباس	۳۰
	شکرالله صفوی	بوشهر	۳۱
	محمد عزیزی	بوشهر	۳۲
	سلطان علی خان سلطانی (شیخ‌الاسلامی)	بهبهان - کهکیلویه	۳۳
	سید اسماعیل ملایری (شیخ‌الاسلامی)	بیجار و گروس	۳۴
	میرزا محمدعلی خان منصف	قائنات (بیرجند)	۳۵
	میرزا ابوالحسن صدر قته الاسلام	تبریز	۳۶
	غلامحسین فرشی	تبریز	۳۷
	میرزا عیسی خان لیقوانی	تبریز	۳۸
	میرزا جعفر اصفهانی	تبریز	۳۹
	میرزا محمدعلی تربیت	تبریز	۴۰
	محمدابراهیم اصفهانیان	تبریز	۴۱
	میرزا علی اصغر چاچی	تبریز	۴۲
	محمدتقی رفیعی	تبریز	۴۳
	میرزا ربیع خان جهانشاهی (مصدق‌الملک)	تبریز	۴۴
	دکتر میرزا آقا ضیائی	تربت حیدریه	۴۵
	لطفعی خان معدل	جهرم	۴۶
	عطاء‌الله خان روحی	جیرفت	۴۷
	جواد شجاع چاغرون	لرستان - خرم‌آباد	۴۸
.	فتح‌الله گورزی‌نیا	لرستان - خرم‌آباد	۴۹

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	شماره
	عبدالرحیم شباهنگ	تهران	۱۰
	سید احمد بهبهانی	تهران	۱۱
	دکتر حسن لقمان‌ادهم	تهران	۱۲
	ابوالحسن رضوی	آباده	۱۳
	مرتضی قلی خان بیات (سهماں‌السلطان)	اراک	۱۴
	عماد الدین سزاوار	اراک	۱۵
	احمد‌الدین اردبیلی	اردبیل	۱۶
	دکتر قاسم اهری	ارسباران - اهر	۱۷
	محمدعلی اوحدی	اصفهان	۱۸
	حسین جلائی (جلاء‌السلطان)	اصفهان	۱۹
	میرزا حسین خان فاطمی	اصفهان	۲۰
	ابراهیم ریکی (مراد)	ایرانشهر - فهرج - بلوچستان	۲۱
	محمد تقی اسفندیاری (منتخب)	بابل - بار فروش	۲۲
	میرزا علی اکبر ملک‌زاده آملی	بابل - بار فروش	۲۳
	میرزا معصوم خان حمزه تاش	بابل - بار فروش	۲۴
	علاؤه بر وکالت معاونت اداری ریاست مجلس را هم عهددار بود	سیدداود طوسی جنورد	۲۵
	حاجی سید احمد اعتبار (اعتبار‌الدوله)	بروجرد	۲۶
	اسماعیل یار‌احمدی	بروجرد	۲۷
	دکتر مهیدی خان ملک‌زاده	بم	۲۸

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	شماره
	عبدالله ناهید	سقز و بانه	۷۲
	دکتر حسینقلی خان قزل ایاغ	دامغان - سمنان	۷۳
	فرج الله خان آصف	سنندج	۷۴
	نصرت الله صادق وزیری	سنندج	۷۵
	میرزا احمدخان وکیل (وکیل الملک)	سنندج	۷۶
	میرزا حسن خان مرآت اسفندیاری (مرآت السلطنه)	سیرجان	۷۷
	دکتر محمدقلی تاج بخش (آصف)	شاهروド	۷۸
	میرزا محمودخان ناصری (صدق الدوله)	شوشتار	۷۹
	دکتر موسی جوان	شهری	۸۰
	محسن آقا مهدوی	قمشه - شهرضا	۸۱
	میرزا عبدالوهاب مؤید احمدی (مؤید الاسلام)	شهرکرد - بختیاری	۸۲
	میرزا یادالله خان دهستانی (نظامی)	شهریار - ساوجبلاغ - کردان	۸۳
	محمدمهدی نمازی	فارس - شیراز	۸۴
	حاج محمد تقی خان شانکایی (شانگهای شیرازی)	فارس - شیراز	۸۵
	سید ابوطالب کازرونیان	فارس - شیراز	۸۶
	میرزا احمدخان مؤید قوامی	فارس - شیراز	۸۷
	احمد مذهب	فارس - شیراز	۸۸
	سید حسین معینی	طوالش - گروگان روود	۸۹
	میرزا حسین خان مسعودی خراسانی	تون - طبس - فردوس - گلشن	۹۰
			۹۱

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	شماره
	ضیاء الدین نقابت	خرمشهر	۵۰
	میرزا جعفرخان پناهی	خلخال	۵۱
	حاج محمد رضا پارسا	خوی - ماکو - سلماس	۵۲
	کامل ماکوئی	خوی - ماکو - سلماس	۵۳
	عبدالله شهدوست	درگز	۵۴
	مجید موقر	دزفول	۵۵
	محمد آخوند جرجانی	دشت گرگان - یموت	۵۶
	میرزا جوان خان ارکانی	بنی طرف - دشت میشان - سوستنگرد	۵۷
	علی دشتی	دماوند	۵۸
	غلامرضا طالش خان	رشت	۵۹
	ابراهیم نبیل سعیی	رشت	۶۰
	میرزا حسین خان افشار استاجلو	رضائیه (ارومیه)	۶۱
	میرزا محمد علی خان امیر ابراهیمی	رسنجان	۶۲
	عیسی مشار	سیستان - زابل	۶۳
	سلطان ابراهیم خان افخمی (امیر اشرف)	زنjan	۶۴
	حاج آقادحسین رهبری	زنjan	۶۵
	حبیب الله خان مجذ ضیائی	زنjan	۶۶
	دکتر اسماعیل سنگ	ساری - تنکابن	۶۷
	میرزا حسین خان معتصم سنگ	ساری - تنکابن	۶۸
	سید محمد طباطبائی	ساوه - زرند	۶۹
فوت شد	حسن علوی سبزواری (آقازاده)	سبزوار	۷۰
	محمد تقی میرزا معتقد	سبزوار	۷۱
	میرزا علی مولوی (نظم الاسلام)	گرمرود - میانه - سراب	۷۲

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	شماره
	میرزا احمدخان صفاری	لنگرود - لاهیجان	۱۱۳
	محسن صدر	کمره - خمین - محلات	۱۱۴
	موسی خان فتوحی	مراغه	۱۱۵
	اسکندرخان مقدم	مراغه	۱۱۶
	خلیل حریری	خیاو - مشکین شهر - محلات	۱۱۷
	میرزا علی خان اقبال	مشهد	۱۱۸
	دکتر قاسم غنی	مشهد	۱۱۹
	علی اکبر مجید فیاض	مشهد	۱۲۰
	علی مؤید ثابتی	مشهد	۱۲۱
	میرزا حسن خان مخبر فرهمند	نهاوند - تویسرکان - دولت آباد - ملایر	۱۲۲
	هاشم آقا ملک مدنی	نهاوند - تویسرکان - دولت آباد - ملایر	۱۲۳
	علی خان حیدری مکری	ساووجبلاغ - مکری - مهاباد	۱۲۴
	خان بابا طباطبائی نائینی (معصوم خانی)	نائین	۱۲۵
	حیدر علی امامی	نجف آباد	۱۲۶
	شیخ محمد تقی ذوالقدر (امین الشریعه)	نیشابور	۱۲۷
	سید محمد محیط لاریجانی	خوار و ورامین - ایوانکی و ورامین	۱۲۸
	عبدالحسین اورنگ (شیخ الملک)	همدان	۱۲۹
	اسد الله کیوان	همدان	۱۳۰
	سید کاظم خلیلی یزدی	یزد	۱۳۱
	دکتر شیخ هادی طاهری	یزد	۱۳۲

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	شماره
	حبیب الله نوبخت	فسا	۹۲
	علی قلی خان هدایت	فسا	۹۳
	دکتر عطاء الله سمیعی	قونم	۹۴
	جعفر خواجه نوری	فیروز آباد - ایلات خمسه فارس	۹۵
	میرزا باقر خان شاهروodi (کامکار)	قزوین	۹۶
	هدایت الله مکرم افشار	قزوین	۹۷
	ابوالفضل تولیت	قم	۹۸
	محمد فرج	قراچان	۹۹
فوت شد	میرزا سلیمان خان یزدی	نظرن - کاشان	۱۰۰
	ابوالقاسم نراقی	نظرن - کاشان	۱۰۱
	سید یعقوب انوار شیرازی	نظرن - کاشان	۱۰۲
	میرزا ابراهیم خان کلالی (امیر تیمور)	کاشمر	۱۰۳
	میرزا محمود دبستانی	کرمان	۱۰۴
	محمد هاشمی	کرمان	۱۰۵
	علی خان اعظم زنگنه (امیر کل)	کرمانشاه	۱۰۶
	هدایت الله خان پالیزی	کرمانشاه	۱۰۷
	عطاء الله خان پالیزی	کرمانشاه	۱۰۸
فوت شد	میرزا موسی خان مرآت	کرمانشاه	۱۰۹
	محسن همراز (فضل الملک)	کرگان	۱۱۰
	حسنعلی میرزا دولتشاهی	خوان - گلپایگان	۱۱۱
	جواد آزادی	لار	۱۱۲

نام کمیسیون	تعداد اعضا	اسمی اعضا
کمیسیون کشور	۱۸ نفر	طوسی، جلائی، هدایت، شجاع، جرجانی، آزادی، صادق وزیری، مکرم افشار، یاراحمدی، هاشمی، خواجه نوری، منصف، دکتر ادهم، دکتر تاج بخش، ملکزاده آملی، دکتر غنی، دکتر ملکزاده، دکتر لقمان
کمیسیون دادگستری	۱۸ نفر	ملک مدنی، جهانشاهی، اوحدی، لیقوانی، مؤید احمدی، محیط لاریجانی، دکتر قزل ایاغ، نقابت، همران، دکتر جوان، سزاوار، رضوی، مولوی، رهبری، فخر، بهبهانی، مهدب
کمیسیون بازرگانی	۱۸ نفر	شیرازی، شباهنگ، جریری، فرشی، اردبیلی، نمازی، امامی، اصفهانیان، چایی، وکیلی، پارسا، کازرونیان، بوداغیان، عزیزی، مهدوی، نیکپور، جعفر اصفهانی، پناهی
کمیسیون پیشه و هنر	۱۸ نفر	جلائی، ناصری، دادور، تهرانچی، فرشی، شاهرودی، امامی، اصفهانیان، ناهید، پالیزی، منصف، محمد وکیل، حیدری، دهستانی، ساکنیان، دستانی، هاشمی، صفاری
کمیسیون فرهنگ	۱۸ نفر	دکتر ضیاء، دکتر سنگ، دکتر ملکزاده، دکتر ادهم، دکتر طاهری، دکتر غنی، موقر، مسعودی، اطلاعات، آزادی، صفوی، نراقی، مستشار، طباطبایی تجدد، روحی، فیاض، مؤید ثابتی، شاهرودی، تربیت
کمیسیون کشاورزی	۱۲ نفر	دکتر اهری، مشار، اقبال، گودرزی، امیر ابراهیمی، نواب، ریگی، مرآت اسفندیاری، تاج بخش، افشار، هدایت، معلم
کمیسیون دارایی	۱۸ نفر	دادور، سمعیعی، موسی مرآت، مؤید قوامی، اعتبار، رفیعی، پارسا، نمازی، مسعودی خراسانی، فتوحی، نواب، مجذوبیائی، اوحدی، آصف، پناهی، دهستانی، موقر، امیر تیمور
کمیسیون راه	۱۲ نفر	مؤید قوامی، دکتر لقمان، مشیردوانی، مخبر فرهمند، معینی، تولیت، حمزه تاش، کازرونیان، معتصم سنگ، شهudosت، نوالقدن، دکتر اهری
کمیسیون امور خارجه	۱۲ نفر	سمیعی، ناصری، مقدم، طالش، صادق وزیری، ناهید، افخمی، دکتر سمیعی، تولیت، هدایت الله پالیزی، ثقہ الاسلامی
کمیسیون پست و تلگراف	۶ نفر	مخبر فرهمند، منصف، شهudosت، شاهرخ، ایزدی، ریگی
کمیسیون نظام	۶ نفر	اعظم زنگنه، مشار، مقدم، نراقی، آصف، محمد وکیل

شماره	حوزه	نام نماینده	ملاحظات
۱۳۳	یزد	میرزا محمدحسین نواب (یزدی)	
۱۳۴	جبرائل بوداغیان	اقلیت‌ها (ارامنه جنوب)	
۱۳۵	مسیوسه رابخان ساگینیان	اقلیت‌ها (ارامنه شمال)	
۱۳۶	دستم گیو	اقلیت‌ها (زرتشتی)	
۱۳۷	دکتر لقمان نهورای (کلیمیان)	اقلیت‌ها (کلیمیان)	

تحصیلات نماینده‌گان^۱

- درصد نماینده‌گان دارای تحصیلات قدیم در حد اجتهاد بودند.
- درصد نماینده‌گان دارای تحصیلات قدیم در حد مدرسي بودند.
- ۳۲ درصد نماینده‌گان دارای تحصیلات قدیم در حد سطح بودند.
- درصد نماینده‌گان دارای تحصیلات جدید در حد دکترا بودند.
- درصد نماینده‌گان دارای تحصیلات جدید در حد لیسانس و فوق لیسانس بودند.
- درصد نماینده‌گان دارای تحصیلات جدید در حد دیپلم و فوق دیپلم بودند.
- درصد نماینده‌گان دارای تحصیلات جدید در حد متعارف و ششم ابتدایی بودند.

کمیسیون‌های دوره دوازدهم^۲

در این دوره یازده کمیسیون در مجلس فعالیت داشتند که اسامی آن‌ها و اسامی نماینده‌گان انتخابات دوره اول کمیسیون‌ها در جدول زیر آورده شده است.

۱. مروارید، یونس، ادوار مجالس قانونگذاری در دوران مشروطیت، ج ۲، تهران، اوحدی، ۱۳۷۷، ص ۲۲۲.
۲. صورت مذاکرات دوره دوازدهم، جلسه ۵، ۲۰ آبان ۱۳۱۸.

این روزنامه در ۱۳۰۸ شمسی به دلیل انتشار اعلامیه‌ای برخلاف میل دولت وقت توقیف شد و پس از پا در میانی عده‌ای از مقام‌های وقت اجازه انتشار دوباره یافت.

این روزنامه در این دوره مهم‌ترین روزنامه عصر بود.

روزنامه ایران که در دو دوره تقریباً جاگانه منتشر شد. دوره دوم انتشار ایران در ۱۲۹۵ شمسی آغاز شد. از ابتدای سال ۱۳۰۲، مدیریت آن به زین‌العابدین رهنما واگذار شد و در سال ۱۳۱۶، با خروج رهنما از ایران، اداره این روزنامه به مجید مؤثر باشد.^۱

بنابراین، در تمام دوره رضا شاه تنها روزنامه مهم صبح بود. روزنامه شفق سرخ، به مدیریت و سردبیری علی دشتی که در سال ۱۳۰۹ با کناره‌گیری علی دشتی از عالم مطبوعات، مدیریت این روزنامه به تویسرکانی واگذار شد و با تغییر مدیریت روزنامه و نظارت شدید دولت‌های وقت، این روزنامه از حالت تند و انتقادی خود خارج شد و بیشتر به انتشار اخبار داخلی و خارجی پرداخت.

کابینه‌های دوره دوازدهم

۱. کابینه دکتر متین دفتری (اولین کابینه)

دکتر متین دفتری در ۵ آبان ۱۳۱۸ به نخست وزیری انتخاب شد و در ۲۰ شهریور ماه ۱۳۱۸، هیأت دولت را به مجلس معرفی کرد و نمایندگان در همین جلسه با اکثریت آرا به هیأت وزیران ابراز تمایل کردند.

انتخاب دکتر متین دفتری به نخست وزیری برای جلب توجه آلمان‌ها به ایران بود، ولی پس از مدت کوتاهی افق جنگ روشن‌تر شد و چون آلمان نتوانست با حملات برق آسای خود کار جنگ را تمام کند، رضا شاه پس از ۸ ماه متین دفتری را

همان طور که در گزارش‌های قبل بیان شد، قبضه شدن قدرت به دست رضاخان و به زیر سلطه درآوردن کامل مجلس و مطبوعات، همگی سبب شد زمینه و میدانی برای تداوم یا ظهور و حضور احزاب، فراکسیون‌ها و تشکیلات سیاسی وجود نداشته باشد.^۲

بنابراین، در دوره دوازدهم نیز هیچ حزب و فراکسیونی در مجلس حضور نداشت. اما با پایان سلطنت رضا شاه در اوخر دوره دوازدهم، پس از یک فاصله تقریباً بیست‌ساله رکود سیاسی و حزبی، دو مین دوره حیات احزاب و تشکیلات سیاسی کشور آغاز شد.^۳

مطبوعات

به دنبال عدم پویایی سیاسی جامعه و رکود و تعطیل فعالیتها و تحرکات حزبی و سیاسی در دوره رضا شاه، بساط نشریات نیز به کلی از رونق افتاد. بنابراین، در دوره دوازدهم نیز فقط مطبوعات صرفاً خبری یا سرگرم‌کننده و نشریات موافق دولت اجازه فعالیت داشتند. بعضی از نشریات این سال‌ها عبارتند از:^۴

روزنامه اطلاعات، به مدیریت و صاحب امتیازی عباس مسعودی که در سال ۱۳۰۵ شمسی در تهران تأسیس شد و اولین شماره آن در ۱۹ تیر ۱۳۰۵ منتشر شد.

^۱. مدیر شانه‌چی، محسن، احزاب سیاسی ایران، تهران: رس، ۱۳۷۵، ص ۵۶.

^۲. همان، ص ۵۵.

^۳. اطلاعات مربوط به نشریات از منبع زیر اخذ شده است:

- سردار آبادی، خلیل‌الله، موانع تحقق توسعه سیاسی در دوره سلطنت رضا شاه، مرکز استناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۸، ص ۱۵۲ - ۱۵۱.

شد و در ۶ شهریور ۱۳۲۰ هیأت وزیران را به مجلس معرفی نمود و رأی اعتماد گرفت.
با استعفای رضاشاه از سلطنت در روز ۲۵ شهریور ماه ۱۳۲۰، فروغی نیز طبق
سنن پارلمانی در روز ۲۶ شهریور ماه استعفا داد.

۴ کابینه محمدعلی فروغی (پنجمین کابینه)

با آغاز سلطنت محمدرضا پهلوی، محمدعلی فروغی، از طرف شاه جدید مأمور تشکیل
کابینه شد. برنامه دولت در ۳۰ شهریور ۱۳۲۰ تقدیم مجلس شد و مجلس در جلسه
اول مهر آن را بررسی کرد و با اکثریت آرا به تصویب رسید.

أوضاع اجتماعی و عملکرد دوره دوازدهم

دوازدهمین دوره مجلس شورای ملی در سوم آبان ۱۳۱۸ شمسی افتتاح شد و در ۹
آبان ۱۳۱۸ شمسی رسمیت یافت.

در دومین جلسه مجلس اعتبرنامه اکثر نمایندگان بدون چون و چرا به تصویب
رسید و پس از آن مطابق نظامنامه داخلی مجلس برای انتخاب رئیس و نواب رئیس
(دائمه) رأی‌گیری به عمل آمد و در ۲۰ شهریور ۱۳۱۸، مجلس به هیأت دولت رأی
اعتماد داد.

در ۲۵ آذر ۱۳۱۸ شمسی، پیمان دوستی میان ایران و ژاپن به تصویب نمایندگان
مجلس رسید.^۱

افتتاح خط آهن تهران - قزوین در این دوره صورت گرفت که نمایندگان مجلس
نیز به همراه هیأت وزیران در مراسم افتتاح آن شرکت کردند.
 مهمترین رویداد این دوره مجلس، وقوع جنگ جهانی دوم بود. با بروز جنگ جهانی،

^۱. عاقلی، باقر، روز شمار تاریخ ایران، تهران: گفتار، ۱۳۷۲، ص ۲۱۷.

از کار برکنار ساخت.^۲

از جمله اقداماتی که در دوران نخستوزیری وی صورت گرفت، انجام اولین
دوره سرشماری جمعیت ایران و افتتاح اولین فرستنده رادیویی ایران بود.^۳

۲ کابینه علی (رجبعی) منصور (اولین کابینه)

پس از برکناری دولت دکتر متین دفتری، فرمان نخستوزیری علی منصور در ۴ تیر
۱۳۱۹ شمسی از طرف رضاشاه صادر شد و علی منصور در روز یکشنبه ۹ تیر
۱۳۱۹ شمسی هیأت وزیران خود را به مجلس معرفی کرد و در همین جلسه مجلس
برنامه دولت با اکثریت آرا تصویب شد.^۴

علی منصور از طرفداران سیاست انگلیس در ایران بود و انتخاب وی نیز به
منظور نزدیکی به انگلیس‌ها بود ولی او نتوانست نقش خود را بازی کند و در ۵
شهریور ۱۳۲۰ استعفا داد.^۵

در دوران نخستوزیری منصور اسامی وزارت‌خانه‌ها بر مبنای واژه‌های ابداعی
فرهنگستان ایران تغییر کرد و وزارت‌خانه‌های مالیه، طرق و شوارع، معارف، تجارت،
صنعت، عدیله، داخله به ترتیب به نام‌های دارایی، راه، فرهنگ، بازرگانی، پیشه و هنر،
دادگستری و کشور نامیده شدند.

۳ کابینه محمدعلی فروغی (چهارمین کابینه)

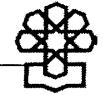
محمدعلی فروغی در ۵ شهریور ۱۳۲۰ شمسی از طرف رضاشاه مأمور تشکیل دولت

۱. اداره کل آرشیو، استاد و موزه دفتر رئیس جمهور، دولتهای ایران از میرزا ناصرالشahan تا میرحسین موسوی،
تهران: ۱۳۷۹، ص ۱۷۵.

۲. همان.

۳. شجاعی، زهراء، نخبگان سیاسی، ج ۴، تهران: سخن، ۱۳۷۲، ص.

۴. اداره کل آرشیو، استاد و موزه دفتر رئیس جمهور، همان، ص ۱۷۹.

در همین روز مجلس شورای ملی جلسه فوق العاده تشکیل داد و نخست وزیر از ملاقات نمایندگان دولتهای انگلیس و شوروی و حمله نیروهای آنها به خاک ایران گزارشی به مجلس ارائه داد و از نمایندگان خواست به عموم کشور توصیه نمایند که در این موقع کمال خونسردی و متانت را رعایت نموده و با آرامش رفتار نمایند.^۱

در تاریخ ۸ شهریور ۱۳۲۰ شمسی، حکومت نظامی اعلام شد، پس از اشغال خاک ایران از طرف ارتش‌های خارجی و دگرگونی اوضاع، هیجان و انقلابی در افکار عمومی طبقات مختلف مردم پدید آمد و به انتقاد از حکومت وقت پرداختند.

به دنبال این جریانات در جلسه فوق العاده ۲۵ شهریور ۱۳۲۰ شمسی مجلس شورای ملی، نخست وزیر وقت استعفای رضا پهلوی را از مقام سلطنت قرائت و سلطنت محمد رضا پهلوی را اعلام داشت و محمد رضا پهلوی در جلسه ۲۶ شهریور ۱۳۲۰ شمسی سوگندنامه خود را در مجلس شورای ملی «مبنی بر حفظ استقلال ایران و رعایت اصول قوانین مشروطیت» قرائت کرد.

در روز پنجم شنبه ۲۷ شهریور ۱۳۲۰ شمسی، فرمان عفو عمومی به موجب ماده (۵۵) قانون کیفر عمومی صادر شد و به موجب این فرمان به دولت اجازه داده شد نسبت به کسانی که بخشنودگی آنها طبق ماده (۵۴) قانون کیفر عمومی نیاز به تصویب قانون خاصی ندارد، وزارت دادگستری لایحه آن را تهیه و به مجلس شورای ملی پیشنهاد کند تا پس از تصویب آن را به مرحله اجرا بگذارد.^۲

مجلس دوازدهم پس از استعفای رضاشاه یک ماه و نیم دیگر ادامه داشت. در طول این مدت، اساس مذاکرات مجلس رسیدگی به جواهرات سلطنتی، رسیدگی و ضبط و تحويل اموال رضاشاه و تعقیب و محکمه و مجازات عمال نظمیه بود.

تحولات گوناگونی در اوضاع اجتماعی، اقتصادی و امور سیاسی کشور پدید آمد و هزینه زندگی بیش از حد ترقی کرد و مشکلات اقتصادی بی‌شماری پیش آمد.^۱

پس از عقد پیمان بین آلمان و شوروی و حمله آنها به لهستان، رضاخان از جانب روسیه شوروی احساس خطر نموده و در صدد برミ آید تا با عقد قراردادهایی با روسیه شوروی و توسعه روابط تجاری و اقتصادی با آلمان و در عین سرسختی نشان دادن در مقابل شرکت نفت انگلیس و ایران درباره نقصان عایدات تعادل خود را حفظ نموده و از خطر کینه‌توزی‌های شوروی رهایی یافته و در امان بماند.^۲

به دنبال این احساس خطر و پس از تغییر دولت در روز هشتم تیرماه ۱۳۱۹ شمسی، رضاخان نمایندگان مجلس و مدیران جراید (دعوت مدیران جراید تا آن روز بی‌سابقه بود) را به کاخ سعدآباد احضار کرد و نمایندگان مجلس را مخاطب قرارداد و ضمن اظهار عدم رضایت از سیستم کار دولت متذکر می‌شود که امروز وضع فوق العاده است و بیشتر باید در صدد پیش‌بینی بود. یک از پیش‌بینی‌های لازم، بیداری مردم یعنی آشنا ساختن عموم به وسیله دولت است که در این خصوص هیچ اقدامی نشده است. حالا من رئیس دولت جدید و مجلس را متوجه می‌کنم که غفلت‌های گذشته را موقوف نموده و بیشتر برای بیداری افکار و مستعد کردن مردم برای روزهای مشکل‌تری متفقاً اقدام نمایند.^۳

با وجود اعلام بی‌طرفی ایران در جنگ، در ۳ شهریور ۱۳۲۰ شمسی، ارتش دولتهای انگلیس و اتحاد جماهیر شوروی به بهانه مداخلات دولت آلمان در امور ایران و وجود اتباع آلمانی در ایران به نواحی شمال و شمال شرق و غرب و جنوب غربی ایران حمله کردند.

۱. برگرفته از: شجیعی، زهرا، نخبگان سیاسی، ج ۴، تهران: سخن، ۱۳۷۲، ص ۲۱۹.

.۲۲۴-۲۲۳

۲. شجیعی، زهرا، همان، ص ۲۱۹-۲۲۰.

۳. مکی، حسین، تاریخ بیست ساله ایران، تهران: علمی، ۱۳۷۴، ص ۵۰۴.

۴. برگرفته از: همان، ص ۵۰۴-۵۰۵.

۷. تصویب الحاق موادی به قانون آیین دادرسی مدنی مورخ ۲۹ دی ۱۳۱۹ شمسی.
 ۸. تصویب اجازه فروش املاک زراعتی و قنوات موقوفه مورخ ۱۴ اردیبهشت ۱۳۲۰ شمسی.
 ۹. تصویب قانون اصلاح قانون انحصار بازرگانی مورخ ۸ تیر ۱۳۲۰ شمسی.
 ۱۰. تصویب فرمان عفو عمومی مورخ ۲۷ شهریور ۱۳۲۰ شمسی.
 ۱۱. تصویب الغای اجازه فروش املاک زراعتی و قنوات موقوفه مورخ ۸ آبان ۱۳۲۰ شمسی.

مباحث مطرحه درباره خانواده در دوره دوازدهم

۱. «اعلام تولد فرزند به اداره ثبت احوال به وسیله پدر و یا مادر».^۱
 ۲. «نفقة زن در زمان حبس شوهر».^۲
 ۳. «قانون ازدواج».^۳
 ۴. مرداد ۱۳۲۰.^۴
 ۵. بهمن ۱۳۱۸.^۵

مجلس دوازدهم روز ۹ آبان ۱۳۲۰ شمسی پایان یافت. تمام عمر مجلس دوازدهم در سکوت و «صحیح است» و «احسنست» گویی گذشت. فقط ۴۵ روز آخر دوره، نمایندگان به مناسبت استعفای رضاشاھ خودی نشان دادند و چند لایحه ضروری را به تصویب رسانندند که از آن جمله لایحه افزایش حقوق کارمندان کشوری و لشکری، لایحه عفو بعضی از مجرمین و متهمین سیاسی و لایحه محکمه راهزنان در دادگاههای عمومی به حای دادگاههای نظامی را می‌توان برشمرد.

مصورات دوره دوازدهم

در این دوره حدود ۶۰ قانون در مجلس شورای ملی تصویب شد. مهم‌ترین مصوبات این دوره عبارتند از:

۱. تصویب پیمان دوستی بین ایران و ژاپن مورخ ۲۵ آبان ۱۳۱۸ شمسی.
 ۲. تصویب قانون دادرسی و کیفر ارتش مورخ ۴ دی ۱۳۱۸ شمسی.
 ۳. تصویب اجازه تأسیس آموزشگاه‌های اختصاصی وزارت پست و تلگراف و تلفن مورخ ۲۳ دی ۱۳۱۸ شمسی.
 ۴. تصویب قرارداد بازارگانی و بحر پیمایی بین ایران و شوروی مورخ ۱۵ فروردین ۱۳۱۹ شمسی.
 ۵. تصویب اصلاح قانون ثبت احوال مورخ ۲۲ اردیبهشت ۱۳۱۹ شمسی.
 ۶. تصویب احرازی لوایح قانون دادگستری مورخ اردیبهشت ۱۳۱۹ شمسی.^۲

برگرفته: از:

-وزارت کشور، سیری در ۲۴ دوره قانونگذاری مجلس شورای ملی، نشریه شماره ۶ دفتر انتخابات، آذر ۱۳۷۸، ص. ۵۴.

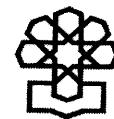
۳۱۷-۳۲۰

۷. این تاریخ از نشریه وزارت کشور گرفته شده است و در کتاب باقر عاقلی تاریخ تصویب این قانون ۱۵ دی ماه ۱۳۹۰ ذکر شده است.

منابع و مأخذ

۱. صورت مذاکرات دوره دوازدهم مجلس شورای ملی.
۲. قهرمانی، فرهنگ، اسامی نمایندگان مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره ۲۴ قانونگذاری، تهران: بی‌نا، ۱۳۵۶.
۳. شجاعی، زهرا، نخبگان سیاسی، ج ۴، تهران: سخن، ۱۳۷۲.
۴. مکی، حسین، تاریخ بیست‌ساله ایران، ج ۶، تهران: علمی، ۱۳۷۴.
۵. سردار آبادی، خلیل‌الله، موانع تحقق توسعه سیاسی در دوره رضاشاه، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۸.
۶. متین دفتری، احمد، «خاطراتی از انتخابات در ایران»، خواندنی‌ها، ش ۱۶، سال سوم، ۱۳۳۵.
۷. مدیر شانه‌چی، محسن، احزاب سیاسی ایران، تهران: رسا، ۱۳۷۵.
۸. اداره کل آرشیو، اسناد و موزه دفتر رئیس جمهور، دولتهای ایران از میرزا نصرالشخان تا میرحسین موسوی، تهران: ۱۳۷۹.
۹. عاقلی، باقر، روز شمار تاریخ ایران، تهران: گفتار، ۱۳۷۲.
۱۰. وزارت کشور، سیری در ۲۴ دوره قانونگذاری مجلس شورای ملی، نشریه شماره ۶ دفتر انتخابات، ۱۳۶۸.
۱۱. مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، فهرست مباحث مطرح شده درباره زنان در ۲۴ دوره مجلس شورای ملی، ۱۳۷۴.
۱۲. مجموعه قوانین موضوعه مصوبه دوره دوازدهم قانونگذاری، تهران: مجلس، ۱۳۴۳.

شناسنامه گزارش

شماره مسلسل: ۷۷۱۵

عنوان گزارش: آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران (دوره دوازدهم - ۳ آبان ۱۳۲۰ تا ۹ آبان ۱۳۱۸ شمسی)

Report Title: An Introduction of The History of The Legislative Assembly in Iran (The 12th Parliament – 1939 – 1941)

نام دفتر: گروه مطالعات بنیادین حکومتی

تهیه و تدوین: فاطمه مسعودی

ناظر علمی: سیدیوشن ادیانی

متقاضی: معاونت پژوهشی

ویراستار ادبی: طاهره صفری نهاد

واژه‌های کلیدی و معادل انگلیسی آنها: —

منابع و مأخذ تهیه گزارش:

در انتهای گزارش درج شده است

آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران

(دوره سیزدهم-۲۲ آبان ماه ۱۳۲۰ تا اول آذر ۱۳۲۲ شمسی)

کد موضوعی: ۴۱۰
شماره مسلسل: ۷۷۲۴

گروه مطالعات بنیادین حکومتی

اسفند ماه ۱۳۸۴

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۲	انتخابات
۴	نمایندگان دوره سیزدهم
۱۰	هیأت رئیسه دوره سیزدهم
۱۲	کمیسیون‌ها
۱۵	تحصیلات نمایندگان
۱۵	احزاب و فراکسیون‌ها
۲۰	اوپرای سیاسی اجتماعی ایران
۲۱	ملکرد مجلس سیزدهم
۲۷	مجلس و اعطای اختیارات به «میلസپو» مستشار امریکایی
۲۸	اهم مصوبات دوره سیزدهم
۲۹	کابینه‌های دوره سیزدهم مجلس
۳۰	مباحث مطروحه درباره خانواده در دوره سیزدهم
۳۰	مجلس و مطبوعات
۳۲	منابع و مأخذ

وقت با توصل به قانون اساسی و شرایط خاص کشور - از جمله اشغال ایران بهوسیله متفقین - مانع این کار شد.

از ویژگی‌های این دوره از تاریخ معاصر، پیچیدگی و بحرانی بودن آن می‌باشد، از یک طرف به علت اختناق ۱۵ ساله رضاخان و از هم پاشیده شدن قدرتش، آزادی نسبی در کشور برقرار شده بود، زندانی‌های سیاسی آزاد شده بودند، عشاير و ایلات قیام کردند، خالی شدن خزانه، هرج و مرج، فرار ارتشیان و... مشکلاتی بود که علیه دولت مرکزی به وجود آمده بود و از طرف دیگر به علت جنگ جهانی دوم و اشغال ایران بهوسیله متفقین و دخالت آن‌ها در امور داخلی مملکت، قحطی، گرسنگی، گرانی، کمبود کالا، سوخت، ارزاق عمومی، بیماری‌های مختلف، مانند تیفوس، وبا و حصبه کشور را در برگرفته بود که همه این‌ها مشکلات کشور را چند برابر کرده بود، پیدایش این اوضاع در عملکرد مجلس هم آثار فراوانی بر جا گذاشت که بعضی از این مشکلات با استیضاح مجلس از دولت، باعث سقوط دولتها می‌شد.

همچنین، آزادی احزاب، فعالیت‌های سیاسی، آزادی مطبوعات، فراکسیون‌های جدیدی که در مجلس به وجود آمده بودند، از مسائل عده این دوره می‌باشد. در این گزارش، چگونگی انتخابات، معرفی نمایندگان، هیأت رئیسه، کمیسیون‌ها، عملکرد مجلس و اهم مصوبات، بیان شده است.

انتخابات

انتخابات دوره سیزدهم مجلس شورای ملی در زمان زمامداری رضاخان در ۹ شهریور ۱۳۲۰ شمسی مانند گذشته آغاز شده بود. در ۲۵ شهریور ۱۳۲۰ فروغی نخست وزیر وقت متن استعفانامه رضاخان از سلطنت و سپردن امور به ولی‌عهد را به اطلاع مجلس شورای ملی رساند، وی در ۲۶ شهریور محمدرضا پهلوی را با

آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران

(دوره سیزدهم - ۲۲ آبان ۱۳۲۰ تا اول آذر ۱۳۲۲ شمسی)

مقدمه

دوره سیزدهم مجلس شورای ملی با اولین دوره قانونگذاری عصر سوم مشروطیت مقارن است، دوره‌ای که با سقوط حکومت خودکامه رضاخان، در نتیجه اشغال ایران به وسیله متفقین در شهریور ۱۳۲۰ به پایان رسید و سلطنت محمدرضا پهلوی آغاز گردید. پس از ۱۵ سال مجلس جایگاه قانونی و طبیعی خود را پیدا کرد، قدرت سیاسی که تا آن زمان از طرف دربار غصب شده بود، از حالت تمکز خارج شد و بین نهادهای مختلف از جمله مجلس پخش گردید. اگرچه نمایندگان در ادوار گذشته جرأت کوچکترین انتقاد و اعتراض یا سؤال را از وزرا یا نخست‌وزیر نداشتند؛ ولی در این دوره پنج کابینه را تغییر دادند. نمایندگان به کابینه نخست‌وزیر رأی اعتماد می‌دادند و مخالفتها نظرات مخالف کمتر از یک ماه شروع می‌شد و دولت استیضاح می‌گردید سپس به سراغ کابینه جدید می‌رفتند.

در این دوران نمایندگان هم با توجه به اوضاع جدید کشور سعی کردند، خود را از گذشته تمایز سازند. بسیاری از این افراد که قبلاً در خدمت دیکتاتوری بودند به گروه منتقدان پیوستند و به تدریج مجلس شورای ملی جایگاه محوری و اساسی خود را بازیافت جایگاهی که قانون اساسی به آن داده بود و نقش خود را در تحولات سیاسی کشور نشان می‌داد.

از آنجا که نمایندگان دوره سیزدهم در آخرین روزهای حکومت رضاخان انتخاب شده بودند؛ مردم و مطبوعات خواستار لغو آن بودند که فروغی نخست‌وزیر

نمایندگان دوره سیزدهم

اسامی نمایندگان دوره سیزدهم براساس حوزه انتخابیه^۱

رده‌بندی	حوزه	نام نماینده	ملاحظات
۱	آباده	ابوالحسن رضوی	
۲	اراک	مرتضی قلی بیات (سهماالسلطان)	وزیر دارایی شد و کرسی معطل ماند.
۳	اراک	عمادالدین سزاوار	
۴	اردبیل	حاج محمد رضا اردبیلی	
۵	ارسباران - اهر	دکتر قاسم اهری	در جلسه ۱۱امورخ ۱۳۹۰/۱۰/۷ استعفا کرد و کرسی معطل ماند.
۶	اصفهان	محمدعلی اوحدی	
۷	اصفهان	حسین جلائی (جلاءالسلطان)	
۸	اصفهان	میرزا حسین خان فاطمی	
۹	(ارامنه جنوب)	جبرائل بوداغیان	
۱۰	(ارامنه شمال)	مسیو شهرابخان ساگنینان	
۱۱	(زرتشتی)	رسنم گیو	
۱۲	(کلیمیان)	اقلیت‌ها (کلیمیان)	دکتر لقمان نهواری
۱۳	ابرانشهر - فهرج - بلوچستان	ابرانشهر - فهرج - (مراد)	ابراهیم ریگی
۱۴	بار فروش (بابل)	اسدالله یمنی اسفندیاری	
۱۵	بار فروش (بابل)	میرزا معصوم خان حمزه‌تاش	
۱۶	بار فروش (بابل)	علی اکبر ملک‌زاده آملی	
۱۷	بنجرود	سیدداود طوسی	

۱. فرهنگ قهرمانی، عطاء... اسامی نمایندگان مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره ۲۴ قانونگذاری، تهران، بی‌نا، ۱۳۵۶، ص ۱۶۹ تا ۱۷۴.

تشریفاتی به کاخ بهارستان برد و شاه جدید نطقی تدارک دیده فروغی را در مجلس قرائت کرد.

مردم و مطبوعات اعتراضات خود را درباره انتخابات دوره سیزدهم ابراز داشتند. مردم تهران که امکانات بیشتری برای اعتراض داشتند و به تصور این‌که شکایت به شاه گره‌گشای کار است عرضه‌ای به امضا هزاران تن از مردم، تجار، اصناف، کارمندان دولت و غیره تهیه کردند و در آن اعلام داشتند انتخابات تهران مطابق اراده حکام و وزیران و طبق اجازه و رد یا قبول دربار سابق تنظیم شده است و تجدید انتخابات را تقاضا نمودند.^۱ فروغی در جواب این اعتراض‌ها گفت: انتخابات مزبور غلط، یا صحیح، دولت حق ندارد در آن نظر دهد آن را الغو یا تجدید کند. وظیفه دولت این است که انجمن ناظرات بر انتخابات را تشکیل دهد و سپس تمامی عملیات با انجمن مزبور بوده و دولت حق ندارد به صورت مستقیم در انتخابات دخالت نماید.^۲

اگرچه فروغی در ابتدا قول داده بود انتخابات را تجدید کند، اما خیلی زود دانست که در این موقعیت برگزاری انتخابات خطروناک است و در روزهای بعد با توسل به قانون و بهبهانه «حضور قشون متفقین در ایران تأمین خواست ملت را عاقلانه و به صلاح کشور ندانست». ^۳ در تیجه همان انتخابات دستوری رضاخان پذیرفته شد که اکثریت آن‌ها همان نمایندگان دوره قبل بودند.

۲. مروارید، یونس، ادوار مجلس قانونگذاری در دوران مشروطیت، تهران، اوحدی، ۱۳۷۷، جلد سوم، ص ۳.

۳. همان کتاب، ص ۲۰.

۴. شجاعی، زهراء، نخبگان سیاسی ایران، تهران، سخن، ۱۳۷۲، جلد سوم، ص ۱۸۸.

رده‌فیض	حوزه	نام نماینده	ملاحظات
۴۲	تهران	ابوالقاسم فروهر	
۴۳	تهران	سیداحمد بهبهانی	
۴۴	تهران	محمد رضا تهرانچی	
۴۵	تهران	حبيب الله لاريجانی	
۴۶	تهران	عبدالرحیم شباہنگ	
۴۷	تهران	دکتر عباس مؤدب تقیسی	
۴۸	تهران	عباس مسعودی	
۴۹	تهران	حسنطی مستشار	
۵۰	جهرم	لطفعلی خان معدل	
۵۱	جیرفت	عطا... خان روحی	
۵۲	لرستان - خرم آباد	جواد شجاع چاغرونده	
۵۳	لرستان - خرم آباد	فتح الله گورزی‌بنیا	
۵۴	خرمشهر	ضیاء الدین نقابت	
۵۵	خلخال	میرزا جعفرخان پناهی	
۵۶	خوی - ماکو - سلماس	حاج محمد رضا پارسا	
۵۷	خوی - ماکو - سلماس	کامل ماکوئی	
۵۸	درگز	عبدالله شهردوست	
۵۹	مجید موقر	دزفول	
۶۰	دشت گرگان - یموت	محمد آخوند جرجانی	
۶۱	بنی طرف - دشت	میرزا جوادخان ارکانی	
۶۲	دماوند	علی دشتی	
۶۳	رشت	غلامرضا طالشخان رحمت سمیعی	
۶۴	رشت	نبیل سمیعی	
۶۵	رشت	میرزا حسین خان افشار استاجلو	
۶۶	رفسنجان	میرزا محمد علی خان امیر ابراهیمی	
۶۷	سیستان - زابل	عیسی مشار	

رده‌فیض	حوزه	نام نماینده	ملاحظات
۱۸	بروجرد	حاج سید احمد اعتبار (اعتبارالدوله) استعفا کرد و وزیر کشاورزی شد.	
۱۹	بروجرد	اسماعیل یار احمدی	
۲۰	بم	دکتر مهدی خان ملکزاده	
۲۱	بندر پهلوی	حسن اکبر	
۲۲	بندر عباس	حاج مختار مشیر دوانی	
۲۳	بوشهر	شکر الله صفوی	
۲۴	بوشهر	محمود عزیزی	
۲۵	بهبهان - کهگیلویه	سلطان علی خان سلطانی (شیخ‌الاسلامی)	
۲۶	بیجار و گروس	سید اسماعیل ملایری (شیخ‌الاسلامی)	
۲۷	تبریز	میرزا محمد علی خان منصف (بیرجند)	
۲۸	تبریز	میرزا ابوالحسن صدر ثقہ‌الاسلام	
۲۹	تبریز	غلام‌حسین فرشی	
۳۰	تبریز	میرزا عیسی خان لیقوانی	
۳۱	تبریز	محمد تقی رفیعی	
۳۲	تبریز	میرزا جعفر اصفهانی	
۳۳	تبریز	میرزا علی اصغر چایچی	
۳۴	تبریز	محمد خسرو شاهی	
۳۵	تبریز	محمد ابراهیم اصفهانیان	
۳۶	تبریز	میرزا ریبع خان جهانشاهی (صدق‌الملک)	
۳۷	تربیت حیدریه	دکتر میرزا آقضیاء	
۳۸	تهران	حسن اسفندیاری (محثوم‌السلطنه)	
۳۹	تهران	مهدی دادر	
۴۰	تهران	عبدالحسین نیکپور	
۴۱	تهران	دکتر حسن لقمان ادhem	

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	ردیف
	میرزا احمدخان مؤید قوامی	فارس - شیراز	۹۱
	احمد مهذب	فارس - شیراز	۹۲
	محمدمهدی نمازی	فارس - شیراز	۹۳
	سیدحسین معینی	طوالش - گرگانزود	۹۴
	میرزا حسن خان مسعودی خراسانی	تون - طبس - فردوس - کلشن	۹۵
	حبيب الله نوبخت	فسا	۹۶
	علیقلی خان هدایت	فسا	۹۷
	دکتر عطاء الله خان سمیعی	قومن	۹۸
موت شد و کرسی معطل ماند.	جعفر خواجه‌نوری	فیروزآباد - ایلات خمسه فارس	۹۹
	میرزا یاقرخان شاهروodi (کامکار)	قزوین	۱۰۰
	هدایت الله مکرم افشار	قزوین	۱۰۱
	ابوالفضل تولیت	قم	۱۰۲
	محمود فرج	قوجان	۱۰۳
	سیدیعقوب انوار شیرازی	نظرن - کاشان	۱۰۴
	ابوالقاسم نراقی	نظرن - کاشان	۱۰۵
	میرزا ابراهیم خان کلایی (امیرتیمور)	کاشمر	۱۰۶
	میرزا محمود بستانی	کرمان	۱۰۷
	محمد هاشمی	کرمان	۱۰۸
شغل دولتی قبول کرد و از نمایندگی استغفا داد.	علی خان اعظم زنگنه (امیرکل)	کرمانشاه	۱۰۹
	هدایت الله خان پالیزی	کرمانشاه	۱۱۰
	عطاء الله خان پالیزی	کرمانشاه	۱۱۱
	محمدعلی نصرتیان	کرمانشاه	۱۱۲
	محسن همراز (فضلالملک)	گرگان (استرآباد)	۱۱۳
	حسنعلی میرزا دولتشاهی	خواسار - گلپایگان	۱۱۴

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	ردیف
	سلطان ابراهیم خان افخمی (امیراشرف)	زنجان	۶۸
	حاج آقا حسین رهبری	زنجان	۶۹
	حبيب الله خان مجذ ضیائی	زنجان	۷۰
	دکتر اسماعیل سنگ	ساری - تنکابن	۷۱
	میرزا حسن خان معتصم سنگ	ساری - تنکابن	۷۲
	سید محمد طباطبائی	ساوه - زرند	۷۳
	احمد فریدونی	سبزوار	۷۴
	محمد تقی میرزا	سبزوار	۷۵
	محمدولی میرزا فرمانفرما میان	گرمرود - میانه - سراب	۷۶
	عبدالله ناهید	سقز و بانه	۷۷
	دکتر حسینقلی خان قزل ایاغ	دامغان - سمنان	۷۸
شغل دولتی قبول کرد و کرسی معطل ماند.	فوجالشخان آصف	سنندج	۷۹
	نصرت الله خان صادق وزیری	سنندج	۸۰
قبل از افتتاح مجلس فوت کرد و کرسی معطل ماند.	میرزا محمدخان وکیل (وکیل‌الملک)	سنندج	۸۱
	میرزا حسن خان مرأت استندياري	سیرجان	۸۲
	دکتر محمدقلی تاج‌بخش (آصف)	شهرورد	۸۳
	میرزا محمودخان ناصری (صدق‌الدوله)	شوشتار	۸۴
در جلسه ۱۰۲ مورخ ۱۳۲۱/۸/۷ استغفا کرد و کرسی معطل ماند	دکتر موسی جوان	شهر ری	۸۵
	محسن آقا مهدوی	قمشہ - شهرضا	۸۶
	میرزا عبدالوهاب مؤید احمدی (مؤید‌الاسلام)	شهرکرد - بختیاری	۸۷
	میرزا یدالله خان دهستانی (نظمی)	کردان - ساوجبلاغ -	۸۸
	میرزا محمد تقی خان شانکائی (شانگهای شیرازی)	فارس - شیراز	۸۹
	سیدابوطالب کازرونیان	فارس - شیراز	۹۰

هیأت رئیسه دوره سیزدهم^۱

هیأت رئیسه دائمی^۲ منتخب دوم آذر ۱۳۲۰ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	میرزا حسن خان اسفندیاری (محتشم‌السلطنه)
* نایب‌رئیس*	مرتضی قلی‌بیات
نایب رئیس	عطاء‌الله مؤید‌احمدی
منشی	سید‌محمد‌هاشمی
منشی	اصفهانیان
منشی	مجددی‌بیانی
منشی	داود طوسی
کارپرداز	حسن مرآت اسفندیاری
کارپرداز	محسن مهدوی
کارپرداز	خلیل حریری

* انتخابات نواب رئیس، منشی‌ها و کارپردازان، چهارم آذر ۱۳۲۰ به عمل آمد.

۱. فرهنگ قهرمانی، عطاء...، اسامی نمایندگان مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره ۲۴ قانونگذاری، بینا، ۱۳۵۶، ص ۱۷۷ تا ۱۸۱ و ادوار مجالس قانونگذاری، مروارید، صص ۱۴-۱۲.

۲. انتخاب هیأت رئیسه سنی و موقتی در ۲۲ آبان ۱۳۲۰ انجام گرفته بود که آنکه حسن اسفندیاری (محتشم‌السلطنه) به ریاست مجلس انتخاب شده بود.

ردیف	حوزه	نام نهادنده	ملاحظات
۱۱۵	لار	جواد آزادی	
۱۱۶	لنگرود - لامیجان	میرزا احمدخان صفاری	
۱۱۷	کمره - خمین - محلات	محسن صدر	
۱۱۸	مراغه	موسی‌خان فتوحی	
۱۱۹	مراغه	اسکندرخان مقدم	
۱۲۰	خیاو - مشکین‌شهر	خلیل حریری	
۱۲۱	خراسان (مشهد)	میرزا علی‌خان اقبال	
۱۲۲	خراسان (مشهد)	دکتر قاسم غنی	
۱۲۳	خراسان (مشهد)	علی‌اکبر مجید فیاضی	
۱۲۴	خراسان (مشهد)	علی مؤید ثابتی	
۱۲۵	نهاوند - تویسرکان دولت‌آباد - ملایر	میرزا حسن خان مخبر فرهمند	
۱۲۶	نهاوند - تویسرکان دولت‌آباد - ملایر	هاشم آقاملک مدنی	
۱۲۷	مهاباد	ساوجبلاغ - مکری -	*
۱۲۸	نائین	خان‌باشا طباطبائی نائینی (عصوم‌خانی)	
۱۲۹	تجف‌آباد	حیدرعلی امامی	
۱۳۰	نیشابور	شیخ محمدبنقی ذوالقدر (امین‌الشریعه)	
۱۳۱	ورامین	خوار و رامین - ایوانکی	
۱۳۲	همدان	سید‌محمد محیط لاریجانی عبدالحسین اورنگ (شیخ‌الملک)	
۱۳۳	همدان	محسن منشور	
۱۳۴	یزد	سید‌کاظم جلیلی یزدی	
۱۳۵	یزد	دکتر شیخ‌هادی طاهری	
۱۳۶	یزد	میرزا محمدحسین نواب یزدی	

* از انتخابات خبری به مجلس نرسید و کرسی منتظر ماند.

هیأت رئیسه اجلاسیه سوم منتخب ۱۴ فروردین ۱۳۲۲ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئيس	میرزا حسن خان اسفندیاری (محتشم‌السلطنه)
نایب رئیس	مرتضی قلی بیات
نایب رئیس	هادی طاهری
منشی	هاشمی
منشی	نبیل سمیعی
منشی	مجد ضیائی
منشی	طوسی
کارپرداز	احمد فریدونی
کارپرداز	هدایت‌الله پالیزی
کارپرداز	مرآت اسفندیاری

هیأت رئیسه اجلاسیه اول منتخب ۱۶ فروردین ۱۳۲۱ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئيس	میرزا حسن خان اسفندیاری (محتشم‌السلطنه)
نایب رئیس	مرتضی قلی بیات
نایب رئیس	دکتر هادی طاهری
منشی	طوسی
منشی	آزادی
منشی	هاشمی
منشی	نبیل سمیعی
کارپرداز	احمد فریدونی
کارپرداز	هدایت‌الله پالیزی
کارپرداز	مرآت اسفندیاری

هیأت رئیسه اجلاسیه چهارم منتخب ۱۴ مهر ۱۳۲۲ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئيس	میرزا حسن خان اسفندیاری (محتشم‌السلطنه)
نایب رئیس	دکتر طاهری
نایب رئیس	دادور (وثوق‌السلطنه)
منشی	طوسی
منشی	هاشمی
منشی	مجد ضیائی
منشی	نبیل سمیعی
کارپرداز	احمد فریدونی
کارپرداز	مرآت اسفندیاری
کارپرداز	خلیل حریری

هیأت رئیسه اجلاسیه دوم منتخب ۱۴ مهر ۱۳۲۱ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئيس	میرزا حسن خان اسفندیاری
نایب رئیس	مرتضی قلی بیات
نایب رئیس	هادی طاهری
منشی	آزادی
منشی	هاشمی
منشی	نبیل سمیعی
منشی	طوسی
کارپرداز	احمد فریدونی
کارپرداز	مرآت اسفندیاری
کارپرداز	ابوالقاسم نراقی

نام کمیسیون	تعداد اعضاء	اسامی اعضا
کمیسیون راه	۱۲	عزیزی، دکتر جوان، ملکزاده آملی، حمزه‌تاش، حسن اکبر، شجاع، سزاوار، مشار، تهرانچی، رفیعی، طوسی، جلائی
کمیسیون امور خارجه	۱۲	اقبال، مهدوی، ابراهیم سمیعی، هدایت... پالیزی، علیقلی هدایت، بیات نائینی، نقۀ‌اسلامی، طالش، همران، دکتر جوان، افحمر
کمیسیون کشاورزی	۱۲	مؤید ثابتی، هدایت... پالیزی، طوسی، گرگانی، مکرم افشار، شهدوست، یاراحمدی، فتوحی، حسن اکبر، پناهی، تولیت، معتصدی
کمیسیون بهداری	۱۲	دکتر ملکزاده، دکتر سمیعی، دکتر تاج‌بخش، دکتر ادهم، دکتر ضیاء، دکتر سنگ، دکتر لقمان، دکتر غنی، دکتر قزل‌ایاغ، دکتر نفیسی، دکتر اهری، فریدونی
کمیسیون نظام	۶	دادور، اعظم زنگنه، آصف، امیرتیمور کلالی، گودرزیا، مقدم
کمیسیون پست و تلگراف	۶	مخبر فرهمند، منصف، نبیل سمیعی، یمین اسفندیاری، ریگی، لاریجانی

علاوه بر کمیسیون‌های دوازده‌گانه بیان شده چهار کمیسیون^۱ دیگر نیز در این دوره فعالیت داشتند، که اعضای آن‌ها به وسیله شعب انتخاب می‌شدند، این کمیسیون‌ها عبارتند از:

نام کمیسیون	تعداد اعضاء	ملاحظات
کمیسیون بودجه	۱۸	از هر شعبه ۳ نفر
کمیسیون محاسبات مجلس	۶	از هر شعبه ۱ نفر
کمیسیون عرایض و مرخصی	۶	از هر شعبه ۱ نفر
کمیسیون مبتکرات	۶	از هر شعبه ۱ نفر

۱. مذاکرات مجلس، دوره سیزدهم قانونگذاری، جلسه ۷، مورخ ۱۶ آذر ۱۳۲۰، ص ۵۴.

کمیسیون‌ها^۱

کمیسیون‌ها نقش بسیار مهمی در مجلس ایقا می‌کنند و اکثر قانونگذاری مهم در آن‌جا انجام می‌شود و هر شش ماه همزمان با انتخاب هیأت رئیسه، انتخاب مجدد کمیسیون‌ها نیز برگزار می‌شود. در این‌جا به معرفی کمیسیون‌های دوازده‌گانه، تعداد و اسامی اعضای آن در اولین دوره انتخابات کمیسیون‌ها می‌پردازیم.

نام کمیسیون	تعداد اعضاء	اسامی اعضا
کمیسیون دارایی	۱۸	افشار، ناصری، نمازی، مؤید قومی، ملکزاده آملی، معتصم سنگ، اعتبار، دادور، مجتبی‌نی، پارسا، فتوحی، رفیعی، نواب یزدی، نائینی، محیط‌لاریجانی، امیرابراهیمی، جلائی، پناهی
کمیسیون قوانین دادگستری	۱۸	صدر، ملک مدحت، رضوی، سزاوار، سلطانی، مؤید احمدی، همران، لاریجانی، لیقوانی، رهبری، مهدب، نقبات، دکتر قزل‌ایاغ، انوار، اوحدی، ذوالقرن، حمزه‌تاش، بهبهانی
کمیسیون کشور	۱۸	مشیردوانی، منصف، مسعودی خراسانی، عطاء... پالیزی، فریدونی، صفاری، خواجه‌نوری، افحمر، مکرم افشار، تاهید، معینی، روحی، مقدم، اصفهانیان، شجاع، گودرزیا، ریگی
کمیسیون فرهنگ	۱۸	فیاض، منصف، مؤفر، دکتر طاهری، آزادی، مسعودی، صفوی، دکتر سنگ، دکتر ملکزاده، دستانی، هاشمی، نراقی، نوبخت، لیقوانی، دکتر ضیاء، دکتر اهری، مسعودی خراسانی، روحی
کمیسیون پیشه و هنر	۱۸	شیرازی، عتصدی، خسروشاهی، مخبر فرهمند، آزادی، افحمر، پناهی، گودرزیا، تهرانچی، ابراهیم سمیعی، یمین اسفندیاری، دکتر تاج‌بخش، مشار، مرأت اسفندیاری، تولیت، شجاع، معتصم سنگ، رضوی
کمیسیون بازرگانی	۱۸	نمازی، نیکپور، عزیزی شیرازی، امامی، خسروشاهی، کازرونیان، شاهروانی، نصرتیان، اردبیلی، مهدوی مشیردوانی، موقر، حریری، فرشی، پارسا، چایچی، اصفهانی

۱. مذاکرات مجلس، دوره سیزدهم قانونگذاری، جلسه ۷، مورخ ۱۶ آذر ۱۳۲۰ شمسی، ص ۵۲ تا ۵۴.

در درجه اول به علت فقدان ارتباط بین احزاب، جامعه، مجلس، مطبوعات و هواداران، دچار بحران شده یا در نتیجه متلاشی می‌شدند، بیشتر این بی ثباتی به خاطر احزابی بود که بر محور شخصیت‌ها، شکل می‌گرفتند حزب‌هایی که بر محور شخصیت‌هایی مانند: سیدضیاء، قواوم، مظفر تقایی و... شکل گرفتند، چون چهره‌های شناخته شده و آکنده از سوء‌ظن سیاسی داشتند در جلب اعتماد عمومی نسبت به پدیده احزاب ناکام بودند.^۱

از جمله علل دیگر انقراض احزاب در آغاز دهه ۲۰، از طرف حاکمیت بوده که آزادی این احزاب را تهدید می‌کرد یا تضادهای درون حاکمیت و به قدرت رسیدن جناحی علیه جناح دیگر، موجب برچیده شدن احزاب و مطبوعات وابسته به رقیب می‌شد. مهم‌ترین احزاب این دوره عبارتند از: حزب عدالت، به وسیلهٔ علی دشتی در اوایل سال ۱۳۲۰، همراهان در سال ۱۳۲۱، ملت، حزب ملی ایران، جنگل، ملیون، حزب ایران و حزبی هم به نام «حزب زنان» در مهر ۱۳۲۲ تأسیس شد.^۲

حزب استقلال در ۹ مهر ۱۳۲۰ به وسیله عبدالقدیر سبزواری معروف به عبدالقدیر آزاد تشکیل شد، ارگان این حزب روزنامه آزاد بود که تا مدتی پس از کودتای ۱۳۲۲ انتشار می‌یافت.^۳ از احزابی که توانست تا چندین سال به صورت سازمان یافته فعالیت کند، «حزب توده» بوده است.

حزب توده بلافضله پس از تبعید رضاشاه و آزادی زندانیان سیاسی ظهور کرد. ۷۷ تن از اعضای جوانتر، ۵۳ نفر مارکسیست مشهور که در سال ۱۳۱۶ شمسی زندانی شده بودند ۷ مهر ۱۳۲۰ در تهران گرد هم آمدند و تشکیل سازمانی سیاسی با

تحصیلات نمایندگان^۱

- تحصیلات قدیم در حد اجتهاد (۱ درصد)
- تحصیلات قدیم در حد مدرسي (۱۶ درصد)
- تحصیلات قدیم در حد سطح (۲۴ درصد)
- تحصیلات جدید در سطح دکتری (۸ درصد)
- تحصیلات جدید و دارای لیسانس و مهندسی (۶ درصد)
- تحصیلات جدید و دارای دیپلم و فوق دیپلم (۹ درصد)
- تحصیلات جدید در حد متعارف و ابتدایی (۳۶ درصد)

احزاب و فراکسیون‌ها

با سقوط دیکتاتوری و اختناق در ایران، دورهٔ جدیدی از احزاب و تشکل‌های سیاسی در جامعه شروع به فعالیت کردند، فراکسیون‌های مختلف در مجلس ظاهر شدند که بنا به اهمیت و نقش این احزاب و فراکسیون‌ها در جامعه و مجلس بیان می‌گردند.

پس از بیست سال، رکود سیاسی و حزبی، با اشغال ایران از طرف متفقین و سقوط رضاشاه از قدرت، دومین دورهٔ حیات احزاب و تشکیلات سیاسی شروع شد.^۲ بعد از شهریور ۱۳۲۰ احزاب و تشکیلات سیاسی بسیاری شروع به فعالیت کردند و خیلی سریع از بین رقتند، در ظهور و افول به دنبال هم آن‌ها، عوامل متعددی دخالت داشتند که عبارتند از:

۱. تبریزتیا، حسین، علل ناپایداری احزاب سیاسی در ایران، بی‌جا، بین‌الملل، ۱۳۷۱، ص ۲۶۷.

۲. تبریزتیا، حسین، همان کتاب، ص ۲۷۹.

۳. مدیر شانه‌چی، محسن، احزاب سیاسی ایران، تهران، مؤسسهٔ رسا، ۱۳۷۵.

۱. مروارید، یونس، ادوار مجلس قانونگذاری در دوران مشروطیت، تهران، اوحدی، ۱۳۷۷، ج سوم، ص ۳۶.

الف) فراکسیون اتحاد ملی
فراکسیون اتحاد ملی که افراد محافظه‌کار بودند، گروه بزرگتر بود، اما اکثریت مجلس را در اختیار نداشتند و عناصری از اشراف را نمایندگی می‌کرد که توانسته بود در رژیم رضاشاه جایافتند و در برابر دو دشمن دیرین (انگلیس و اتحاد شوروی) خواهان نزدیکی به ایالات متحده بودند.^۱

شخصیت‌های اصلی این گروه مرتضی قلی‌خان بیات (سهماں‌السلطان) رهبر گروه و عضو سابق حزب اعتدالیون قدیم، در ۹ دوره اخیر مجلس نمایندگی اراک را داشت و همچنین حسن اسفندیاری محتشم‌السلطنه رئیس مجلس دهم تا سیزدهم و سید احمد بهبهانی از اعضای اصلی این گروه بودند.

ب) فراکسیون میهن

گروه دوم جناح محافظه‌کار مجلس، گروه میهن بود که از تشکیلات قانونگذاری راضی نبود و از زمینداران و تجار مناطق جنوب و جنوب غربی در اشغال انگلستان تشکیل می‌شد، هاشم ملک مدنی، سخنگوی اصلی گروه و نماینده ملایر بود که ۸ دوره متواتی نمایندگی مجلس را به عنده داشت. مهدی نمازی، نماینده شیراز که از بزرگترین واردکنندگان کالای انگلیسی در کشور، از دوره نهم وارد مجلس شد، دکتر هادی طاهری تاجر میلیونر ابریشم از دوره پنجم تا سیزدهم نماینده یزد بود.^۲

ج) فراکسیون اتفاق (آذربایجان)

گروه سوم محافظه‌کار در مجلس، فراکسیون اتفاق بود که در بعضی منابع، فراکسیون آذربایجان نام گرفت، این فراکسیون را اشراف قاجار رهبری می‌کردند که در مخالفت با شاه و انگلیس می‌خواستند تا زمانی که اتحاد شوروی خواهان انقلاب

عنوان بلندپروازان حزب توده ایران را اعلام داشتند.^۳
این حزب در مجموع مدافع مارکسیسم - لینینیسم و بنا به رسم زمان و ضعف رهبری و فقدان رهبرانی شایسته و کارآزموده، دنباله‌رو و مدافع بی‌قید و شرط دولت شوروی بود.^۴ قدرت حزب توده پس از کودتای ۱۳۲۲ سخت زوال یافت اما تا انقلاب اسلامی باقی ماند.^۵ بعد از پیروزی انقلاب اسلامی این حزب دست به اقداماتی عملی علیه کشور زد و در نهایت در سال ۱۳۶۲ منحل گردید.^۶

از ویژگی‌های مجلس سیزدهم، پیدایش ^۴ فراکسیون^۰ در مجلس بوده که در جریان تحولات سیاسی کشور بسیار مؤثر بودند.

در طول دوره مجلس سیزدهم، مجموعه بی‌شک نماینده‌گان به تدریج در ^۴ گروه، فراکسیون اتحاد ملی، فراکسیون میهن، فراکسیون آذربایجان (اتفاق) و فراکسیون عدالت، شکل یافتهند.^۷

این ^۴ گروه هم در مسائل داخلی به ویژه در اداره ارتش، و هم در مسائل خارجی به خصوص مسئله حیاتی نحوه حفظ استقلال ملی در زمان اشغال بیگانگان نیز اختلاف نظر داشتند. البته در کنار فراکسیون‌های چهارگانه فوق، فراکسیون منفردین نیز وجود داشت که به فراکسیون‌های چهارگانه وابستگی نداشتند، ولی اغلب با فراکسیون‌های مختلف همراهی می‌کردند. در اینجا بنا به اهمیت و نقش فراکسیون‌ها در این دوره مجلس و در ادوار بعدی به صورت خلاصه بیان می‌شود.

۱. آبراهامیان، یرواند، ایران بین دو انقلاب، ترجمه کاظم فیروزمند، شمس‌آوری، مدیر شانه‌چی، تهران، مرکز ۱۳۷۷، چاپ ششم، ص ۲۵۲.

۲. نوذری، عزت‌الله. تاریخ احزاب سیاسی در ایران، شیراز نوید شیراز، ۱۳۸۰، ص ۲۹.

۳. آبراهامیان، همان، ص ۴۱۴.

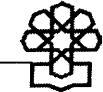
۴. نوذری، همان، ص ۵۲.

۵. فراکسیون از واژه آلمانی (Fraction) به معنی گروه پارلمانی گرفته شده بود.

۶. آبراهامیان یرواند، همان، ص ۱۳۷۷، ۱۶۱.

۷. آبراهامیان، همان کتاب، ص ۱۶۱.

۸. همان کتاب، ص ۱۶۲.

أوضاع سیاسی اجتماعی ایران

به دنبال اشغال ایران به وسیله ارتش متفقین در شهریور ۱۳۲۰، دولت‌های شوروی و انگلیسی که با قهر و غلبه، کشور را تصرف کرده بودند و تمام خطوط، مواصلات و مخابرات ایران را در کنترل خود داشتند، تمام بنادر، نقاط غله‌خیز و دیگر مکان‌های مهم در اختیار آن‌ها قرار گرفت، دیگر استقلال و آزادی ایران معنی نداشت.

این اشغال پیامد سنگینی برای کشور داشت، قحطی و گرسنگی، عصیان و تمرد ایلات و عشایر علیه دولت مرکزی، بیماری‌های مختلف از جمله تیفویوس، حصبه، وبا، دخالت‌های دولت شوروی، انگلیس، امریکا در امور مملکت و... شرایط بحرانی و سختی را برای مردم ایران به وجود آورده بود که بیان همه آن‌ها در این مختصر نمی‌کنجد، برای مثال به چند مورد اشاره می‌شود.

یکی از این پیامدها استثمار کارگران ایرانی بود نزدیک به ۱۲۵ هزار کارگر ایرانی که در بخش‌های حمل و نقل و در کارخانه‌های مختلف مونتاژ و سایر اماکن با مستمزد بسیار ناچیز - که از بودجه دولتی پرداخت می‌شد - در خدمت مطامع اشغالگران به کار گرفته شدند به صورتی که بدون تلاش آنان و بهره‌کشی از این نیروی عظیم، امکان کمکرسانی به شوروی از طریق ایران غیرممکن بود.^۱

همچنین بمباران پایگاه‌های هوایی و انهدام چندین فروند هوایپما و سایر ادوات نظامی، استفاده بیش از سه هزار دستگاه وسیله نقلیه، خسارت به تأسیسات مواصلاتی، که فقط خسارت وارد به راه آهن سراسری بیش از ۵۰۰ میلیون دلار تخمین زده شد.^۲

نارضایتی مردم، قحطی نان، مسئله تأمین خواروبار، فشار و سختی معیشت و

اجتماعی در ایران نیست با او همکاری نزدیک داشته باشدند.^۱ اعضای اصلی این فراکسیون، محمد ولی فرمانفرما میان از سراب بوده است. همچنین امیرنصرت اسکندری از تبریز، که از اعقاب مستقیم فتحعلی شاه و وارث ثروتمندترین مالک سراسر آذربایجان بود.

د) فراکسیون عدالت (مستقل)
در حالی که این سه گروه شامل عناصر ناهمگنی از طبقات اعیان زمیندار بودند فراکسیون عدالت نماینده نسل قدیم روشنفکران را داشت، اعضای این گروه متشكل از کارمندان عالی رتبه تکنولوژی‌ها، روشنفکران قدیم، نخست طرفدار رضاشاه بودند، اما به تدریج از شیوه‌های مستبدانه وی به هراس افتادند درباره مسائل داخلی خواستار اداره ارتش به وسیله غیرنظامیان بودند و در مسائل خارجی برای مقابله با دو قدرت بزرگ (روس و انگلیس) امیدوار بودند امریکا را به صحنۀ سیاسی ایران وارد کنند.^۲

فراکسیون مستقل از نظر مسائل خارجی با فراکسیون اتحاد ملی همانگ بودند، سخنگوی اصلی این گروه علی دشتی نویسنده معروف و نماینده مجلس بود که پس از سال‌ها حمایت از رضاخان ناگهان در سال ۱۳۱۴ شمسی به دلیل انتقادش در مجلس از عملکرد شرکت نفت ایران و انگلیس و اجحاف شرکت انگلیسی به ایران به وسیله رضاخان بازداشت شد و تا سال ۱۳۱۷ در زندان بود و در دوره دوازدهم و سیزدهم نماینده مجلس شد. وی اصلی‌ترین منتقد پارلمانی دربار بود.

این گروه از علی سهیلی برای نامزدی نخست وزیری حمایت می‌کردند، همچنین از شخصیت‌های بر جسته این حزب عبدالمجید موقر، مدیر روزنامه ایران نماینده دوره یازدهم تا سیزدهم و عباس مسعودی مدیر روزنامه اطلاعات را می‌توان نام برد. وی از دوره دهم تا پانزدهم به صورت متوالی نماینده تهران بود.

۱. زهیری، علیرضا، عصر پهلوی به روایت استاد، قم، معارف، ۱۳۷۹، ص ۱۳۱. به نقل از اهمیت استراتژیک ایران

در جنگ جهانی دوم، همایون الهی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ص ۱۹۰، ۱۳۶۵.

۲. همان کتاب، ص ۱۳۱.

۱. همان کتاب، ص ۱۶۲-۱۶۳.

۲. همان کتاب، ص ۱۶۳.

اولین جلسه دوره سیزدهم قانونگذاری روز پنجمین به ۲۲ آبان ۱۳۲۰ به ریاست سنی میرزا حسن خان اسفندیاری (محترم‌السلطنه) تشکیل گردید. پس از رسیدگی و تصویب اعتبرنامه اکثریت نمایندگان نسبت به انتخاب هیأت رئیسه دائمی مجلس اخذ رأی به عمل آمد و اسفندیاری مجدداً به ریاست و بیات و مؤید احمدی به عنوان نواب دائمی رئیس انتخاب شدند.^۱

از ویژگی‌های بارز دوره سیزدهم مجلس، آزادی نسبی نمایندگان و تشکیل فرaksiون‌های مختلف بود که در مدت ۲ سال، پنج کابینه را تغییر دادند، البته اعمال قدرت زیاد مجلس در عمل نیز به ناتوانی دولت‌ها منجر می‌گردید چرا که با عمر کوتاه دو ساله مجلس که مدتی برای تدارک انتخاب مجدد آن‌ها طی می‌شد بی‌گمان به عمر کوتاه‌تر دولت‌ها می‌انجامید، در این‌که این تغییرات کابینه‌ها طبق اصول و هدفمند بوده یا خیر، بحثی است که در جای دیگر باید به آن پرداخته شود.

همان‌طور که بیان شد، اولین دولت پس از سقوط رضاخان دولت فروغی بود که به علت تغییر سلطنت و اشغال ایران، با مشکلات زیادی مواجه بود که مدت زیادی دوام نیاورد. از جمله مشکلات مجلس و دولت در این دوره، می‌توان تکلیف املاک اختصاصی رضاخان^۲، جواهرات سلطنتی، سپرده‌های داخل و خارج از کشور، طلا و جواهراتی که رضاخان با خود به خارج از کشور برده را نام برد، که مجلس پس از سقوط او نتوانست جهت استرداد املاک غصبی از مردم یا استرداد، وجوده نقدی، طلا و جواهرات و سپرده‌های داخل و خارج از کشور رضاخان کاری انجام دهد و قرار شد، مجلس به دعاوی غبن رسیدگی کند، در حالی که مالکان معتقد بودند، املاک ما به اجبار گرفته شده و باید عین املاک مسترد گردد. بعد از گذشت یک سال از این

^۱. مروارید، یونس، همان کتاب، ص ۱۲، همچنین مذاکرات مجلس دوره سیزدهم قانونگذاری، جلسه اول، ۲۲ آبان

. ۱۳۲۰ و جلسه دوم ۲ آذرماه ۱۳۲۰.

^۲. جامی، گذشته چراغ راه آینده است، تهران: ققنوس، ۱۳۶۷، چاپ پنجم، ص ۱۰۰، تا ۱۱۷. به نقل از روزنامه‌ایران، ستاره، کوشش، اطلاعات، روزنامه تجدید ایران و... در سال ۱۳۲۰ و پس از آن

انتقاد جراید از این اوضاع باعث اتفاقات آذرماه گردید. در ۱۷ و ۱۸ آذر ۱۳۲۱ شمسی عده‌ای از دانش‌آموزان و مردم با تظاهرات در خیابان‌ها به بهارستان آمدند و با شعار «ما نان می‌خواهیم» وارد محوطه مجلس شدند و به طرف تالار جلسه علنی هجوم برداشت و ضمن مضروب کردن تعدادی از نمایندگان، خسارت و خرابی‌هایی در مجلس ایجاد کردند که در نهایت این ماجرا پس از دو روز با مقتول و مجروح شدن و دستگیری عده بسیاری از آن‌ها پایان یافت، به دنبال آن مجلس تا ۲۹ آذر برای ترمیم خرابی‌ها تعطیل شد.^۱

از جمله وقایع این دوره، کنفرانس سران متفقین در تهران تاریخ ۵ آذر ۱۳۲۲ برابر با ۲۲ نوامبر ۱۹۴۳ میلادی به مدت ۵ روز، بازداشت شخصیت‌های مملکتی در هفتنه‌های آخر زمامداری اول سهیلی، به اتهام این‌که این افراد طرفدار آلمان هستند، همچنین، شورش و اغتشاش آزادشده‌گان سیاسی، از جمله رؤسای عشایر، طوایف و ایلات در برابر دولت‌های وقت از مسائل مهم این دوره هستند.

عملکرد مجلس سیزدهم

مجلس سیزدهم در تاریخ ۲۲ آبان ۱۳۲۰ شمسی (برابر با ۲۲ شوال ۱۳۶۰ هجری قمری و ۱۳ نوامبر ۱۹۴۱ میلادی) با تشریفات خاصی در حضور شاه جدید افتتاح شد.

پس از افتتاح مجلس، هیأت دولت بنا به سنت پارلمانی استعفا داد و روز دوشنبه ۱۰ آذر، محمدعلی فروغی از طرف شاه مجدد مأمور تشکیل دولت شده و مجلس تمایل خود را به دولت در جلسه ۲۳ آذر ۱۳۲۰ با اکثریت آرا ابراز داشت.^۲

(اکثریت ۷۷ رأی از ۱۰۳ نفر حاضر در جلسه)

^۱. شجیعی، زهراء، نخبگان سیاسی ایران، جلد سوم، ص ۱۹۴. همچنین تاریخ بیست ساله ایران، حسین مکی، ج ۸،

ص ۳۲۱ تا ۳۴۱ دولت‌های ایران، مسعود بهنود، ص ۲۰۸.

^۲. شجیعی، زهراء، نخبگان سیاسی ایران، ص ۱۸۸ و ۱۸۹.

پس از او سهیلی اولین کابینه خود را در تاریخ ۱۸ آسفند به مجلس معرفی کرد و با ۱۰۱ رأی از ۱۰۴ رأی حاضر، اعتماد مجلس را به دست آورد. سرریدر بولارد، وزیر مختار انگلستان در ایران بعد از موقفیت سهیلی در کسب حداکثر آرا می‌نویسد: «این واقعیت که سهیلی بیش از ۱۰۰ رأی به دست آورده برای همه کاملاً تعجب‌انگیز است و باعث اعتبار او و شاه می‌شود... من فکر می‌کنم سهیلی بهترین نخست‌وزیری است که ما می‌توانیم به یافتنش امیدوار باشیم، او فعال است و از نمایندگان نمی‌ترسد».^۱

بر اثر مخالفت عده‌ای از نمایندگان با دولت سهیلی به صورت بازخواست و سؤال در موارد مختلف، از جمله تأمین خواروبار، جیره‌بندی نان، توقيف بعضی از روزنامه‌ها، همچنین ارجاع محکمه متهمان شهربانی به اتهام قتل زندانیان سیاسی، در زمان رضاشاه به دیوان کیفر کارمندان، در حالی که در صلاحیت دادگاه جنایی بوده است موجبات تزلزل کابینه او را فراهم ساخت زمینه‌های نامساعد، مجلس سهیلی را بر آن داشت تا استعفای خود را در جلسه ۸ مرداد ۱۳۲۱ به مجلس شورای ملی تقدیم دارد.^۲

پس از سهیلی قوام در ۲۲ مرداد ۱۳۲۱ با اکثریت ۱۰۸ رأی از ۱۱۶ رأی حاضر در جلسه اعتماد مجلس را به دست آورد.

احمد قوام در ۲۶ آبان از مجلس تقاضای اختیارات تام کرد ولی مجلس مخالفت کرد.^۳ بدین منظور قوام لایحه‌ای به مجلس تقدیم کرد که به موجب آن تا آخر شهریور ۱۳۲۲ مختار بود هر قوانینی را که لازم می‌دانست بدون تصویب مجلس به مرحله اجرا در آورد، وی می‌خواست با این لایحه حداقل ده ماه از مجلس سلب اختیار کند،

۱. طلوعی، محمود، بازگران عصر پهلوی، از فروغی تا فردوس، تهران: علم، ۱۳۷۴، چاپ پنجم، جلد اول، ص ۲۵۵، به نقل از نامه‌های خصوصی و گزارش‌های محرمانه، سرریدر بولارد، ترجمه غلامحسین میرزا صالح، طرح نو، ص ۲۸۱-۲۸۰.

۲. شجیعی، همان کتاب، ص ۱۹۲.

۳. عاقلی، باقر، روزشمار تاریخ ایران، از مشروطه تا انقلاب اسلامی، تهران: گفتار، ۱۳۷۶، جلد اول، ص ۲۵۰.

اعتراضات، ابراهیم سمیعی در جلسه ۱۰ آبان ۱۳۲۱ از وزیر دارایی و دولت درباره عدم واگذاری این املاک به صاحبان خود می‌پرسد و می‌گوید: «بدترین و مظلوم‌کش‌ترین قوانین در ادوار مختلف مجلس گذشته همین قانون املاک واگذاری بوده... هر روز شکایات زیادی تلگرافاً و کتاباً چه به وسیله نمایندگان و چه به طور مستقیم به مجلس و دولت می‌رسد، آیا موقع آن فرا نرسیده که با تقدیم یک ماده واحده به مجلس قانون املاک لغو و مال مردم مسترد گردد».^۱

موضوع این املاک بیشتر از طرف نمایندگان مطرح می‌شد. در جلسه پر جنجالی، بهبهانی، مؤید احمدی و ملک مدنی خواستار لغو اسناد مالکیت رضاشاه شدند.^۲

در این زمینه لایحه‌ای به تصویب مجلس رسید، ولی افراد محدودی موفق به باز پس گرفتن املاک خود شدند، املاکی که به صاحبان اولیه آن مسترد نشد به روایتی شامل ۱۵۰۰ تا ۲۰۰۰ روستا می‌گردید و نیز مستقلات دیگر، تحت سرپرستی دولت درآمد تا آن‌که در سال ۱۳۲۸ به شاه برگردانده شد.^۳

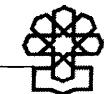
با توجه به گذشت چند ماه از اشغال خاک ایران به وسیله نیروهای بیگانه مسائل و مشکلات مردم روز به روز حادتر می‌شد و از طرفی «بر اثر تصویب پیمان اتحاد بین دولت ایران و دو دولت شوروی و انگلیس عده‌ای از نمایندگان به مخالفت با دولت برخاستند و وزیر دارایی وقت را استیضاح کردند و سرانجام هیأت دولت فروغی در ۸ آسفند استعفا داد».^۴

۱. شجیعی، زهرا، «نقش نمایندگان در مجالس قانونگذاری در عصر مشروطیت»، تهران: سخن، ۱۳۷۵، جلد سوم، ص ۲۸۷.

۲. مشروح مذاکرات مجلس، جلسه ۱۲ بهمن ۱۳۲۰.

۳. عظیمی، فخرالدین، «بحran دموکراسی در ایران»، ۱۳۲۰ تا ۱۳۵۷ ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی، بیژن نوذری، تهران: البرز، ۱۳۷۲، ص ۵۰.

۴. شجیعی، زهرا، نخبگان سیاسی ایران، ج سوم، ص ۱۹۰.

تصویب نمایندگان رسید.^۱

در این جلسه، رئیس مجلس درباره این تصمیم مطالبی بیان کرد و به این ترتیب ایران در صورت متفقین قرار گرفت و الحق ایران به اعلامیه مشترک ملل متحد اعلام شد.^۲

آبراهامیان درباره کابینه دوم سهیلی می‌نویسد:

هر چند سهیلی اکثریت پارلمانی خود را تا ۱۳۲۲ نگه داشت اما روابط او با شاه دچار سه بحران شد، ... بحران سوم با نزدیک شدن انتخابات مجلس چهاردهم، درباره وزارت کشور پیش آمد، سهیلی، شاه و فراکسیون میهن بر سر این وزارتخانه مهم به کشمکش پرداختند، آن‌ها در عرض ۹ ماه سه وزیر کشور و ده استاندار جدید معرفی کردند.^۳

مجلس سیزدهم در تاریخ اول آذر ۱۳۲۲ شمسی (برابر با ۲۴ ذیقعده ۱۳۶۲ هجری قمری و ۲۳ نوامبر ۱۹۴۳ میلادی) پایان یافت.

این لایحه با مخالفت شدید نمایندگان مواجه شد و گفتند، دادن اختیارات تام به دولت برخلاف مصلحت کشور و مخالف قانون اساسی است.^۱

مخالفت مجلس به علت دفاع قوام از لایحه نظام وظیفه آغاز گردید و به تدریج فراکسیون‌های مختلف مجلس در مقابل اقدامات دولت به صفات آرایی پرداختند، همراه با جریان‌های مذکور، انتقاد مطبوعات و جراید از اوضاع روز مسائله تأمین خواروبار، قحطی، فقر عمومی و موضوع نان، زمینه انقلاب هیجان‌آمیز آذر را به وجود آورد. در جریان همین مبارزه (انقلاب آذر) هر یک از طرفین در صدد سوءاستفاده از نارضایی و گرسنگی مردم برای منکوب ساختن طرف دیگر برآمدند دربار می‌خواست بدین وسیله دولت را ساقط نماید و قوام مایل بود از این وسیله برای وحشت و ترس مجلس بهره‌برداری کند.^۲

به دنبال تظاهرات ۱۷ و ۱۸ آذر، قوام کابینه دوم خود را ترمیم و در اول بهمن به مجلس معرفی کرد ولی با استعفای عده‌ای از وزیران و تمایل نمایندگان نسبت به ادامه زمامداری قوام با اکثریت ضعیف ۶۵ رأی، سرانجام قوام در ۲۴ بهمن استعفای خود را به شاه اعلام داشت.

با سقوط دولت قوام، علی سهیلی برای بار دوم در ۲۸ بهمن ۱۳۲۱ مأمور تشکیل کابینه شد و با معرفی کابینه خود به مجلس، با ۸۹ رأی از ۹۹ تن نمایندگان حاضر در جلسه نسبت به دولت سهیلی ابراز اعتماد نمود.

از اقدامات مجلس در این دوره، تصویب اعلام جنگ به دولت آلمان بود. در ۱۷ شهریور ۱۳۲۲ برابر با ۹ سپتامبر ۱۹۴۳ میلادی دولت فرمان اعلان جنگ ایران با دولت آلمان را که به تأیید شاه رسانده بود، به مجلس تقدیم کرد و در همین جلسه به

۱. شجیعی، زهراء، نخبگان سیاسی ایران، جلد سوم، ص ۱۹۸. در بعضی کتب از جمله ادوار مجالس قانونگذاری در دوران مشروطیت، جلد سوم، ص ۱۶، تاریخ فوق، ۲۷ شهریور ۱۳۲۲ شمسی، برابر با ۲۹ سپتامبر ۱۹۴۳ میلادی ذکر شده است.

۲. عاملی، باقر، روزشمار تاریخ ایران، ص ۳۵۸.

۳. آبراهامیان، یرواند، ایران بین دو انقلاب، ترجمه کاظم فیروزمند و دیگران، تهران: مرکز، ۱۳۷۷، ص ۱۶۶.

۴. مکی، حسین، تاریخ بیست ساله ایران، تهران: علمی، ۱۳۷۴، جلد ۸ ص ۳۲۸.

۵. جامی، گذشته چراغ راه آینده است، ص ۱۷۴.

میلسپو و همکارانش بعد از ماه‌ها مطالعه و بررسی و خرج میلیون‌ها تومان از کیسه فقیر این کشور وزارت خواروبار درست کردند و دست به جیره‌بندی زدند که در نهایت نه تنها نتوانستند مرهمی بر زخم‌های ملت ما بگذارند، بلکه پس از اتلاف میلیاردها ریال از خزانه فقیر این مملکت، فقر و استیصال را در کشور تشید نمودند.^۱

۲- اهم مصوبات دوره سیزدهم

علاوه بر مصوبات ذکر شده در این دوره حدود ۱۴۰ فقره قانون به تصویب مجلس شورای ملی رسید که در اینجا به مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌گردد:

۱. قانون اجازه مبادله پیمان اتحاد منعقده بین ایران و سوری و انگلستان،^۲
بهمن ۱۳۲۰ شمسی،

۲. قانون راجع به جلوگیری از احتکار، ۲۷ اسفند، ۱۳۲۰،

۳. قانون معافیت برنج و گندم و جو و حبوبات وارد شده از خارج از حقوق و عوارض گمرکی، ۳۰ فروردین ۱۳۲۱،

۴. قانون طرز تشکیل دادگاه‌های نظامی موقت، زمان حکومت نظامی،^۳
اردیبهشت ۱۳۲۱،

۵. قانون راجع به دعاوی اشخاص نسبت به املاک واگذار شده، ۱۲ خرداد، ۱۳۲۱،

۶. قانون اجازه تأسیس وزارت خواروبار، ۳۰ مهر، ۱۳۲۱،

۷. قانون اجازه استخدام و حدود اختیارات دکتر میلسپو رئیس کل دارایی،^۴
۲۱ اردیبهشت ۱۳۲۱ تا ۱۳۰۶ همین مأموریت را در ایران به عنوان رئیس کل دارایی

۱. جامی همان، ص ۱۸۰.

۲. مجموعه فهرست تاریخی قوانین و مصوبات از دوره اول تا پایان دوره بیست و دوم قانونگذاری مجلس شورای ملی، اداره کل قوانین مجلس، ۱۳۵۱، ص ۲۱۶ تا ۲۲۴. همچنین، مجموعه قوانین مجلس شورای ملی دوره سیزدهم، چاپخانه مجلس و نایابندگان در مجلس شورای ملی در بیست و یک دوره قانونگذاری، زهراء شجاعی، انتشارات مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی، ۱۳۴۴، ص ۱۵۹-۱۶۰.

۲- مجلس و اعطای اختیارات به «میلسپو» مستشار امریکایی

لایحه استخدام مستشاران امریکایی به پیشنهاد دولت قوام در ۲۱ آبان ۱۳۲۱ در مجلس به تصویب رسید و نخستین تقاضای او داشتن اختیارات ویژه از مجلس بود که نه مجلس با خواسته‌های او موافق بود و نه هیأت دولت، دکتر میلسپو هم اعلام داشت بدون داشتن اختیارات کافی نمی‌تواند کار کند. با توجه به تظاهرات وسیع بازاریان، اصناف و مخالفت‌های تعدادی از نمایندگان لایحه اعطای اختیارات ویژه میلسپو در ۱۳ اردیبهشت ۱۳۲۲ به تصویب مجلس رسید و برخلاف قانون اساسی به وی حق قانونگذاری اعطای نمودند.

این استخدام در حالی که با تافق نظر کامل دولت انگلستان انجام یافت موجب تشدید نفوذ اقتصادی و سیاسی امریکا در ایران گردید.^۵

علاوه بر هیأت مستشاران دکتر میلسپو که (تعداد ۶۰ نفر بودند) ارتضی و شهربانی نیز به دست مستشاران امریکایی سپرده شد.

۱. دکتر آرتور میلسپو در دی ۱۳۲۱ شمسی بحیوه جنگ جهانی دوم و اشغال ایران به عنوان رئیس کل دارایی ایران استخدام شد و تا بهمن ۱۳۲۲ همراه با ۶۰ کارشناس امریکایی به انجام وظیفه اشتغال داشت، میلسپو وظایف اجرائی کمتردهای بر عهده داشت که طبق قانون اختیارات خاص از طرف مجلس شورای ملی به او تفویض شده بود و اجرای همین وظایف بود که دشمنی‌های زیادی را علیه او برانگیخت، تا جایی که سرانجام مجلس قبل از پایان دوره قرارداد اختیارات دکتر میلسپو رالغو کرد و او مجبور به استعفا و عزیمت از ایران گردید، میلسپو یک بار دیگر نیز در فاصله ۱۳۰۶ تا ۱۳۰۷ همین مأموریت را در ایران به عهده داشت، او که دو میلیون بار در سال ۱۹۴۵ پس از شکست در مأموریت و خروج از ایران کتاب «امریکایی‌ها در ایران» را نوشته به دلیل درگیری‌های فراوانش با هیأت وزیران، مجلس و رجال مملکت پرخاشگری فراوانی از خود نشان داد و بانیش قلم به جان آن‌ها و ملت ایران افتاد و انتقادات سخت و کوبیده، بی‌پرواپی نمود که به راستی می‌توان گفت از میان آثاری که تاکنون درباره ایران منتشر شده بی‌نظیر است. نقل از کتاب امریکایی‌ها در ایران آرتور میلسپو، ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی، تهران: البرز، ۱۳۷۰، ص ۵ و ۶ پیشگفتار مترجم (همین کتاب).

۲. جامی، «گذشته چراغ راه آینده است»، تهران: فقنوس، ۱۳۶۷، ص ۱۷۹.

۳. علی سهیلی (نخستین کابینه)، ۱۸ اسفند ۱۳۲۰ شمسی برابر با ۲۲ صفر ۱۳۶۱ هجری قمری.
۴. احمد قوام (پنجمین کابینه) و اولین کابینه او پس از سقوط رضاشاه، ۱۸ مرداد ۱۳۲۱ شمسی برابر با ۲۶ ربیع الاول ۱۳۶۱ هجری قمری.
۵. علی سهیلی (دومین کابینه)، ۲۸ بهمن ۱۳۲۱ شمسی برابر با ۱۲ صفر ۱۳۶۲ هجری قمری.

مباحث مطرحه درباره خانواده در دوره سیزدهم^۱

۱. «شرایط معافیت افراد متأهل یا متکفل پدر و مادر»^۲
- جلسه ۷۱، ۲۱ تیر ۱۳۲۱
۲. «شرایط معافیت افراد متأهل یا متکفل پدر و مادر»^۳
- جلسه ۱۲۸، ۶ بهمن ۱۳۲۱

مجلس و مطبوعات

با سقوط رضاخان و تغییر سلطنت، مردم و مطبوعات نفس راحتی کشیدند، روزنامه‌ها و مجلاتی مانند اطلاعات، ایران، ستاره، کوشش، رعد، باخت، نجات ایران، آذیر و... که در آن ایام فعالیت می‌کردند یا تازه امتیاز نشر روزنامه گرفته بودند،

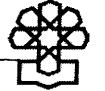
^۱. مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی وزارت ارشاد، فهرست مباحث مطرح شده درباره زنان در ۲۴ دوره مجلس شورای ملی، ۱۳۷۴، ص ۵۱.
^۲. صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره سیزدهم تقییه، جلد دوم، ص ۱۰۶۹ تا ۱۰۷۵، ذیل ماده (۸۲)، لایحه اصلاح قانون نظام وظیفه، موضوع متفکلین.
^۳. صورت مذاکرات مجلس شورای ملی دوره سیزدهم تقییه، ص ۲۰۵۸.

- آبان ۱۳۲۱ و همچنین قانون اختیارات به میلسپو درباره تنزل و ثبیت بهای اجناس،
۱۳ اردیبهشت ۱۳۲۲،
۸. قانون اصلاح مطبوعات و متمم آن، ۳ و ۲۴ دی ۱۳۲۱،
۹. قانون حفظ و احداث جنگل‌ها، ۱۷ دی ۱۳۲۱،
۱۰. قانون اصلاح پاره‌ای از فصول و مواد قانونی نظام وظیفه، ۲۹ اسفند ۱۳۲۱،
۱۱. قانون اجازه مبالغه پیمان بازرگانی بین دولت ایران و امریکا، اول آبان ۱۳۲۲،
۱۲. قانون موقوف‌الاجرا گذاردن قانون حکومت نظامی نسبت به امر انتخابات دوره چهاردهم تقییه، اول آبان ۱۳۲۲،
۱۳. قانون بیمه کارگران دولتی و غیردولتی، ۲۹ آبان ۱۳۲۲.
همچنین قوانین دیگری مثل استخدام کارشناسان خارجی، تصویب متمم بودجه خرید سازوبرگ نظامی، مایه‌کوبی عمومی و ... در این دوره به تصویب نمایندگان مجلس شورای ملی رسید.

کابینه‌های دوره سیزدهم مجلس^۱

- در مدت دو سال در مجموع پنج کابینه تشکیل و به مجلس معرفی شد.
۱. کابینه محمدعلی فروغی (ششمین کابینه) دومین کابینه او پس از سقوط رضاشاه، ۱۳ آذر ۱۳۲۰ شمسی برابر با ۱۵ ذی‌حجه ۱۳۶۰ هجری قمری.
 ۲. کابینه محمدعلی فروغی (هفتمین کابینه) و آخرین دوره او پس از سقوط رضاشاه، ۱۱ اسفند ۱۳۲۰ شمسی برابر با ۱۵ صفر ۱۳۶۱ هجری قمری.

^۱. اداره کل آرشیو، استناد و موزه دفتر رئیس‌جمهور، دولتها ایران از میرزا ناصرشاخان مشیرالدوله تا میرحسین موسوی، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ، تهران، ۱۳۷۹، ص ۱۸۶ تا ۱۹۶ و ادوار مجالس قانونگذاری در دوران مشروطیت، یونس مروارید، جلد سوم، ص ۳۸ تا ۴۱ و سی و هفت سال، احمد سمعی، بی‌جا، شبایزن، ۱۳۶۶، چاپ سوم، ص ۴ تا ۷.

منابع و مأخذ

۱. آبراهامیان، یرواند، ایران بین دو انقلاب از مشروطه تا انقلاب اسلامی، مترجمان کاظم فیروزمند، حسن شمس‌آوری، محسن مدیر شانه‌چی، تهران، مرکز، چاپ ششم، ۱۳۷۷.
۲. ازغندی، علیرضا، ناکارامدی نخبگان سیاسی ایران بین دو انقلاب، تهران، قومس، ۱۳۷۶.
۳. تبریزی‌نیا، حسین، علل ناپایداری احزاب سیاسی در ایران، بین‌الملل، ۱۳۷۱.
۴. جامی، گذشته چراغ راه آینده است، تهران، ققنوس، چاپ پنجم، ۱۳۶۷.
۵. زهیری، علیرضا، عصر پهلوی به روایت استناد، قم، معارف، ۱۳۷۹.
۶. شجاعی، زهرا، نخبگان سیاسی ایران، تهران، سخن، جلد سوم، ۱۳۶۲.
۷. شجاعی، زهرا، نقش نمایندگان در مجالس قانونگذاری عصر مشروطیت، جلد سوم، ۱۳۷۵.
۸. شجاعی، زهرا، نمایندگان در مجلس شورای ملی در ۲۱ دوره قانونگذاری، مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی، ۱۳۴۴.
۹. سمعیعی، احمد، سی و هفت سال، بی‌جا، شباوین، چاپ سوم، ۱۳۶۶.
۱۰. صفائی، ابراهیم، رهبران مشروطه، تهران، جاویدان، ۱۳۶۳.
۱۱. صلحجو، جهانگیر، تاریخ مطبوعات ایران و جهان، تهران، امیرکبیر، ۱۳۴۸.
۱۲. طلوعی، محمود، بازیگران عصر پهلوی، تهران، نشر علم، جلد اول، ۱۳۷۴.
۱۳. عظیمی، فخرالدین، بحران دموکراسی در ایران، ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲ ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی، بیژن نوزری، تهران، البرز، ۱۳۷۲.
۱۴. عاقلی، باقر، روزشمار تاریخ ایران (از مشروطه تا انقلاب اسلامی) تهران، گفتار، چاپ چهارم، جلد اول، ۱۳۷۶.
۱۵. عاقلی، باقر، قوانین ایران در دوران قاجار و پهلوی، تهران، جاویدان، ۱۳۷۷.
۱۶. فرهنگ قهرمانی، عطاء‌الله، اسامی نمایندگان، مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره ۲۴ قانونگذاری، بی‌نا، ۱۳۷۹.
۱۷. مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، فهرست مباحث مطرح شده درباره زنان در ۲۴ دوره مجلس شورای ملی، ۱۳۷۴.

بدون هیچ ترسی انتقادات، دیدگاهها و عقاید خود را درباره اوضاع کشور، مجلس، دولت و... بیان می‌کردند.

نویسنده کتاب تاریخ مطبوعات ایران و جهان بیش از ۲۰۰ روزنامه و مجله، در تهران و شهرستان‌ها که امتیاز آن‌ها از طرف شورای عالی فرهنگ تصویب و تجدید شده بود را از تاریخ دی ۱۳۲۱ تا اردیبهشت ۱۳۲۲ نام می‌برد.^۱

بعد از واقعه ۱۷ آذر ۱۳۲۱ مجلس شورای ملی در ۳ دی ۱۳۲۱ لایحه دولت را درباره مطبوعات به تصویب رساند، به موجب این لایحه، امتیاز تمامی روزنامه‌ها و مجلات لغو گردید و برای نویسنده‌ان و مدیران جراید شرایط تازه توأم با مجازات تعیین شد.^۲

البته شورای عالی فرهنگ امتیاز ۲۵ روزنامه و مجله را که قوانین اسلطنه تعطیل نموده بود مجدداً برقرار کرد که از اسفند ۱۳۲۱ منتشر شدند.^۳

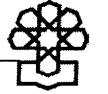
در نیمه اسفند ۱۳۲۱ سفارت انگلیس شمار جراید را تنها در تهران بیش از ۴۰ روزنامه یا هفته‌نامه با تقریباً همان تعداد درخواست برای انتشار جراید برآورد کرد.^۴

۱. صلحجو، جهانگیر، تاریخ مطبوعات ایران و جهان، تهران: امیرکبیر، ۱۳۴۸، ص ۱۰۶ به بعد.

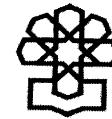
۲. عاقلی، باقر، روزشمار تاریخ ایران، تهران: گفتار، ۱۳۷۶، جلد اول، ص ۳۵۲.

۳. عاقلی، باقر، قوانین ایران در دوران قاجاریه و پهلوی، تهران: جاویدان، ۱۳۷۷، ص ۳۲۲.

۴. عظیمی، فخرالدین، بحران دموکراسی در ایران، ترجمه مهدوی و نوزری، تهران، البرز، ۱۳۷۲، ص ۱۱۸.

۱۸. مروارید، یونس، نگاهی به ادوار مجالس قانونگذاری در دوران مشروطیت، تهران، اوحدی، جلد سوم، ۱۳۷۷.
۱۹. مجموعه قوانین موضوعه و مسائل مصوبه دوره سیزدهم قانونگذاری.
۲۰. مجموعه فهرست تاریخی قوانین و مصوبات از دوره اول تا پایان دوره بیست و دوم قانونگذاری مجلس شورای ملی، اداره کل قوانین مجلس، ۱۳۵۱.
۲۱. مشروح مذاکرات، سیزدهم مجلس شورای ملی.
۲۲. مدیر شانهچی، محسن، تاریخ احزاب سیاسی ایران، تهران، مؤسسه رسا، ۱۳۷۵.
۲۳. مکی، حسین، تاریخ بیست ساله ایران، تهران، علمی، چاپ سوم، جلد ۷ و ۸. ۱۳۷۴.
۲۴. میلسپو، آرتور، مأموریت امریکایی‌ها در ایران، ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی، تهران، البرز، ۱۳۷۰.
۲۵. نوذری، عزت‌الله، تاریخ احزاب سیاسی در ایران، شیراز، نوید شیراز، ۱۳۸۰.

شناسنامه گزارش

شماره مسلسل: ۷۷۲۴

عنوان گزارش: آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران (دوره سیزدهم - ۲۲ آبان ماه ۱۳۲۰ تا اول آذر ۱۳۲۲ شمسی)

Report Title: An introduction of History Of The Legislative Assembly in Iran (The Thirteenth) Parliament – 1941 – 1943.

نام دفتر: گروه مطالعات بنیادین حکومتی
تهیه و تدوین: عباس باقری
ناظر علمی: سیدیونس ادیانی
متقاضی: معاونت پژوهشی
ویراستار ادبی: طاهره صفری نهاد

واژه‌های کلیدی و معادل انگلیسی آن‌ها: —

منابع و مأخذ تهیه گزارش:
در انتهای گزارش درج شده است.

آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران

(دوره چهاردهم - ۱۶ اسفند ۱۳۲۲ تا ۲۱ اسفند ۱۳۲۴ شمسی)

کد موضوعی: ۴۱۰

شماره مسلسل: ۷۷۸۹

گروه مطالعات بنیادین حکومتی

خرداد ماه ۱۳۸۵

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۳	انتخابات
۶	اسامی نمایندگان دوره چهاردهم
۱۲	هیأت رئیسه دوره چهاردهم
۱۵	کمیسیون‌ها
۱۶	تحصیلات نمایندگان
۱۶	احزاب و فراکسیون‌ها
۳۱	وضعیت سیاسی اجتماعی ایران در دوره چهاردهم
۴۰	عملکرد مجلس چهاردهم
۵۱	اهم مصوبات دوره چهاردهم مجلس
۵۲	کابینه‌های دوره چهاردهم مجلس شورای ملی
۵۶	مباحث مطروحه درباره خانواده در دوره چهاردهم
۵۶	مجلس و مطبوعات
۵۹	منابع و مأخذ

مختلفی سروکار دارد، از طرفی آیت‌آشانی هم در حالی که در زندان متفقین بود از تهران رأی آورد اما متفقین مانع حضور او در مجلس شدند و نامش از لیست نمایندگان حذف شد و با پایان جنگ جهانی بعد از ۲۸ ماه حبس و تبعید به ایران بازگشت. با پایان جنگ جهانی دوم در سال ۱۹۹۴ میلادی نیروهای امریکا و انگلیس از ایران خارج شده بودند؛ اما نیروهای روسیه همچنان در ایران حضور داشتند و ایران به شورای امنیت شکایت برد و در همین زمان بحران آذربایجان پیش آمد به طوری که این استان یک سال از زیرنظر حکومت مرکزی خارج شده بود و اگر تعاملات بین‌المللی و ملی و اتمام جنگ جهانی دوم نبود نزدیک بود منجر به تجزیه گردد.

در این دوره دکتر مصدق سیاست موازنۀ منفی و رد هرگونه امتیاز به خارجی‌ها را مطرح کرد و این طرح را به تصویب مجلس رساند، همچنین دولتها متزلزل و بی‌ثبات بودند به‌طوری که در این دو سال ۷ نخست‌وزیر از مجلس رأی اعتماد گرفتند و ۹ مرتبه کابینه‌ها عوض شد که به‌طور میانگین هر نخست‌وزیر کمتر از چهار ماه بر سر کار بود. با وجود اختلاف عقیده‌ها و سلیقه‌های مختلف و تحريكات دولتها خارجی که در مجلس، بود، نمایندگان توانستند تا حدی قدم‌های مؤثری بردارند. از ویژگی‌های دیگر این دوره آبستراکسیون بر ضد دولت صدرالاشراف، اعتراض نمایندگان به اقامت غیرقانونی نیروهای بیگانه در ایران، لغو اختیارات دکتر میلسپو، تحریم انتخابات تا خروج نیروهای اشغالگر از کشور و شروع دوره فترت به مدت ۱۶ ماه که کشور فاقد پارلمان بود و در نهایت بحران آذربایجان و کردستان که به فرار پیشه‌وری و اعدام قاضی محمد پایان یافت.

در این گزارش علاوه بر بیان اجمالی موارد فوق به بررسی انتخابات، اسامی نمایندگان احزاب و فракسیون‌ها و عملکرد مجلس و مهم‌ترین مصوبات این دوره نیز پرداخته‌ایم.

آشنایی با تاریخ مجالس قانونکذاری در ایران

(دوره چهاردهم - ۱۳۲۲ اسفند ۲۱ تا ۱۳۲۴ اسفند ۱۳۲۴ شمسی)

مقدمه

مجلس چهاردهم اولین انتخابات مردم ایران بعد از سقوط دیکتاتوری رضاخان بود در این دوره با به‌وجود آمدن فضای باز سیاسی همه می‌توانستند در انتخابات شرکت و آزادانه تبلیغات کنند و با وجود هیأت نظارت بر انتخابات و اعمال نفوذ دولت، باز هم تقلب‌های انتخاباتی وجود داشت، مجلس زمانی آغاز به کار کرد که دو سال و نیم از جنگ جهانی دوم گذشته بود و کشور همچنان در اشغال قوای متفقین بود، استان‌های آذربایجان شرقی و غربی، گیلان، مازندران، خراسان، سمنان در اشغال شوروی، جنوب و غرب کشور در اشغال انگلیس بود، اکثر نمایندگان که از ادوار قبلی سابقه حضور در مجلس را داشتند در این دوره نیز زمام امور را در دست گرفتند و به‌جای توجه به حال مردم، سرگرم تسویه حساب‌های گذشته، زدویند برای آوردن و بردن دولتها بودند، هرج و مرچ، ارتشا، اختلاس، کلاهبرداری، همراه با بی‌نظمی و بی‌ثباتی در همه امور مملکت حاکم شد، در این زمان فقر، قحطی و گرانی بیدار می‌کرد، از خصوصیات عمدۀ این دوره برای اولین بار حضور هشت تن از اعضای حزب توده در مجلس شورای ملی بود، از طرفی دکتر مصدق نماینده اول تهران و سید ضیاء الدین طباطبایی دو نماینده‌ای که مدت‌های زیادی از سیاست دور بودند شدیداً با یکدیگر برخورد کردند و سعی داشتند اعتبارنامه یکدیگر را رد کنند و این نشان می‌داد که صفات سیاسی در مجلس مشخص است و دولت با فراکسیون‌های

انتخابات

۲

۴

حکومت نظامی با هم منافاتی ندارند.^۱ در مورد دخالت دولت در مسأله انتخابات دوره چهاردهم مورخین بر این باورند که دولت در موارد فراوان در این مسأله دخالت داشت که از باب نمونه دکتر مدنی در تاریخ سیاسی معاصر ایران می‌نویسد:

انتخابات دوره چهاردهم مثل تمام ادوار انتخابات با تقلب و اعمال نفوذ انجام شد در حالی که عاملین حکومت همان نوکران استبداد بیست‌ساله بودند و افکار عمومی در نقطه مقابل آن بود، دکتر مصدق از این جهت عمومی بهره بسیار برد، مجلس چهاردهم پرونده سهیلی و تدین را برای تعقیب به دیوان کشور فرستاد ولی دیوان کشور پس از دو سال برائت آن دو را از تمام اتهامات اعلام داشت.^۲

آنچه که در آن زمان اوضاع را مغشوش‌تر کرده بود وزارت‌خانه تازه تأسیس خواروبار بود که می‌توانست در انتخابات اعمال نفوذ کند، چرا که کسی نمی‌توانست بدون ارائه کارت جیره‌بندی اش رأی دهد.

آبراهامیان درباره اعمال نفوذ گروه‌های مختلف در انتخابات می‌نویسد:

«نخست وزیر همراه وزیر کشور و وزیر خواروبار در تهران، مازندران و دو استان اصلی خارج از محدوده حکومت نظامی و نواحی تحت اشغال بیگانه، به شدت اعمال نفوذ می‌کرد، از طرف دیگر شاه در حوزه‌های انتخابیه نواحی تحت حکومت نظامی به خصوص مناطق اصفهان، فارس، کرمان، کردستان بیشتر اهمیت می‌داد متفقین در نواحی تحت اشغال خود، انگلیس در خوزستان، کرمانشاه و بخش‌هایی از استان تهران و شوروی در آذربایجان، گیلان و شمال کردستان دست بالا را داشتند».^۳

او در ادامه می‌نویسد، اما هیچ یک از این قدرت‌ها بر انتخابات تسلط مطلق نداشتند

مبازات انتخاباتی مجلس چهاردهم از خرداد ۱۳۲۲، ۶ ماه قبل از اختتام مجلس سیزدهم شروع شد و در بعضی از حوزه‌های انتخاباتی تا ۲۳ فروردین دو ماه پس از افتتاح مجلس چهاردهم ادامه داشت و تعداد ۸۰۰ کاندیدا بر سر ۱۲۶ کرسی مجلس به رقابت برخاستند. انتخابات این دوره در زمان حضور ارتش متفقین در کشور و استقرار حکومت نظامی و دخالت ارتش و دربار شروع شد و بیشتر وکلا، از فئوال‌ها و سرمایه‌داران دوران قبل بودند که برخی از آن‌ها رویه خود را تغییر داده و به مشروطه نزدیکتر شدند.

آبراهامیان معتقد است که انتخابات مجلس چهاردهم بسیار طولانی و رقابتی و با معنای از همه انتخابات ایران معاصر بود و کشور شاهد انتخاباتی پرشور، اما سخت و دشوار میان کاندیداهای رقیب شد که نظرات متضاد و علائق متفاوت داشتند و به نیروهای اجتماعی مختص این را می‌کردند.^۱

سهیلی نخست وزیر وقت قبل از صدور فرمان انتخابات اعلام کرد: انتخابات باید کاملاً آزاد باشد و حکومت نظامی ملغی خواهد شد و از آزادی مجتمع نیز جلوگیری نمی‌شود، اما با شروع انتخابات حکومت نظامی همچنان ادامه داشت بنابراین «هیأت نظار تهران به ریاست سید محمدصادق طباطبایی به اتفاق آرا تصمیم گرفت مادام که حکومت نظامی برقرار است از شروع به مقدمات انتخابات خودداری کند و الغای حکومت نظامی را از دولت خواستار شود».^۲

با این حال، تدین وزیر کشور دولت سهیلی اعلام کرد. جریان انتخابات با اجرای

۱. یرواند، آبراهامیان، ایران میان دو انقلاب، از مشروطه تا انقلاب اسلامی، ترجمه کاظم فیروزمند، حسن

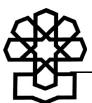
شمس‌آوری، محسن مدیر شانه‌چی، تهران، مرکز، ۱۳۷۷، ص ۱۶۷.

۲. جامی، گذشته چراغ آینده است، تهران، فقنوس، ۱۳۷۷، ص ۱۷۷.

۱. همان، ص ۱۷۷.

۲. مدنی، سید جلال الدین، تاریخ سیاسی معاصر ایران، قم، اسلامی، ۱۳۷۸، جلد اول، ص ۳۰۴.

۳. همان، ص ۱۶۸.

اسامی نمایندگان دوره چهاردهم

اسامی نمایندگان دوره چهاردهم براساس حوزه انتخابیه^۱

ردیف	نام حوزه	نام نماینده	ملاحظات
۱	آباده	محمدحسین قشقایی	
۲	اراک	عزت‌الله بیات	
۳	اراک	حسین خاکباز محسنی	
۴	اردبیل	شیخ‌حسین لنگرانی	
۵	ارسباران - اهر	محمد بهادری	
۶	اصفهان	حیدرعلی امامی	
۷	اصفهان	حسام‌الدین دولت آبادی	
۸	اصفهان	تقی فداکار	
۹	اقلیت‌ها (ارامنه جنوب)	دکتر الکساندر آقایانی	
۱۰	اقلیت‌ها (ارامنه شمال)	آرداشس آوانسیان	
۱۱	اقلیت‌ها (زرتشتی)	رسنم گیو	
۱۲	اقلیت‌ها (کلیمیان)	مراد اریه	
۱۳	ایرانشهر - فهرج - بلوچستان	ابراهیم ریگی (مراد)	
۱۴	بابل - بارفروش	اسدالله یمین اسفندیاری	
۱۵	بابل - بارفروش	رحمان علی خلعتبری	
۱۶	بابل - بارفروش	احمد شریعت‌زاده (مشاور)	
۱۷	بنجورد	سیدداود طوسی	

۱. عطاء...، فرهنگ قوهٔ انتخابیه، اسامی نمایندگان مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره ۲۴ قانونگذاری، تهران، بی‌نا ص ۱۸۲ تا ۱۸۸.

و نتایج نشان می‌داد که تعداد اندکی از کاندیداهای کرسی خود را در مجلس، مدیون دخالت خارجیان بودند.

درگیری میان کاندیداهای متعدد اعم از: حزبی و منفرد، نیروهای اجتماعی گوناگون و فشارهای ناهمسو بوروکراسی محلی را در انتخابات اصفهان، شیراز و تبریز بهتر می‌توان دید.^۱

از ویژگی‌های این دوره مجلس که نگرانی‌های دربار را به وجود آورده بود ورود تعداد زیادی از چهره‌های جدید به مجلس بود، فراکسیون دربار که در مجلس سیزدهم به نام اتحاد ملی فعالیت داشت، حدود ۶۰ نماینده بودند، در حالی‌که در مجلس چهاردهم اکثریت ۶۰ نفره به کمتر از ۳۰ نماینده کاهش پیدا کرد.

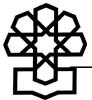
مردم ایران بعد از بیست‌سال در یکی از آزادترین انتخابات مجلس شورای ملی در ۷۲ سال عمر مشروطه (بجز چهار مجلس نخستین مشروطه) شرکت کردند و از گروه‌های مختلف می‌توانستند برای وکالت مردم ثبت نام کنند، مردم تهران هم بیشترین رأی را به دکتر مصدق دادند، کاتوزیان می‌نویسد:

صدق که تا این زمان فعالیت سیاسی شدیدی نداشت، هنگامی‌که متوجه حمایت شدید مردم از خود شد از تهران نامزد انتخابات مجلس گردید و نماینده اول تهران شد.^۲

آیت‌الله کاشانی نیز از طرف مردم تهران انتخاب شده اما انگلیسی‌ها مانع حضور او در مجلس شدند.

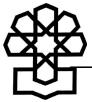
۱. همان، ص ۱۷۹ تا ۱۷۵.

۲. کاتوزیان، همایون، مصدق و نبرد قدرت، تهران، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا ۱۳۷۹، ص ۱۱۳.

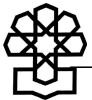
ملاحظات	نام نماینده	نام حوزه	ردیف
	شیخ علی دشتی	تهران	۴۳
	عباس مسعودی	تهران	۴۴
	محمد رضا تهرانچی	تهران	۴۵
	مهندس غلامعلی فریور	تهران	۴۶
	آقا شیخ حسین تهرانی	تهران	۴۷
	سید رضا فیروزآبادی	تهران	۴۸
اعتبارنامه اش به مجلس نرسید	آیت الله سید ابوالقاسم کاشانی	تهران	۴۹
	ابوالفضل حاذقی	جهرم	۵۰
	عطا... خان روحی	جیرفت	۵۱
	جواد شیخ چاغرون	خرم آباد - لرستان	۵۲
	میرزا اسماعیل خان نجمی	خرم آباد - لرستان	۵۳
	ضیاء الدین نقابت	خرمشهر	۵۴
	حمد الله ذکائی	خلال	۵۵
	جمال امامی خوئی	خوی - ماکو - سلماس	۵۶
	عباس تیموری	خوی - ماکو - سلماس	۵۷
	حبیب الله دری	درگز	۵۸
	محمد تقی بختیار	دزفول	۵۹
	محمد آخوند جرجانی	دشت گرگان - یموت	۶۰
	حسین فرهودی	بنی طرف - دشت میشان - سوسنگرد	۶۱
	جواد مسعودی	دماؤند	۶۲
	ابوالقاسم امینی	رشت	۶۳
	میر صالح مظفرزاده	رشت	۶۴
	محسن افشار صادقی	رضائیه	۶۵
	میرزا محمد علی خان امیر ابراهیمی	رسانجان	۶۶

ملاحظات	نام نماینده	نام حوزه	ردیف
	دکتر عبدالحسین اعتبار	بروجرد	۱۸
	قاسم فولادوند	بروجرد	۱۹
	لطفعی رفیعی	بم	۲۰
	فریدون کشاورز	بندرپهلوی	۲۱
	عبدالله گله‌داری	بندرعباس	۲۲
	خلیل دشتی	بوشهر	۲۳
	شکرالله صفوی	بوشهر	۲۴
	سلطان علی خان سلطانی (شیخ‌الاسلامی)	بهبهان و کهگیلویه	۲۵
	سید اسماعیل شیخ‌الاسلام ملایری	بیجار و گروس	۲۶
	میرزا محمد علی خان منصف	قائنات (بیرجند)	۲۷
	امیر نصرت‌الله اسکندری	تبریز	۲۸
	فتح علی ایپکچیان	تبریز	۲۹
	اصغر پناهی	تبریز	۳۰
اعتبارنامه اش در جلسه ۴۵ مورخ ۲۲ تیر ۱۳۲۳ رد شد.	میر جعفر پیشه‌وری	تبریز	۳۱
	حاج سید زین العابدین رحیم‌زاده خوئی	تبریز	۳۲
	علی اصغر سرتیپ زاده	تبریز	۳۳
	ابوالحسن صادقی	تبریز	۳۴
	میرزا ابوالحسن صدر ثقل‌الاسلامی	تبریز	۳۵
	دکتر یوسف مجتهדי	تبریز	۳۶
	عماد الدین تربتی	تربت حیدریه	۳۷
	دکتر محمد مصدق	تهران	۳۸
	سید محمد صادق طباطبائی	تهران	۳۹
	دکتر صادق رضازاده شفق	تهران	۴۰
	دکتر جلال عبد	تهران	۴۱
	احمد بهبهانی	تهران	۴۲

ملاحظات	نام نماینده	نام حوزه	ردیف
	محمدعلی امام جمعه	شیراز (فارس)	۸۹
	رضا حکمت (سردار فاخر)	شیراز (فارس)	۹۰
	علی محمد دهقان	شیراز (فارس)	۹۱
	لطفعلی معدل	شیراز (فارس)	۹۲
استعفا کرد	محمدمهدی نمازی	شیراز (فارس)	۹۳
	حاج آقا رضا رفیعی (قائم مقام الملک)	طوالش - گرگانرود	۹۴
	ولی الله شهاب فردوس	تون - طبس - فردوس - گلشن	۹۵
	شیخ محمد تقی ذوقالقدر (امین الشریعه)	فسا	۹۶
	میرزا احمدخان مؤید قوامی	فسا	۹۷
	حسن اکبر	فومن	۹۸
	حبيب الله پور رضا	فیروزآباد - ایلات - خمسه فارس	۹۹
	عبدالصمد کامبخش	قرزین	۱۰۰
	محمدعلی مجد	قرزین	۱۰۱
	ابوالفضل تولیت	قم	۱۰۲
	غلامحسین رحیمیان	قوچان	۱۰۳
	احمد اخوان	کاشان - نطنز	۱۰۴
فوت شد	ابوالقاسم نراقی	کاشان - نطنز	۱۰۵
	منوچهر تیمورتاش	کاشمر	۱۰۶
	مصطفی کاظمی	کرمان	۱۰۷
	محمد هاشمی	کرمان	۱۰۸
	دکتر عبدالحمید زنگنه	کرمانشاه	۱۰۹
	عباس قبادیان	کرمانشاه	۱۱۰
	دکتر حسین معاون	کرمانشاه	۱۱۱

ملاحظات	نام نماینده	نام حوزه	ردیف
	میرزا مهدی خان فرخ متین السلطنه (معتمض السلطنه)	سیستان - زابل	۶۷
	سلطان ابراهیم خان افخمی (امیر شرف)	زنجان	۶۸
	محمد ذوالفقاری	زنجان	۶۹
	حبیب الله خان مجذوبی	زنجان	۷۰
	ایرج اسکندری	ساری - تنکابن	۷۱
	میرزا محمد رضا تجدد (شیخ العارفین زاده)	ساری - تنکابن	۷۲
	فتح الله فرود	ساوه - زرند	۷۳
	محمد پروین گنابادی	سبزوار	۷۴
	سید محمد طباطبائی	سبزوار	۷۵
	محمدولی میرزا فرمانفرمائیان	سراب - گرمود - میانه	۷۶
اعتبارنامه اش تصویب شد	حبیب الله محیط	سقز و بانه	۷۷
	جواد عامری	سمنان - دامغان	۷۸
	میرزا فرج ا... خان آصف (سردار معظم کردستانی)	سنندج	۷۹
	ناصرقلی اردلان	سنندج	۸۰
	عبدالحمید سنندجی (سالار سعید)	سنندج	۸۱
	میرزا حسن خان مرآت اسفندیاری (مرآت السلطنه)	سیرجان	۸۲
	عبدالکریم صدریه	شهرورد	۸۳
	محمدصادق بوشهری	شوشتار	۸۴
	محمدعلی اعتمادی	شهری	۸۵
	دکتر غلامرضا کیان	شهر رضا - قمشه	۸۶
	احمدقلی صمصم بختیاری	شهرکرد - بختیاری	۸۷
	میرزا یدا... خان دهستانی (نظام)	شهریار - ساوجبلاغ - کردان	۸۸

ملاحظات	نام نماینده	نام حوزه	ردیف
	میرزا حسن خان مخبر فرهمند (مخبر حضور)	همدان	۱۳۳
	سید کاظم جلیلی بزدی (دره زرشکی)	بزد	۱۳۴
	دکتر شیخ هادی طاهری	بزد	۱۳۵
	سید ضیاء الدین طباطبائی	بزد	۱۳۶

هیأت رئیسه دوره چهاردهم^۱

هیأت رئیسه دائمی^۲ منتخب ۲۳ اسفند ۱۳۲۲ شمسی

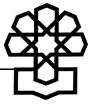
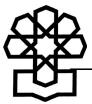
عنوان	اسامی نمایندگان
رئيس	سید محمد صادق طباطبائی
نایب رئيس	هاشم ملک مدنی
نایب رئيس	امیر تیمور کلالی
منشی	داود طوosi
منشی	منوچهر تیمور تاش
منشی	دکتر اعتبار
منشی	ابوالقاسم امینی
کارپرداز	حسن مرآت اسفندیاری
کارپرداز	ابراهیم افخمی
کارپرداز	مخبر فرهمند

*انتخاب نواب رئیس منشی‌ها و کارپردازان روز ۲۴ اسفند ماه به عمل آمد.

۱. فرهنگ قهرمانی، همان، ص ۱۸۹ تا ۱۹۵.

۲. انتخاب هیأت رئیسه سنی و موقعی در ۱۶ اسفند ۱۳۲۲ شمسی انجام گرفته بود که اسکندر مقدم از نظر سنی، به ریاست مجلس انتخاب شده بود و در همان تاریخ محمد تقی اسعد به ریاست موقعی مجلس رسید.

ملاحظات	نام نماینده	نام حوزه	ردیف
	سasan خواجه نصیری	کرمانشاه	۱۱۲
	دکتر خلیل فلسفی	گرگان	۱۱۳
	دکتر عبدالله معظمی	خوانسار - گلپایگان	۱۱۴
فوت شد	جواد آزادی	لار	۱۱۵
	دکتر رضا رامینش	لنگرود - لاهیجان	۱۱۶
	عباس حشمتی	محلات - کمره - خمین	۱۱۷
	موسى خان فتوحی	مراغه	۱۱۸
	اسکندرخان مقدم	مراغه	۱۱۹
	مهdi عدل	مشکین شهر - خیاو	۱۲۰
	میرزا علی خان اقبال	مشهد (خراسان)	۱۲۱
	میرزا حسن کفائی (آقا زاده خراسانی)	مشهد (خراسان)	۱۲۲
	میرزا ابراهیم خان امیر تیمور (کلالی)	مشهد (خراسان)	۱۲۳
	علی خان مؤید ثابتی	مشهد (خراسان)	۱۲۴
	اسماعیل خان ظفری	ملایر - نهادن - تویسرکان - دولت آباد	۱۲۵
	هاشم ملک مدنی	ملایر - نهادن - تویسرکان - دولت آباد	۱۲۶
	ابوالقاسم صدر قاضی	مهاباد - ساوجبلاغ - مکری	۱۲۷
	مهdi فاطمی (عمادالسلطنه)	نائین	۱۲۸
	نصرت الله فاطمی (سیف پور)	نجف آباد	۱۲۹
	حسن بنوی	نیشابور	۱۳۰
	میرزا ابراهیم آشتیانی	خوار و رامین - ایوانکی و رامین	۱۳۱
	میرزا حسنعلی خان فرمذ (ضیاءالملک)	همدان	۱۳۲

هیأت رئیسه اجلاسیه سوم منتخب ۱۴ فروردین ۱۳۲۴ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئيس	سیدمحمدصادق طباطبایی
نایب رئیس	هاشم ملک مدنی
نایب رئیس	دکتر عبدالله معظمی
* منشی	سیدمحمد هاشمی
منشی	ابوالحسن صادقی
منشی	جواد مسعودی
منشی	داود طوسی
کارپرداز	اسماعیل نجمی
کارپرداز	عباس حشمتی
کارپرداز	ابراهیم افخمی

* انتخاب منشی‌ها روز هجدهم و کارپردازان در تاریخ ۱۹ فروردین به عمل آمد.

هیأت رئیسه اجلاسیه چهارم منتخب ۱۴ مهر ۱۳۲۴ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئيس	سیدمحمدصادق طباطبایی
* نایب رئیس	هاشم ملک مدنی
نایب رئیس	امیرتیمور کلالی
منشی	محمد ذوالفقاری
منشی	جواد مسعودی
منشی	محمد هاشمی
منشی	یوسف مجتهدی
کارپرداز	احمی
کارپرداز	عباس حشمتی
کارپرداز	مرآت اسفندیاری

* انتخاب نواب رئیس ۱۵ مهر، منشی‌ها ۱۷ و کارپردازان ۱۹ مهر به عمل آمد.

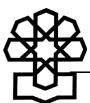
هیأت رئیسه اجلاسیه اول منتخب ۱۴ فروردین ۱۳۲۳ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئيس	سیدمحمدصادق طباطبایی
نایب رئیس	جواد عامری
نایب رئیس	امیرتیمور کلالی
* منشی	داود طوسی
منشی	سیدمحمد هاشمی
منشی	دکتر اعتبار
منشی	جواد مسعودی
کارپرداز	احمی
کارپرداز	مرآت اسفندیاری
کارپرداز	مخبر فرهمند

* انتخاب منشی‌ها و کارپردازان روز ۱۵ فروردین به عمل آمد.

هیأت رئیسه اجلاسیه دوم منتخب ۱۵ مهر ۱۳۲۳ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئيس	سیدمحمدصادق طباطبایی
نایب رئیس	هاشم ملک مدنی
نایب رئیس	دکتر عبدالله معظمی
منشی	سیدمحمد هاشمی
منشی	داود طوسی
منشی	جواد مسعودی
منشی	ابوالحسن صادقی
کارپرداز	احمی
کارپرداز	مرآت اسفندیاری
کارپرداز	اسماعیل نجمی

تحصیلات نمایندگان^۱

تحصیلات قدیم در حد مدرسی (۱۵ درصد)

تحصیلات قدیم در حد سطح (۲۲ درصد)

تحصیلات جدید دارای دکترا (۹ درصد)

تحصیلات جدید دارای لیسانس، فوق لیسانس و مهندس (۱۷ درصد)

تحصیلات دارای دیپلم و فوق دیپلم (۱۳ درصد)

تحصیلات جدید در حد متعارف و ابتدایی (۲۴ درصد)

احزاب و فراکسیون‌ها

در این قسمت جمعیت‌های سیاسی این دوره را بررسی می‌کنیم. همان‌طور که در دوره سیزدهم بیان کردیم بعد از شهریور ۱۳۲۰ احزاب و تشکیلات سیاسی زیادی شروع به فعالیت کردند و خیلی زود هم از بین رفتند، که تعدادی از آن احزاب در آن دوره توضیح داده شد، احزاب دیگری هم در دوره چهاردهم مجلس و سپس در زمان فترت به وجود آمد که سعی کردیم مهم‌ترین آن‌ها را بیان کنیم.
به طور کلی منشأ همه احزاب و نیروهای سیاسی این دوره و پس از آن به اندیشه‌های سیاسی و حزبی برمی‌گردد که در عصر مشروطه به وجود آمده بود.

حزب توده و گروههای وابسته به آن در واقع تداوم حرکت سوسیال دموکرات‌های قفقاز، حزب اجتماعیون، یا دموکرات در مجلس مشروطه، حزب عدالت در باکو، گروه موسوم به ۵۳ نفر است، تشکیلاتی که افکار ضداستعمار داشتند و در احزاب میهنی و ملی خلاصه می‌شدند و نیروهای اسلامی نیز بعضی مانند دوره

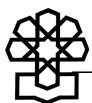
کمیسیون‌ها^۱

در دوره چهاردهم یازده کمیسیون در مجلس فعالیت داشتند که اسامی کمیسیون‌ها و تعداد اعضای آن‌ها، که در اولین دوره انتخابات کمیسیون‌ها در جلسه ۱۵ فروردین ۱۳۲۲ به عمل آمده بود به شرح جدول زیر است:

نام کمیسیون	تعداد اعضا
کمیسیون دارایی	۱۸
کمیسیون دادگستری	۱۸
کمیسیون کشور	۱۸
کمیسیون فرهنگ	۱۸
کمیسیون بازرگانی، پیشه و هنر	۱۸
کمیسیون راه	۱۸
کمیسیون کشاورزی	۱۸
کمیسیون خارجه	۱۲
کمیسیون بهداری	۱۲
کمیسیون پست و تلگراف	۱۲
کمیسیون نظام	۶

۱. مروارید، یونس، ادوار مجلس قانونگذاری در دوران مشروطتی، ج ۳ ص ۱۳۱.

۱. صورت مذاکرات دوره چهاردهم مجلس صص ۱۸۹ - ۱۹۰.

طباطبایی^۱ به وجود آمد، حزب اراده ملی و قبیل از آن حزب وطن، در واقع محافل قدرت‌گرایی بودند که در وجود سیدضیاء خلاصه می‌شدند و بجز طرح برخی شعارهای کلی، ملی و مذهبی گرایش ایدئولوژیک و سمت‌گیری سیاستی خاص نداشتند. در سال ۱۳۲۲ سیدضیاء روزنامه رعد امروز را که تجدید حیات روزنامه رعد ۲۰ سال قبل با امتیاز و مدیریت مظفر فیروز به راه انداخت و از سال ۱۳۲۴ نشریه روستا به جای رعد امروز به عنوان نشریه حزب اراده ملی منتشر شد.^۲

۲. حزب اتحاد مردم

همزمان با دوره چهاردهم مجلس به رهبری سیدمحمدصادق طباطبایی و سهام‌السلطان بیات تشکیل شد، این حزب در حقیقت شعبه‌ای از فراکسیون اتحاد ملی در مجلس شورای ملی بود پس از آن در دهم مرداد ۱۳۲۳ با صدور اطلاعیه‌ای که تعداد زیادی از رجال سیاسی آن را امضا کرده بودند حزب مردم اعلام تشکیل شد، درباره تغییر نام حزب اتحاد ملی به حزب مردم و هدف از این تغییر نام، آبراهامیان معتقد است: «... در تلاش بعدی برای به دست آوردن حمایت گسترده‌تر نام سازمان‌شان را به حزب مردم تغییر دادند که به‌طور سربسته از سوسیالیسم دفاع

۱. سیدضیاء عامل کوتای ۱۲۹۹ پس از سقوط کابینه‌اش در سال ۱۳۰۰ شمسی از ایران خارج شد و در فلسطین سکونت داشت، پس از خروج رضاشاه از کشور، انگلیس او را برای مقابله با حزب توده و اغراض دیگر تشویق به مهاجرت به ایران کرد و با وجود مخالفت مصدق با اعتبارنامه او، ولی اعتبارنامه او به تصویب رسید، سیدضیاء ابتدا حزب خود را حزب وطن نامید و روزنامه‌های صدای وطن و رعد امروز از ارگان‌های این حزب محسوب می‌شدند و روزنامه‌های دیگری نیز از او پشتیبانی می‌کردند اما کم‌کم از این حزب بازگشت قوام از مسکو سیدضیاء دستگیر و روزنامه‌های طرفدار وی تعطیل شد و بعد از مدتی منقرض شد، رک تبریزی، حسین، عل ناپایداری احزاب سیاسی در ایران، بی‌جا، نشر بین‌الملل، ۱۳۷۱، ص ۲۶۹.

۲. مدیر شانه‌چی، همان کتاب، ص ۶۰.

مشروعیت با میلیون متحد و همگام شدند و بعضی مانند آن دوره به دنبال استقرار احکام اسلام برآمدند، یا تشکیلات سیاسی گوناگون دیگری که شامل احزاب مستقل، وابسته به دربار یا بیگانگان در این دوران شکل گرفت.^۱

مدیر شانه‌چی معتقد است:

«دوره دوم شکل‌گیری احزاب سیاسی از ابتدای دهه ۲۰ تا سال ۱۳۲۲ شاهد پیدایش بیشترین احزاب و جمیعت‌های سیاسی بود به‌گونه‌ای که کثرت و تنوع احزاب این دوره نه پیش و نه حتی پس از آن دیده نشده». ^۲

نوذری می‌گوید «سازمان‌های حزبی و سیاسی مانند قارچ از زمین می‌رویدند در سال ۱۳۲۳ بیش از ۶۰ حزب، گروه، دسته و سازمان‌های سیاسی در کشور به وجود آمده بود که مرام، هدف و برنامه همه آن‌ها کم و بیش شبیه به هم بود»^۳ در دهه ۲۰ علاوه بر تهران در استان‌ها و شهرستان‌ها نیز تشکیلات حزبی و سیاسی به وجود آمده بود که بعضی وابسته به نیروهای چپ و بعضی نیز از نیروهای ملی و مذهبی تشکیل می‌شد که گاهی در مخالفت با حزب توده شکل گرفته بود، برای مثال گاهی فارس، یکی از مناطق پر جنب و جوش سیاسی دهه ۲۰ بود و پس از پاییخت مهم‌ترین کانون فعالیت انشعابیون از حزب توده به شمار می‌رفت.^۴ احزابی که در این دوران تأسیس شده بودند به شرح زیر هستند.

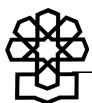
۱. حزب اراده ملی

در تابستان ۱۳۲۳ یک سال پس از تشکیل حزب وطن، به وسیله سیدضیاء‌الدین

۱. مدیر شانه‌چی، محسن، احزاب سیاسی ایران، تهران، مؤسسه فرهنگی رسا، ۱۳۷۵، ص ۵۶.

۲. نوذری، عزت‌الله، تاریخ احزاب سیاسی در ایران، شیراز، نوید شیراز، ۱۳۸۰، ص ۱۸.

۳. مدیر شانه‌چی، همان، ص ۸۶.

۴. حزب وطن

این حزب در تابستان ۱۳۲۳ و به وسیله سید ضیاءالدین طباطبایی به وجود آمده بود و روزنامه ناشر افکار این حزب صدای وطن نام داشت. این روزنامه از سال ۱۳۲۲ در اصفهان منتشر می‌شد اما از سال ۱۳۲۴ به تهران انتقال یافت و به جمع طرفدار سید ضیاء پیوست و صاحب امتیاز نشریه صدای وطن، سید علی بشارت بود.^۱

۵. حزب میهن

از ائتلاف احزاب آزادیخواهان، استقلال، پیکار و میهن پرستان در ۳۰ خرداد ۱۳۲۳ تشکیل شد، به گفته سنجابی هدف از تأسیس حزب میهن، مقابله با احزابی بود که به خارج وابستگی داشتند، این حزب پس از مدت کوتاهی توانست سازمان و تشکیلات حزبی خود را در بیشتر نقاط کشور به وجود آورد، در گرگان، گیلان، خراسان و بهویژه در درگز گسترش دهد و بعد از مدت یک و نیم سال فعالیت دچار مشکلات تشکیلاتی شد و پس از مذاکره بین رهبران حزب میهن و ایران با یکدیگر پیوند خوردن و در ۷ فروردین ۱۳۲۵ این دو حزب با انتشار بیانیه‌ای ائتلاف خود را علنی کرده و از آن پس با نام حزب ایران به فعالیت ادامه دادند.^۲

۶. جمعیت فدائیان اسلام

این جمعیت در اوایل سال ۱۳۲۴ از طرف سید مجتبی میرلوحی (نواب صفوی) و برادران واحدی تأسیس شد، این گروه از فعالان پرشور مسلمان برای ایجاد حکومت اسلامی مبارزه می‌کردند و خواهان وحدت ملی اسلام بودند، فدائیان اسلام ابتدا کسری، هژیر و رزم آراء را به قتل رساندند و با قتل رزم آراء در سال ۱۳۲۹ راه

می‌کرد و روزنامه رادیکالی به نام صدای مردم نیز منتشر می‌کردند.^۱

در دوران نخست وزیری قوام این حزب از مخالفین سرسخت او به شمار می‌رفت. حزب مردم علاوه بر تهران، کرمان، کرمانشاهان، لرستان و همدان نیز فعالیت داشت.

۲. نهضت خدایرانستان سوسیالیست

این نهضت به رهبری محمد نخشب که در سال‌های ۱۳۲۳ و ۱۳۲۴ به صورت مخفی فعالیت داشت، بخش عمده این نهضت به رهبری نخشب با در پیش گرفتن مبارزه علی و سیاسی به حزب ایران پیوست و جناح سوسیال مذهبی این حزب را تشکیل داد به دنبال اختلاف با حزب ایران محمد نخشب از حزب جدا شد و با نام جمعیت آزادی مردم ایران به فعالیت پرداخت، نهضت خدایرانستان سوسیالیست نخستین تشکیل رسمی سوسیالیست‌های مذهبی در ایران بود و به دلیل ارائه برخی اندیشه‌های نو و عرضه نوعی سوسیالیسم اسلامی در جهان اسلام از نقشی پیشتاز و قابل طرح برخوردار است.^۲

مدیر شانه‌چی در ادامه می‌نویسد: بسیاری از روشنفکران مذهبی و حرکت‌های اسلامی رادیکال در ایران طی دهه‌های گذشته وابسته به این جریان بودند یا از آن الهام می‌گرفتند.^۳

۱. طیرانی، بهروز، اسناد احزاب سیاسی ایران، تهران، سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۷۶، جلد دوم، صص ۲۲۷ - ۲۲۸.

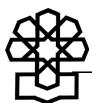
به نقل از یرواند آبراهامیان، جامعه‌شناسی سیاسی ایران ص ۲۱۴.

۲. مدیر شانه‌چی، همان، صص ۸۲-۸۳.

۳. همان، ص ۸۳.

۱. مدیر شانه‌چی، همان، ص ۷۳.

۲. طیرانی، بهروز، اسناد و احزاب سیاسی ایران، تهران، سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۷۶، ج دوم، ص ۲۲۹ تا ۲۰۱.

به صورت کانون قدرت معتبری درآمده بود که بعضی از چهره‌هایی که پیش از آن به سیدضیاء وابسته بودند، حول محور قوام و حزب دموکرات او گرد آمده بودند.^۱

همچنین در این دوران احزاب دیگری هم با عنوان حزب دموکرات فعالیت می‌کردند که از جمله حزب دموکرات آذربایجان و حزب دموکرات کردستان بودند که در اینجا به اختصار بیان می‌گردد.

۸. حزب دموکرات آذربایجان

این حزب در واقعه آذربایجان نقش اساسی داشت و مؤسس آن پیشه‌وری نماینده آذربایجان بود که پس از رد اعتبارنامه‌اش در مجلس چهاردهم به آذربایجان رفت که با کمک شوروی یک سال آذربایجان را از تحت نفوذ دولت مرکزی خارج ساخته و در نهایت به شکست آن منجر شد، پیشه‌وری به شوروی گریخت و این توطئه ناکام ماند. نوذری معتقد است که:

مهم‌ترین علل شکست این فرقه و انهدام آن، وابستگی بی‌چون و چرای پیشه‌وری و رهبران آن فرقه به دولت شوروی و شعار جدایی آذربایجان از ایران بود که این ندای شوم برای ملت ایران قابل قبول نبود.^۲

۹. حزب دموکرات کردستان (کومله)

از احزابی که در آن دوران فکر تجزیه و خودمختاری کردستان را در سر می‌پروراند حزب دموکرات کردستان بود.

این حزب با تأمین مالی و فکری اتحاد جماهیر شوروی اندکی پس از دموکرات

برای ملی شدن صنعت نفت هموار شد، این گروه در نهضت ملی از سیاست ملی شدن نفت حمایت می‌کردند.^۱

نوذری برخی از دیدگاه‌های فدائیان اسلام را در کتابش آورده است، از جمله اسلامی بودن سرزمن ایران و اجرای احکام اسلام مدیریت خانه برای زنان، مبارزه با مصرف مشروبات الکلی، دخانیات و تریاک همچنین نحوه استفاده از صنعت سینما، صندوق برای حقوق شرعی، اجرای قانون مجازات اسلامی، پرچم، وظایف شهرداری و صنعت و ... برنامه‌هایی را عنوان کرده بودند.^۲

البته قبل از به وجود آمدن فدائیان اسلام، فعالیت‌های فراوانی آغاز شده بود، یکی از نکات مهم، اطلاعیه امام خمینی (قدس سرہ) در ۱۵ اردیبهشت ۱۳۲۳ شمسی می‌باشد، که مردم و روحانیون را دعوت به قیام و مبارزه با بدعت‌ها کرده است، در این اطلاعیه فهرستی از تلاش‌های ضد مذهبی دشمن آمده و راه مبارزه با آن‌ها تأکید شده بود.^۳

۷. حزب دموکرات ایران

این حزب در دوره فترت به وسیله احمد قوام در تاریخ ۹ خرداد ۱۳۲۵ مقارن نخستوزیری او تأسیس شد، مظفر فیروز خسرو‌قشقایی، سردار فاخر حکمت، خسرو هدایت اسلامی، اعزاز نیکپی و احمد آرامش از اعضای آن بودند و روزنامه دیپلمات ارگان دفتر کل حزب بود.

اگرچه در مجموع حزب دموکرات به شخصیت محوری قوام اتکا داشت، اما سطح وسیعی از سیاسیون صاحب نام و فعال اعم از جوان و کهنه کار را دربرمی‌گرفت و

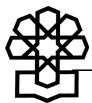
۱. نوذری، عزت‌الله... تاریخ احزاب سیاسی ایران، شیراز، نوید شیراز، ۱۳۸۰، ص ۱۳۳.
۲. همان، ص ۱۲۴ تا ۱۲۶.

۳. جعفریان، رسول، جریان‌ها و جنبش‌های مذهبی سیاسی ایران، ۱۳۲۰ - ۱۳۵۷، تهران مرکز نشر پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۰، ص ۱۹ تا ۲۱.

۱. مدیرشانه‌چی، محسن، احزاب سیاسی ایران، مؤسسه فرهنگی رسا، تهران، ۱۳۷۵، ص ۶۶ تا ۶۸ با توجه به این که

عملده فعالیت حزب دموکرات ایران در دوره پانزدهم بود بنابراین تفصیل بیشتر در آن دوره خواهد آمد.

۲. نوذری، عزت‌الله... تاریخ احزاب سیاسی در ایران، شیراز، نوید شیراز، ۱۳۸۰، ص ۴۲.

وضع قانون جدید انتخابات،
تجدید نظر در قوانین مدنی،
اجرای قانون موجود در زمینه تحصیل رایگان،
اصلاح نیروهای مسلح،
قوانين جدید برای تأمین خدمات درمانی بینوایان و روستاییان،
وضع قوانین جدید برای کاهش وصول مالیات از افراد کمدرآمد و تقویت
انحصارات دولتی شده بود و حملات اصلی حزب در مجلس متوجه عمال بریتانیا
بهویژه سیدضیاء شد.
البته با عدم تصویب اعتبارنامه پیشه‌وری، اولین شکست نصیب نیروهای چپ
شد.^۱

فراکسیون‌ها

مجلس چهاردهم در همان آغاز با تشکیل چند فراکسیون و ایجاد اقلیت و اکثریت کار
خود را آغاز کرد، فراکسیون‌های ایجاد شده در مجلس به اقتضای منافع شخصی
تشکیل می‌شد و به همین دلیل هم افراد آن کم یا زیاد می‌شدند.
با وجود این فراکسیون‌ها نمایندگان میان خودشان وحدت نظر نداشتند و
مواضع آن‌ها دقیق و شفاف نبود. در نتیجه کشمکش‌های سختی میان مجلسیان با
یکدیگر و بین دولتها و مجلس به وجود می‌آمد.^۲

مجلس چهاردهم دارای ۱۲۸ نماینده بود که در هفت فراکسیون پخش شدند،
اسامی فراکسیون‌ها به همراه رهبر و تعداد اعضای آن به شرح زیر است.

۱. فراکسیون اتحاد ملی به رهبری سیدمحمدصادق طباطبائی (رئیس مجلس) ۱۳۲۳ نفر

آذربایجان شکل گرفت و بنیانگذار آن قاضی محمد بود.
از آن‌جا که خواسته‌ها و اقدامات حزب دموکرات کردستان با دموکرات تبریز به
ریاست پیشه‌وری یکی بود می‌توان به وابستگی فکری و نظامی این دو حزب به اتحاد
جماهیر شوروی پی‌برد، اگرچه وابستگی نظامی حداقل در بحران‌های بزرگ می‌توانست
رنگ واقعی بگیرد، سرانجام در بهمن ۱۳۲۵ با ورود نیروهای دولتی به مهاباد عمر
جمهوری کردستان خاتمه داده شد و سران حزب کومله به دار آویخته شدند.^۱

اولین کنگره حزب توده

تأسیس حزب توده در سال ۱۳۲۰ بوده است اما اولین کنگره حزب توده از تاریخ دهم
تا بیستم مرداد ۱۳۲۳ در دوره چهاردهم مجلس تشکیل شد در این گردهمایی ۱۶۸ نفر
از فعالان حزب به نمایندگی از طرف ۲۵۰۰۰ عضو رسمی در ۸۰ کمیته محلی و ۱۲
کمیته منطقه‌ای شرکت داشتند.^۲

برنامه حزب توده طبق مصوبه کنگره شامل ۶۰ مورد در ۹ موضوع بود: مبارزه
سیاسی، کارگران، دهقانان، کارمندان ادارات و روشنفکران، پیشه‌وران، حقوق زنان،
فرهنگ عمومی و بهداشت، اقتصادی و مالی، عشاير.^۳

علاوه بر تصویب مرامنامه و برنامه حزب که در آن سال به تصویب رسید، این
حزب در برنامه قانونگذاری خود که چند ماه بعد از طرف سخنگوی پارلمانی حزب به
مجلس تقديم شد خواستار انجام اقداماتی مانند:
گذراندن قانون کار،
تجدید نظر در قانون استخدام کشور،

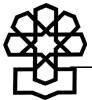
۱. نوذری، همان، ص ۵۵ تا ۵۷.

۲. مروارید، همان، ص ۸۹.

۳. مدیر شانه‌چی، همان، ص ۶۲ تا ۶۴.

۱. مروارید، همان، ص ۸۹-۹۰.

۲. مروارید، یونس، ادوار مجالس قانونگذاری در دوران مشروطیت، ج ۳، ص ۷۸.

تن مقام‌های ولایی در ادارات یافتند و ۳ تن از آن‌ها از طریق طرح‌های اقتصادی به پول هنگفتی رسیدند، علاوه بر این، بسیاری از اعضای این گروه نماینده حوزه‌های انتخابیه‌ای بودند که فرماندهان ارتش در آن‌ها اعمال نفوذ کرده بودند.^۱

این گروه طرفدار شاه و دربار بودند، در این دوره نه تنها اکثریت را از دست داده بلکه اکنون میان ۶ گروه متخصص قرار گرفتند. اگرچه در این دوره طرفداران دربار و محافظه‌کاران تعدادشان کم شده بود، اما در میان آن‌ها چهار عضو برجسته به نام عزت‌الله بیات، ناصر قلی اردلان، دولت‌آبادی که هر سه از ملاکین بزرگ مناطق اراک، کردستان و اصفهان بودند در صورتی که محمدصادق طباطبایی فرزند مجتبه معروف مشروطه‌خواه و نماینده ادوار دوم، سوم، چهارم و ششم مجلس شورای ملی بود که در دوره چهاردهم ریاست مجلس را به عهده داشت.

این فرaksiون در سیاست داخلی خواهان تقویت شاه و تقویت ارتش بود و در سیاست خارجی مخالف نفوذ شوروی بود و به انگلستان هم تمایل نداشت و از هر دوی آن‌ها هراس داشتند و بنابراین در برابر دو دشمن دیرین خواهان تزدیکی به امریکا بودند.^۲

۲. فرaksiون میهن

این فرaksiون دارای ۲۶ نماینده بود که بیشتر آن‌ها نماینده حوزه‌های انتخابیه مناطق در اشغال انگلیس بودند، اعضای این فرaksiون به رهبری مدنی، نمازی و طاهری، رهبرانی که در مجلس گذشته نیز حضور داشتند، اکنون از پشتیبانی سه تازه وارد یعنی سیدضیاء سیاستمدار حامی انگلیس از یزد، امامی کارخانه‌داری از اصفهان و فاطمی نماینده نجف‌آباد برخوردار بودند. این گروه از ۱۳ زمین‌دار، ۵ بازرگان که

۱۱ نفر	۲. فرaksiون آزادی به رهبری محمدولی میرزا فرمانفرمائیان
۱۵ نفر	۳. فرaksiون مستقل به رهبری علی دشتی
۲۴ نفر	۴. فرaksiون میهن به رهبری دکتر هادی طاهری
۶ نفر	۵. فرaksiون توده به رهبری دکتر فریدون کشاورز
۸ نفر	۶. فرaksiون دموکرات به رهبری سیدمهدي فرخ
۳۰ نفر	۷. فرaksiون منفردین به رهبری دکتر محمد مصدق

آبراهامیان در آغاز این بحث می‌گوید:

همپیمانی دائمًا متغیر بین این هفت فرaksiون، مجلس چهاردهم را به صورت هزارتوی کامل بدء بستان سیاسی درآورد و در طول دو سال ۷ نخست وزیر، ۹ کابینه پدید آورد. در واقع بی ثباتی حکومت‌ها چنان حاد و مشاجرات پارلمانی چنان شدید شد که بسیاری از ناظران خارجی، به خصوص دیپلمات‌های غربی، دیگر برای درک مجلس کوششی نکردند و به این نتیجه رسیدند که سیاست ایرانی چیزی جز خشم و هیاهوی ذهن‌های توسعه نیافته نیست. با این حال، بررسی دقیق فرaksiون‌ها ثابت می‌کند که رفتار نماینده‌گان کاملاً با علایق منطقه‌ای، نگرش‌های عقیدتی، ارتباطات خارجی و مهمتر از همه سوابق اجتماعی آنان سازگار بود.^۱

۱. فرaksiون اتحاد ملی

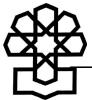
فرaksiون اتحاد ملی که از دوره سیزدهم به وجود آمده بود در این دوره ۳۰ نماینده^۲ را گرد خود جمع کرده بود، این فرaksiون شامل ۲۰ مالک، ۴ کارمند، ۳ رهبر مذهبی، ۲ بازرگان و یک حقوقدان بود، ۱۲ نفر از آن‌ها مرتبًا زمان رضاشاه نماینده بودند، ۱۴

۱. آبراهامیان، یرواند، ایران بین دو انقلاب، ترجمه: کاظم فیروزمند، حسن شمس‌آوری، محسن مدیر شانه‌چی، تهران، مرکز، ۱۳۷۷، ص ۱۸۰.

۲. در این دوره تعداد اعضا و فرaksiون‌ها مرتبًا کم و زیاد می‌شد.

۱. آبراهامیان، همان، ص ۱۸۰.

۲. همان، ص ۱۶۱.

در خوزستان که ۱۵ سال در زندان به سر برده و بیشتر زمین‌های خانوادگی را از دست داده بود و محمدمهدی فرخ (معتصم‌السلطنه) وزیر سابق که رضاشاه عزلش کرده بود و اکنون با کمک عشایر سیستان به نمایندگی مجلس چهاردهم انتخاب شده بود، دموکرات‌ها به دنبال بازگرداندن زمین‌های از دست رفته، حق حمل اسلحه، از سرگرفتن مجدد کوچ‌های سالانه بودند و این‌که حامیانشان در اداره ایالات دست داشته باشند.^۱

۴. فراکسیون آزادی

در حالی که بیشتر اعضای فراکسیون میهن و دموکرات از نواحی تحت اشغال انگلیس بودند، تقریباً همه افراد فراکسیون آزادی که جانشین فراکسیون آذربایجان بودند، همان اشراف شمال، فرمانفرما، امیرنصرت اسکندری و بیرون از مجلس احمد قوام بر عهده داشتند، ابوالقاسم امینی از راه تجارت خصوصی ثروتی اندوخت و در سال ۱۳۲۰ با انتشار روزنامه‌ای به نام «امید» به عرصه سیاست بازگشت، امید در طول مجلس چهاردهم نقش ارگان غیررسمی فراکسیون آزادی را به عهده داشت از ۲۰ نماینده این فراکسیون، ۱۲ نفر اشراف زمین‌دار، ۲ نفر روحانی که در زمان رضاشاه مورد تعقیب و آزار بودند و ۴ نفر تجار از شمال، فراکسیون آزادی در مسائل خارجی و موضوعات قانونی حمایت فراکسیون حزب توده را پشت سر داشت.^۲

۵. فراکسیون حزب توده

۸ نماینده فراکسیون حزب توده که همه آن‌ها از روشنفکران جوان بودند و ۲ نفر از

بیشتر با انگلستان معامله می‌کردند، ۳ روزنامه‌نگار، ۲ کارمند دولت، یک حقوقدان و یک روحانی متنفذ تشکیل می‌شد، نظرات این فراکسیون را در بیرون از مجلس حزب وطن، حزب اراده ملی و از طریق چند نشریه که مهم‌ترین آن، نشریه کوشش بود یکی از نماینده‌گان طوفدار انگلیس از بوشهر منتشر می‌کرد. اعضای محافظه‌کار فراکسیون میهن در مجلس چهاردهم همان افراد دوره قبلی مجلس بودند. این فراکسیون در سیاست داخلی ضمن پذیرش سلطنت در اصول و چارچوب قانون اساسی حرکت کرده، ولی با حاکمیت مطلق شاه مخالف بودند، این گروه عقیده داشتند اگر اختیارات شاه جدید از طرف مجلس کنترل نشود مجدداً استبداد مطلق رضاشاهی بار دیگر بر کشور حاکم خواهد شد و با افزایش قدرت ارتش هم موفق نبودند و در سیاست خارجی تمایل زیادی به ارتباط با انگلیس داشتند و معتقد بودند حضور انگلیس در ایران مانع نفوذ کمونیسم و شوروی ایران می‌شود.^۱

شخصیت‌های اصلی و با نفوذ فراکسیون میهن عبارت بودند از: دکتر هادی طاهری هاشم ملک مدنی، نمازی، حیدرعلی امامی، عبدالله گله‌داری و نصرالله سیف‌پور فاطمی، رهبری فراکسیون میهن با سیدضیاء الدین طباطبائی بود، خاندان سیدضیاء در یزد جدای از آن که در زمرة اعیان و اشراف بود و املاک زیادی داشتند در کار تجارت نیز بودند، سایر رهبران فراکسیون میهن نیز همچون سیدضیاء از خاندان اعیان اشراف، ملاکین، خوانین و رؤسای طوایف و عشایر بودند.^۲

۶. فراکسیون دموکرات

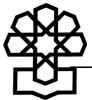
این گروه ۱۱ نفر بودند که نزد مخالفان به «فراکسیون عشایر» مشهور بودند سه نماینده آن را رهبری می‌کردند، صولت قشقایی، عباس قبادیان رئیس طایفه کرد کلهر

۱. آبراهامیان، همان، ص ۱۸۱.

۲. همان، ص ۱۸۱.

۱. مقصودی مجتبی و دیگران، تحولات سیاسی - اجتماعی ایران، تهران، روزن، ۱۳۸۰، ص ۶۱.

۲. همان، ص ۶۲.

خسرو معتقد در مورد کامبخش می‌نویسد: برخلاف کسانی که می‌گویند بعد از عدم تصویب اعتبارنامه پیشه‌وری او به آذربایجان رفت و فرقه دموکرات را تشکیل داد، فرقه دموکرات به دستور استالین و به دست باقراوف و به کمک عبدالصمد کامبخش در باکو طراحی شد، بعد کامبخش پیشه‌وری را که از کمونیست‌های سابق بود برای رهبری فرقه پیشنهاد کرد و اصولاً نامزد شدن پیشه‌وری به نمایندگی از تبریز خود بخشی از این نقشه است.^۱

۶. فراکسیون مستقل

این فراکسیون با نمایندگان حزب توده بسیار تفاوت داشت، ۱۵ تن از اعضای فراکسیون مستقل همان جانشینان فراکسیون عدالت مجلس سیزدهم بودند که عنوان پارلمانی خود را تغییر دادند، کارمندان غیراشرافی گروه به رهبری دشتی بر استقلال خود از شاه و طبقه اشرافی زمین‌دار تأکید می‌کردند، علاوه بر آن‌ها نمایندگی خود را مدیون سهیلی می‌دانستند که طرفدار امریکا بود و خود را از شوروی و انگلیس جدا می‌دانستند.^۲

فراکسیون مستقل با اضافه شدن عباس مسعود مدیر روزنامه اطلاعات تقویت شد، مسعود شخصیتی فکری - فرهنگی بود و بیشتر افراد این فراکسیون تحصیل کردگانی بودند که در زمان رضاشاه مشاغل بالای دولتی در اختیار داشتند، اما به تدریج از شیوه‌های مستبدانه وی به هراس افتادند و از او فاصله گرفتند، به نظر آبراهامیان، دشتی یکی از اصلی‌ترین منتقد پارلمانی دربار بود و همیشه به شاه جدید هشدار می‌داد که «اگر در سیاست دخالت کند تاج و تختش را از دست خواهد داد».^۳

۱. معتقد، خسرو، تاریخ ۵۷ ساله پهلوی، تهران، انتشارات علمی، ۱۳۸۰، ص ۴۹۱.

۲. آبراهامیان، همان، ص ۱۸۲.

۳. همان، ص ۱۶۳.

آن‌ها که به خانواده‌های اشرف تعلق داشتند، ۵ تن از این ۸ نفر در زمان رضاشاه به علت تبلیغ از مارکسیسم زندانی شده بودند، هر چند فراکسیون توده همچون حزب توده نپذیرفت که از سیاست عمومی چشم پیوشد و فقط به بن‌بست امور پارلمانی بسند کند، با این حال از مجلس هم به عنوان وسیله کسب مشروعیت اجتماعی و هم عرصه تبلیغات استفاده کرد.^۱ مروارید به نقل از خاطرات کیانوری تعداد فراکسیون حزب توده را ۶ نفر نام برد و اسامی آن‌ها به شرح زیر است:

محمد پروین گنابادی از سبزوار، ولی‌ا... شهاب فردوس از فردوس، دکتر رضا رادمنش از لاهیجان، ایرج اسکندری از ساری، دکتر فریدون کشاورز از انزلی، عبدالصمد کامبخش از قزوین.

نقش فراکسیون توده در مجلس، مبارزه برای تأمین آزادی و بهبود زندگی مردم و مخالفت با اقدامات و تصمیمات اکثریت مجلس بود.^۲

دکتر جلال عبده که از نمایندگان این دوره بوده در خاطراتش درباره فراکسیون‌های مجلس می‌نویسد.

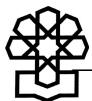
حزب توده فراکسیون متشکل داشت، دکتر رادمنش، اردشیر آوانسیان، فریدون کشاورز،^۳ شهاب فردوس و تقی فدآکار عضو این فراکسیون بودند، تعداد دیگری از نمایندگان، ایدئولوژی خاصی را دنبال نمی‌کردند، برخی نیز از نمایندگی برای تأمین هدف‌های مادی خود سوءاستفاده می‌کردند.^۴

۱. همان، صص ۱۸۲-۱۸۱.

۲. مروارید، یونس، ادوار مجلس قانونگذاری، ج ۳، ص ۷۸، به نقل از خاطرات کیانوری مؤسسه تحقیقاتی و انتشاراتی دیدگاه.

۳. دکتر عبده در مورد این افراد می‌نویسد: فریدون کشاورز یکی از زبردست‌ترین سخنوران مجلس به شمار می‌رفت، وی مردی وطن‌پرست بود، خیلی زود از حزب کناره گرفت و در کتابش کیانوری را به خیانت متهم کرد، کامبخش، مردی مرموز و خونسرد بود. شهاب فردوس و پروین گنابادی هیچ وقت قصد خیانت به کشور را نداشتند.

۴. عده، جلال، چهل سال در صحن، تهران، خدمات فرهنگی رسانا، ج اول، ۱۳۷۸، ص ۱۹۳.

بود، حکومت جدید تظاهر به آزادی و اصلاحات اجتماعی می‌کرد؛ اما این افراد همان افراد رژیم گذشته بودند که از اوضاع جدید راضی نبودند بنابراین دولت‌های زودگذر با فریب و نیرنگ به دنبال حفظ پایه‌های قدرت خود بودند.

بعد از دو سال و نیم که از اشغال ایران گذشته بود سطح زندگی مردم هر روز بدتر می‌شد، کمبود شدید ارزاق عمومی و قیمت اجناس به شکل سراسام آور شده بالا رفته و روابط بازرگانی ایران با کشورهای خارجه نیز قطع گردیده بود.

در ظاهر بهانه هجوم متفقین به ایران جلوگیری از فعالیت‌های عوامل آلمانی در ایران بود، ولی در واقع موقعیت استراتژیکی و وجود نفت فراوان و ارزان در ایران و همچنین در اختیار گرفتن راه‌آهن سراسری جنوب به شمال و احساس خطر انگلیس از احتمال دستیابی آلمان به منابع نفتی ایران و منطقه از مهم‌ترین علل اشغال خاک ایران بود.

متفقین پیروزی خود را در جنگ جهانی دوم مدیون ایران هستند به‌طوری که اگر راه‌آهن ایران جاده‌های ایران، حمل و نقل آماده ایران، هوای مساعد و خلاصه نفت ایران نبود، بعيد بود که متفقین فاتح جنگ جهانی دوم شوند.

در سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۴ برابر با ۱۹۴۱ تا ۱۹۴۵ میلادی محصولات کشاورزی، صنعتی، اسلحه و مهمات و حتی خواروبار روزانه ایران در اختیار متفقین بود و اعترافاتی که مسئولان وقت انگلیس و امریکا در این باره داشته‌اند نشان‌دهنده اهمیت این موضوع است.

«متفقین با توجه به اهمیت راه ترانزیتی ایران به شوروی که میلیون‌ها تن جنگ‌افزار و دیگر وسایل مورد نیاز شوروی از آن طریق حمل می‌شد به ایران «پل پیروزی» لقب دادند ولی مصلحت ندیدند که درباره اهمیت نفت ایران که برای پیروزی آن‌ها جنبه حیاتی داشت نظری ابراز کنند». ^۱

^۱. نجاتی، غلامرضا، جنبش ملی شدن صنعت نفت ایران، تهران، انتشار، ۱۳۷۳، ص ۳۲.

۷. فراکسیون منفردین

فراکسیون منفردین در حدود ۱۶ نماینده داشت و معمولاً از رهبری مصدق به‌خصوص در مسائل خارجی و قانون اساسی پیروی می‌کردند، ۵ نماینده از حزب ایران و ۲ تن از رهبران حزب همراهان که به او نزدیک‌تر بودند، بقیه نماینده‌گان نیز نماینده‌گان غیرحزبی بودند که بیش‌تر از حوزه‌های انتخابی شمال کشور به مجلس راه یافتند.^۲

به این ترتیب ۷ فراکسیون پارلمانی و هواداران فراپارلمانی آن‌ها در مسائل مهم خارجی و قانونی با هم اختلاف داشتند. در مسائل خارجی به‌ویژه با شروع جنگ سرد گروه‌های میهن و دموکرات طرفدار انگلستان، توده و آزادی طرفدار شوروی مستقل و اتحاد ملی طرفدار امریکا و منفردین نیز بی‌طرف بودند.

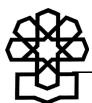
در مسائل اجتماعی به‌خصوص در مورد نیاز به اصلاحات اساسی فراکسیون‌های توده، منفردین و در مواردی مستقل، خواهان دگرگونی‌های ریشه‌ای اما فراکسیون‌های میهن، آزادی و اتحاد ملی خواستار حفظ وضع موجود بودند. درباره مسائل تقنی (قانون اساسی) به‌خصوص درباره این مسأله که چه کسی باید نیروهای مسلح را اداره کند اتحاد ملی به تنها یکی در برابر فراکسیون‌های میهن، دموکرات، آزادی، توده، مستقل و منفردین ایستاد.^۲

اوضاع سیاسی اجتماعی ایران در دوره چهاردهم

در این دوره که همزمان با جنگ جهانی و حضور دو نیروی نظامی و سیاسی غرب و شرق در ایران بود در عین حال که دو ایدئولوژی متضاد بودند، ولی درباره نحوه تعامل با ایران با هم اتحاد داشتند و به‌همین دلیل وضع خاصی در ایران به وجود آمده

^۱. همان، ص ۱۸۲.

^۲. همان، ص ۱۸۲-۱۸۳.

آذربایجان و حزب دموکرات کردستان به دنبال کسب این امتیاز بود.^۱ دهه ۲۰ به خصوص سال‌های ۱۳۲۶ تا ۱۳۲۰ از نظر بروز چالش‌های قومی و منطقه‌ای از مهم‌ترین ادوار تاریخ معاصر ایران تلقی می‌شود، در سال ۱۳۲۴ دو غائله و بحران قومی در آذربایجان و کردستان به وجود آمده بود که این بحران‌ها در واقع بیانگر نارضایتی واقعی مردم آن دو استان از دوران استبدادی رضاخان و سپس حکومت پهلوی دوم به خصوص دوره نخست وزیری صدرالاشراف بود. در این قسمت به طور خلاصه به دو بحران اواخر دوره مجلس چهاردهم اشاره می‌کنیم.

الف) بحران آذربایجان

آذربایجان از زمان نهضت مشروطه که در صف اول مشروطه خواهان قرار داشت و قربانی‌های زیادی در راه آزادی ایران داده بود تا زمان سقوط رضاخان دچار صدمه‌های فراوانی شد.

«به عنوان نمونه طی دهه ۱۳۱۰ این خطه پر جمعیت تجاری و زراعی دستخوش رکود و وقه شد... در فضای سیاسی به نسبت باز اوایل دهه ۱۳۲۰ از طرح این پرسش گریزی نبود که چرا بودجه تهران ۲۰ برابر آذربایجان می‌باشد، حال آن‌که در آن زمان جمعیت تهران $\frac{1}{3}$ آذربایجان است»^۲

با طرح این سؤال‌ها عقده‌ها و رازهایی که در زمان رضاخان کسی جرأت اظهار آن‌ها را نداشت در مطبوعات و احزاب دهه ۲۰ افشا شد. فرقه دموکرات آذربایجان در زمان نخست وزیری صدرالاشراف به وجود آمد صدر مردی مرتاج و سرسخت بود و با سرکوب احزاب و سازمان‌های سیاسی و کارگری موج عصیان و اعتراض مردم را برانگیخت و سیاست نابخردانه و خشن او در برخی نقاط به خصوص آذربایجان

نجاتی می‌گوید: با آغاز جنگ جهانی دوم تأسیسات پالایشگاه آبادان به سرعت توسعه یافت، تولید کارخانه تهیه بنزین هواپیما به سالی یک میلیون تن رسید و قسمت عمده مصارف نیروی هوایی متفقین در خاورمیانه و خاور دور از آبادان تأمین می‌شد و بسیاری مقادیر مواد نفتی به رویه حمل شد... پالایشگاه آبادان با ظرفیت تصوفیه سالانه بیش از ۲۵ میلیون تن، بزرگ‌ترین پالایشگاه جهان بود.^۳

به هر صورت اوضاع سیاسی، اجتماعی کشور در دوران جنگ بیش از گذشته تیره شده بود تا این‌که جنگ جهانی در اروپا با شکست و تسلیم آلمان در اردیبهشت ۱۳۲۴ شمسی برابر با مه ۱۹۴۵ میلادی اعلام شد و به دنبال تسلیم بدون شرط ژاپن در ۲۴ مرداد ۱۳۲۴ (سپتامبر ۱۹۴۵) خاتمه جنگ جهان‌سوز دوم به وسیله رادیوها اعلام شد.^۴

در تاریخ ۲۵ مرداد به مناسب پایان جنگ جهانی در ایران تعطیل عمومی اعلام شد و مجلس جلسه فوق العاده تشکیل داد.^۵

با پایان جنگ نیروهای نظامی امریکا و انگلیس از ایران خارج شدند اما شوروی‌ها با وجود اتحاد میان ایران، شوروی و انگلیس و بی‌اعتبا به مفاد کنفرانس تهران از تخلیه خاک ایران امتناع می‌کردند تا مقدمات تشکیل حکومت پیش‌وری را در آذربایجان آماده کنند.^۶

شوروی‌ها خواستار کسب امتیاز نفت شمال بودند و می‌گفتند: همان‌طور که از اوایل قرن بیست امتیاز نفت جنوب در دست انگلیس‌ها است، مخالفت دولت ایران با واگذاری نفت شمال تبعیضی آشکار نسبت به آن‌هاست، از این رو شوروی در این سال‌ها از راههای مختلف از جمله کمک به تشکیل فرقه دموکرات

۱. همان، ص ۲۲ تا ۲۵.

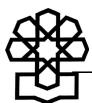
۲. عاقلی، باقر، روزشمار تاریخ ایران (از مشروطه تا انقلاب اسلامی) تهران، گفتار، ج اول، ۱۳۷۶، ص ۳۷۸.

۳. همان، ص ۲۷۸.

۴. نجاتی، همان، ص ۴۵.

۱. از غندی، علیرضا، روابط خارجی ایران تهران، قمیس، ۱۳۷۶، ص ۱۴۲.

۲. مقصودی، مجتبی، تحولات سیاسی اجتماعی ایران، ۱۳۲۰-۱۳۵۷، تهران روزنه، ۱۳۸۰، ص ۸۰.

دموکرات آذربایجان را به سبب «اخلال در امنیت ایران» محکوم کنند.^۱ قوام در تاریخ ۲۹ بهمن ۱۳۲۴ عازم مسکو شد و در ملاقات‌های مکرر با سران دولت روسیه و طرح مشکلات موجود در ایران موارد زیر را از آن دولت درخواست کرد:

۱. تخلیه ایران از نیروی نظامی شوروی به موجب پیمان سه جانبه،
۲. عدم پشتیبانی و حمایت از حکومت خودمختار آذربایجان.^۲

همزمان با مسافرت قوام، دولت شوروی اعلامیه‌ای منتشر کرد که علاوه بر نپذیرفتن درخواست قوام، در ضمن پیشنهادی برای رفع اختلاف موجود از دولت ایران با اصرار خواستار شدند تا امتیاز استخراج نفت شمال را به آن‌ها بدهد و خودمختاری آذربایجان را نیز به رسمیت بشناسند.^۳

دولت شوروی برای تقاضاهای خود، ایران را تحت فشار قرار داد و عده زیادی از نیروهای نظامی خود را از طریق قزوین و سمنان به سوی تهران حرکت دادن و در کرج و گرمسار متوقف ساخت.

هیأت نمایندگی ایران در پاسخ نظریات شوروی برای گرفتن نفت تذکاریه‌ای تسلیم کمیسر امور خارجه شوروی کرد که در آن گفته شده بود. «...در خصوص واگذاری امتیاز نفت، طبق قانونی که به تصویب مجلس ایران رسیده، نه تنها واگذاری امتیاز منع گردید، بلکه مذاکرات از طرف دولت را در این زمینه غیرقانونی دانسته است. در مورد آذربایجان، استان ایران است و دولت اصلاحات لازم را در آن به عمل خواهد آورد... و ارتش سرخ نیز باید تا روز دوم مارس، برابر قرارداد ایران، شوروی و انگلستان خاک ایران را تخلیه نماید». پس از مراجعت بی‌نتیجه قوام از مسکو و

منجر به برخوردهای مسلحانه میان نیروی انتظامی و مخالفان شد.^۴ در چنین فضایی که مردم در فقر و گرسنگی به سر می‌بردند و از حکومت مرکزی هم مأیوس شده بودند، حزب توده با مطرح کردن شعارهای جذاب در میان مردم نفوذ پیدا کرده بود که با تشکیل فرقه دموکرات آذربایجان به وسیله پیشه‌وری مشکل بزرگی در ایران به وجود آمده بود.^۵

آبراهامیان می‌گوید: در این میان، غائبه تبریز در مجلس چهار بازتاب آنی داشت، نخست نمایندگان یکی پس از دیگری برخاستند تا بگویند که ایران از یک ملت تشکیل شده است نه از ملیت‌های متعدد جدگانه. دوم فراکسیون اتحاد ملی نظر شاه را یادآور شد که اقدامات صدرالاشراف (نخست‌وزیر) ممکن است واکنش شوم مخالفان را موجب شود، سوم بسیاری از نمایندگان شمالی ضد دربار که قبلاً مخالف شاه و ارتش بودند در این زمان انتقاد را کنار گذاشتند و خواهان تقویت نیروهای مسلح شدند، چهارم تعدادی از نمایندگان شمالی که پیشتر به دلیل عدم تجدید نظر در سیاست خارجی خود نفوذ کردند^۶ نماینده فراکسیون آزادی را ترک کردند تا فرقه

۱. نوذری، عزت‌الله... تاریخ احزاب سیاسی، شیراز نوید شیراز، ۱۳۸۰، ص ۳۷.

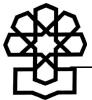
۲. سید جعفر جوادزاده معروف به پیشه‌وری از اهالی خلخال بود و به زبان‌های فارسی، ترکی، آذری و روسی آشنایی کامل داشت با وجود سه دهه مبارزه وقهه و تحمل ۱۰ سال زندان زمان رضاشا، همچنان در حاشیه قدرت سیاسی باقی ماند او در تأسیس حزب کمونیست ایران نقش مهمی داشت و بعد از شهریور ۲۰ به صحنۀ سیاسی بازگشت و روزنامه آذیر را منتشر ساخت و در انتخابات دوره چهاردهم مجلس از تبریز انتخاب شد که مجلس اعتبارنامه او را تصویب نکرد، بعد از رد اعتبارنامه او در ۱۲ شهریور ۱۳۲۴ رسماً فرقه دموکرات آذربایجان را اعلام کرد و شورش بدون خونریزی را در سراسر آذربایجان سازمان داد شورش با تصرف سراب، اردبیل و مشکین شهر آغاز شد با اشغال مراغه، میاندوآب و سپس در اواسط آبان با ورود فدائیان به تبریز پایان یافت و با تشکیل مجلس ملی آذربایجان و انتخاب علی شبستری به ریاست آن در آذر ۱۳۲۴، پیشه‌وری به عنوان نخست‌وزیر حکومت خودمختار آذربایجان، اعضای کابینه ۱۲ نفره خود را بجز وزیر امور خارجۀ به مجلس معرفی کرد. ر.ک. مقصودی، تحولات سیاسی اجتماعی ایران ص ۸۰ تا ۸۲ و جامی، گذشته چراغ راه آینده است. ص ۲۵۵ به بعد.

۱. آبراهامیان، همان، صص ۱۹۷-۱۹۸.

۲. شجاعی، زهرا، نخبگان سیاسی ایران، تهران، سخن، ج سوم، ۱۳۷۲، ص ۲۱۹.

۳. همان، صص ۲۱۹-۲۲۰.

۴. نجاتی، غلامرضا، جنبش ملی شدن صنعت نفت ایران، تهران، انتشار، ۱۳۷۳، ص ۵۴.

مسالمت آمیزی داده خواهد شد.^۱

پس از تنظیم موافقنامه قوام - سادچیکف و ترک نیروهای شوروی از ایران قوام مذاکراتی را با هیأت نمایندگی آذربایجان انجام داد که نتیجه‌ای نداشت. تا این‌که در نهایت در اوایل آذر ۱۳۲۵ شاه فرمان اعزام نیرو به طرف زنجان را صادر کرد و قوای دولتی بدون مقاومت اهالی محل در زنجان مستقر شدند و در نهایت در تاریخ ۲۵ آذر ۱۳۲۵ با ورود ارتش به تبریز و فرار سران حکومت خودمنخاری آذربایجان و اعدام چند تن از افسران ارتش به جرم همکاری با اشرار، غائله آذربایجان خاتمه یافت.^۲

جامی درباره پیشه‌وری و عده‌ای از پناهندگان به شوروی می‌نویسد: با مرگ مشکوک پیشه‌وری در آذربایجان شوروی تمام پناهندگان گرفتار انتقام ناجوانمردانه‌ای شدند آنان را متفرق ساختند و برخی را از فرقه اخراج و تحفیر و توهین کردند و بعضی از افراد که در قید حیات هستند در آرزوی بازگشت به وطن، آخرین روزها و ساعات عمر حسرت‌بار خود را می‌گذرانند.^۳

ب) جمهوری خودمنخار مهاباد (کردستان)

بعد از تشکیل حکومت خودمنخار آذربایجان پس از مدت زمان کوتاهی، حزب دموکرات کردستان در دوم بهمن ۱۳۲۴ رسمیاً در مهاباد جمهوری خودمنخار کردستان را اعلام کرد، در حالی‌که شوروی قسمت شمالی و انگلیس جنوب ایران را در جنگ جهانی دوم در اختیار داشتند، برخی از شهرهای کوچک کردستان از جمله مهاباد تحت نفوذ دو ابرقدرت قرار نداشت. در بیان علت گرایش مردم مهاباد به تشکیل حزب دموکرات کردستان به

۱. شجاعی، همان، ص ۲۲۲.

۲. شجاعی، همان، ص ۲۲۸.

۳. جامی، گذشته چراغ راه آینده است، تهران، ققنوس، ۱۳۷۷، ص ۴۵۰.

پیش از ورود سادچیکف سفير جدید شوروی در ایران و با حرکت قوا شوروی به سمت تهران ایران به شورای امنیت شکایت کرد، سه روز بعد «هاری تروم» رئیس جمهور امریکا پیام مرحمنه‌ای که از نظر سیاسی جنبه اولتیماتوم داشت برای استالین فرستاد و به شوروی اخطار کرد چنان‌چه نیروهای شوروی ظرف یک هفته شروع به تخلیه خاک ایران نکند و عملیات خروج ارتش سرخ از ایران بیش از شش هفته طول بکشد ناوگان امریکا وارد خلیج فارس می‌شود و نیروهای امریکایی بار دیگر در خاک ایران پیاده خواهند شد.^۱

چهار روز بعد یعنی ۵ فروردین (۲۴ مارس) در روز تشکیل جلسه شورای امنیت برای رسیدگی به شکایت ایران، رادیو مسکو خبر تخلیه نیروهای شوروی را از خاک ایران پخش کرد و به‌دلیل آن شوروی به ایران اطلاع داد که ارتش سرخ تا تاریخ ۶ ماه مه ۱۹۴۶ ایران را به کلی تخلیه خواهد کرد.^۲

در آغاز فروردین ۱۳۲۵ سادچیکف به تهران آمد و موافقنامه قوام - سادچیکف در تاریخ ۲۵ فروردین ۱۳۲۵ برابر با ۴ آوریل ۱۹۴۶ پایان یافت و نتایج ضمن اعلامیه مشترکی به‌شرح زیر صادر شد:

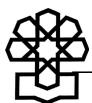
۱. قسمت‌های ارتش سرخ از تاریخ ۴ فروردین ۱۳۲۵ در ظرف یک ماه و نیم تمام خاک ایران را تخلیه می‌نمایند.

۲. قرارداد ایجاد شرکت مختلط نفت ایران و شوروی و شرایط آن از تاریخ ۱۴ مارس تا هفت ماه بعد برای تصویب به مجلس پانزدهم پیشنهاد خواهد شد.

۳. راجع به آذربایجان چون امر داخلی دولت ایران است برای اجرای اصلاحات بر طبق قوانین موجود و با روح خیرخواهی نسبت به اهالی آذربایجان ترتیب

۱. همان، ص ۵۷.

۲. نجاتی، همان، صص ۵۸-۵۹ لازم به توضیح است روز نهم ماه مه (۱۹ اردیبهشت ۱۳۲۵) تخلیه کامل نیروهای شوروی از خاک ایران انجام گرفت.

عملکرد مجلس چهاردهم

چهاردهمین دوره مجلس شورای ملی با مدتی تأخیر در تاریخ ۶ اسفند ۱۳۲۲ شمسی (مطابق با اول ربیع الاول ۱۳۶۳ هجری قمری و ۲۶ فوریه ۱۹۴۴ میلادی) افتتاح و تاریخ رسمیت آن ۲۱ اسفند ۱۳۲۲ بود.

در گشایش این دوره از مجلس شاه بیاناتی را ایجاد کرد و اولین جلسه این دوره در همان تاریخ به ریاست سنی اسکندر مقدم تشکیل شد، ابتدا رئیس سنی مجلس درباره افتتاح مجلس مطالبی عنوان کرد، آنگاه نسبت به تعیین هیأت رئیسه موقت رأی‌گیری شد و در نتیجه محمدتقی اسعد به ریاست موقت و ملک مدنی و امیرشیمور کلالی به عنوان نواب موقت رئیس انتخاب شدند و مراسم تحلیف نمایندگان طبق سنن قبلی انجام شد و نمایندگان پس از قرائت متن سوگندنامه آن را امضا کردند.

ورود نامزدهای منتخب تازه وارد به تعداد ۶۰ نفر در مجلس نگرانی‌های شاه را تشدید کرد، شاه در آخرین تلاش برای اجتناب از این وضعیت خطرناک نخست وزیری را به مصدق نماینده اول تهران، پیشنهاد کرد به شرطی که ابطال انتخابات را اعلام و موارد تقلب و مداخله نابهجه را برطرف کند، اما مصدق پاسخ داد که فقط به این شرط نخست وزیری را می‌پذیرد که نظام انتخاباتی اصلاح و انتخاب جدید بدون تأخیر آغاز شود، ولی شاه نپذیرفت.^۱

دکتر جلال عبده نماینده دوره چهاردهم در کتاب «چهل سال در صحنه» خاطرات خود را درباره مجلس چهاردهم چنین می‌نویسد:

در دوره چهاردهم چهره‌های تازه به عنوان نماینده انتخاب شدند، دکتر مصدق با سوابق درخشانی که داشت، با کمال شجاعت و با صراحة لهجه، علیه دیکتاتوری

سیاست‌های قومی رضاخان در برابر کردها برمی‌گردد.

قاضی محمد رهبر دموکرات کردستان در ۲۴ آذر ۱۳۲۴ در تظاهرات وسیعی تشکیل حکومت کردستان را رسماً اعلام کرد، در دوم بهمن ماه همان سال مجلس ملی کردستان منعقد و قاضی محمد را به سمت صدر جمهوری خودمختار کردستان انتخاب کرد، در کابینه ۱۳ نفره او، حسین سیف قاضی نماینده دوره چهاردهم مجلس شورای ملی به وزیر جنگ منصوب شد ملامصطفی بارزانی و عده‌ای از سران قبایل در آبان همان سال با ۳ هزار تن از طایفه و فامیل خود از عراق وارد ایران شده و در رأس نیروهای مسلح کرد قرار گرفتند.^۲

با شکست نهضت آذربایجان به وسیله دولت مرکزی، جمهوری خودمختار کردستان هم به آن سرنوشت دچار شد، اما سران فرقه کومله کردستان فرار نکردند و اعدام شدند تنها ایلی از کردها که تسلیم نشد، ایل بارزانی بود، بارزانی‌ها در شمال کركوک (عراق) اقامت داشتند در سال ۱۳۲۴ به دعوت قاضی محمد وارد خاک ایران شدند، آن‌ها ۱۰ هزار نفر بودند و سه هزار مرد جنگی داشتند، بارزانی‌ها، از راه آرارات و بازرگان به خاک شوروی آمدند و پس از چند سال اقامت در شوروی به عراق بازگشتند.^۲

بدین‌سان دو بحران آذربایجان و کردستان که نزدیک بود کشور را به تجزیه پکشاند در عرصه تعاملات بین‌المللی و نیروهای ملی از بین رفت.

۱. جامی، همان، ص ۳۲۰.

۲. همان، ص ۴۴۸ تا ۴۵۰.

۱. آبراهامیان، برواند، ایران بین دو انقلاب، ص ۱۷۹.

مذاکره برای اعطای امتیاز نفت به کشورهای خارجی منع کرد، دولت را از مخصوصه بزرگی نجات داد.^۱

پس از برکناری سهیلی از نخست وزیری، مجلس شورای ملی با اکثریت آرا تمایل خود را به محمد ساعد ابراز داشت.

با زمامداری ساعد، برخی از نمایندگان مجلس چهاردهم با قانون مصوب ۱۳ اردیبهشت ۱۳۲۲ (مجلس سیزدهم) مبنی بر اختیارات مالی و اقتصادی به دکتر میلسپو از آن جا که مغایر با اصول قانون اساسی تشخیص داده شد مخالفت ورزیدند. به دنبال آن میلسپو استعفای خود و سایر مستشاران امریکایی را ۸ تیر ۱۳۲۲ به اطلاع نخست وزیر رساند، استعفای میلسپو در هیأت دولت مطرح و پس از تبادل نظر با فراکسیون‌های مختلف مجلس شورای ملی، سرانجام در جلسه خصوصی ۱۱ تیر مجلس اخذ تصمیم نهایی درباره اختیارات و ابقاء مستشاران مالی به نخست وزیر محول شد در نهایت به دستور ساعد، میلسپو در ۱۳ تیر مجدداً کار خود را آغاز کرد.^۲ در جلسه ۱۹ مرداد ۱۳۲۳ با اعتراض دو تن از نمایندگان فراکسیون توده نسبت به پنهان کاری دولت و عدم طرح موضوع مهم در مجلس شورای ملی و مسأله نفت^۳ از اختفا خارج و موضوع بحث و انتقاد میان مردم، مطبوعات و جراید شد و شوروی پس از اطمینان از مذاکرات فوق هیأتی را به ریاست کافتارده معاون کمیسر ملی امور خارجه شوروی برای مطالعه و مذاکره درباره نفت خوریان به تهران اعزام داشت.^۴ پس از تبادل نظر و مذاکرات بسیار، تصمیم بر آن شد که تا قبل از روشن شدن اوضاع اقتصادی و مالی دنیا و استقرار صلح عمومی، دولت از اعطای هرگونه

۱. همان، ص ۶۹.

۲. شجیعی، همان، صص ۲۰۱-۲۰۲.

۳. شرکت انگلیسی «شل و شرکت امریکایی» (استاندارد واکیوم) و «سینگلر» در اسفند ۱۳۲۲ به دولت سهیلی پیشنهاد مطالعه در مناطق نفت خیز ایران را داده بودند و مذاکرات دولت ساعد ادامه مطالعات دولت قبیلی بود.

۴. شجیعی، همان، ص ۲۰۳.

سخن می‌گفت از احترام خاصی برخوردار بود و در موقع حساس با پیشنهادهای ابتکاری خویش کشور را از بن‌بست نجات می‌داد.^۱

نخستین اقدام مصدق در مجلس مخالفت با اعتبارنامه سیدضیاء (عامل کودتای ۱۲۹۹ شمسی) نماینده دوره چهاردهم مجلس بود.

با ورود سیدضیاء پس از ۲۰ سال دوری از کشور جنجالی علیه حضور او در مملکت برپا شد به خصوص راه یافتن او به مجلس از حوزه یزد و مخالفت با اعتبارنامه او که گفته می‌شد سیاست انگلستان حامی او است، توجه بیشتری را جلب کرد به همین دلیل دکتر مصدق - فراکسیون وکلای حزب توده - آماده مخالفت با اعتبارنامه وی شدند، مجلس در دو جلسه ۱۶ و ۱۷ اسفند ۱۳۲۲ به اعتبارنامه سیدضیاء پرداخت، سیدضیاء نیز در پاسخ به مخالفت دکتر مصدق به شدت به وی حمله کرد و از کودتای ۱۲۹۹ دفاع کرد و مدعی شد که از افتخارات او است که در آن زمان «دوله»‌ها و «سلطنه»‌ها را توقیف کرد، به هر صورت پس از دو جلسه سرانجام مجلس اعتبارنامه سیدضیاء را با ۵۷ رأی موافق و ۲۸ رأی مخالف تصویب کرد.^۲

طلوعی می‌نویسد: ۲۹ نفر از نمایندگان به اعتبارنامه سیدضیاء رأی مخالف دادند که ۷ نفر آن‌ها عضو فراکسیون حزب توده و بقیه طرفدار مصدق بودند.^۳

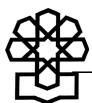
وی در ادامه می‌گوید:

در انتخابات هیأت رئیسه مجلس نیز ۴۲ نفر از نمایندگان به ریاست مصدق رأی دادند و سید محمدصادق طباطبائی با ۴۴ رأی به ریاست انتخاب شد. مصدق در رأس یک اقلیت نیرومند به یکی از بانفوذترین نمایندگان مجلس چهاردهم تبدیل شد و در قضیه اعطای امتیاز نفت به روس‌ها با پیشنهاد طرحی به مجلس مقامات دولتی را از

۱. عبده، جلال، چهل سال در صحنه قضائی، سیاسی، دیپلماسی ایران و جهان، مؤسسه فرهنگی رسا، تهران، ج ۱، ص ۱۳۷۸-۱۹۲.

۲. مروارید، ادوار مجلس قانونگذاری در دوران مشروطیت، ج سوم، ص ۸۱ تا ۸۳.

۳. طلوعی، محمود، بازیگران عصر پهلوی، تهران، نشر علم، ۱۳۷۳، ج ۱، ص ۶۹.

نمی‌توانند راجع به امتیاز نفت با هیچ یک از نمایندگان رسمی و غیررسمی دولت مجاور و غیرمجاور یا نمایندگان شرکت‌های نفت و هر کس غیر از این‌ها مذاکراتی که صورت رسمی و اثر قانونی دارد بکند یا این‌که قراردادی امضا کند.

ماده (۲)

نخستوزیر و وزیران می‌توانند برای فروش نفت و طرزی که دولت ایران معاون نفت خود را استخراج و اداره می‌کنند مذاکراتی نماید و از جریان مذاکرات باید مجلس شورای ملی را مستحضر نمایند.

ماده (۳)

متخلفین از مواد فوق به حبس مجرد از سه تا هشت سال و انفصال دائمی از خدمات دولتی محکوم خواهند شد.

ماده (۴)

تعقیب متخلفین از طرف دادستان دیوان کشور محتاج به این نیست که مجلس شورای ملی آن‌ها را تعقیب نموده باشد و اجازه بدهد؛ دادستان مجبور وظیفه دارد که متخلفین از این قانون را بر طبق محاکمه وزیران مصوب ۱۶ و ۲۰ تیر ماه ۱۳۷۰ شمسی تعقیب نماید.^۱

«بعد از تصویب طرح امتیاز نفت و منع مذاکرات دولت در باب نفت از طرف یکی از نمایندگان در جلسه ۱۲ آذر ماه ۱۳۲۳ شمسی طرحی در مورد لغو امتیاز نفت جنوب به‌شرح ذیل با قید دو فوریت تقدیم شد».

ماده واحده - «مجلس شورای ملی ایران امتیاز نفت جنوب را که در دوره استبداد به

^۱ صورت مذاکرات مجلس چهاردهم جلسه ۱۱.

امتیاز به دولت‌ها و شرکت‌های خارجی خودداری کند، گزارش این تصمیم در ۲۷ مهر ۱۳۲۲ از طرف نخستوزیر به عرض مجلس رسید.^۱

با استعفای ساعد برخی از نویسندهای تمایل خود را به نخستوزیری مصدق ابراز داشتند، اما مصدق شرط قبول نخستوزیری را گذراندن قانونی از مجلس دانست که پس از برکناری از مقام نخستوزیری، کرسی نمایندگی وی همچنان محفوظ باشد، طرفداران مصدق با طرح ماده واحدهای این پیشنهاد را عنوان کردند اما، اکثریت مجلس با این طرح مخالفت کردند و تمایل خود را به نخستوزیری بلاشرط مصدق ابراز داشتند.

بحran انتخابات ۱۲ روز طول کشید که سرانجام مرتضی قلیخان بیات با تمایل مجلس مأمور تشکیل هیأت دولت شد.

در هنگام اخذ رأی اعتماد به دولت بیات برخی از نمایندگان دو مسأله مهم و اقتصادی کشور یکی استخراج نفت^۲ و دیگری لغو اختیارات دکتر میلسپو را خواستار شدند و طرح تاریخی تحریم امتیاز نفت را به‌شرح ذیل و با قید دو فوریت در تاریخ ۱۱/۹/۱۳۲۳ هنگام مشورت در برنامه دولت بیات تقدیم داشتند و در همین جلسه طرح مذکور با اکثریت آرا به تصویب رسید.

از نظر حفظ مصالح مملکت امضاکنندگان، طرح قانونی ذیل را تقدیم و تصویب آن را با دو فوریت درخواست می‌نماییم.

ماده (۱)
هیچ نخستوزیر و وزیر و اشخاصی که کفالت از مقام آن‌ها با معاونت می‌کنند،

^۱ همان، ص ۲۰۴.

^۲ نفت از مسائل جنجال برانگیز دهه ۱۳۲۰ محسوب می‌شد و طرح ملی شدن نفت برای اولین بار با پیشنهاد رحییان نماینده قوچان در مجلس چهاردهم مطرح شد. جمعی از نویسندهای، انقلاب اسلامی ایران، دفتر نشر معارف، قم، ۱۳۸۴ ص ۸۴

۱۳۲۴ پس از ورود هیأت وزیران از جلسه خارج و مجلس را از اکثریت انداختند و ادامه آبستراکسیون و عدم رأی اعتماد به دولت دامنه اختلافات اقلیت و اکثریت مجلس، روزبه روز وسیع‌تر شد و این امر منجر به ادامه عدم حضور نمایندگان اقلیت در مجلس و در نتیجه تعطیل جلسات علنی مجلس شورای ملی گردید. در این زمان بحران آذربایجان هم به وجود آمده بود.^۱

آبراهامیان در این زمینه می‌نویسد:

انتخاب وزرا، فراکسیون‌های آزادی، منفرden، توده و مستقل‌های منشعب را چنان به خشم آورد که سه ماه تمام از اواخر خرداد تا اواخر شهریور مجلس را تحريم کردند، هر زمان که صدرالاشراف برای گرفتن رأی اعتماد کابینه‌اش را به مجلس معرفی می‌کرد، مخالفان مجلس را ترک می‌گفتند و با آبستراکسیون و عدم شرکت در جلسات حد نصاب برای رأی‌گیری حاصل نمی‌شد و بدین‌سان مانع کار مجلس می‌شدند، حامیان حکومت به فرمان سلطنتی اهمیت می‌دادند و رأی مجلس را فرع بر آن می‌دانستند، در حالی‌که مخالفان رأی مجلس را امر اساسی و صدور فرمان سلطنتی را تشریفاتی می‌دانستند و می‌گفتند اقلیت موظف است مانع از آن شود که اکثریت غیر دموکراتیک و غیرقانونی کشور را به فلاکت داخلی و خارجی دچار سازد.^۲

سرانجام پس از ۶ ماه مبارزه اقلیت و اکثریت بر سر دولت و مخالفت با زمامداری صدر به خاطر سیاست‌های شاق و مستبدانه وی زمامداری غیررسمی او در ۲۹ مهر ۱۳۲۴ به پایان رسید.

با سقوط صدرالاشراف، ابراهیم حکیمی نخست‌وزیر شد در دی ماه ۱۳۲۴ به‌دنبال کنفرانس وزرای خارجه سه دولت متفق برای حل مسائل ناشی از جنگ در

شرکت دارسی واگذار شده و در موقع دیکتاتوری آن را نیز تمدید و تجدید نموده‌اند به موجب این قانون الغای نماید.^۱

بیات، نخست‌وزیر وقت، لایحه لغو اختیارات دکتر میلسپو رئیس کل دارایی را تقدیم مجلس کرد، این لایحه در تاریخ ۱۳۲۳/۱۰/۱۸ به تصویب مجلس رسید، فراکسیون میهن و اتحاد ملی که مخالف لایحه الغای اختیارات میلسپو بودند شروع به کارشکنی کردند و به تدریج مقدمات سقوط کابینه بیات را فراهم ساختند که پس از اخذ رأی اعتماد از مجموع ۹۲ تن نماینده حاضر در جلسه ۴۳ تن رأی ممتنع و ۳ تن مخالف و ۴۵ تن رأی موافق به دولت دادند بین ترتیب دولت بیات بعد از ۴ ماه سقوط کرد.

با سقوط کابینه بیات ابراهیم حکیمی با اکثریت ۶۴ رأی از ۱۰۰ تن افراد حاضر عهددار نخست‌وزیری شد و پس از تعیین وزرا، دولت خود را در ۲۳ اردیبهشت به مجلس معرفی کرد و بحث برنامه دولت تا چهاردهم خرداد ادامه یافت و سرانجام پس از دوازده جلسه بحث در برنامه، دولت نتوانست برای کسب اعتبار تعداد آراء لازم را به دست آورد و ساقط شد.^۲

محسن صدر (صدرالاشراف) در ۱۳۲۴/۴/۲۷ وزیران کابینه‌اش را به مجلس معرفی کرد، در جریان انتخاب و اخذ رأی تمايل نسبت به زمامداری صدرالاشراف میان نمایندگان مجلس اختلاف شدیدی به وجود آمد چرا که اخذ رأی تمايل بدون توجه به اصل هفتم قانون اساسی انجام گرفت و عده‌ای از نمایندگان مخالف دولت در جلسه حضور نداشتند.^۳

نمایندگان غایب در جلسه رأی تمايل به دولت به تشکیل جبهه اقلیت پرداختند، اقلیت همراه با تنی چند از نمایندگان در جلسه معرفی هیأت دولت در تاریخ ۲۹ خرداد

۱. شجیعی، همان، ص ۲۰۷.

۲. سمعی، احمد، سی و هفت سال، بی‌جا، شب‌اویز، ۱۳۶۶ ص ۹.

۳. شجیعی، همان، ص ۲۱۱.

۱. همان، ۲۱۴.

۲. آبراهامیان، ایران بین دو انقلاب صص ۱۹۴ - ۱۹۵.

مسکو تشکیل شد دولت حکیمی چندین بار تقاضای شرکت ایران در کنفرانس را کرد تا در جریان تصمیماتی که نسبت به ایران اتخاذ می‌شود قرار گیرد و نتیجه مذاکرات به تمامیت و استقلال ایران لطمه وارد نکند، تقاضای ایران مورد موافقت واقع نشد و در مقابل سفرای انگلیس و امریکا در ضمن پیشنهاد ۱۱ ماده‌ای به دولت ایران اطلاع دادند کمیسیونی مرکب از نمایندگان سه دولت شوروی، امریکا و انگلیس در تهران موافقت کنند که اوضاع ایران و به‌ویژه مسأله آذربایجان را مورد بررسی و مطالعه قرار دهند.^۱

با انتشار پیشنهاد بالا نمایندگان مجلس شورای ملی مخالفت خود را ضمن مراسله‌ای به نخستوزیر ابراز داشتند و قبول این پیشنهاد را که در واقع مفهوم مداخله مستقیم سه دولت در امور داخلی ایران تلقی می‌شد از وظایف مجلس و منوط به تصویب قوه مقننه دانستند.^۲

دولت حکیمی بر اثر عدم موفقیت در حل مشکلات کشور دوام نداشت و در نهایت او در ۳۰ دی استغفا داد.

آبراهامیان در بیان تشکیل کمیسیون سه‌جانبه می‌نویسد:

«بولارد نماینده انگلیس در ایران اظهار می‌کرد که «تمرکز شدید علت واقعی تجزیه فعلی است» و پیشنهاد کرد همه استان‌ها به خصوص استان‌های جنوبی باید خودگردان شوند، علاوه بر این بنگاه سخن پراکنی انگلیس (بی‌بی‌سی) اعلام کرد که انگلستان، امریکا و شوروی کمیسیون سه‌جانبه‌ای برای حل مسائل داخلی ایران تشکیل می‌دهند».^۳

آبراهامیان در ادامه می‌نویسد:

به گفته سفير امريكا خبر بى بى سى تهران را به وحشت انداخت چرا که ناسيوناليستها فقط يك نگرانی داشتند که از مشاهده جنگ ابرقدرتها در ايران بزرگتر بود، ترس از اجلاس ابرقدرتها مانند زمان انعقاد معاهده ۱۹۰۷ میان انگلیس و شوروی برای خاتمه جنگ و در جریان آن تقسیم ایران به حوزه‌های نفوذ بیگانه شاید فقط يك راه مانده بود، قوام می‌توانست پيش از تشکيل کميسیون سه‌جانبه مستقیماً با شوروی‌ها مذاکره کند، همان‌طور که مصدق در مجلس اظهار داشت «اگر مستقیماً با همسایه شمالی صحبت نکنیم کارمان تمام است، زیرا اگر کمیسیون سه‌جانبه تشکیل شود ایران مانند سال ۱۹۰۷ تجزیه خواهد شد، چاره‌ای نداریم جز این‌که نخستوزیری را پیشنهاد کنیم که خوشایند مسکو باشد این راه حل مورد قبول منفردین توده‌ای‌ها، فراکسیون آزادی و خردگیران عمدۀ دیگر فراکسیون‌ها، شامل مدنی، از فراکسیون میهن و فراکسیون اتحاد ملی نیز واقع شد.^۱

پیشنهاد تشکیل این کمیسیون در حقیقت کمیسیون «شبہ قیومیت» بود و در مردم سوءظن ایجاد کرد.^۲

سرانجام مجلس چهاردهم در بهمن ۱۳۲۴ آخرین نخست وزیرش را نیز معین کرد و قوام در بحرانی‌ترین زمان زمام امور را به‌دست گرفت و با شوروی‌ها و توده‌ای‌ها به تفاهم رسیده بود.

در این ایام اوضاع ایران در سر لوحه حوادث سیاسی جهان قرار داشت، شوروی برای حل اختلاف مایل به مذاکرات مستقیم بود انگلیس و امریکا خواستند قوام موضوع شکایت ایران از شوروی را در شورای امنیت ادامه دهد، اما قوام روش استثمار پیش گرفته و خبرگزاری‌های جهان از سیاست مبهم او بحث می‌کردند، بالاخره قوام در ۲۹ اسفند از اقامت ارتش سرخ و مداخل آن‌ها در امور داخلی ایران شکایت

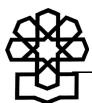
۱. شجیعی، همان، ص ۲۱۵ تا ۲۱۷.

۲. همان، ص ۲۱۷.

۳. آبراهامیان، همان، ص ۲۰۰.

۱. آبراهامیان، یرواند، همان، ص ۲۰۰ و مذاکرات مجلس شورای ملی دوره چهاردهم جلسه ۱۳۲۴/۱۲/۲۱.

۲. صفایی، ابراهیم، رهبران مشروطه، تهران، جاویدان، ج ۱ ص ۶۸۳.

ایران از قوای بیگانه به عمل آید.^۱

در سه ماه آخر این دوره برخی از نمایندگان مجلس چهاردهم جلسه‌ای در خیابان روزولت تشکیل دادند، اسفندياري نماینده مجلس پيشنهاد کرد برای آنکه دولت دچار محذورات نشود و با انتخابات جنجالی و خطروناکی روبه‌رو نگردد بنابر اين نمایندگان ماده واحده‌اي بگذرانند که براساس آن دوره چهاردهم مجلس دو سال دیگر تمدید شود، چون ممکن است با شروع انتخابات اوضاع ايران به مخاطره بیافتد. اسفندياري در ادامه افزواد اگر انتخابات شروع نشود وجود فترت یا تعطیل مشروطیت به هیچ وجه به مصلحت کشور نیست و در دوره فترت دیکتاتوری به وجود خواهد آمد و مجلس دیگر نظارتی بر آن نخواهد داشت، پس از سخنان اسفندياري نمایندگان مصمم به فکر تمدید دوره مجلس شدند، اما برخی از حقوقدانان مجلس در این جلسه با توصل به قانون اساسی تمدید دوره مجلس چهاردهم را میسر نمی‌دانستند چرا که قانون اجازه‌ای به نمایندگان برای افزایش مدت نمایندگی نداده است مگر آنکه مجلس مؤسسان تشکیل شود و این مجلس رأی به افزایش مدت نمایندگی دهد و آن هم در این دوره ممکن نیست. علاوه بر این‌ها با توجه به وضع مملکت و دخالت قوای متفقین در امور ايران تمدید دوره چهاردهم به مصلحت کشور نیست و منجر به وحامت اوضاع داخل کشور خواهد شد.^۲

سرانجام مجلس چهاردهم در تاریخ ۲۱ اسفند ۱۳۲۴ به پایان رسید.

کرد در عین حال از راه مذاکره مستقیم با شوروی هم اقدام می‌کرد.^۱

البته بعد از حل بحران آذربایجان شکایت ایران در شورای امنیت که محل گفتگو و مشاجره‌های نمایندگان امریکا، انگلیس و نماینده شوروی بود در شورای امنیت ماند ولی مسکوت تلقی شد.

قوام بعد از ۲۴ ساعت از معرفی دولت جدید عازم مسکو شد و بعد از دو هفته اقامت در شوروی در آخرین روز عمر مجلس چهاردهم با شرکت در جلسه خصوصی این دوره، ضمن گزارش مسافرت مسکو به نمایندگان قول داد به حضور خروج قوای متفقین از ايران انتخابات را شروع کند قوام از این موقعیت فترت بسیار خوشحال بود چرا که بدون نظارت مجلس می‌توانست هر کاری انجام دهد، همان‌طور که برخلاف قانون عدم مذاکره درباره نفت، یک ماه بعد از پایان دوره چهاردهم با سادچیک سفیر شوروی در تهران قرارداد نفت شمال را امضا کرد.^۲

طرح تمدید مجلس چهاردهم

زمانی که مجلس چهاردهم شش ماه آخر دوره خود را می‌گذراند بحث تمدید مجلس به میان آمد در حالی‌که طبق نظر برخی از حقوقدانان مجلس وقت، تمدید دوره قانونگذاری مخالف اصل پنجم قانون اساسی بود که مدت نمایندگی را دو سال معین کرده بود.

بنابراین فکر تأخیر انتخابات به علت توقف قوای خارجی در ايران مطرح شد و در جلسه ۱۹ مهر ۱۳۲۴ طرح این ماده واحده به امضای ۷۹ نفر از نمایندگان اکثریت و اقلیت تقدیم مجلس شد.

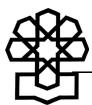
ماده واحده – انتخابات پانزدهمین دوره مجلس شورای ملی یک ماه بعد از تخلیه خاک

۱. مروارید، همان، ص ۸۳

۲. همان، صص ۹۲ - ۹۳

۱. صفائی، همان، صص ۶۸۶ - ۶۸۷

۲. مروارید، همان، ص ۹۲

۱. خرید قسمتی از ابزار و لوازم ساختمان از انبار وزارت خارجه،
 ۲. اعمال نفوذ و دخالت در انتخابات آذربایجان، ۱۳۲۴/۱۲/۱۹.
 ۳. تصویب تأمین اعتبار برای هزینه طبع فرهنگ دهخدا ۱۳۲۴/۱۲/۱۶
- علاوه بر قوانین یاد شده در بالا حدود هشتاد فقره قانون در زمینه‌های مختلف از جمله تصویب قانون مالیات بر درآمد، قانون اجازه پرداخت یک دوازدهم یا دو دوازدهم در ماههای مختلف، قانون حدود اختیارات کمیسیون مجلس شورای ملی، تصمیم دائم بر ابراز رأی اعتماد به کابینه‌های مختلف، قانون استخدام مهندسین و کارشناسان خارجی، تصویب قانون انتخابات دوره پانزدهم و ...

کابینه‌های دوره چهاردهم مجلس شورای ملی

در طول دوره چهاردهم مجلس شورای ملی در مجموع هشت کابینه (سه کابینه به وسیله ساعد دو کابینه به وسیله ابراهیم حکیمی، یک کابینه به وسیله مرتضی قلی بیات، یک کابینه محسن صدر و یک کابینه به وسیله احمد قوام) تشکیل شد که اسمی آن‌ها به شرح زیر بوده است:

کابینه اول

تاریخ معرفی ۸ فروردین ۱۳۲۲ شمسی برابر با ۳۰ ربیع‌الآخر ۱۳۶۳ هجری قمری
نخست‌وزیر: محمد ساعد مراغه‌ای (اولین کابینه)

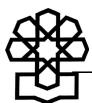
کابینه دوم

تاریخ معرفی: ۱۷ فروردین ۱۳۲۳ برابر ۱۵ ربیع‌الآخر ۱۳۶۳ هجری قمری
نخست‌وزیر محمد ساعد مراغه‌ای (دومین کابینه)

اهم مصوبات دوره چهاردهم مجلس^۱

۱. تصویب قانون منوعیت دولت از مذاکره و عقد قرارداد درباره امتیاز با بیگانگان ۱۱ آذر ۱۳۲۳ شمسی برابر با ۱۹۴۴ میلادی این طرح از طرف دکتر مصدق تقدیم مجلس شد و همین طرح بود که در دولتهای ساعد و قوام‌السلطنه مانع از واگذاری امتیاز نفت شمال به روس‌ها شد.
۲. تصویب لغو اختیارات دکتر میلسپو رئیس کل دارایی ۱۸ دی ۱۳۲۲ برابر با ۱۹۴۵ میلادی.
۳. تصویب قانون اجرای لایحه قانونی سازمان وزارت بهداری ۲۶ بهمن ۱۳۲۳ شمسی.
۴. تصویب خروج نیروهای امریکا از ایران آبان ۱۳۲۴ شمسی برابر با ۱۹۴۵ میلادی.
۵. تصویب منشور ملل متحد که در سانفرانسیسکو به امضا رسیده بود در ۱۳ شهریور ۱۳۲۴ برابر با ۱۹۴۵ میلادی.
۶. قانون اجازه مشارکت دولت ایران در مقررات کنفرانس منعقده مربوط به تأسیس صندوق بانک بین‌المللی ۱۳۲۴/۱۰/۶ برابر با ۱۹۴۵ میلادی.
۷. تصویب خروج نیروهای انگلیس ۱۳۲۴ شمسی میلادی برابر با ۱۹۴۵ میلادی.
۸. تصویب قانون اجازه پرداخت آخرین حقوق مستخدمین کشوری و لشکری که از فروردین ۱۳۲۴ به بعد در راه انجام وظیفه کشته شده یا می‌شوند، به وراث قانونی آنان و برقراری چند فقره، مستمری ۱۳۲۴/۱۰/۲۲.
۹. تصویب تصمیم قانونی دائم به قابل تعقیب بودن علی سهیلی (نخست‌وزیر سابق) به دلیل:

۱. مجموعه فهرست تاریخی قوانین و مصوبات از دوره اول تا پایان بیست و دوم قانونگذاری مجلس شورای ملی اداره کل قوانین مجلس، ۱۳۵۱، ص ۲۲۵ تا ۲۴۵. همچنین مجموعه قوانین مجلس شورای ملی دوره چهاردهم چاپخانه مجلس و اداره مجالس قانونگذاری، صص ۷۱-۷۰.

کابینه سوم

تاریخ تشکیل نهم شهریور ۱۳۲۳ تاریخ معرفی ۱۵ شهریور ۱۳۲۳

نخستوزیر: محمد ساعد مراغه‌ای (سومین کابینه)

ساعد در سه دوره نخستوزیری جمعاً هفت ماه و ده روز زمام امور کشور را عهده‌دار بود در این مدت اقدامات حزب توده را در ایجاد بحران‌های متعدد و حمایت از لزوم واگذاری امتیاز نفت شمال به شوروی. تصویب مجلس مبنی بر منع دولت از واگذاری و مذاکره راجع به امتیاز نفت با هر دولت خارجی از دیگر مسائل مهم زمان نخستوزیری ساعد بود.

کابینه چهارم

تاریخ معرفی: ۱۳۲۳/۹/۵ شمسی برابر با (ذیحجه ۱۳۶۳ هجری قمری)

نخستوزیر: مرتضی قلی بیات (نخستین کابینه)

از وقایع مهم زمان کابینه بیات تسلیم بی‌قید و شرط آلمان به متفقین، پایان جنگ در اروپا خروج کافتا را دزد از ایران پس از شکست در مأموریت گرفتن امتیاز نفت شمال.

کابینه پنجم

تاریخ تشکیل ۱۲ اردیبهشت ۱۳۲۴

تاریخ معرفی ۲۲ اردیبهشت ۱۳۲۴ برابر (اول جمادی‌الآخر ۱۳۶۴ هجری قمری)

نخستوزیر: ابراهیم حکیمی (نخستین کابینه)

اعلان خاتمه جنگ جهانی دوم به تاریخ ۱۸ اردیبهشت ۱۳۲۴ (برابر ۸ ماه مه ۱۹۴۵ میلادی)، دولت ایران در ضمن اعلامیه‌ای به دول متفق اعلام داشت که هر چه زودتر قشون خود را از خاک ایران خارج کنند، دولت حکیمی در جلسه ۱۳ خرداد ماه ۱۳۲۴ از نمایندگان تقاضای رأی اعتماد کرد و به علت عدم موافقت اکثریت نمایندگان از برنامه دولت، کابینه سقوط کرد.

کابینه ششم

تاریخ معرفی ۲۶ تیر ماه ۱۳۲۴ (شمسی برابر با ۱۱ شعبان ۱۳۶۴ هجری شمسی)

نخستوزیر: محسن صدر^۱ (اولین کابینه)

در جریان انتخاب و اخذ رأی تمایل نسبت به زمامداری صدرالاشراف میان نمایندگان مجلس اختلاف عمیق و شدیدی پیش آمد و اخذ رأی بدون توجه به اصل هفتم قانون اساسی صورت گرفت و عده‌ای از نمایندگان مخالف دولت در جلسه حضور نداشتند.

در زمان او بود که اقلیت با «آبستروکسیون» مانع از تشکیل جلسات می‌شوند و در حساس‌ترین زمان، وقت مملکت جنگ زده ایران به هدر می‌رفت. در زمان صدر بود که بحران آذربایجان به رهبری پیشه‌وری به وقوع پیوست، سرانجام پس از شش ماه زمامداری غیررسمی و مبارزه اقلیت و اکثریت بر سر دولت صدرالاشراف، وی در ۲۹ مهر ۱۳۲۴ استعفای خود را به شاه تقدیم داشت.

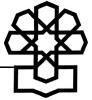
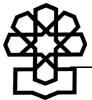
کابینه هفتم

تاریخ معرفی ۱۳ آبان ۱۳۲۴ شمسی برابر با ۲۹ ذیقده ۱۳۶۴ هجری قمری

نخستوزیر ابراهیم حکیمی (دومین کابینه)

در زمان او نیروهای امریکا از ایران خارج شده بودند، در آذربایجان و کردستان به‌وسیله سید جعفر پیشه‌وری و قاضی محمد خودمختاری اعلام شد دولت ایران درباره این وقایع به سازمان ملل شکایت کرد و شوروی را مسبب این وقایع دانست سرانجام دولت حکیمی به خاطر مشکلات سیاسی استعفا داد.

^۱ محسن صدر بازجوی بازداشت‌شدگان با غشاه در کودتای محمدعلی‌میرزا، به همین علت از سوی آزادیخواهان به «قصاب باغشاه» لقب گرفته بود.

مباحث مطروحه درباره خانواده در دوره چهاردهم^۱

۱. «تساوی حقوق زن و مرد»^۲ جلسه ۵۳، ۱۳۲۳/۵/۲۴.
۲. «تشویق ازدواج و زناشویی»^۳ جلسه ۶۱، ۱۳۲۳/۶/۲۰.
۳. «وضعیت مدارس مختلط در تهران»^۴ جلسه ۶۷، ۱۳۲۳/۷/۹.
۴. «حجاب در دوره چهاردهم» جلسه ۷۹، ۱۷^۵ آذر، ۱۳۲۳.
۵. «محتوای دروس مدارس دختران»^۶ جلسه ۹۴، ۱۳۲۳/۱۱/۱.
۶. «تجدید نظر در قوانین نظام وظیفه برای تشویق به امر ازدواج» جلسه ۱۰۷، ۱۳۲۳/۱۲/۲.
۷. «زندگی سخت دختران و زنان قالیباف» جلسه ۱۰۷، ۱۳۲۳/۱۲/۳.

مجلس و مطبوعات

در ادوار مختلف تاریخ ایران رشد و توسعه احزاب و بروز تمایلات حزبی و سیاسی مطبوعات هم در ارتباط با احزاب به صورت گسترده و فعال به میدان می‌آمدند که برای نخستین بار در زمان مشروطه این‌گونه شد. با ورود به دهه ۲۰ و خروج رضاشاه از ایران، با ایجاد فضای باز سیاسی و اجتماعی و ورود شخصیت‌ها

۱. مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی وزارت ارشاد، فهرست مباحث مطرح شده درباره زنان در مجلس شورای ملی، ۱۳۷۴، ص ۵۳.
۲. صورت مذاکرات مجلس شورای ملی دوره چهاردهم، ص ۸۲۴.
۳. همان، صص ۹۹۶-۹۹۷.
۴. همان، ص ۱۱۹۳.
۵. همان، ص ۱۳۷۱.
۶. همان، ص ۱۷۸۶.

کابینه هشتم

تاریخ تشکیل ۲۵ بهمن ۱۳۲۴

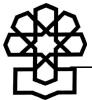
تاریخ معرفی ۲۸ بهمن ۱۳۲۴ شمسی برابر با (۱۵ ربیع الاول ۱۳۶۵ هجری قمری)

نخستوزیر: احمد قوام (دومین کابینه)

قوام در این کابینه، وزارت خارجه را نیز خود عهده‌دار بود، در این دوره از زمامداری قوام نیروهای انگلیس از ایران خارج شدند، قوام در رأس هیأتی برای مذکوره با استالین رهبر شوروی درباره تخلیه آذربایجان از نیروهای شوروی به مسکو رفت، شورای امنیت در این زمان تشکیل جلسه داد و توصیه کرد ایران و شوروی از راه مذکوره مستقیم رفع اختلاف کنند و در این دوره نیروهای شوروی خود را از آذربایجان خارج کرده بود نیروهای دولتی آذربایجان را متصرف شدند و دولت پیشه‌وری سقوط کرد.

همچنین پایان غائله کردستان، بی‌اثر شدن موافقنامه ایجاد شرکت مختلط نفت ایران و شوروی و دوره ۱۶ ماهه فترت مجلس چهاردهم و پانزدهم و در نهایت انتخابات دوره پانزدهم، تشکیل حزب دموکرات به وسیله قوام و ترور احمد کسری از دیگر حوادث دوران نخستوزیری قوام بود.^۱

^۱. مروارید، یوش، ادوار مجالس قانونگذاری ج ۳، ص ۱۳۳ تا ۱۲۸، همچنین نخبگان سیاسی ایران، شجاعی، زهراء، جلد ۳، ص ۲۰۰ تا ۲۲۹.

انگلیسی - روسی تقسیم شده بودند و مطبوعات جناح راست به انگلیس متمایل بودند در حالی که مطبوعات جناح چپ به شوروی تمایل داشتند.

در سه سال اول اشغال ایران آزادی سیاسی در تهران به مقدار قابل توجهی وجود داشت، روزنامه‌ها، احزاب، گروههای سیاسی و جمعیت‌های مختلفی به وجود آمدند. برخی از روزنامه‌های مهم آن عبارت بودند، از کیهان، میهن، آژیر، رعد، ناهید، قیام ایران، اطلاعات و...

در اینجا قسمت‌هایی از مندرجات مطبوعات در مورد مجلس چهاردهم بیان می‌شود، روزنامه میهن می‌نویسد: «... مجلس چهاردهم فعلاً مبدل به میدان مبارزه انتخاباتی برای دوره پانزدهم شده است و طرفین می‌خواهند دولتی روی کار آورند که انتخابات آن‌ها را تأمین نماید».^۱

روزنامه آژیر می‌نویسد: « فقط مجلس شورای ملی است که باید در سخت‌ترین روزها مرکز ثقل اراده عمومی واقع شود و کیلانی که تا به حال انتخاب شده‌اند به استثنای دو یا سه نفر عناصری هستند که برای منافع خصوصی خود را به بهارستان انداده‌اند ».^۲

روزنامه قیام ایران در سوم اردیبهشت ۱۳۲۴ می‌نویسد: انتخاباتی که پایه آن روی اعمال نفوذ، دروغ گفتن، پلودادن رأی خریدن و... باشد به طور مسلم نتیجه منظور از حکومت پارلمانی گرفته نمی‌شود. ما از وکلای دوره چهاردهم غیر از توصیه و سفارش خاصیتی ندیدیم، روی پایه خراب نمی‌شود بنای درست ساخت، از مقدمات غلط نتیجه صحیح نمی‌توان گرفت.^۳

گروه‌ها و نیروهای سیاسی مختلف به عرصه سیاست کشور مطبوعات نیز با حضور بی‌سابقه‌ای وارد صحفه شدند.^۱

حزب توده در سال ۱۳۲۳ جبهه‌ای از مطبوعات را با نام جبهه آزادی تشکیل داده بود که علاوه بر حزب توده ایران، نشریات احزابی همچون حزب ایران، حزب احرار ایران و جمعیت رفیقان در آن مشارکت داشتند، حزب توده تعداد نشریات این جبهه را که در آغاز ۱۲ روزنامه بود در اوایل ۱۳۲۴، ۴۴ روزنامه یعنی نیمی از جراید آن زمان ذکر می‌کند.^۲

آبراهامیان می‌گوید: سه روزنامه اصلی حزبی، مردم، رهبر، و رزم که هر سه را اعضای فراکسیون حزب توده منتشر می‌کردند، رویدادهای روزانه پیچیده، مجلس چهاردهم را از نزدیک پیگیری می‌کرد اعضای جبهه آزادی در بهمن ۱۳۲۳ چنان گسترش یافته بود که بیش از ۲۷ سردبیر روزنامه‌های کشور و استانی را دربرمی‌گرفت.^۳

آبراهامیان در مورد فراکسیون منفردین می‌نویسد: « فراکسیون منفردین اغلب از روزنامه‌های مستقل زیر کمک می‌گرفت، مظفر، به سردبیری حسین کی استوان، نظریه‌پرداز سیاست «موازنه منفی» مرد امروز که محمد مسعود منتشر می‌کرد و بعدها به علت مقالات بی‌پرده و جنجالی اش ترور شد و کیهان، رقیب اصلی اطلاعات به عنوان روزنامه کثیرالانتشار غیرحزبی کشور ».^۴ به هر صورت از آن جایی که ایران در طول جنگ جهانی دوم در اشغال شوروی، انگلیسی و امریکا قرار داشت، در نتیجه مطبوعات ایران هم به دو جبهه متمایز

۱. مروارید، ادوار مجالس قانونگذاری در دوران مشروطیت، ص ۹۴.

۲. همان، ص ۹۷.

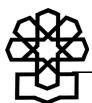
۳. همان، ص ۱۱۸.

۱. مدیر شانه‌چی، احزاب سیاسی ایران، ص ۹۷.

۲. همان، ص ۹۸.

۳. آبراهامیان، ایران بین دو انقلاب، ص ۱۸۲.

۴. همان، ص ۱۸۲.

۱۹. مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی وزارت ارشاد، فهرست مباحث مطرح شده درباره زنان مجلس در مجلس شورای ملی، ۱۳۷۴.
۲۰. مقصودی، مجتبی و دیگران، تحولات سیاسی اجتماعی ایران، تهران، روزنه، ۱۳۸۰.
۲۱. معتقد، خسرو، تاریخ ۵۷ ساله پهلوی، تهران، انتشار علمی، ۱۳۸۰.
۲۲. مجموعه فهرست تاریخی قوانین و مصوبات از دوره اول تا پایان دوره بیست و دوم قانونگذاری مجلس شورای ملی، اداره کل قوانین مجلس، ۱۳۵۱.
۲۳. مجموعه قوانین مجلس شورای ملی دوره چهاردهم چاپخانه مجلس.
۲۴. مدنی، سید جلال الدین، تاریخ سیاسی معاصر ایران، قم، اسلامی، جلد اول، ۱۳۷۸.
۲۵. نجاتی، غلامرضا، جنبش ملی شدن صنعت نفت ایران، تهران، انتشار، ۱۳۷۳.
۲۶. نوزری، عزت... تاریخ احزاب سیاسی در ایران، شیراز، نوید شیراز، ۱۳۸۰.

منابع و مأخذ

۱. آبراهامیان، یرواند، ایران بین دو انقلاب (از مشروطه تا انقلاب اسلامی) ترجمه کاظم فیروزمند، حسن شمس‌آوری، محسن مدیر شانه‌چی، تهران، مرکز، ۱۳۷۷.
۲. ازغدی، علیرضا، روابط خارجی ایران، تهران، قومس، ۱۳۷۶.
۳. تبریزی‌نا، حسین، علل ناپایداری احزاب سیاسی در ایران، بی‌جا، بین‌الملل، ۱۳۷۱.
۴. سمیعی، احمد، سی و هفت سال، بی‌جا، شب‌اویز، ۱۳۶۹.
۵. شجیعی، زهرا، نخبگان سیاسی ایران، تهران، سخن، جلد سوم، ۱۳۷۲.
۶. صورت مذاکرات دوره چهاردهم مجلس شورای ملی.
۷. صفایی، ابراهیم، رهبران مشروطه، تهران، جاویدان، جلد اول، ۱۳۶۳.
۸. طلوعی، محمود، بازیگران عصر پهلوی، تهران، نشر علم، جلد اول، ۱۳۷۳.
۹. عاقلی، باقر، روزشمار تاریخ ایران از مشروطه تا انقلاب اسلامی، تهران، نشر گفتار، ۱۳۷۴.
۱۰. طیرانی، بهروز، استناد احزاب سیاسی ایران، تهران، سازمان استناد ملی ایران جلد دوم ۱۳۷۶.
۱۱. عبدی، جلال، چهل سال در صحنه، خدمات فرهنگی رسا، جلد اول، ۱۳۷۸.
۱۲. کاتوزیان، همایون، مصدق و نبرد قدرت، تهران، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، ۱۳۷۹.
۱۳. جامی، گذشته چراغ راه آینده است، تهران، ققنوس، ۱۳۷۷.
۱۴. فرهنگ قهرمانی، عطاء...، اسامی نمایندگان مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره ۲۴ قانونگذاری، تهران، بی‌نا، ۱۳۷۹.
۱۵. جعفریان، رسول، جریان‌ها و جنبش‌های مذهبی سیاسی ایران (سال ۱۳۲۰ - ۱۳۵۷) تهران، مرکز نشر پژوهشگاه و فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۰.
۱۶. جمعی از نویسندها، انقلاب اسلامی ایران، دفتر نشر معارف، قم، ۱۳۸۴.
۱۷. مدیر شانه‌چی، محسن، احزاب سیاسی ایران، تهران، مؤسسه فرهنگی رسا، ۱۳۷۵.
۱۸. مروارید، یونس نگاهی به ادوار مجالس قانونگذاری در دوران مشروطیت، تهران، اوحدی جلد سوم، ۱۳۷۷.

شناسنامه گزارش

شماره مسلسل: ۷۷۸۹

عنوان گزارش: آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران (دوره چهاردهم - ۱۶
اسفند ۱۳۲۲ تا ۲۱ اسفند ۱۳۲۴ شمسی)

Report Title: An in Troduction of the History of The Legislative Assembly in Iran The 14th Parliament – 1944 – 1946.

نام دفتر: گروه مطالعات بنیادین حکومتی

تهیه و تدوین: عباس باقری

همکار: محمد مدرسی

ناظر علمی: سیدیونس ادیانی

متقاضی: معاونت پژوهشی

ویراستار ادبی: طاهره صفری

واژه‌های کلیدی و معادل انگلیسی آنها: —

منابع و مأخذ تهیه گزارش:

در انتهای گزارش درج شده است.

آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران

(دوره پانزدهم - ۲۵ تیرماه ۱۳۲۶ تا ۶ مرداد ۱۳۲۸)

کد موضوعی: ۴۱۰

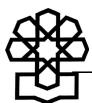
شماره مسلسل: ۷۷۹۰

گروه مطالعات بنیادین حکومتی

خرداد ماه ۱۳۸۵

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۲	انتخابات
۵	نمایندگان دوره پانزدهم
۱۱	هیأت رئیسه دوره پانزدهم
۱۴	کمیسیون‌ها
۱۵	تحصیلات نمایندگان
۱۶	احزاب و فراکسیون‌ها
۲۴	وضع اجتماعی ایران و عملکرد مجلس
۳۱	مجلس مؤسسان و تأسیس مجلس سنا
۳۳	مباحث مطرح شده درباره خانواده
۳۴	اهم مصوبات دوره پانزدهم
۳۶	کابینه‌های دوره پانزدهم
۳۶	مجلس و مطبوعات
۳۸	منابع و مآخذ

است. در سایه تلاش، فعالیت و شجاعت آن‌ها بود که این جنبش ضد استعماری به ثمر رسید.

همین مبارزات اقلیت‌ها در انتهای مجلس پانزدهم جبهه ملی را به عنوان یکی از جامع‌ترین و فraigیرترین تشکیلات سیاسی کشور در آن زمان به وجود آورده بود.

در این گزارش ضمن پرداختن به چگونگی تشکیل جبهه ملی، مجلس مؤسسان و سنا و دو قرارداد نفتی مهم، یاد شده بحث انتخابات، اسامی نمایندگان، کمیسیون‌ها، احزاب و فراکسیون‌های مجلس و اوضاع سیاسی و اجتماعی کشور، عملکرد مجلس و اهم مصوبات نیز بررسی می‌شود.

انتخابات

به دنبال پایان یافتن حوادث آذربایجان و خروج نیروهای سوروی از ایران (اوخر شهریور ۱۳۲۵ شمسی) و پس از برقراری نظام و امنیت در آذربایجان انتخابات دوره پانزدهم بعد از چند ماه فترت در سراسر کشور آغاز شد.

علت فترت ۱۶ ماهه میان مجلس چهاردهم و پانزدهم را توقف ارتش متفقین در خاک ایران، زمان جنگ جهانی دوم، بیان کرده‌اند.

یونس مروارید در این زمینه به نقل از سردار فاخر حکمت، رئیس مجلس چهاردهم می‌نویسد:

در شش ماه آخر مجلس چهاردهم برای جلوگیری از فترت، تمدید مجلس مطرح شد؛ اما تمدید مدت دوره تقینیه برخلاف اصل ۵ قانون اساسی بود که در آن اصل مدت نمایندگی دو سال تعیین شده بود، در این موقع به علت توقف ارتش متفقین در ایران فکر تأخیر انتخابات پیش آمد و براساس ماده واحد مقرر گردید انتخابات دوره

آشنایی با تاریخ مجالس قانونکاری در ایران

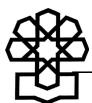
(دوره پانزدهم - ۲۵ تیرماه ۱۳۲۶ تا ۶ مرداد ۱۳۲۸)

مقدمه

با به وجود آمدن فضای نسبتاً باز سیاسی، آزادی احزاب و مطبوعات و از طرفی فقدان تجربه و جوان بودن شاه در سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۷ از عواملی بودند که موجب شد محمد رضا پهلوی نتواند آشکارا بر مجلس شورای ملی فشار آورد.

اما بعد از واقعه ترور ناموفق شاه در دانشگاه تهران سال ۱۳۲۷ این حادثه سیر مجلس شورای ملی را تغییر داد و در تاریخ مجلس پانزدهم مقام مهمی پیدا کرد. تشکیل مجلس مؤسسان و تصویب مجلس سنا و اعطای اختیار انحلال مجلس شورای ملی به شاه عملأً نقش مجلس شورای ملی را کم نمود، کاری که رضاخان با حکومت استبدادی خود نتوانست انجام دهد در حالی که محمد رضا پهلوی آنقدر قدرت پیدا کرده بود که توانست با همکاری نمایندگان مجلس شورای ملی، مجلس مؤسسان را تشکیل دهد و سپس مجلس سنا را تأسیس کند.

در این دوران مسئله نفت از جمله مسائلی بود که در طول مدت زمامداری دولت‌های دهه ۲۰ منشأ مبارزات پنهان و آشکار میان دو قوه مقننه و مجریه بوده است و نمایندگان گاهی تصمیمات بالارزشی در روابط خارجی ایران با دولتهای بزرگ اتخاذ می‌کردند که از نمونه‌های آن رد قرارداد قوام - سادچیکف (امتیاز نفتی به شوروی) و سپس رد لایه گس - گلشاهیان در سال ۱۳۲۸ را می‌توان نام برد و سرانجام این تلاش‌ها مقدمات و بسترهايی فراهم کرد که در نهایت یک سال بعد باعث ملی شدن صنعت نفت در ایران گردید. در این میان نقش اقلیت مجلس بسیار چشمگیر

از طرف دیگر، قدرت سلطنت طلب‌ها، در مناطق تحت حکومت نظامی، به خصوص آذربایجان، کردستان و نواحی ناآرام عشایری اطراف کرمانشاه زیاد بود و خوزستان کاملاً زیر نفوذ انگلستان قرار داشت، در حوزه‌های انتخابیه، دیگر سران محلی و مالکان عمدۀ نقش تعیین‌کننده‌ای در نتیجه انتخابات دوره پانزدهم داشتند. از ۱۲۵ نماینده‌ای که در این دوره رأی آورند ۳۵ نفر از مجلس چهاردهم که یا از طرفداران قوام در مجلس پیشین بودند یا جزء لیست دربار و باقی نمایندگان افراد جدیدالورود بودند.

حزب دموکرات که با تشکیلات وسیع، امکانات مالی گسترده با اکثریت مجلس، ۵۴ درصد آرای کل، این دوره را در اختیار گرفت.^۱ اگر چه بعد از مدت کمی به دلیل اختلافات به وجود آمده و با استعفای هیأت مرکزی متلاشی شد، مجلس پانزدهم در تاریخ ۲۵ تیر ۱۳۲۶ شمسی افتتاح شد.

پانزدهم مجلس یک ماه پس از تخلیه ایران از قوای بیگانه به عمل آید.^۲ در جریان انتخابات پانزدهم حزب دموکرات ایران که همان حزب دولتی قوام بود اعمال نفوذ می‌کرد و موجب اعتراض و تظاهرات گروه‌های مختلف شده بود. قوام در تهران، خراسان، اصفهان و مازندران قدرت داشت وی به خصوص بر انجمان نظارت بر انتخابات تهران تسلط زیادی داشت، به طوری که ۲۳ نفر با نظرات سیاسی مختلف به همراه مصدق دور هم جمع شدند تا برای اعتراض علنی بر ضد قوام در دربار تحصن کنند.^۳

بستنشینان با پیام شاه، بر مبنای این‌که رسیدگی به شکایات مربوط به انتخابات از وظایف دولت است و دربار در جریان امور مداخله‌ای ندارد به تحصن خود پایان دادند.

قوام برای پایان دادن به اعتراض‌ها قول داد انتخابات آزاد برگزار کند با این حال در انتخابات تقلب شد و دموکرات‌ها همه ۱۲ کرسی تهران را اشغال کردند، ضمن آن‌که فقط ۲۰ درصد رأی دهنگان تهران به پای صندوق‌های رأی رفتند.^۴

ابراهیم صفائی درباره دخالت حزب دموکرات در امر انتخابات می‌نویسد: دخالت حزب دموکرات مثل دخالت همه احزاب دولتی علنی بود؛ ولی حزب دموکرات به منظور جلوگیری از انتخاب کاندیداهای حزب توده دخالت حزب دموکرات را ضروری می‌دانست، ضمن آن‌که این حزب قبل از انتخاب، کاندیداهای خود را که بیشترشان وجهه ملی هم داشتند از آن‌ها سوگندنامه و فاداری می‌گرفت.^۵

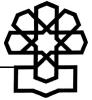
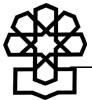
۱. مروارید، یونس، ادوار مجلس قانونگذاری در دوران مشروطیت، تهران، اوحدی، ۱۳۷۷، جلد سوم، ص ۱۷۷.

۲. آبراهامیان، یرواند، ایران بین دو انقلاب، از مشروطه تا انقلاب اسلامی، مترجمان کاظم فیروزمند، حسن شمس‌آوری، محسن مدیر شانچی، تهران، مرکز ۱۳۷۷، ص ۲۱۷ و مصدق، محمد، خاطرات و تأملات، تهران، علی، ۱۳۶۵، ص ۲۴۵.

۳. آبراهامیان، همان کتاب، ص ۲۱۸.

۴. صفائی، ابراهیم، رهبران مشروطه (دوره اول) تهران، جاویدان، ۱۳۶۲، ص ۶۹۴.

۱. شجاعی، زهرا، نخبگان سیاسی ایران، تهران، سخن، ۱۳۶۲، ج سوم، ص ۲۲۰.

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	شماره
	احمد شریعتزاده (مشاور)	بابل - (بارفروش)	۱۶
	ارشید شادلو	جنورد	۱۷
	دکتر عبدالحسین اعتبار	بروجرد	۱۸
	محمد طباطبائی (سلطانالعلاء)	بروجرد	۱۹
	علی اکبر سالار بهزادی	بم	۲۰
	ابوالماکرم معتمد دماوندی	بندر پهلوی	۲۱
	دکتر مصطفی مصباحزاده	بندر عباس	۲۲
	شکرالله صفوی	بوشهر	۲۳
	احمد فرامرزی	بوشهر	۲۴
	سلطان علی خان سلطانی (شیخ‌الاسلامی)	بهبهان - کهگیلویه	۲۵
	عبدالحسین اورنگ (شیخ‌الملک)	بیجار - گروس	۲۶
	میرزا محمد علیخان منصف	قائنات (بیرجند)	۲۷
	جواد گنجه‌ای	تبریز	۲۸
	ابوالقاسم لیقوانی	تبریز	۲۹
	شیخ اسدالله مامقانی	تبریز	۳۰
	دکتر یوسف مجتهדי	تبریز	۳۱
	علی اکبر ملکی	تبریز	۳۲
	امیر نصرت‌الله اسکندری	تبریز	۳۳
	سیدحسن تقی‌زاده	تبریز	۳۴
	محمدنقی خوئی‌لر	تبریز	۳۵
	ناصرالدین ناصری	تبریز	۳۶
	عفر کفائی	تربت حیدریه	۳۷

نمایندگان دوره پانزدهم

اسامی نمایندگان دوره پانزدهم براساس حوزه انتخابیه^۱

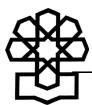
ملاحظات	نام نماینده	حوزه	شماره
	محمدحسین صولت قشقائی	آباده	۱
	عزت‌الله بیات	اراک	۲
	حسین مکی	اراک	۳
	مهدی باتما نقیچ	اردبیل	۴
	علی‌اکبر امامی اهری	ارسباران - اهر	۵
	حاج سید حبیب‌الله امین (امین التجار)	اصفهان	۶
	عزیز‌الله اعزاز نیکپی	اصفهان	۷
	صفا امامی	اصفهان	۸
از انتخابات خبری نشد و کرسی منتظر ماند	—	اقلیت‌ها (ارامنه جنوب)	۹
	آرام بوداغیان	اقلیت‌ها (ارامنه شمال)	۱۰
	رستم گیو	اقلیت‌ها (زرتشتیان)	۱۱
اعتبارنامه‌اش تصویب نشد	مراد اریه	اقلیت‌ها (کلیمیان)	۱۲
	مهدی ارباب (یزدی)	ایرانشهر - فهرج - بلوچستان	۱۳
	اسدالله یمین اسفندیاری	بابل - (بارفروش)	۱۴
	عباس اسلامی	بابل - (بارفروش)	۱۵

۱. فرهنگ قهرمانی، عطاءالله، اسامی نمایندگان مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره ۲۴ قانونگذاری، ص ۱۹۷ تا ۲۰۲، ۱۳۵۶

ملاحظات	نام فماینده	حوزه	شماره
	اسدالله موسوی	بنی طرف - دشت میشان - سوسنگرد	۶۱
	محمدعلی مسعودی	دمادوند	۶۲
	حسن اکبر	رشت	۶۳
	ابوالقاسم امینی	رشت	۶۴
در آبان ۱۳۲۷ نخست وزیر شد	محمد ساعد	رضائیه	۶۵
	مهدی معین زاده	رسنجان	۶۶
	عبدالله وثوق (معتمدالسلطنه)	سیستان - زابل	۶۷
	سلطان ابراهیم خان افخمی (امیر اشرف)	زنجان	۶۸
	محمد ذوق الفقاری	زنجان	۶۹
	ناصر ذوق الفقاری	زنجان	۷۰
	مرتضی شریف زاده خاوری	ساری - تنکابن	۷۱
	منوچهر گلباری	ساری - تنکابن	۷۲
	عماد الدین سزاوار	ساوه - زرند	۷۳
	عبدالقدیر آزاد	سبزوار	۷۴
	سید ابوالحسن حائری زاده	سبزوار	۷۵
	احمد بهادری	سراب - گرمود - میانه	۷۶
	محمد عباسی	سقز و بانه	۷۷
	جواد عامری	سمنان - دامغان	۷۸
	فرج الله خان آصف	سنندج	۷۹
	ناصرقلی اردلان	سنندج	۸۰
	حسین وکیل	سنندج	۸۱
	عبدالله عدل اسفندیاری	سیستان	۸۲
	حسن مرأت اسفندیاری	سیستان	۸۳

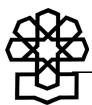
ملاحظات	نام فماینده	حوزه	شماره
	مهندس خسرو هدایت	تهران	۳۸
	دکتر جلال عبد	تهران	۳۹
	دکتر جواد آشتیانی	تهران	۴۰
	عباس مسعودی	تهران	۴۱
	سیدعلی بهبهانی	تهران	۴۲
	محمد تقی بهار (ملک الشعرا)	تهران	۴۳
	ابوالحسن صادقی	تهران	۴۴
	سید هاشم وکیل	تهران	۴۵
	دکتر صادق رضازاده شفق	تهران	۴۶
	عبدالحسین نیکپور	تهران	۴۷
	دکتر علی امینی	تهران	۴۸
	علی وکیلی	تهران	۴۹
	ابوالفضل حاذقی	جهنم	۵۰
	سليمان ضیاء ابراهیمی (ضیاء الواعظین)	جیرفت	۵۱
	محمدعلی غضنفری	خرم آباد	۵۲
	محمدعلی کشاورز صدر	خرم آباد	۵۳
	دکتر عبدالحسین راجی	خرمشهر	۵۴
	احمد دهقالان	خلخال	۵۵
	نور الدین امامی خوئی	خوی - ماکو - سلماس	۵۶
	کامیل ماکوئی	خوی - ماکو - سلماس	۵۷
	حسن مکرم	درگز	۵۸
	امیرحسین خان ایلخانی (ایلخان ظفر بختیار)	دزفول	۵۹
	محمد آخوند جرجانی	دشت گرگان - یموت - گنبد قاووس	۶۰

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	شماره
	عباس نراقی	کاشان - نطنز	۱۰۶
	میرزا علی خان اقبال	کاشمر	۱۰۷
	دکتر مظفر بقائی کرمانی	کرمان	۱۰۸
	مهندس سید احمد رضوی	کرمان	۱۰۹
	عزیز اعظم زنگنه	کرمانشاه	۱۱۰
	هدایت الله خان پالیزی	کرمانشاه	۱۱۱
	ابوالفتح دولتشاهی	کرمانشاه	۱۱۲
	عباس قبادیان	کرمانشاه	۱۱۳
	دکتر خلیل فلسفی	گرگان	۱۱۴
	دکتر عبدالله معظمی	خوانسار - گلپایگان	۱۱۵
	عبدالرحمن فرامرزی	لار	۱۱۶
در جلسه ۲۷ آبان ۱۳۲۶ اعتبارنامه اش رد شد	حسن ارسنجانی	لنگرود - لاهیجان	۱۱۷
	شهاب خسروانی	کمره - خمین - محلات	۱۱۸
	فتحعلی خان افشار	مراغه	۱۱۹
	دکتر ابوالحسن ملکی	مراغه	۱۲۰
	دکتر احمد متین دفتری	خیاو - مشکین شهر	۱۲۱
	محمد ابراهیم خان کلالی (ایمیر تیمور)	مشهد (خراسان)	۱۲۲
	مسعود ثابتی	مشهد (خراسان)	۱۲۳
	سلمان اسدی	مشهد (خراسان)	۱۲۴
	اسماعیل خان ظفری	نهاوند - توپسرکان -	۱۲۵
	هاشم آقاماکمدنی	نهاوند - توپسرکان -	۱۲۶
از انتخابات خبری نشد و کرسی منتظر ماند	—	ساوجبلاغ - مکری - مهاباد	۱۲۷
	دکتر عبدالحسین طبا	تائین	۱۲۸
	محمود محمود	نجف آباد	۱۲۹

ملاحظات	نام نماینده	حوزه	شماره
	غلامرضا فولادوند	شهرورد	۸۴
	ابوالقاسم بهبهانی	شوشتار	۸۵
	مهدي مشايخي	شهرري	۸۶
	ابوالفتح قهرمان (سردار اعظم)	قمشه - شهرضا	۸۷
	آفاخان بختياري	شهرکرد - بختياري	۸۸
	* بهاء الدین کهد	شهریار - ساوجبلاغ کرдан	۸۹
	رضا حکمت (سردار فاخر)	شیراز (فارس)	۹۰
	ابوالحسن رضوی	شیراز (فارس)	۹۱
	مهدي صدرزاده	شیراز (فارس)	۹۲
	محمدقلی قوامی	شیراز (فارس)	۹۳
	جواد ملکپور	شیراز (فارس)	۹۴
	حاج آقا رضا رفیع (قائم الملک)	طوالش - گراندرو	۹۵
	محسن گتابادی	تون - طبس - فردوس - کشن	۹۶
	غلامحسین صاحب دیوانی	فسا	۹۷
	عباسقلی عرب شبستانی	فسا	۹۸
	محمدعلی دادر	فونم	۹۹
اعتبارنامه اش تصویب نشد	فیروزآباد - ایلات خمسه	فارس	۱۰۰
	حسرو قشقایی	قرزین	۱۰۱
	عسگر صاحب جمع	قرزین	۱۰۲
	نصرت الله لاهوتی	قرزین	۱۰۳
	ابوالفضل تولیت	قم	۱۰۴
	غلامحسین رحیمیان	قوچان	۱۰۵
	احمد اخوان	کاشان - نطنز	۱۰۵

* در جلسه ۸ مورخ ۱۳۲۶/۵/۲۹ اعتبارنامه اش رد شد و در همین دوره از شهریار انتخاب شد و در جلسه ۵۱ مورخ ۱۳۲۶/۱۲/۱۳ اعتبارنامه اش به تصویب رسید.

هیأت رئیسه اجلاسیه اول منتخب ۱۴ مهر ۱۳۲۶

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	رضا حکمت (سردار فاخر)
* نایب رئیس	امیرحسین ایلخان
نایب رئیس	جواد گنجه‌ای
منشی	مهدی صدرزاده
منشی	عزیز اعظم زنگنه
منشی	محمدعلی دادرور
منشی	غلامرضا فولادوند
کارپرداز	مرآت اسفندیاری
کارپرداز	افخمی
کارپرداز	ابوالقاسم امینی

* انتخاب نواب رئیس، منشی‌ها و کارپردازان ۱۶ مهر به عمل آمد.

هیأت رئیسه اجلاسیه دوم منتخب ۱۵ فروردین ۱۳۲۷

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	رضا حکمت (سردار فاخر)
* نایب رئیس	امیرحسین خان ایلخان
نایب رئیس	جواد گنجه‌ای
منشی	غلامرضا فولادوند
منشی	دادور
منشی	اسدالله موسوی
منشی	مهدی صدرزاده
کارپرداز	ابوالقاسم امینی
کارپرداز	افخمی
کارپرداز	حاذقی

* انتخاب نواب رئیس و منشی‌ها روز ۱۷ فروردین و کارپردازان ۱۹ فروردین به عمل آمد.

شماره	حوزه	نام نماینده	ملاحظات
۱۳۰	نیشابور	حسن نبوی	
۱۳۱	خروار ورامین - ایوانکی رامین	محمد رضا آشتیانی‌زاده	
۱۳۲	همدان	عباس اسکندری	
۱۳۳	همدان	تقی برزین	
۱۳۴	یزد	سید عباس فاضلی	
۱۳۵	یزد	میرزا محمد حسین نواب	
۱۳۶	یزد	محمد هراتی	

هیأت رئیسه دوره پانزدهم^۱

هیأت رئیسه دائمی^۲ منتخب ۲۵ مرداد ۱۳۲۶

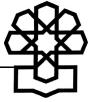
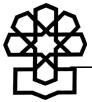
عنوان	اسامی نمایندگان
رضا حکمت (سردار فاخر)	
امیرحسین ایلخان	حسن نبوی
نایب رئیس	
نایب رئیس	ابوالفضل حاذقی
* منشی	غلامرضا فولادوند
منشی	محمدعلی دادرور
منشی	ابوالمکارم معتمد دماوندی
منشی	ابراهیم افخمی
منشی	مهندس احمد رضوی
منشی	ابوالقاسم امینی

* انتخاب منشی‌ها و کارپردازان اول شهریور به عمل آمد.

۱. فرهنگ قهرمانی، همان، ص ۲۰۹ تا ۲۰۴.

۲. انتخاب هیأت رئیسه سنی در تاریخ ۲۵ تیر ۱۳۲۶ برگزار شد و محمود به ریاست سنی انتخاب شد و همان

تاریخ رضا حکمت (سردار فاخر) به ریاست موقتی انتخاب گردید.

کمیسیون‌ها^۱

در جدول زیر اولین دوره انتخابات کمیسیون‌های مجلس پانزدهم، نام کمیسیون‌ها و تعداد اعضای آن‌ها آمده است و هر ۶ ماه با انتخابات هیأت رئیسه جدید انتخابات کمیسیون‌ها نیز انجام می‌شد.

ملاحظات	تعداد اعضاء	نام کمیسیون
	۱۸ نفر	کمیسیون دارایی
	۱۸ نفر	کمیسیون قوانین دادگستری
	۱۸ نفر	کمیسیون کشور
	۱۸ نفر	کمیسیون فرهنگ
	۱۸ نفر	کمیسیون بازرگانی و پیشنهاد و هنر
	۱۸ نفر	کمیسیون کشاورزی
	۱۲ نفر	کمیسیون راه
در جلسه ۶۲ مورخ ۱۲/۲/۱۳۲۷ از ۱۲ نفر به ۱۸ نفر رسید.	۱۲ نفر	کمیسیون امور خارجه
	۱۲ نفر	کمیسیون بهداری
	۱۲ نفر	کمیسیون نظام
	۶ نفر	کمیسیون پست و تلگراف

* مشروح مذاکرات مجلس، روزنامه رسمی کشور، جلد دوم، ص ۲۹۵۲.

۱. مشروح مذاکرات مجلس، روزنامه رسمی ایران، جلسه ۱۱، مورخ ۸ شهریور ۱۳۲۶، ص ۱۹۶۱.

هیأت رئیسه اجلاسیه سوم منتخب ۱۴ مهر ۱۳۲۷

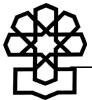
عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	رضا حکمت (سردار فاخر)
* نایب رئیس	امیرحسین ایلخان
نایب رئیس	جواد گنجه‌ای
منشی	غلامرضا فولادوند
منشی	مهدي صدرزاده
منشی	اسدالله موسوی
منشی	حسن اکبر
کارپرداز	عباسقلی عرب شیبانی
کارپرداز	ابوالقاسم امینی
کارپرداز	هدایت‌الله پالیزی

* انتخاب نواب رئیس و منشی‌ها و ۱۵ مهر و کارپردازان ۲۰ مهر به عمل آمد.

هیأت رئیسه اجلاسیه چهارم منتخب ۱۴ فروردین ۱۳۲۸

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	رضا حکمت (سردار فاخر)
* نایب رئیس	امیرحسین ایلخان
نایب رئیس	جواد گنجه‌ای
منشی	غلامرضا فولادوند
منشی	مهدي صدرزاده
منشی	اسدالله موسوی
منشی	دادور
منشی	حاذقی
منشی	کشاورز صدر
کارپرداز	پالیزی
کارپرداز	افخمی
کارپرداز	ابوالقاسم امینی

* انتخاب نواب رئیس و ۴ نفر اول منشی‌ها و کارپردازان روز ۱۶ فروردین ۱۳۲۸ به عمل آمد و حاذقی و کشاورز به سمت منشی در ۱۲ خرداد ۱۳۲۸ انتخاب شدند. در تجدیدنظر ماده (۱) آینین‌نامه داخلی تعداد منشی‌های هیأت رئیسه دائمی از ۴ نفر به ۶ نفر افزایش یافت.

احزاب و فراکسیون‌ها

الف) احزاب

در این دوران که هیأت حاکمه ایران دچار بحران و تزلزل شده بود به هر نحوی می‌خواست موقعیت خود را تثبیت کند و از طرفی مردم ایران برای جلوگیری از تجدید دیکتاتوری و تأمین حقوق خود به سوی احزابی روی می‌آوردند که خواسته‌های شان را عملی سازد، در این میان کشورهایی مانند: امریکا، شوروی از این موقعیت به سود خود بهره‌برداری می‌کردند برای مثال حزب توده، حزب دموکرات آذربایجان، حزب دموکرات کردستان به وسیله شوروی و حزب اراده ملی به رهبری سیدضیاء با حمایت انگلیس یا حزب دموکرات ایران که به رهبری قوام به وسیله امریکا حمایت می‌شد.

در این قسمت احزاب مهم و عمدتی که در این دوران فعالیت می‌کردند تاریخ تأسیس بودند یا در دوره فترت به وجود آمده بودند بیان می‌شود و جبهه ملی که در پایان مجلس پانزدهم تشکیل شده بود در انتهای این بخش خواهد آمد.

در اینجا به اختصار احزاب مربوط به این دوران بیان می‌شود:

۱. فدائیان اسلام: در کتاب احزاب سیاسی، مهم‌ترین حزب، دوره پانزدهم مجلس فدائیان اسلام بیان شده است.

福德ائیان اسلام در سال ۱۳۲۴ به رهبری سید مجتبی میرلوحی (نواب صفوی) تأسیس شد، این جمعیت در آغاز تشکیل جبهه ملی یکی از گروههای تشکیل‌دهنده این جبهه بود، از مهم‌ترین فعالیت‌های این جمعیت قتل احمد کسری در اسفند ۱۳۲۴، تظاهرات علیه دستگیری آیت‌الله کاشانی در سال ۱۳۲۵ و قتل هژیر، وزیر دربار در آبان ۱۳۲۸ و ترور رزم آراء در اسفند ۱۳۲۹ است، اوج فعالیت این گروه در سال

علاوه بر کمیسیون‌های مذکور چهار کمیسیون هم در شعب انتخاب شده‌اند که عبارتند از:^۱

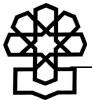
نام کمیسیون	تعداد اعضا	اسامي اعضا
کمیسیون بودجه	۱۸	امیر تیمور، دکتر امینی، دکتر بقائی، صاحب جمع آصف، مهندس رضوی، بهبهانی، دکتر مصباح‌زاده اورنگ، دکتر شفق، صادقی، ضیاء ابراهیمی، نیکپور، افخمی، دکتر عبده، وثوق، راجی، خسروانی
کمیسیون مبتکران مجلس	۱۲	معین‌زاده، رضوی، نراقی، فولادوند، ارسنجانی، قشقایی، شریعت‌زاده، صفرزاده، ناصری، مشایخی، شریف‌زاده، حاج امین
کمیسیون محاسبات مجلس	۶	بهبهانی، دکتر فلسی، سزاوار، اردلان، افشار، لاهوتی
کمیسیون عرایض و مرخصی مجلس	۶	برزین، نورالدین امامی، سیده‌هاشم وکیل، حسن اکبر، مهدی ارباب، حاذقی

تحصیلات نمایندگان^۲

تحصیلات قدیم در حد مدرسی	۱۴ درصد
تحصیلات قدیم در حد سطح	۱۶ درصد
تحصیلات جدید در حد دکتری	۱۱ درصد
تحصیلات جدید دارای لیسانس و مهندسی	۲۰ درصد
تحصیلات جدید دارای دیپلم و فوق دیپلم	۱۵ درصد
تحصیلات جدید در حد متعارف و ابتدایی	۲۴ درصد

.۱. همان، ص ۱۹۶۱.

.۲. مروارید، همان کتاب، ص ۲۳۱.

او با تشکیل حزب فرمایشی دموکرات، با حمله به سازمان‌ها و مطبوعات و تبعید افراد مخالف همچون آیت‌الله کاشانی وارد معركه انتخابات دوره پانزدهم شد تا بتواند با کسب حداقل آرای مجلس در مقام نخستوزیری ابقا گردد.^۱ کمیته مرکزی این حزب را بعضی از اشراف قاجار، زمین‌داران بزرگ حقوق‌دانان و شخصیت‌های فرهنگی، روزنامه‌نگار و مقام‌های سیاسی و حکومتی تشکیل می‌دادند.^۲

حزب دموکرات قوام از یکسو در برابر شاه و دربار و رجال انگلوفیل^۳ در ایران به مقابله می‌پرداخت و از سویی دیگر با وجود یک دوره نزدیکی و ائتلاف با حزب توده ایران به مثابه سدی در برابر این سازمان یافته‌ترین حزب تاریخ معاصر ایران ظاهر شد، این حزب در تهران و شهرهای مختلف کشور روزنامه و نشریه‌های متعددی منتشر می‌کرد، اوج فعالیت این حزب شرکت در انتخابات مجلس پانزدهم بود که حزب دموکرات ایران در آن مجلس فراکسیون پارلمانی قدرتمندی را با ۸۰ کرسی تشکیل داد.^۴

این حزب که گروه زیادی از شخصیت‌های ناهمگون و عناصر متضاد حول محور قوام اجتماع کرده بودند دچار تفرقه شدند، در نتیجه حزبی که در رأس قوای مجریه و مقنه ایران قرار گرفته بود با اختلاف درونی و دسته‌بندی‌های حزبی ضعیف گردید و سرانجام در پاییز ۱۳۲۶ که قوام پس از ۲۲ ماه زمامداری از مجلس رأی اعتماد نگرفت و راهی اروپا شد، متلاشی گردید و بلافصله پس از رفتش طرفداران او به تاراج دفتر حزب پرداختند و تمام میز و صندلی، فرش، چاپخانه را به غارت برداشتند.^۵ ۱۷ ماه از عمر مجلس گذشته بود که در این مدت از طرف نمایندگان جز تصویب

۱۳۳۲ و ۱۳۲۱ است.^۶

۲. حزب پان‌ایرانیست: این حزب به رهبری پژشکپور در سال ۱۳۲۶ تأسیس شد و روزنامه خاک و خون ارگان آن بود، این روزنامه در دهه‌های بعدی نیز فعالیت داشت.

۳. حزب انتقام: این حزب از سال ۱۳۲۸ به حزب ایران امروز تغییر نام داد و روزنامه ایران امروز ارگان رسمی آن شد.^۷

۴. حزب ایران: حزب ایران که در زمان اشغال متفقین تشکیل شده بود تمایلات لیبرال و سوسیال دموکرات داشت و مخالف دیکتاتوری و سلطه و فساد دستگاه اداری بود و از برجسته‌ترین رهبران آن الهیار صالح، کریم سنجابی، حبیبی، زیرکزاده بودند و پس از کودتای ۲۸ مرداد رهبران حزب ایران مانند دیگر رهبران احزاب طرفدار مصدق تحت تعقیب قرار گرفتند و بسیاری از آنان بازداشت و در مراحل بعد از مشاغل دولتی بر کثار و گوشنهشین شدند.^۸

مدیر شانه‌چی می‌نویسد:

هسته اصلی این حزب کانون مهندسین ایران بود و مقارن شکل‌گیری نهضت ملی به صورت یکی از احزاب اصلی جبهه ملی ایران درآمد و رهبران آن در شمار فعالان جبهه ملی بودند.^۹

۵. حزب دموکرات ایران: این حزب بعد از مجلس چهاردهم و در دوران فترت به وسیله احمد قوام یکی از سیاستمداران متنفذ چند دهه تاریخ معاصر ایران در ۹ خرداد ۱۳۲۵ مقارن نخستوزیری او تأسیس شد.

۱. بنیاد تاریخ انقلاب اسلامی، احزاب سیاسی در ایران، قم، بنیاد تاریخ انقلاب اسلامی، ۱۳۷۸، ص ۳۲۸، همچنین مدیر شانه‌چی، احزاب سیاسی ایران، ص ۷۵.

۲. همان، ص ۶۱.

۳. نوذری، عزت‌الله، تاریخ احزاب سیاسی در ایران، شیراز، نوید شیراز، ۱۳۸۰، ص ۷۷ تا ۷۹.

۴. مدیر شانه‌چی، همان، ص ۵۷ تا ۵۹.

۱. آبراهامیان، همان، ص ۲۱۰.

۲. دوستداران انگلیس.

۳. مقصودی، مجتبی و دیگران، تحولات سیاسی اجتماعی ایران، ۱۳۲۰ - ۱۳۵۷ تهران، روزن، ۱۳۸۰، ص ۲۶۴.

چند لایحه یا نطق‌های طولانی هیچ اقدام مفیدی برای کشور به عمل نیامده بود،

مروارید در بیان علت این وضع می‌نویسد:

علت این وضع مجلس را از روز افتتاح به عهده (فراکسیون دموکرات ایران و فراکسیون اتحاد ملی) می‌دانند که با هم اختلاف شدیدی داشتند و هر کدام می‌بینند چیزی که در مجلس طرح و تصویب می‌شود مطابق می‌شود ایشان نیست او بستر اکسیون کرده و نمی‌گذارند مجلس رسمیت پیدا کند.^۱

بدین ترتیب نقشه قوان به منظور ایجاد سازمان سیاسی منظم و قدرتمند و به احتمال فراوان دولتی تک‌حزبی به سرانجام نرسید و او تا مدتی عملأً از صحنه سیاسی کشور کنار رفت.

ع. جبهه ملی ایران: از گرایش‌های عمدۀ که در اوخر دهه ۲۰ و در فاصله مجلس پانزدهم و شانزدهم به وجود آمده بود جبهه ملی است که در مجموع به ۴ مقطع تاریخی تقسیم می‌شود. جبهه ملی اول در اوایل آبان ۱۳۲۸ رسماً موجودیت یافت که از گسترش‌های فراگیرترین تشکیلات سیاسی زمان خود، تشکیل شده بود، همان‌طور که در قرارداد گس - گلشائیان آورده‌ایم قرارداد الحاقی در اوخر مجلس پانزدهم به تصویب نرسیده بود، بنابراین ترکیب مجلس شانزدهم باید به صورتی باشد که تصویب قرارداد یاد شده را تضمین کند. به این دلیل دولت ساعد و دربار در انتخابات اعمال نفوذ و دخالت می‌کردند و اعمال نفوذ آن‌ها در انتخابات آنقدر فاحش بود که انجمان‌های نظارت بر انتخابات در اعتراض به نادرستی انتخابات همگی استعفا دادند. دکتر مصدق که در این دوره در مجلس حضور نداشت با اتمام مجلس پانزدهم به صحنه آمد. او در کتاب خاطرات و تأملات خود می‌نویسد:

من روی این اصل که آزادی انتخابات برای مملکت امری حیاتی است وارد

۱. مروارید، یونس، همان، ص ۱۸۳، به نقل از روزنامه زندگی، کوشش و مجله خواندنی‌ها شماره نوزدهم سال نهم،

دی ۱۳۲۷

مبارزه شدم و چون احزاب و تشکیلات مؤثری نبود از آن‌ها استعانت کنم، از مدیران جراید موافق خواسته شد که جراید خود را در اختیار مردم قرار دهند و سپس از عموم طبقات دعوت به عمل آمد که برای عرض شکایت مقابل کاخ سلطنتی حاضر شوند، جمعیت زیادی در محل موعود حاضر شدند و برای ورود به دربار ۲۰ نفر تعیین شدند، وارد کاخ شدیم و بعد همان عدد به جبهه ملی موسوم گردید.^۱

این گروه ۲۰ نفره در منزل دکتر مصدق جمع شدند و پس از گفتگوی فراوان تصمیم تاریخی مهمی را گرفتند که ائتلاف وسیعی به نام جبهه ملی تشکیل دهند. این جبهه در نخستین بیانیه‌اش سه درخواست را عرضه کرد:

۱. انتخابات عادلانه،

۲. لغو حکومت نظامی،
۳. آزادی مطبوعات.^۲

احساس همه آن‌ها در آن جلسه این بود که به تشکیلات سیاسی نیاز دارند که نام و برنامه مشخصی داشته باشند. در مورد ماهیت و نوع سازمان سیاسی بر سر تشکیل جبهه توافق حاصل کردند و در نهایت مقرر شد که جبهه از سازمان و احزاب تشکیل شود و در روز دهم آبان ۱۳۲۸ جبهه ملی رسماً اعلام موجودیت کرد.^۳ و در همین جلسه مصدق به ریاست جبهه ملی انتخاب شدند و کمیته‌ای را مأمور تدوین برنامه و اساسنامه (منشور) کرد.

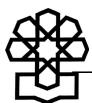
غلامرضا نجاتی در ترکیب هسته اولیه جبهه ملی، ۱۱ حزب و گروه را نام می‌برد، او می‌نویسد: جبهه ملی در اول آبان ۱۳۲۸ موجودیت یافت احزاب، جمعیت‌ها و نمایندگان از اقطار مختلف در آن عضویت یافتد که عبارت بودند از:

۱. مصدق، محمد، خاطرات و تأملات، تهران، علمی، ۱۳۶۵، صص ۲۴۵-۲۴۶.

۲. آبراهامیان، همان، ص ۲۲۹.

۳. کاتوزیان، محمدعی (همایون)، مصدق و مبارزه برای قدرت در ایران، ترجمه فرزانه طاهری، تهران، مرکز،

۱۳۷۸، ص ۱۵۱.

دوش به دوش با مجموعه دربار، ارتشن، مبارزه با شرکت انگلیسی نفت را، کنار شخصیت پر جاذبه مصدق شروع کردند.^۱

جبهه ملی با این ائتلاف مقترانه وارد انتخابات مجلس شد و در بعضی شهرها نامزد تعیین کرد، مجلس مؤسسان را غیرقانونی اعلام کرد اعتضابات اصناف، بسیج اجتماعات، سلسله متینگ‌های عمومی در دانشگاه و بازار را به راه انداخت، ولی با وجود همه تقلبها و کارشکنی‌های دولت در هر دو مرتبه از انتخابات تهران، نمایندگان جبهه ملی به مجلس شانزدهم راه یافتند که در نهایت این گروه ۸ نفره به رهبری دکتر مصدق با مساعدت و همراهی آیت‌الله کاشانی، طرح ملی شدن صنعت نفت را در ۲۴ اسفند ۱۳۲۹ در مجلس به تصویب رساندند.

ب) فراکسیون‌ها

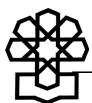
با افتتاح و شروع کار مجلس پانزدهم، به سه فراکسیون اصلی تقسیم شد. اولین گروه، فراکسیون دموکرات بود که نزدیک به ۸۰ کرسی در تهران، گیلان، مازندران، خراسان و کرمان که اکثریت - هر چند غیرثابت - را در مجلس در دست داشت، این حزب به خاطر عدم تشکیل کنگره حزبی (پس از یک سال) دچار اختلاف شد و بالاخره نتیجه این شد که در مجلس دو فراکسیون به وجود آید، یکی تحت ریاست ملک‌الشعراء بهار بود و ریاست دومی را سردار فاخر حکمت در دست داشت، در فراکسیون اولی ۴۵ نماینده و فدار به قوام باقی ماند و در فراکسیون دومی ۳۰ نماینده عضویت یافتند و سردار فاخر حکمت توانست، فراکسیون اتحاد ملی و عده‌ای از منفردین را که از مخالفان قوام بودند به فراکسیون خود منضم نمایند، در نتیجه ۶۰ تن از نمایندگان مجلس به زعامت سردار فاخر حکمت جناح ضد قوام را در مجلس پی‌ریزی کردند. دومین گروه مجلس پانزدهم را سلطنت‌طلبان، با همان نام اتحاد ملی تشکیل

۱. همان، صص ۲۲۳-۲۲۴.

۱. حزب ایران (به صورت هسته اصلی جبهه ملی نقش حساسی در فعالیت‌های سیاسی و حزبی کشور ایفا می‌کرد)،
 ۲. سازمان نظارت بر آزادی انتخابات به رهبری دکتر مظفر بقایی (که بعداً به سازمان نگهبانان آزادی و سپس حزب زحمت‌کشان ملت ایران تغییر یافت)،
 ۳. حزب ملت ایران بر بنیاد پان‌ایرانیسم،
 ۴. جمعیت آزادی مردم ایران (که بخش علنی نهضت خدایران سوسیالیست بود)،
 ۵. جمعیت فدائیان اسلام که در سال ۱۳۲۴ (به رهبری سید مجتبی نواب صفوی پایه‌گذاری شد)،
 ۶. مجمع مسلمانان موحد،
 ۷. بازاریان،
 ۸. دانشگاهیان،
 ۹. فرهنگیان،
 ۱۰. کارگران و اتحادیه کارگری،
 ۱۱. دهقانان.^۱
- هر چند که همه این احزاب و نیروها به جبهه ملی وفادار نماندند و بعضی از آن‌ها جبهه ملی را ترک کردند و به مخالفت و معارضه با مصدق برخاستند. آبراهامیان هم در ترکیب جبهه ملی می‌نویسد:
- به این ترتیب جبهه ملی نماینده دو نیروی مختلف بود: طبقه متوسط سنتی بازار متشكل از بازرگانان کوچک، روحانیون، رؤسای اصناف و طبقه متوسط جدید، روشنفکران متشكل از متخصصان، کارمندان و دانشوران دارای تحصیلات جدید.^۲
- این نیروهای ناهمسو با سه دیدگاه مشترک در جبهه ملی گرد هم آمدند و مبارزه

۱. نجاتی، غلامرضا، جنبش ملی شدن صنعت نفت، ایران و کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۲۲، ص ۸۶

۲. آبراهامیان، همان، ص ۲۲۳.

کرده است، در حالی که دکتر عاقلی به نقل از خاطرات سیاسی محمد ساعد، تعداد فراکسیون این دوره را ۶ فراکسیون نام برده است، او می‌نویسد: «در اوایل اسفند ۱۳۲۷ شاه دستور داد نمایندگان فراکسیون‌های مختلف مجلس که عبارت بودند از فراکسیون‌های اتحاد ملی، فراکسیون آزادی، فراکسیون اتفاق، فراکسیون دموکرات ایران، فراکسیون ملی، فراکسیون ترقی و عدای از رجال، در دربار حضور یافته تا پیرامون افزایش قدرت شاه مذاکره کنند».^۱

اوپساع اجتماعی ایران و عملکرد مجلس

پانزدهمین دوره قانونگذاری مجلس پس از فترت ۱۶ ماهه در تاریخ ۲۵ تیر ۱۳۲۶ شمسی مطابق با ۲۸ شعبان ۱۳۶۶ هجری قمری و ۱۷ ژوئن ۱۹۴۷ میلادی) افتتاح شد و تاریخ رسمیت آن ۶ مرداد ۱۳۲۶ بود.^۲

در این افتتاحیه نخست وزیران و وزیران سابق، سفرای دولتهای بزرگ همچنین رجال و عموم نمایندگان سیاسی خارجی مقیم تهران، افسران ارشد ارتش، روزنامه‌نگاران و ... شرکت داشتند و محمدرضا پهلوی نقطه افتتاحیه مجلس را قرائت کرد.^۳

اولین جلسه دوره پانزدهم قانونگذاری به ریاست موقتی سردار فاخر حکمت برگزار شد و با رسمیت یافتن مجلس، بنا به سنت پارلمانی دولت قوام استعفا کرد. دوره پانزدهم مجلس زمانی آغاز شد که جنگ جهانی دوم خاتمه یافته بود و با وجود تعهدات دول متفق در طول جنگ، بر مبنای تخليه نیروهای امریکایی و انگلیسی و شوروی از ایران، اما نشانه‌ای از طرف ارتش شوروی دیده نمی‌شد، آن‌ها

می‌دادند و ۲۵ رأی داشتند، عزت‌الله بیات از اراک، اردنان از کردستان و متین دفتری از شهری در آذربایجان (خیاو - مشکین‌شهر) که خودش اقرار می‌کرد هرگز آن‌جا را ندیده است، بودند.

بسیاری از افراد فراکسیون مجلس مالکان آذربایجانی بودند که مقامات شوروی از ورود آن‌ها به مجلس چهاردهم جلوگیری کرده بودند و حکومت تبریز املاکشان را مصادره کرده بود.^۱

بدین ترتیب سلطنت طلب‌ها در موقعیتی بودند که با پشتیبانی از فراکسیون ملی یا حزب دموکرات می‌توانستند نقش مهمی در مجلس ایفا کنند و تنها نگران این بودند که دو فراکسیون دیگر با هم و با نمایندگان مستقل متحد شوند.

سومین گروه مجلس، فراکسیون هوادار انگلستان بود که تعداد آن‌ها ۲۵ نفر بود این گروه فراکسیون ملی نام داشتند، دو سیاستمدار سرشناس از مجلس پیشین، مدنی و طاهری آن را رهبری می‌کردند، بسیاری از اعضای گروه نمایندگان حوزه‌های انتخابیه خوزستان، فارس و سواحل خلیج فارس بودند. آنان در رأی‌گیری‌های خطیر و مذاکرات غیرعلنی صریحاً از انگلیس طرفداری می‌کردند، اما در سخنرانی‌های عمومی و جلسات علنی ترجیح می‌دادند (از توسعه‌طلبی کمونیستی) اتحاد شوروی و انزواطلبی امریکا در گذشته سخن گویند، تا از علایق استوار دولتی میان ایران و انگلیس.^۲

جز فراکسیون‌های یاد شده، تعدادی از نمایندگان مستقل هم بودند، بدون آن‌که به فراکسیونی وابسته باشند. از چهار حامی مصدق، دو تن از هواداران شوروی و ۲۰ دموکرات سابق که همراه حکمت از حزب کناره‌گیری کرده بودند، تشکیل می‌شدند.^۳ همان‌طور که بیان شد آبراهامیان فراکسیون مجلس پانزدهم را سه گروه ذکر

۱. عاقلی، باقر، خاطرات سیاسی محمد ساعد مراغه‌ای، تهران، نامک، ۱۳۷۳، ص ۲۵۶.

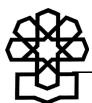
۲. مروارید، همان، ص ۱۴۵.

۳. همان، ص ۱۶۶.

.۱. آبراهامیان، همان، ص ۲۱۹.

.۲. آبراهامیان، همان، ص ۲۱۹.

.۳. همان، ص ۲۲۲.

با این حال اقلیت مجلس مسائل زیادی را افشا می‌کرد و این موضوع موجب محبوبیت آن‌ها میان مردم می‌شد، حائزی زاده، بقائی، مکی، دولت مساعد را در ۱۱ جلسه استیضاح کردند و پیام آیت‌الله کاشانی را از لبنان که در آن مردم را دعوت به مبارزه می‌کرد و علت تبعید خود را مسأله نفت و مجلس مؤسسات و تغییر قانون اساسی برای ایجاد حکومت دیکتاتوری و تسلط بیگانگان بر کشور دانسته بود، در مجلس قرائت شد.

از مسائل عده این دوران تأسیس دولت اسرائیل در ۲۴ اردیبهشت ۱۳۲۷ بود.^۱ که آیت‌الله کاشانی مردم را به مبارزه علیه صهیونیست‌ها دعوت می‌کرد و این موضوع نقش حساس او را در دنیای اسلام گسترش داد.

با شروع به کار مجلس پانزدهم، بر اثر اصرار و پافشاری مقامات شوروی قوام در ۲۹ مهر ۱۳۲۶ موافقنامه نفت (قوام - سادچیکف) را به مجلس تقدیم کرد، وی در این جلسه گفت: تصویر نمی‌کنم که آقایان وضع گذشته را فراموش کرده باشند هنگامی که آذربایجان در آتش طغیان و ناامنی می‌سوخت و تهران مانند حلقه انگشتی در محاصره بود و هر ساعت بیم حوادث جدیدی می‌رفت و من ناچار بودم برای تخلیه ایران از نیروهای شوروی و رهایی آذربایجان و جلوگیری از کشتار و تسکین قلوب اقداماتی کنم.^۲

در همان جلسه (۲۹ مهر ۱۳۲۶) طرحی از طرف تعدادی از نمایندگان با عنوان ماده

۱. حسین فردوسی در کتاب ظهور و سقوط پهلوی می‌نویسد: دولت اسرائیل در اردیبهشت ۱۳۲۸ اعلام موجودیت کرد و ۸ ماه بعد با وجود جو شدید ضد صهیونیستی دولت ساعد با دریافت ۴۰۰,۰۰۰ دلار رشوه آن کشور را به صورت دو فاکتو به رسمیت شناخت. دو فاکتو: بالفعل و عملی، که در آن دو دولت عملًا دارای روابط اقتصادی و تجاری هستند. در مقابل آن شناسایی دوژور (رسمی و اعلامی) قرار دارد که طی آن مناسبات سیاسی دیپلماتیک بین دو دولت برقرار است، ر.ک. فلاخ نژاد، علی، مناسبات ایران و اسرائیل در دوره پهلوی دوم، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۱، ص ۲۱.

۲. شجاعی، زهرا، نخبگان سیاسی ایران، تهران، سخن، ۱۳۶۲، جلد سوم، ص ۲۲۱.

مدعی بودند همان طور که امتیاز نفت جنوب در دست انگلیسی‌ها نیست امتیاز نفتی شمال باید به آن‌ها داده شود سرانجام ادعای خودمختاری آذربایجان پس از یک سال خاتمه یافت که با تصرف نیروهای دولتی در این استان فجایع بی‌شماری به وجود آمده بود.^۳

با اختلافاتی که میان شاه و قوام و شکافی که بین طرفداران قوام در مجلس به وجود آمده بود، در نهایت قوام تا مدتی از صحنه سیاسی کشور خارج شد. با خروج قوام از صحنه سیاسی کشور، شاهد ورود شاه به کانون عرصه سیاسی هستیم. محمد رضا پهلوی تا سال ۱۳۲۶ تصویر پادشاهی مشروطه را از خود ارائه داده بود که سلطنت می‌کرد نه حکومت.^۴

در سال ۱۳۲۷ علناً در امور جاری دخالت داشت، علاوه بر آن‌که وزرا را تعیین می‌کرد نخست وزیران را هم عزل و نصب می‌کرد و در سال ۱۳۲۸ آنقدر قدرت داشت که به دست خود پارلمان، مجلس مؤسسات را برگزار کند.^۵

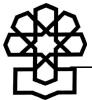
از حوادث مهم این دوره، ترور مشکوک محمد رضا پهلوی به وسیله ناصر فخر آرایی ۱۵ بهمن ۱۳۲۷ در دانشگاه تهران بود، این ترور ناموفق باعث شد که شاه جدی‌تر وارد میدان شود، بنابراین در همان روز، تهران حکومت نظامی اعلام شد، اجتماعات ممنوع گردید و تمام روزنامه‌های مخالف، توقيف و به دستگیری رهبران و اعضای حزب توده، نویسنده‌گان و جراید آزادیخواه، مخالف دولت و ... مباردت ورزند.^۶

۱. با تصرف آذربایجان به وسیله حکومت مرکزی، با این استان بلا کشیده و ستمدیده مثل یک کشور مغلوب و ملت شکست خورده رفتار کردند، تعداد زیادی را تیرباران کردند یا به زندان کشیدند، در سال ۱۳۲۷ دهقانان از عملأ از گرسنگی و بی‌غذایی به خوردن علف و ریشه گیاهان مجبور شدند. جامی، گذشته چراغ راه آینده است، صص ۵۲-۵۳، به نقل از ویلیام داگلاس، سرزمین عجیب با مردمی مهربان، متن انگلیسی چاپ نیویورک فصل چهارم صص ۴۶-۴۵ و ۴۹.

۲. آبراهامیان، همان، ص ۲۲۲.

۳. همان، ص ۲۲۲.

۴. جامی، گذشته چراغ راه آینده است، ص ۵۳۹.

محمد رضا پهلوی در ۲۰ تیر ۱۳۲۸ بود.^۱ هنگام ارائه لایحه املاک، واگذاری گلشائیان و وزیر دارایی وقت گفت: نظر شاه این است که از حیف و میل این املاک جلوگیری شود و به صورت موقوفه درآیند و تولیت آن هم با شخص شاه باشد و درآمدشان صرف امور خیریه گردد. اما حسین مکی در مخالفت با این لایحه گفت: در مجلس شورای ملی ایران، آزادی نبود تا اقلیت، فجایع املاک واگذاری را به سمع ملت ایران برساند، املاک غصب شده را نمی‌شود وقف کرد.^۲

با این حال لایحه به رأی گذاشته شد و ماده واحده واگذاری املاک با اکثریت آرا به تصویب رسید و عنوان عوام فریبانه «موقوفه خاندان پهلوی» به آن داده شد تا به وسیله سازمان شاهنشاهی خدمات اجتماعی بهره‌برداری شود و عواید آن در ظاهر صرف امور خیریه گردد.

قرارداد الحقی گس - گلشائیان

در این قسمت بنا به اهمیت این قرارداد الحقی در مبارزه ملی شدن صنعت نفت ابتدا مقدمات این قرارداد بیان و سپس به اصل قرارداد الحقی گس - گلشائیان می‌پردازیم. در سال ۱۳۸۰ شمسی برابر با ۱۹۰۱ میلادی، ویلیام ناکس دارسی، تبعه دولت بریتانیا موفق شد امتیاز اکتشاف، استخراج، حمل و نقل، فروش نفت و گاز ایران را در سراسر کشور به استثنای ۵ ایالت شمالی که در حریم امنیت روسیه قرار داشت برای مدت ۶۰ سال دریافت کند.^۳

۱. شجیعی، زهرا، نمایندگان مجلس شورای ملی در ۲۱ دوره قانونگذاری، تهران، انتشارات مؤسسه مطالعاتی و تحقیقات اجتماعی، ۱۳۴۴، ص ۱۶۴.

۲. جامی، همان، صص ۵۴۷-۵۴۶.

۳. نجاتی، غلامرضا، جنبش ملی شدن صنعت نفت ایران و کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۲۲، تهران، انتشار، ۱۳۷۸، چاپ هشتم، صص ۷۲-۷۳.

واحده به قید دو فوریت تقدیم مجلس شد و به موجب آن بند «۲» و «۳» موافقتنامه قوام - سادچیک مورخ ۱۵ فروردین ۱۳۲۵ درباره ایجاد شرکت مخلط نفت ایران و شوروی با اکثریت قریب به اتفاق ۱۰۲ تن از ۱۰۴ نفر حاضر نمایندگان رد شد، به موجب این قانون مجلس شورای ملی استیفای حقوق ملت را درباره منابع ثروت کشور از جمله نفت جنوب را به دولت محول ساخت.^۱

در واقع مجلس شورای ملی با تصویب این قانون اعلام کرد که قرارداد ۱۳۱۲ شمسی ۱۹۳۲ میلادی) برخلاف مصالح کشور و تضییع حقوق ملی ایران بوده و دولت باید در صدد اصلاح و رفع این تضییع برآید.

دکتر جلال عبده در خاطرات خود می‌نویسد: اکثریت نمایندگان بر این عقیده بودند که قوام بهترین بازی سیاسی تاریخ معاصر را نموده و با وعده اعطای نفت به شوروی به طور مشروط موجبات تخلیه سرزمین ایران را از ارتش آن دولت فراهم کرده است.^۲

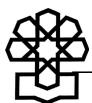
البته برخی از نویسندهای این عقیده‌هاند که: بدون تهدید و اولتیماتوم تروم (رئیس جمهور وقت امریکا) شوروی ایران را تخلیه نمی‌کرد.^۳

به هر حال در تخلیه نیروهای شوروی از ایران بجز قوام، عوامل دیگری هم دخالت داشتند ولی نقش قوام را در این موفقیت نمی‌توان نادیده گرفت. از دیگر عملکردهای مجلس، تصویب قانون بازگشت املاک رضاخان به مالکیت

۱. شجیعی، زهرا، نمایندگان مجلس شورای ملی در ۲۱ دوره قانونگذاری، تهران، انتشارات مؤسسه مطالعاتی و تحقیقات اجتماعی، ۱۳۴۴، ص ۱۶۴.

۲. عبده، جلال، چهل سال در صحن قضایی، سیاسی، دیپلماسی ایران و جهان، تهران، مؤسسه فرهنگی رسا، ۱۳۷۸، جلد اول، ص ۲۵۵.

۳. نجاتی، غلامرضا، جنبش ملی شدن صنعت نفت ایران و کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۲۲، تهران، انتشار، ۱۳۷۸، چاپ هشتم، صص ۷۲-۷۳.

درباره حسن تقی‌زاده (امضا کننده قرارداد ۱۹۳۳) وی نطق مفصلی در مجلس به عمل آورد که با اعترافات صریح او قرارداد مزبور نزد نمایندگان بی‌اعتبار گشت و مردم هم از ماهیت آن مطلع شدند. از طرفی دولت انگلستان هم که ناظر به این مسائل بود بیمناک شد، تصمیم گرفت تا قرارداد ۱۹۳۳ را که در خطر بی‌اعتباری قرار داشت با تجدید نظر جزئی برای مدت ۴۰ سال دیگر به تصویب برساند.^۱

این در حالی بود که اخبار قراردادهای جدید نفتی، افزایش درصد تولیدکنندگان و افزایش بهای نفت در جهان می‌آمد. «دریافتی دولت ایران برای هر تن نفت ۱/۷ دلار بود در حالی که در این زمان (۱۹۴۷-۱۳۲۶ میلادی) بهای نفت خام بیش از ۱۰ برابر آن بود».^۲

با درج این خبرها در جهان، نویل گس به نمایندگی از شرکت نفت جنوب به ایران آمد تا با پرداخت چندس هزار لیر قرارداد ۱۹۳۳ را تمدید کند. مذاکرات میان گس و دولت ایران ۲۱ ماه طول کشید تا این‌که در تاریخ ۲۶ تیر ۱۳۲۸ قرارداد الحاقی^۳ در ۱۱ ماده به امضای گس نماینده شرکت نفت و گلشاهیان وزیر دارایی وقت رسید.

یک هفته قبل از اتمام مجلس پانزدهم، قرارداد جدید نفت را که به (قرارداد گس - گلشاهیان) معروف گردید به ضمیمه ماده، واحدهای با قید یک فوریت تاریخ ۲۸ تیر ماه ۱۳۲۸ برای تصویب به مجلس شورای ملی تقدیم داشت.^۴

لایحه مزبور پس از بررسی و تصویب کمیسیون‌های مربوط به آن در جلسه اول مرداد مطرح گردید، این قرارداد در جلسه اول طرح، با مخالفت اقلیت مجلس (مکی، بقائی، حائری‌زاده، رحیمیان و آزاد) مواجه شد.

با این‌که در لایحه مزبور سهم ایران از عواید نفتی بیش از قرارداد تحمیلی ۱۹۳۳

۱. حقیقت، عبدالرتفیع (ارفع)، قهرمانان ملی ایران، تهران، کومش، ۱۳۸۳، ج. ۳، ص. ۴۰۴.

۲. مایکل، تائزر، بحران انرژی، ترجمه محمود ریاضی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۲، ص. ۵۴.

۳. علت اضافه شدن قرارداد الحاقی به دلیل آن بود که این قرارداد دنباله همان قرارداد نفت سال ۱۹۳۳ بوده است.

۴. شجاعی، زهرا، نخبگان سیاسی ایران، جلد سوم، ص. ۲۴۲.

این امتیازنامه که در سال ۱۹۶۲ منقضی می‌شد، در دوره نهم مجلس شورای ملی سال ۱۳۱۲ شمسی برابر با ۱۹۳۳^۱ میلادی، ۲۲ سال دیگر تمدید شد. تمدید و تجدید امتیازنامه دارسی مثل آتش زیر خاکستر بود که در طول حکومت رضاخان و سه سال اول حکومت پهلوی دوم کسی به این امتیاز اعتراضی نکرد، که در اوایل مهر ۱۳۲۳ با ورود کافتا روزه نماینده دولت شوروی به ایران و درخواست امتیاز نفت شمال مصدق در جلسه علنی ۷ آبان همان سال موازنۀ منفی را مطرح کرد، به این معنا که به هیچ‌یک از خواهان امتیاز نفت، امتیاز جدیدی داده نشود و طرحی را به تصویب مجلس رساند که طبق آن هیچ دولتی نتواند درباره نفت با دیگران مذاکره کند یا قراردادی امضا کند.

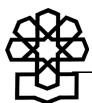
در ۲۹ مهر ۱۳۲۶ دوره پانزدهم مجلس شورای ملی قرارداد قوام - سادچیکف که امتیاز نفتی به شوروی بود در مجلس بررسی شد و مجلس به اتفاق آرا آن را رد کرد و در همان جلسه ماده واحدهای تصویب شد که سرآغاز کشمکش بعدی شد. این ماده که دارای ۵ بند بود، در بند آخر آن آمده بود:

«دولت مکلف است در تمامی مواردی که حقوق ملت ایران مورد تضییع واقع شده است، به خصوص راجع به نفت جنوب به منظور استیفاده حقوق ملی مذاکرات و اقدامات لازم را به عمل آورد و مجلس شورای ملی را از نتیجه مطلع سازد».^۲

همچنین در مجلس پانزدهم مباحثی که درباره تجدید نظر در قرارداد ۱۹۳۳ از طرف بعضی از نمایندگان صورت گرفت و در جریان اعتراض‌های برخی از نمایندگان

۱. نجاتی، غلامرضا، در بیان ضررهاي قرارداد ۱۹۳۳ می‌نويسد: اين قرارداد گشته از مضار مالي و اقتصادي از نظر اجتماعي، سياسي، نيز نتایج بسيار زيانبخشي به بار آورد، نفوذ ويرانگر شركت نفت و ايتنجنس سروس روی مملكت سايه افکند، شركت نفت مرکز و ستاد زد و بندها، توطنگریها و عامل ترويج فساد و خیانت در همه شئون کشور شد و عوامل آن در همه ارکان مملكت نفوذ داشتند. در حقیقت شرکت نفت، دولت و قدرتی در داخل دولت ایران بود، همان کتاب، ص. ۲۸.

۲. مشروح مذاکرات مجلس دوره پانزدهم، جلسه ۲۹.

مؤسسان از طرف دولت در ۱۰ اسفند ۱۳۲۷ به مجلس شورای ملی تقدیم شد و روز ۱۴ فروردین ۱۳۲۸ انتخابات مجلس مؤسسان در سراسر کشور آغاز گردید.^۱

عظیمی درباره انتخابات مجلس مؤسسان می‌نویسد: انتخابات مجلس مؤسسان تحت مقررات حکومت نظامی به‌گونه‌ای برگزار شد که اعتراضات فراوانی را دامن زد و از رسوایی بر کنار نماند. این مجلس پس از گشایش جلسات خود را از ۱ تا ۲۰ اردیبهشت برگزار کرد.^۲ در جلسه ۱۷ اردیبهشت ۱۳۲۸ اصل الحاقی به قانون اساسی^۳ و در جلسه ۱۸ اردیبهشت اصل جدید ۴۸ متمم قانون اساسی^۴ به تصویب مجلس مؤسسان رسید و مجلس مذکور در ۲۰ اردیبهشت پایان یافت.

آیین‌نامه انتخابات مجلس سنا هم در ۱۴ اردیبهشت تصویب و در تاریخ ۲۵ خرداد همان سال با فرمان شاه به وزارت کشور برای تهیه مقدمات دوره اول مجلس سنا صادر شد.^۵

انتخابات سنا ابتدا دو درجه‌ای بود که هر حوزه یک نفر را انتخاب و منتخبان هر ناحیه نیز از بین خود یک نفر را انتخاب نموده و به مجلس سنا می‌فرستند، عده اعضای مجلس سنا، ۶۰ نفر بود که ۳۰ نفر از طرف شاه منصوب می‌شدند و ۳۰ نفر

۱. شجاعی، زهراء، *نخبگان سیاسی ایران* جلد سوم، ص ۲۴۲.

۲. عظیمی، فخرالدین، *بحران دموکراتی در ایران*، ترجمه، عبدالرضا هوشنگ مهدوی و بیژن نوذری، تهران، البرن، ۱۳۷۲، ص ۲۷۵.

۳. اصل الحاقی به متمم قانون اساسی، در هر موقعی که مجلس شورای ملی و مجلس سنا، هر یک جدگانه خواه مستقلان، خواه به پیشنهاد دولت لزوم تجدید نظر در یک یا چند اصل معین از قانون اساسی یا متمم آن را به حد اکثربت روی یکیه اعضا خود تصویب نماید و شاهنشاه نیز مجلسین را تأیید نمایند فرمان شاه برای تشکیل مجلس مؤسسان و انتخاب اعضای آن صادر می‌شود، جامی، گذشته چراغ راه آینده است، ص ۵۴۵.

۴. اصل ۴۸، مجلس مؤسسان، اصل ۴۸ قانون اساسی را به شرح زیر تغییر داد: «شاهنشاه می‌تواند هر یک از مجلس شورای ملی و مجلس سنا را جدگانه یا هر دو مجلس را در آن واحد منحل نماید» جامی، همان، ص ۵۴۵، به نقل از اطلاعات، شماره ۶۹۲۸/۲/۱۹ مورخه ۱۳۲۸/۲/۱۹.

۵. عاقلی، باقر، *حکایات سیاسی محمد سعادت مراغه‌ای*، تهران، نارمک، ۱۳۷۲، ص ۲۹۵.

بود، مخالفان در مورد نفت اطلاعات کاملی داشتند بر ضد آن استفاده کردند و با همه انتقادات و فشارها از تصویب آن جلوگیری کردند.^۱

روزی که قرارداد الحاقی در مجلس مطرح شد حسین مکی که از نیمه شب برای گرفتن نوبت صحبت به مجلس آمده بود، ابتدا نامه دکتر مصدق را خطاب به نمایندگان درباره قرارداد مذبور قرائت کرد و سپس شروع به تشرییح امتیازنامه دارسی و قرارداد ۱۹۳۳ نمود و آنقدر صحبت کرد^۲ تا آخرین جلسه دوره پانزدهم مجلس ساعت ۱ بعد از نیمه شب ۶ مرداد ۱۳۲۸ بدون اخذ نتیجه پایان یافت^۳ و عمر مجلس پانزدهم هم در ۶ مرداد ۱۳۲۸ به پایان رسید.

مهم‌ترین نتیجه‌ای که از عدم تصویب قرارداد الحاقی (گس گلشائیان) در مجلس پانزدهم برای ملت ایران داشت، این بود که مردم و نمایندگان مجلس به ماهیت قرارداد الحاقی، قراردادهای قبلی نفت و غارتگری‌های شرکت نفت جنوب پی برده و مقدمات و بسترهای لازم برای ملی کردن صنعت نفت در سال آینده فراهم گردید.

مجلس مؤسسان و تأسیس مجلس سنا

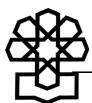
بعد از ترور ناموفق شاه چند روز بعد، تعدادی از نمایندگان و فراکسیون‌های مختلف مجلس نزد شاه رفته و او تصمیم خود را دایر بر تأسیس مجلس مؤسسان برای رفع نقایص قانون اساسی و لزوم تأسیس مجلس سنا اعلام نمود.

در جلسه ۱۸ اسفند ۱۳۲۷ فکر تأسیس مجلس مؤسسان از طرف نمایندگان فراکسیون‌های مختلف موردن تأیید قرار گرفت و آیین‌نامه انتخابات اعضای مجلس

۱. شجاعی، همان کتاب، ص ۲۴۳.

۲. جامی، همان، ص ۵۵۶-۵۵۵ همچنین، مروارید، یونس، ادوار مجلس قانونگذاری، ص ۱۸۷ تا ۱۹۰.

۳. طبق آیین‌نامه مجلس، نماینده می‌توانست به طور نامحدود در مورد لوابی و طرح‌ها اظهارنظر کند.

۴. اعتراض به عزل مدیران مدارس دخترانه

۱۵ آبان ۱۳۲۴ جلسه ۱۵۷^۱

اهم مصوبات دوره پانزدهم

علاوه بر قوانین ذکر شده تعداد ۸۶ فقره^۲ قانون در این دوره به تصویب رسیده است که اهم آن‌ها به شرح زیر است:

۱. تصمیم قانونی دائز به انتخاب مستشاران دیوان محاسبات مصوب، ۱۴ اردیبهشت ۱۳۲۷.

۲. قانون اجازه الحق دولت ایران به سازمان بهداشت جهانی، ۱ خرداد ۱۳۲۷ برایر با ۱۹۴۸ میلادی.

۳. قانون اجازه قبول عضویت قطعی ایران به سازمان تربیتی، علمی و فرهنگی ملل متحد، (یونسکو) ۱۵ تیر ۱۳۲۷ برابر با ۱۹۴۸ میلادی.

۴. معافیت کتاب و مطبوعات از حقوق گرکی و روایی و خروجی مصوب ۲ مرداد ۱۳۲۷.

۵. قانون عفو عمومی مجرمین غائله آذربایجان و زنجان ۲۶ مرداد ۱۳۲۷.

۶. قانون اصلاح قانون مطبوعات ۱۲ اسفند ۱۳۲۷.

۷. قانون اعتبار هزینه انتخابات دوره شانزدهم مجلس شورای ملی و سنا و مؤسسان ۱۹ اسفند ۱۳۲۷.

۸. قانون اصلاح مقررات بازنشستگی ۱۸ فروردین ۱۳۲۸.

۹. تشخیص پایه استادی یا دانشیاری برای اشخاصی که ۸ سال در دانشگاه

^۱ همان، جلد ۴، ص ۴۲۳۱.

^۲ اداره کل قوانین مجلس شورای ملی، فهرست مجموعه تاریخی قوانین و مصوبات از دوره اول تا بیست و دوم قانونگذاری، ۱۳۵۱، ص ۲۴۶ تا ۲۶۳.

از طرف مردم انتخاب می‌شدند و اگر فقط یک نفر از آن ۳۰ نفر دوم متمایل به سنا تورهای انتصابی شاه بودند برای به دست آوردن اکثریت کافی بود، با این پیش‌بینی در دوره موجودیت مجلس سنا قانونی که مخالف نظر شاه باشد به تصویب نمی‌رسید.

دوره اول مجلس سنا در ۲۰ بهمن ۱۳۲۸ شروع به فعالیت کرد و در مهر ۱۳۳۰ به وسیله دکتر مصدق منحل گردید و پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۲۲ در ۳۰ مرداد مجدداً افتتاح شد و در مجموع ۷ دوره تا ۱۳۵۷ فعالیت داشت.

مباحث مطرح شده درباره خانواده^۱

در این دوره هم همانند ادوار قبلی قوانین بسیار کمی درباره خانواده وجود دارد در فهرست مباحث مطرحه برای زنان در مجلس پانزدهم، فقط ۴ قانون مشاهده می‌شود که در اینجا بیان می‌گردد:

۱. عضویت زنان در شورای عالی فرهنگ،

تاریخ ۲۲ فروردین ۱۳۲۷ جلسه ۵۶^۲

۲. تعیین مجازات برای سردىفترانی که به ثبت ازدواج زنان ایرانی با اتباع بیگانه یا بالعکس اقدام می‌کنند تاریخ ۱۲ اردیبهشت ۱۳۲۷ جلسه ۶۲^۳.

۳. وضعیت دختران قالیاف کاشانی،

۴ خرداد ۱۳۲۷ جلسه ۷۲^۴

۱. مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، فهرست مباحث مطرح شده درباره زنان در دوره مجلس شورای ملی، ۱۳۷۴، ص ۵۵.

۲. مژروح مذاکرات مجلس شورای ملی، روزنامه رسمی کشور ایران، جلد دوم، ص ۲۸۳۶.

۳. همان، ص ۲۹۵۲.

۴. همان، ص ۳۰۸۵.

نمایندگان از شرکت در مقاطعه‌های دولتی، قانون اجازه افزایش سهمیه ایران در صندوق بین‌المللی پول و ... از دیگر مصوبات این دوره مجلس بوده است.

کابینه‌های دوره پانزدهم^۱

۱. کابینه احمد قوام (دهمین کابینه او) ۲۲ شهریور ۱۳۲۶ برابر با ۲۹ شوال ۱۳۶۶ هجری قمری
۲. کابینه ابراهیم حکیمی (سومین کابینه او) ۶ دی ۱۳۲۶ شمسی برابر با ۱۵ صفر ۱۳۶۷ هجری قمری
۳. کابینه عبدالحسین هژیر (اولین کابینه او) اول تیر ۱۳۲۷ شمسی برابر با ۱۴ شعبان ۱۳۶۷ هجری قمری
۴. محمد ساعد (چهارمین کابینه او) ۲۰ آبان ۱۳۲۷ شمسی برابر با ۱۹ محرم ۱۳۶۸ هـ. ق

مجلس و مطبوعات

از انقلاب مشروطیت تا سال ۱۳۵۷ شمسی ۴ قانون جامع مطبوعاتی از طرف دولت و مجلس تصویب و به اجراء گذارده شد، یکی از این قوانین مطبوعاتی در اسفند ۱۳۲۷ به تصویب مجلس شورای ملی رسید، طرح اصلی این قانون به وسیله وزیر وقت فرهنگ (دکتر زنگنه) و به نمایندگی از سوی دولت ساعد در ۱۹ بهمن به مجلس

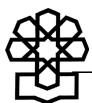
۱. مروارید، یونس، ادوار مجلس قانونگذاری، ج. ۳، ص ۲۲۳ تا ۲۲۷ و شجیعی نخبگان سیاسی ایران، ج. ۳، ص ۲۲۸ تا ۲۴۶.

تدریس نموذند مصوب ۲۹ فروردین ۱۳۲۸.
۱۰. قانون اجازه اجرای موقت آیین‌نامه داخلی مجلس شورای ملی ۲۵ اردیبهشت ۱۳۲۸.

۱۱. قانون تأسیس دانشگاه‌های شهرستان‌ها مصوب ۳ خرداد ۱۳۲۸.
۱۲. قانون اجازه اجرای موقت برنامه ۷ ساله مصوب ۱۳ تیر ۱۳۲۸.
۱۳. قانون تشديد مجازات رانندگان مصوب ۱۴ تیر ۱۳۲۸.
۱۴. معافیت تأسیسات جدید کشاورزی از مالیات تا ۱۰ سال در تمام ایران مصوب ۲۳ تیر ۱۳۲۸.
۱۵. منوعیت ورود اسباب بازی و مشروبات الکلی به کشور مصوب ۲۳ تیر ۱۳۲۸.
۱۶. قانون اجازه الحق دولت ایران به مقررات هوایپمایی کشوری بین‌المللی مصوب ۳۰ تیر ۱۳۲۸ برابر با ۱۹۴۹ میلادی که قرارداد آن در تاریخ ۱۶ آذر ۷، ۱۳۲۳ دسامبر ۱۹۴۴ به امضای دولت ایران رسیده بود.^۱
۱۷. قانون هوایپمایی کشوری (مصطفیون راه و دادگستری) ۴ مرداد ۱۳۲۸.
۱۸. قانون تشکیل شهرداری‌ها و انجمن شهرها و قصبات (مصطفیون کشور) ۳ مرداد ۱۳۲۸.
۱۹. آیین‌نامه اعزام محصل به خارجه (مصطفیون فرهنگ مصوب) ۵ مرداد ۱۳۲۸.

همچنین قانون اجازه پرداخت $\frac{1}{12}$ ، $\frac{2}{12}$ و $\frac{3}{12}$ بابت حقوق و هزینه کل کشور در چند مرحله، قانون استخدام اتباع برخی از کشورهای خارجی. قانون وحدت رویه قضایی، قانون منوعیت نمایندگان مجلس از دریافت حقوق و حق الزحمه به هر عنوان، از دستگاه‌های دولتی بجز مقرری مصوب و منوعیت

۱. سیری در ۲۴ دوره قانونگذاری مجلس شورای ملی و دولت‌های همزمان با آن، نشریه شماره ۶ دفتر انتخابات آذرماه ۱۳۶۸، ص ۷۰.

منابع و مأخذ

۱. آبراهامیان، پرواند، ایران بین دو انقلاب از مشروطه تا انقلاب اسلامی مترجمان کاظم فیروزمند، حسن شمس‌آوری، محسن مدیر شانه‌چی، تهران، مرکز، چاپ ششم، ۱۳۷۷.
۲. اداره کل آرشیو، اسناد و حوزه دفتر رئیس جمهور، اسنادی از مطبوعات ایران (۱۳۲۰-۱۳۴۰) شمسی، تهران، وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۷۸.
۳. اداره کل قوانین مجلس شورای ملی، فهرست مجموعه تاریخی قوانین و مصوبات از دوره اول تا بیست و دوم قانونگذاری، ۱۳۵۱.
۴. بنیاد تاریخ انقلاب اسلامی، احزاب سیاسی در ایران، قم بنیاد تاریخ انقلاب اسلامی، ۱۳۷۸.
۵. پژوهشنامه تاریخ مطبوعات ایران، سال اول، شماره ۱، ۱۳۷۶.
۶. تبریزی‌نا، حسین، علل ناپایداری احزاب سیاسی در ایران، بی‌جا، بین‌الملل، ۱۳۷۱.
۷. جامی، گذشته چراغ راه آینده است، تهران، ققنوس، چاپ پنجم، ۱۳۶۷.
۸. حقیقت، عبدالرفیع (ارفع)، قهرمانان ملی ایران، تهران، کومش، ج ۳، ۱۳۸۳.
۹. سیری در ۲۴ دوره قانونگذاری مجلس شورای ملی و دولت‌های همزمان با آن، نشریه شماره ۱۰ دفتر انتخابات وزارت کشور، آذرماه ۱۳۶۸.
۱۰. شجیعی، زهرا، نخبگان سیاسی ایران (از انقلاب مشروطیت تا انقلاب اسلامی)، تهران، سخن، ج ۳، ۱۳۷۲.
۱۱. شجیعی، زهرا، نمایندگان مجلس شورای ملی در ۲۱ دوره قانونگذاری، مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی، ۱۳۴۴.
۱۲. فلاحتزاد، علی، مناسبات ایران و اسرائیل در دوره پهلوی دوم، مرکز اسناد انقلاب اسلامی ایران، ۱۳۸۱.
۱۳. فردوسی، حسین، ظهور و سقوط سلطنت پهلوی ویراسته عبدالله شهبازی، تهران، اطلاعات، چاپ شانزدهم، ۲ جلد، ۱۳۸۲.
۱۴. فرهنگ قهرمانی، عطاء...، اسامی نمایندگان مجلس شورای ملی، از آغاز مشروطیت تا دوره ۲۴ قانونگذاری، بی‌نا، ۱۳۷۹.

شورای ملی ارائه شد، این قانون را معتبرسان «گیوتین مطبوعات» نامیدند.^۱ در این لایحه آمده بود «هر کس که بگوید فلان مأمور رشوه می‌گیرد یا جزئی ترین انتقادی از سیاست دولت بکند، به موجب آن قانون مقتрی و بدخواه دولت تشخیص داده شده، روزنامه او توقيف و خود او زندانی و تبعید می‌شود»^۲ در سال ۱۳۲۷ با پیشنهاد حزب توده، گروهی از نشریات وابسته یا متمایل به حزب توده و چند حزب و گروه سیاسی مؤتلف با آن در جبهه مطبوعاتی با نام جبهه مطبوعات ضد دیکتاتوری گرد هم آمدند^۳

همچنین، در سال ۱۳۲۸ انتشار دو روزنامه جدید جنب و جوش زیادی را به وجود آورده بودند، روزنامه باخترا امروز به سر دییری حسین فاطمی و روزنامه شاهد، متعلق به مظفر بقائی بود. باخترا امروز در نخستین شماره‌اش مقاله‌ای به قلم فاطمی به نام «یا مرگ یا آزادی» منتشر کرد.^۴

بعد از پانزدهم بهمن ۱۳۲۷ واقعه پیش ساخته تیراندازی به محمد رضا شاه در دانشگاه تهران متجاوز از ۹۰ روزنامه توقيف شدند و عده‌ای از روزنامه‌نگاران بازداشت شدند.^۵

به اعتقاد محققان در دهه ۱۳۲۰-۳۰ روزنامه حالت روزنامه‌های ملی را پیدا کرده بودند، مهم‌ترین روزنامه این دوره کیهان بوده است که به صورت منبع موثق خبر و مفسر میانه رو و آگاه در روزنامه درآمده بود. کیهان در آن زمان ۲۰,۰۰۰ تیراژ و اطلاعات، ۴۰,۰۰۰ تیراژ داشت.^۶

۱. پژوهشنامه تاریخ مطبوعات ایران، سال اول، شماره ۱، ۱۳۷۶، ص ۷۱۶.

۲. جامی، گذشته چراغ راه آینده است، ص ۵۴۲.

۳. مدیر شانه‌چی، محسن احزاب سیاسی ایران، ص ۹۸.

۴. مقصودی، مجتبی، تحولات سیاسی - اجتماعی ایران ۱۳۵۷-۱۳۲۰، تهران روزن، ۱۳۸۰، ص ۱۱۱.

۵. پژوهشنامه تاریخ مطبوعات ایران، همان، ص ۷۱۶.

۶. همان، ص ۷۶.

۱۵. کاتوزیان، محمدعلی همایون، مصدق و مبارزه برای قدرت در ایران، ترجمه فرزانه طاهری، تهران، مرکز، ۱۳۷۸.
۱۶. عاقلی، باقر، روزشمار تاریخ ایران (از مشروطه تا انقلاب اسلامی) گفتار ج اول، ۱۳۷۶.
۱۷. عاقلی، باقر، قوام‌السلطنه در دوران قاجاریه و پهلوی، تهران، جاویدان، ۱۳۷۷.
۱۸. عاقلی، باقر، خاطرات سیاسی محمدمصاعد مراغه‌ای، تهران، نامک، ۱۳۷۳.
۱۹. عبدی، جلال، ۴۰ سال در صحنه قضائی، سیاسی، دیپلماسی ایران و جهان، تهران، مؤسسه فرهنگی رسا، جلد اول، ۱۳۷۸.
۲۰. عظیمی، فخرالدین، بحران دموکراسی در ایران، ۱۳۲۰ - ۱۳۲۲ ترجمه، عبدالرضاء هوشنگ مهدوی، بیژن نوذری، تهران، البرز، ۱۳۷۲.
۲۱. مصدق، محمد، خاطرات و تأملات، تهران، علمی، ۱۳۶۵.
۲۲. مشروح مذاکرات مجلس پانزدهم مجلس شورای ملی، روزنامه رسمی کشور.
۲۳. مجموعه قوانین موضوعه و مسائل مصوبه دوره پانزدهم.
۲۴. مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی وزارت فرهنگ و اژده اسلامی، فهرست مباحث مطرح شده درباره زنان در ۲۴ دوره مجلس شورای ملی، ۱۳۷۴.
۲۵. مروارید، یونس، نگاهی به ادوار مجالس قانونگذاری در دوران مشروطیت، تهران، اوحدی، ج سوم، ۱۳۷۷.
۲۶. مدیر شانه‌چی، محسن، احزاب سیاسی ایران، تهران، مؤسسه رسا، ۱۳۷۵.
۲۷. نجاتی، غلامرضا، جنبش ملی شدن صنعت نفت ایران و کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۲۲، تهران، انتشار، ۱۳۷۸ چاپ هشتم.
۲۸. نوذری، عزت‌ا... تاریخ احزاب سیاسی در ایران، شیراز، نوید شیراز، ۱۳۸۰.

شناسنامه گزارش

شماره مسلسل: ۷۷۹۰

عنوان گزارش: آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران (دوره پانزدهم - ۲۵ - تیرماه ۱۳۲۶ تا ۶ مرداد ۱۳۲۸)

Report Title: An Introduction of History of the Legislative Assembly in Iran (Fifteenth) Parliment – 1947 – 1949.

نام دفتر: گروه مطالعات بنیادین حکومتی

تھیه و تدوین: عباس باقری

ناظر علمی: سیدیوونس ادیانی

متقاضی: معاونت پژوهشی

ویراستار ادبی: طاهره صفری

واژه‌های کلیدی و معادل انگلیسی آن‌ها: —

منابع و مأخذ تھیه گزارش:

در انتهای گزارش درج شده است.

آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران

(دوره شانزدهم - ۲۰ بهمن ۱۳۲۸ - ۲۹ بهمن ۱۳۳۰)

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۲	انتخابات دوره شانزدهم
۳	هیأت رئیسه دوره شانزدهم
۶	نمایندگان دوره شانزدهم
۱۲	تحصیلات نمایندگان
۱۳	کمیسیون‌های دوره شانزدهم
۱۵	احزاب دوره شانزدهم
۱۸	فراکسیون‌های دوره شانزدهم
۱۹	کابینه‌های دوره شانزدهم
۲۴	مطبوعات در دوره شانزدهم
۲۶	اوپرای اجتماعی و عملکرد مجلس در دوره شانزدهم
۳۱	قوانين و مصوبات دوره شانزدهم
۳۲	مباحث مطروحه درباره زنان و خانواده
۳۳	منابع و مأخذ

کد موضوعی: ۴۱۰

شماره مسلسل: ۷۷۹۱

انتخابات دوره شانزدهم

دولت ساعد در روزهای پایانی دوره پانزدهم مجلس، لایحه گس - گلشاهیان را به مجلس فرستاد تا اولاً وقت زیادی در اختیار نمایندگان مخالف نباشد، ثانیاً بسیاری از نمایندگان با ترس از عدم انتخاب مجدد، رویه رضا و تسليم در پیش گیرند. اما با سخنرانی‌های طولانی نمایندگان مخالف، این دوره مجلس به سرآمد و لایحه مذکور همچنان معوق ماند تا دوره شانزدهم به آن رسیدگی نماید.

از این رو، در انتخابات دوره شانزدهم بسیار کوشش شد تا از راه یافتن نمایندگان مخالف به مجلس ممانعت شود؛ زیرا در این دوره دو امر مهم باید انجام گیرد: اول اصلاح قانون اساسی که مجلس مؤسسان در اردیبهشت ۱۳۲۸ آن را به عهده مجلس شانزدهم گذاشته بود و دوم تصویب لایحه نفت.^۱

به هر حال، با صدور فرمان اجرای انتخابات که برای اولین بار فرمان انتخابات سنا را نیز شامل می‌شد، انتخابات دوره اول سنا و تعدادی از شهرستان‌ها آغاز شد و بجز چند حوزه مانند: کاشان که اللهیار صالح از آن‌جا به نمایندگی انتخاب شد، در بقیه حوزه‌ها، اعمال نفوذ دولت کاملاً به چشم می‌خورد.^۲

به‌دلیل اعتراض شدید به‌نحوه برگزاری انتخابات، دکتر مصدق به همراه ۱۹ تن دیگر به نمایندگی از سوی معتبرین در صحن دربار تحسن شدند. پیش از تحسن، دکتر مصدق عریضه‌ای خطاب به شاه نوشت و سوء جریان انتخابات شهرستان‌ها را عنوان کرد و خاطرنشان ساخت که مقدمات انتخابات تهران به‌گونه‌ای نیست که بتوان به آن اطمینان کرد، شاه قول داد که به اعتراضات رسیدگی شود و انتخابات

آشنایی با تاریخ مجالس قانونکاری در ایران

(دوره شانزدهم - ۲۰ بهمن ۱۳۲۸ - ۲۹ بهمن ۱۳۳۰)

مقدمه

دوره شانزدهم را می‌توان از مهم‌ترین دوره‌های مجلس شورای ملی بشمرد؛ انتخابات این دوره در زمان ساعد برگزار شد و دولت ساعد تمام تلاش خود را برای اعمال نفوذ در آرا و فرستادن نمایندگان موافق تصویب قرارداد گس - گلشاهیان به مجلس به‌کار گرفت.

به‌دلیل این عمل ساعد، جمعی از مردم تهران به عنوان اعتراض به سوء جریان انتخابات، به رهبری دکتر مصدق در دربار تحسن کردند. انتخابات تهران تجدید شد و با موفقیت اعضای جبهه ملی خاتمه یافت.

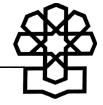
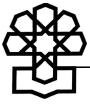
قبل از خاتمه انتخابات تهران، مجلس گشايش یافت و انتخابات هیأت رئیسه صورت گرفت که در آن سردار فاخر حکمت برای ریاست مجلس برگزیده شد.

در این دوره آیت‌الله کاشانی که به لبان تبعید شده بود در میان استقبال با شکوه مردم به تهران بازگشت و با راهنمایی‌ها و سخنرانی‌های پرشور آیت‌الله کاشانی و تلاش جبهه ملی و نمایندگان اقلیت، در مجلس طرح ملی شدن صنعت نفت به تصویب رسید.

در این گزارش ضمن معرفی نمایندگان، هیأت رئیسه، کمیسیون‌ها، احزاب و کابینه‌ها، به مطالعه وضع مطبوعات و اوضاع اجتماعی این دوره پرداخته و فعالیت و عملکرد این دوره مجلس شورای ملی را بررسی می‌کنیم.

۱. برگرفته از: موحد، محمدعلی، خواب آشفته نفت - دکتر مصدق و نهضت ملی ایران، ج ۱، تهران: نشر کارنامه، ۱۳۷۸، ص ۹۷-۹۸.

۲. طالبی، امیر، «انتخابات مجلس شورای ملی از ۱۳۲۰-۱۳۳۲»، ایران فردا، ش ۲۲، ص ۱۳.

هیأت رئیسه اجلاسیه اول^۱ منتخب ۳ اسفند ۱۳۲۸ شمسی

عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	رضا حکمت (سردار فاخر)
نایب رئیس	دکتر عبدالله معظمی
نایب رئیس	جواد گجه‌ای
منشی	خسرو قشقایی
منشی	محمدعلی مسعودی
منشی	احمد دهقان*
منشی	صدرزاده
منشی	عبدالوهاب اقبال
منشی	دکتر سید امامی
منشی	غلامرضا فولادوند
کارپرداز	هدایت‌الله پالیزی
کارپرداز	ابوالقاسم امینی
کارپرداز	غلامحسین ابتهاج

* احمد دهقان روز ۶ خرداد ۱۳۲۹ به قتل رسید و غلامرضا فولادوند

روز ۲۳ خرداد ۱۳۲۹ به سمت منشی انتخاب شد.

به صورت آزاد برگزار شود. با وجود این، انتخابات تهران به همان روال گذشته صورت گرفت و در ۱۶ آبان نتایج انتخابات تهران معلوم شد و با توجه به تمام تقلب‌ها، نام دکتر مصدق، آیت‌الله کاشانی، دکتر مظفر بقایی، حسین مکی و حائری‌زاده در رأس کاندیداهای تهران به چشم می‌خورد.

البتاً، کوشش‌های معتبرضین سبب شد که انتخابات تهران و حومه فاسد شناخته شود و از طرف انجمن نظارت، انتخابات ابطال گردد و تقریباً ۳ ماه بعد در ۱۹ بهمن ماه انتخابات تهران تجدید شد. در تجدید انتخابات، هشت تن از نامزدهای جبهه ملی به مجلس شانزدهم راه یافتند.^۱

آیت‌الله کاشانی که در تبعید به سر می‌برد غیاباً به نمایندگی مجلس انتخاب شد و در دوران نخست وزیری منصور به ایران عزیمت کرد و آن‌چنان مورد استقبال و احترام عمومی و حتی اقلیت‌های مذهبی قرار گرفت که تا آن تاریخ دیده نشده بود.^۲

هیأت رئیسه دوره شانزدهم^۳

هیأت رئیسه سنی منتخب ۲۰ بهمن ۱۳۲۸ شمسی

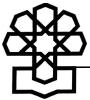
عنوان	اسامی نمایندگان
رئیس	حسن مخبر فرهمند
منشی	خسرو قشقایی
منشی	محمدعلی مسعودی
منشی	ناظرزاده کرمانی
منشی	سالار بهزادی
منشی	ناصر صدری
منشی	محمود محمودی

۱. موحد، محمدعلی، همان، ص ۱۰۰.

۲. شریون، محمود، دولت مستعجل (دکتر محمد مصدق - آیت‌الله کاشانی)، تهران، علمی، ۱۳۷۴، ص ۱۲.

۳. صورت مذاکرات مجلس شورای ملی.

۱. به موجب ماده (۱۳) آیین‌نامه که به‌وسیله کمیسیون خاص اصلاح شد و در ۱۶/۳/۱۳۲۹ اجازه اجرای موقت آن به تصویب رسید، مقرر شد که هیأت رئیسه مجلس برای مدت یک سال انتخاب شود.

نمایندگان دوره شانزدهم^۱

ردیف	نام حوزه	نام نماینده	ملاحظات
۱	تهران	دکتر محمد مصدق	نخست وزیر شد و در ۱۲ اردیبهشت ۱۳۳۰ اولین کابینه خود را به مجلس معرفی کرد
۲	تهران	دکتر مظفر بقائی کرمانی	
۳	تهران	سید حسین مکی	
۴	تهران	سید ابوالحسن حائری زاده	
۵	تهران	عبدالقدیر آزاد	
۶	تهران	جمال امامی خوئی	
۷	تهران	دکتر سید علی شایگان	
۸	تهران	محمود نریمان	در ۱۳۳۰/۷/۱۱ وزیر دارایی شد
۹	تهران	سید محمد صادق طباطبائی	
۱۰	تهران	جواد مسعودی	
۱۱	تهران	سید علی بهبهانی	
۱۲	آباده	—	از انتخابات خبری به مجلس نرسید و کرسی منظر ماند
۱۳	اراک	حسین خاکباز	
۱۴	اراک	یوسف شکرائی	
۱۵	اردبیل	احمد وهاب زاده	
۱۶	ارسباران - اهر	علی اکبر امامی اهری	
۱۷	اصفهان	تقی برومند	
۱۸	اصفهان	مجتبی دولت آبادی	
۱۹	اصفهان	ابوالفتح قهرمان (سردار اعظم)	

۱. فرهنگ قهرمانی، عطاء الله، اسامی نمایندگان مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره ۲۶ قانونگذاری، تهران، بی‌نا، ۱۳۵۶، ص ۲۱۷-۲۱۱.

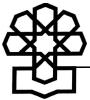
هیأت رئیسه اجلاسیه دوم منتخب ۳ اسفند ۱۳۲۹ شمسی

اسامی نمایندگان	عنوان
رضا حکمت (سردار فاخر)	رئیس
جواد گنجه‌ای	نایب رئیس
نورالدین امامی	نایب رئیس
غلامرضا فولادوند	* منشی
ناظرزاده	منشی
دکتر سید امامی	منشی
ناصر ذوالفقاری	منشی
صدرزاده	منشی
سالار بهزادی	منشی
امامی اهری	کارپرداز
نریمان	کارپرداز
عسگر صاحب جمع	کارپرداز
عرب شبیانی **	کارپرداز

* انتخاب منشی‌ها و کارپردازان روز ۶ اسفند به عمل آمد.

** آقای نریمان در ۱۱ مهر ۱۳۳۰ شمسی وزیر دارایی شد و آقای

عرب شبیانی روز ۲۸ مهر ۱۳۳۰ به سمت کارپرداز انتخاب شد.

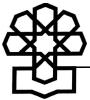
ملاحظات	نام نماینده	نام حوزه	ردیف
	دکتر احمد سیداما می	تبریز	۴۲
	ولیزاده جوانشیری	تبریز	۴۴
	عمادالدین تربیتی	تربیت حیدریه	۴۵
	ابوالفضل حاذقی	جهرم	۴۶
	ابوالحسن صدر میرحسینی	جیرفت	۴۷
	محمدعلی غضنفری	لرستان - خرم آباد	۴۸
	محمدعلی صدر کشاورز	لرستان - خرم آباد	۴۹
	دکتر عبدالحسین راجی	خرمشهر	۵۰
در ۱۳۲۹/۳/۶ به قتل رسید و کرسی معطل ماند	احمد دهقان	خلخال	۵۱
	سید محمد الله ذکائی	خلخال	۵۲
	نور الدین امام خوئی	خوی - ماکو - سلماس	۵۳
	میر مجید موسوی	خوی - ماکو - سلماس	۵۴
	حسن مکرم	درگز	۵۵
	حسین فرهودی	دزفول	۵۶
نام وی در این دوره گرگانی هم ذکر شده است	محمد آخوند جرجانی (گرگانی)	دشت گرگان - یموت - گنبد قابوس	۵۷
	مجید مؤقر	بنی طرف - دشت میشان - سوسنگرد	۵۸
	محمدعلی مسعودی	دماوند	۵۹
	حسن اکبری	رشت	۶۰
شغل دولتی قبول کرد و کرسی معطل ماند	ابوالقاسم امینی	رشت	۶۱
	محسن افشار صادقی	رضایه	۶۲
	مهری معین زاده باقری	رسانجان	۶۳
	امیرحسین خزیمه علم	زابل - سیستان	۶۴
	محمدحسن امیرافشاری	زنجان	۶۵

ملاحظات	نام نماینده	نام حوزه	ردیف
	مهندی ارباب	ایرانشهر، فهرج - بلوچستان	۲۰
	عباس اسلامی	بابل - بارفروش	۲۱
	دکتر علی جلالی	بابل - بارفروش	۲۲
	موسی گودرزی	بابل - بارفروش	۲۳
قبل از تصویب اعتبارنامه فوت شد و به جای او نصرالله شادلو انتخاب شد	اردشیر شادلو	جنورد	۲۴
	محمد طباطبایی (سلطان‌العلماء)	بروجرد	۲۵
	قاسم فولادوند	بروجرد	۲۶
	علی‌اکبر سالار بهزادی	بم	۲۷
	محمود محمودی	بندر پهلوی	۲۸
	دکتر مصطفی مصباح‌زاده	بندرعباس	۲۹
	شکرالله صفوی	بوشهر	۳۰
	دکتر حسن علوی	بوشهر	۳۱
	سلطان علی خان سلطانی (شیخ‌الاسلامی)	بهبهان - کوهکلیویه	۳۲
	عبدالحسین اورنگ (شیخ‌الملک)	بیجار و گروس	۳۳
	میرزا محمدعلی خان منصف	قائنات (بیرجند)	۳۴
	امیر نصرالله اسکندری	تبریز	۳۵
	حبيب پناهی	تبریز	۳۶
	موسی نقشبندی	تبریز	۳۷
	جواد گنجه‌ای	تبریز	۳۸
	ناصر صدر تبریزی	تبریز	۳۹
	عبدالحسین مجتهדי	تبریز	۴۰
	دکتر یوسف مجتبی	تبریز	۴۱
	علی‌اصغر سرتیپ‌زاده	تبریز	۴۲

ملاحظات	نام نماینده	نام حوزه	ردیف
	حاج آقارضا رفیع (قائم مقام الملک)	طوالش - گرگانرود	۹۱
	محسن گتابادی	تون - طبس - فردوس - گلشن	۹۲
	مرتضی حکمت	فسا	۹۳
	عباسقلی عرب شیبانی	فسا	۹۴
	محمدعلی نصرتیان	فومن	۹۵
	حسرو قشقایی	فیروزآباد - ایلات خمسه - فارس	۹۶
	عسگر صاحب جمع	قزوین	۹۷
	ابوالقاسم فقیهزاده	قزوین	۹۸
	ابوالفضل تولیت	قم	۹۹
	منوچهر تیمورتاش	قوچان	۱۰۰
شغل دولتی قبول کرد	محمدکاظم صالح شیبانی	کاشان - نطنز	۱۰۱
	الهیار صالح	کاشان - نطنز	۱۰۲
به علت قبول شغل کرسی او معطل ماند	عبدالوهاب اقبال	کاشمر	۱۰۳
ایشان از تهران نیز به نمایندگی انتخاب شد	دکتر مظفر بقائی کرمانی	کرمان	۱۰۴
از انتخاب نفر دوم خبری به مجلس نرسید	—	کرمان	۱۰۵
	عزیز اعظم زنگنه	کرمانشاه	۱۰۶
	هدایت الله خان پالیزی	کرمانشاه	۱۰۷
	ابوالفتح دولتشاهی	کرمانشاه	۱۰۸
	عباس قبادیان	کرمانشاه	۱۰۹
	سیدمحمدعلی شوشتاری	گرگان	۱۱۰

ملاحظات	نام نماینده	نام حوزه	ردیف
	محمد ذوالفقاری	زنجان	۶۶
	ناصر ذوالفقاری	زنجان	۶۷
	عبدالصاحب صفائی حائری	ساری - تنکابن	۶۸
	دکتر نصرت الله کاسمی	ساری - تنکابن	۶۹
	سیدمهدی پیراسته	ساوه - زرند	۷۰
	میرزا علی بزرگنیا	سبزوار	۷۱
	دکتر احمد نبوی	سبزوار	۷۲
	احمد بهادری	سراب - گرمود - میانه	۷۳
	محمد عباسی	سقز - بانه	۷۴
	جواد عامری	سمنان - دامغان	۷۵
	ناصرقلی اردلان	ستندج	۷۶
	محمد رضا آصف	ستندج	۷۷
	عبدالحمید سندجی	ستندج	۷۸
	احمد ناظر زاده کرمانی	سیرجان	۷۹
	غلامرضا فولادوند	شاهroud	۸۰
	محمد ابریشم کار	شوشتار	۸۱
	دکتر محمدعلی هدایتی	شهری	۸۲
	دکتر غلامرضا کیان	شهرضا - قمشه	۸۳
از انتخابات خبری نشد و کرسی معطل ماند	—	شهرکرد - بختیاری	۸۴
	بهاء الدین کهید	شهریار - ساوجبلاغ - کردان	۸۵
	رضایا حکمت (سردار فاخر)	فارس - شیراز	۸۶
	علی محمد دهقان	فارس - شیراز	۸۷
	ابوالحسن رضوی	فارس - شیراز	۸۸
	مهدی صدر زاده	فارس - شیراز	۸۹
	لطفعی خان معدل	فارس - شیراز	۹۰

ملاحظات	نام نماینده	نام حوزه	ردیف
	حسین کوراوغلی	یزد	۱۳۲
	محمد هراتی	یزد	۱۳۳
	پطرس آبکار	اقلیت‌ها (ارامنه جنوب)	۱۳۴
	آرام بوداغیان	اقلیت‌ها (ارامنه مرکزی و شمال)	۱۳۵
	رستم گیو	اقلیت‌ها (زرتشتی)	۱۳۶
	دکتر موسی برال	اقلیت‌ها (کلیمیان)	۱۳۷

تحصیلات نمایندگان^۱

- ۱۲ درصد نمایندگان دارای تحصیلات قدیم در حد مدرسي بودند.
- ۲۰ درصد نمایندگان دارای تحصیلات قدیم در حد سطح بودند.
- ۱۳ درصد نمایندگان دارای تحصیلات جدید و در سطح دکترا بودند.
- ۱۵ درصد نمایندگان دارای تحصیلات جدید و در سطح لیسانس و مهندسی بودند.
- ۱۵ درصد نمایندگان دارای تحصیلات جدید و در سطح دیپلم و فوق دیپلم بودند.
- ۲۵ درصد نمایندگان دارای تحصیلات جدید و در سطح ابتدایی بودند.

ملاحظات	نام نماینده	نام حوزه	ردیف
	دکتر عبدالله معظمی	گلپایگان - خوانسار	۱۱۱
	عبدالرحمن فرامرزی	لار	۱۱۲
	غلامحسین ابتهاج	لنگرود - لاهیجان	۱۱۳
	شهاب حسروانی	کمره - خمین - محلات	۱۱۴
	فتحعلی خان افشار	مراغه	۱۱۵
	احمد حمیدیه	مراغه	۱۱۶
	ابوالحسن حکیمی	مشکین شهر - خیار	۱۱۷
	محمد سودآور	مشهد (خراسان)	۱۱۸
	محسن طاهری	مشهد (خراسان)	۱۱۹
	سیدمحمد قرشی	مشهد (خراسان)	۱۲۰
	سعید مکرم	مشهد (خراسان)	۱۲۱
	اسمعاعیل خان ظفری	نهاوند - تقویسرکان - دولت‌آباد - ملایر	۱۲۲
	هاشم‌خان ملک مدنی	نهاوند - تقویسرکان - دولت‌آباد - ملایر	۱۲۳
از انتخابات خبری به مجلس نرسید و کرسی منظر ماند	—	ساوجبلاغ - مکری - مهاباد	۱۲۴
	دکتر عبدالحسین طبا	نائین	۱۲۵
از انتخابات خبری به مجلس نرسید و کرسی منظر ماند	—	نجف‌آباد	۱۲۶
	حسن نبوی	نیشابور	۱۲۷
	محمد رضا آشتیانی‌زاده	خوار ورامین - ایوانکی ورامین	۱۲۸
	غلامحسین امیر قراگزلو	همدان	۱۲۹
	میرزا حسن‌خان مخبر فرهمند (مخبر حضور)	همدان	۱۳۰
	دکتر شیخ هادی طاهری	یزد	۱۳۱

۱. مروارید، یونس، نگاهی به ادوار مجالس قانونگذاری در دوران مشروطیت، تهران، اوحدی، ۱۳۷۷، ص ۳۲۹.

نام کمیسیون	اسامي اعضا
کمیسیون راه	عرب شیبانی، بزرگنیا، کشاورز صدر، آشتیانی‌زاده، غلامرضا فولادوند، ناصر صدری، ظفری، برومند، اقبال، دکتر جلالی، دولت‌آبادی، حمیدیه پناهی، اقبال، افشار صادقی، اردلان، بزرگنیا، بوداغیان، دکتر کیان، تیمور تاش، مجید مؤقر، محمد هراتی، دولت‌آبادی، ابریشم کار، امامی‌اهری، مهدی ارباب، شهاب خسروانی، آشتیانی‌زاده، سوادآور، کهدب مخبر فرهمند، ابریشم کار، سالار بهزادی، افشار صادقی، بهادری، ناظرزاده، فتحعلی افشار، پالیزی، کهدب، ناصر صدری، بوداغیان، گنجه دکتر نبوی، دکتر طاهری، دکتر جلالی، سالار بهزادی، دکتر طبا، دکتر علوی، دکتر راجی، دکتر مجتهדי، دکتر سید امامی، دکتر کاسمی، ناظرزاده، فرهودی
کمیسیون اقتصاد	تیمور تاش، ناصر ذوالفقاری، اعظم زنگنه، اقبال، رفیع، عامری، دکتر سید امامی، مخبر فرهمند، ملک مدنی، شکرائی، ابتهاج، حسن اکبر، دکتر طاهری، دکتر هدایتی، حاذقی، خسرو قشقائی، مؤقر، حکیمی
کمیسیون بهداری	صدرزاده، دکتر کاسمی، گنابادی، حاذقی، دکتر معظمی، دکتر سید امامی، محسن طاهری، دکتر علوی، دکتر نبوی، صفوی، ناظرزاده، ثقةالاسلامی، دکتر مجتهדי، سلطان‌العلماء، رضوی شیرازی، خاکباز، فرهودی، حکیمی
کمیسیون خارجه	قاسم فولادوند، محمد ذوالفقاری، مرتضی حکمت، قبادیان، ابتهاج، مسعودی، دکتر نبوی، دولتشاهی، ثقةالاسلامی، عرب شیبانی، ناظرزاده، ملک مدنی، رضوی شیرازی، دکتر کیان، فرشی، شوستری، سرتیپ‌زاده، محمود محمودی
کمیسیون فرهنگ	ظفری، برومند، خاکباز، تولیت، محسن طاهری، فقیه‌زاده، گودرزی، غضنفری، خسرو قشقائی، قهرمان، فرشی، مرتضی حکمت، ابریشم کار، حمیدیه، امیری، قراگوزلو، محمود محمودی، کوراغلی، گرانی
کمیسیون کشور	
کمیسیون کشاورزی	

۱- کمیسیون‌های دوره شانزدهم

دوره شانزدهم مجلس، مرکب از چهار کمیسیون محاسبات، عرایض، امور استخدام و بودجه به همراه ۱۲ کمیسیون منتظر با وزارت‌خانه‌ها بوده که نام کمیسیون‌ها و اسامی اعضای هر یک از کمیسیون‌ها در جدول زیر آورده شده است.^۲

نام کمیسیون	اسامي اعضا
کمیسیون محاسبات	سلطانی، فتحعلی افشار، غلامرضا فولادوند، محسن طاهری، اردلان فرهودی
کمیسیون عرایض	حاذقی، گودرزی، مجید موسوی، ناصر ذوالفقاری، شوستری، حکیمی
کمیسیون امور استخدام	شوستری، قاسم فولادوند، فتحعلی افشار، بهادری، مکرم، دکتر هدایتی، سعید مهدوی، دولتشاهی، امامی‌اهری، فرهودی، گنجه، سرتیپ‌زاده
کمیسیون بودجه	دکتر معظمی، ملک مدنی، صاحب‌جمع، نبوی، دکتر مصباح‌زاده، امیر نصرت اسکندری، شکرائی، خسرو قشقائی، دکتر طاهری، عمار تربتی، ستدجی، قبادیان خوئی، دکتر کیان، عرب شیبانی، قهرمان، شهاب خسروانی، کشاورز صدر، جواد فقیه‌زاده، گنابادی، سلطان‌العلماء، غلامرضا فولادوند، کشاورز صدر، جواد عامری، سلطانی، صدرزاده، گودرزی، صاحب‌جمع، رضوی شیرازی، عمار تربتی، اورنگ، صفائی، امامی‌اهری، نبوی، پیراسته، مجید موسوی
کمیسیون دادگستری	فرهودی، فرامرزی، محمدعلی آصف، دکتر راجی، مجید مؤقر، شهاب خسروانی، ملک مدنی، دکتر هدایتی، خاکباز، احمد دهقان، اسلامی قبادیان، گودرزی، احمد دهقان، محمد ذوالفقاری، افشار صادقی، دکتر علوی، غضنفری، تیمور تاش، عباسی، قهرمان، سعید مهدوی، ناصر صدری
کمیسیون نظام	بهادری، امیر قراگزلو، مخبر فرهمند، سلطانی، آصف، بزرگنیا، ابوالقاسم امینی، قهرمان، پناهی، عباسی، حسن اکبر، صفائی، احمد دهقان، مکرم، اردلان، امامی‌اهری، گنجه، غضنفری

۱- صورت مذاکرات مجلس شورای ملی.

۲- اسامی اعضای مرتبط به اولین دور انتخابات کمیسیون‌ها است.

احزاب دوره شانزدهم

نام فرید دزفول به صاحب امتیازی دکتر گوشه‌گیر منتشر می‌کرد.^۱

۲. جبهه ملی

جبهه ملی ایران در اول آبان ۱۳۲۸ تشکیل شد. با تشکیل جبهه ملی تمام عناصر ملی و میهنپرست و علاقمندان به آزادی انتخابات و مطبوعات پیرامون آن گرد آمدند تا به منظور استقرار و گسترش حکومتی دموکراتیک که هدف همه آزادیخواهان بود، به استقلال کامل کشور دست یابند. پس از تشکیل جبهه ملی، اولین پایه آن آزادی مطبوعات، لغو حکومت نظامی، انتخابات عادلانه اعلام شد. این جبهه برنامه کار خود را استقرار عدالت اجتماعی، اجرای قانون اساسی، انتخابات آزاد، آزادی بیان و عقاید سیاسی، بهبود وضع اقتصادی بیان کرد.^۲

همان‌گونه که گفتیم، هشت تن از نامزدهای جبهه ملی در انتخابات تهران، به مجلس راه یافته‌ند و در راستای برنامه‌های حزب و به‌ویژه ملی کردن صنعت نفت فعالیت‌های بسیاری کردند. فعالیت‌های این تشكل که بیشتر یک جبهه سیاسی بود تا یک حزب سیاسی، بزرگترین اثر را در جریانات سیاسی کشور باقی گذاشت.^۳

۳. حزب ملت ایران بر بنیاد پان ایرانیسم

این حزب انسحابی از حزب پان ایرانیست پژشکپور بود که رهبری آن را داریوش فروهر به‌عهده داشت و هنگام ملی شدن صنعت نفت از نمایندگان جبهه ملی در مجلس

پس از پایان دوره پانزدهم مجلس شورای ملی و به خصوص در جریان انتخابات دوره شانزدهم، احزاب و جماعت‌های جدیدی به وجود آمد که برخی از آن‌ها بسیار کم‌دومام بودند.^۱ مهم‌ترین احزاب این دوره عبارتند از:

۱. حزب زحمتکشان ملت ایران

این حزب در ۲۶ اردیبهشت ۱۳۳۰، از ائتلاف «دکتر بقایی کرمانی» و «خلیل ملکی» تشکیل شد. رهبری این حزب را دکتر بقایی که یکی از وکلای مؤثر مجلس بود، به عهده داشت. او به عنوان یکی از متحصلان به دربار در اعتراض به انتخابات مجلس شانزدهم، در شمار بینانگذاران جبهه ملی بود و حزب زحمتکشان نیز یکی از احزاب تشکیل‌دهنده این جبهه محسوب می‌شد. این حزب در حقیقت با هدف حمایت از نهضت ملی ایران و گردآوردن نیروهای پراکنده مدافعانه نهضت و ایجاد تشکلی در برابر حزب توده ایجاد شد. حزب زحمتکشان از همان آغاز به دو جناح تقسیم شد که هر یک وظیفه و نقشی را به عهده گرفتند، جناح بقایی به فعالیت‌های سیاسی و پارلمانی مشغول شد و جناح ملکی به امور تشکیلات، آموزش و انتشارات حزب پرداخت. پس از مدتی، ملکی و عده زیادی از دوستان وی از حزب زحمتکشان جدا شدند. حزب زحمتکشان بقایی نیز به مخالفت با دکتر مصدق و نهضت ملی پرداخت و در زمینه‌سازی کودتا ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، با سایر مخالفان مصدق همگام شد. پس از کودتا، این حزب در ادوار و مقاطع مختلف، چند بار دیگر با همین نام یا با نام «جمعیت هواداران آزادی» به فعالیت ادامه داد. ارگان حزب زحمتکشان روزنامه شاهد بود. حزب زحمتکشان در برخی شهرها نیز فعال بود، از جمله در دزفول که روزنامه‌ای به

۱. برگرفته از:

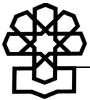
-لولئی، کیوان، «درآمدی بر تحزب در دهه بیست»، مجله یاد، شماره‌های ۵۴-۵۳-۵۶ و ۵۵-۵۷، ص ۲۳۸.

-میر شانه‌چی، محسن، احزاب سیاسی ایران، تهران، رسا، ۱۳۷۵، ص ۶۹-۷۰.

۲. نوذری، عزت‌الله، تاریخ احزاب سیاسی در ایران، شیراز، نوید شیراز، ۱۳۸۰، ص ۶۰-۶۱.

۳. لولئی، کیوان، «درآمدی بر تحزب در دهه بیست»، مجله یاد، شماره‌های ۵۴-۵۳-۵۶ و ۵۵-۵۷، ص ۲۳۰.

۱. لولئی، کیوان، «درآمدی بر تحزب در دهه بیست»، مجله یاد، شماره‌های ۵۴-۵۳-۵۶ و ۵۵-۵۷، ص ۲۳۹.

ملی عضویت داشت و در مبارزات ملی شدن نفت فعال بود، اما پس از چندی در صف نیروهای مخالف نهضت ملی به رهبری مصدق قرار گرفت و قنات آبادی به عنوان یکی از نمایندگان اقلیت در مجلس شورای ملی با فراکسیون نهضت ملی به مخالفت برخاست. روزنامه ملت ما با امتیاز و مدیریت شمس، ارگان مجمع و در شمار جراید فعال مخالف نهضت ملی بود. مدتی نیز روزنامه دموکراسی اسلامی (به مدیریت شمس قنات آبادی) ارگان مجمع محسوب می‌شد. از دیگر روزنامه‌های مجمع مسلمانان مجاهد، روزنامه مهر میهن بود که مدیریت آن را نیز قنات آبادی به عهده داشت.^۱

از دیگر احزاب این دوره می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

جمعیت هوداران صلح که در واقع همان حزب توده بود که به این نام به میدان آمد، حزب سومکا^۲ که مرآت‌نامه آن شباهت تامی به حزب نازی آلمان داشت، کنگره کارگران که به دستور رزم آرا از ائتلاف اتحادیه‌های کارگری به وجود آمد، جبهه کار که کشاورز صدر با جلب عده‌ای از کارگران کنگره آن را تشکیل داد.

فراکسیون‌های دوره شانزدهم

در دوره شانزدهم، گروه پارلمانی جبهه ملی را فراکسیون کوچک وطن تشکیل می‌داد که مرکب بود از هفت نماینده جبهه ملی به علاوه الهیار صالح نماینده کاشان. با این حال فراکسیون مزبور از نظر کیفی بر تمام رقیبانش برتری داشت. برنامه کار این فراکسیون، مخالفت با قرارداد گس - کلشائیان و حفظ و حراست آزادی‌های فردی و اجتماعی بود.

۱. برگرفته از: مدیر شانه‌چی، محسن، همان، ص ۷۱.
۲. برگرفته از: مدیر شانه‌چی، محسن، احزاب سیاسی ایران با مطالعه موردی نیروی سوم و جامعه سوسیالیست، تهران، رسایل، ۱۳۷۵، ص ۸۰.

۳. همان، ص ۷۴.

۴. همان، ص ۷۱.

همایت می‌کرد. روزنامه ندای پان ایرانیسم که گاه به نامهای آپادانا و مرد فردا منتشر می‌شد، ارگان آن بود و روزنامه آرمان ملت نیز از طرف این حزب منتشر می‌شد.^۱

۴. نیروی سوم

اختلافات درونی حزب زحمتکشان و مواضع جدید بقایی علیه مصدق سبب شد که ملکی و یاران او در مهر ۱۳۲۱ حزب جدیدی به نام نیروی سوم تشکیل دهنده از زحمتکشان جدا شوند.

هفت‌نامه نیروی سوم که ارگان سازمان جوانان حزب زحمتکشان بود، از این پس با تبدیل به روزنامه خبری و سیاسی، به ارگان نیروی سوم مبدل شد و علم و زندگی نیز به عنوان نشریه تئوریک حزب نیروی سوم انتشار می‌یافت.^۲

این حزب به همراه حزب پان ایرانیسم و حزب ایران که هسته اصلی آن کانون مهندسین ایران بود و جمعیت آزادی مردم ایران - بخش عمده نهضت خدابرستان سوسیالیست که در سال ۱۳۲۲ به وسیله محمد نخشب شکل گرفت^۳ - جبهه مؤتلفه احزاب ملی را در دفاع از نهضت ملی به وجود آوردند و پس از ۲۸ مرداد نیز این چهار حزب، احزاب وابسته به نهضت مقاومت ملی را تشکیل دادند.^۴

۵. مجمع مسلمانان مجاهد

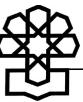
این تشکیلات که به رهبری شمس الدین قنات آبادی به وجود آمد، در آغاز در جبهه

۱. مدیر شانه‌چی، محسن، همان، ص ۷۱.

۲. برگرفته از: همان، ص ۱۰۸ - ۱۰۹.

۳. همان، ص ۷۴.

۴. همان، ص ۷۱.

۲. کابینه علی منصور (دومین کابینه) ۱۴ فروردین ۱۳۲۹ شمسی
گرچه شاه نسبت به منصور احساسات ضد و نقیضی داشت و او را سیاستمدار مکتب قدیم تلقی می‌کرد که چندان اشتیاقی به تحکیم تفوق سلطنت ندارد، اما بنا به خواست انگلیس‌ها، منصور به نخست وزیری رسید و در ۲۱ فروردین ۱۳۲۹ کابینه منصور به اتفاق آرا مورد تأیید مجلس شورای ملی قرار گرفت.^۱

پس از روی کار آمدن کابینه منصور، هر چه به نخست وزیر فشار آوردنده که درباره قرارداد الحاقی اظهارنظر کند، نفیاً یا اثباتاً اظهاری نکرد و تعیین تکلیف آن را به عهده مجلس گذاشت.^۲

از وقایع دوران کوتاه نخست وزیری منصور می‌توان بازگشت آیت الله کاشانی از لبنان به ایران، ترور احمد دهقان مدیر مجله تهران مصور و انتقال جسد رضا شاه از مصر به ایران را نام برد.

منصورالملک روز ۵ تیر ۱۳۲۹ از نخست وزیری استغفار داد.

۳. کابینه رزم آرا (اولین کابینه) ۶ تیر ۱۳۲۹ شمسی
با استغفاری علی منصور به فرمان محمدرضا شاه، شاه که توانسته بود موافقت انگلیسی‌ها و امریکایی‌ها را با نخست وزیری رزم آرا کسب کند، بدون اتلاف وقت و بدون اخذ رأی تمایل از مجلسین رزم آرا را به نخست وزیری منصب کرد.
هنگامی که رزم آرا برای معرفی کابینه‌اش در مجلس حضور یافت، با مخالفت شدید عده‌ای از نمایندگان مواجه شد و علیه او سخنرانی‌های بسیاری شد. آیت الله کاشانی نیز اعلامیه‌ای منتشر ساخت که در آن بهشدت با رزم آرا مخالفت کرد.

۱. برگرفته از: عظیمی، فخرالدین، بحران دموکراسی در ایران، ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی، بیژن نوذری، تهران، البرز، ۱۳۷۴، ص ۲۹۴ - ۲۹۵.

۲. برگرفته از: مکی، حسین، کتاب سیاه، بی‌جا، انتشارات نور، ۱۳۵۶، ص ۴۴.

گروههای سیاسی دیگری که در این مجلس حضور داشتند عبارت بودند از: فراکسیون جوان، که حامی جبهه ملی بودند،^۱ گروه اقلیتی به رهبری جمال امامی که با دولت مصدق و مسئله ملی شدن سازگاری نداشتند.^۲ فراکسیون انگلیسی سرکردگان محافظه‌کار جنوبی، حدود چهل تن از زعمای مستقل مانند: ابوالقاسم امینی، خسرو قشقایی و ناصر ذوالقدری و گروه اکثریت بزرگ نمایندگان شاه دوست که این اکثریت علاوه براین که متمکی به سنا بود از شاه دوستان کهنه‌کاری چون اسفندیاری و متین دفتری و سیاستمداران مهمی انباشته بود که به رغم اختلافات پیشین خود با شاه اکنون پشتیبان وی بودند مانند: تقی‌زاده، حکیمی، ملک‌زاده، فرخ و عباس مسعودی.^۳

کابینه‌های دوره شافعی‌دهم

۱. کابینه ساعد

پس از گشایش مجلس، دولت ساعد طبق سنن پارلمانی برنامه خود را به مجلس ارائه کرد. بحث بر سر برنامه دولت ساعد، تا جلسه ۹ - ۲۳ اسفندماه - ادامه داشت و در آخر جلسه، رئیس مجلس ادامه بحث را به جلسه ۲۰ فروردین ماه - به علت تعطیلات مجلس - موكول کرد. اما دولت ساعد قبل از ۲۰ فروردین ماه مستعفی شد.

۱. صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۱۶.

۲. مروارید، یونس، همان، ص ۲۹۳.

۳. آبراهامیان، برواند، ایران میان دو انقلاب، ترجمه کاظم فیروزمند، حسن شمس‌آوری، محسن مدیر شانه‌چی، تهران، نشر مرکز، ۱۳۷۷، ص ۲۳۵.

انگلستان نیز روابط حسن‌های داشت، برای نخستوزیری در نظر گرفت.^۱ شاه هیچ‌گونه رأی تمایلی از مجلس نخواست. بدین جهت نمایندگان جبهه ملی (اگرچه اعلاء را بر سایر کاندیداها ترجیح می‌دادند) از دادن رأی اعتماد به او خودداری کردند و پس از مذاکرات تندی تالار مجلس را ترک گفتند. البته حساسیت اوضاع و خطر انحلال پارلمان چنین معنی می‌داد که مجلس باید به زمامداری اعلاء گردن نهد. بدین جهت مجلس شورای ملی با ۷۱ رأی موافق در برابر ۲۸ رأی مخالف به کابینه اعلاء رأی داد.^۲

نخستوزیری اعلاء مصادف شد با تصویب قانون ملی شدن صنعت نفت و در نتیجه اعلاء نتوانست بیش از سه ماه دوام بیاورد و به علت ضعف و ناتوانی در حل بحران نفت و فشار دولت انگلستان، در ۶ اردیبهشت ۱۳۳۰ استعفای خود را تسلیم شاه کرد.^۳

۵. دکتر محمد مصدق (اولین کابینه) ۱۲ اردیبهشت ۱۳۳۰ شمسی

از زمان رزم آرا، شاه به فکر نخستوزیری سیدضیاء بود تا به این ترتیب دولت انگلیس را خشنود و راضی نگهاردد. اما تا وقتی رزم آرا بر سر راه او قرار داشت این کار ممکن نبود، چون از طرفی او باید خود را با حریف نیرومندی مانند رزم آرا طرف کند و از طرف دیگر جواب مصدق و نهضت ملی را بدهد که به هیچ قیمتی زیر بار حکومت سیدضیاء نمی‌رفتند. در نتیجه در زمان نخستوزیری رزم آرا شاه سه بار به مصدق پیشنهاد نخستوزیری کرد تا در وهله اول با استفاده از محبویت مصدق، رزم آرا را از صحنه بیرون کند، سپس در موقعیت مناسب با کمک اکثریت محافظه‌کار مجلس شانزدهم، سیدضیاء را بر سر کار آورد. اما مصدق هیچ یک از این پیشنهادها

^۱ مروارید، یونس، نگاهی به ادوار مجلس قانونگذاری در دوران مشروطیت، تهران، اوحدی، ۱۳۷۷، ص ۳۲۵.

^۲ عظیمی، فخرالدین، همان، ص ۲۲۴.

^۳ اداره کل آرشیو، استناد و موزه دفتر رئیس جمهور، همان، ص ۲۴۵.

به برنامه کابینه رزم آرا از هر جهت انتقاد شد، ولی با توجه به پشتیبانی شاه، مجلس شورای ملی با اکثریت ۹۵ رأی موافق، ۸ رأی مخالف و ۳ رأی ممتنع به او رأی اعتماد داد.^۱

از وقایع مهم دولت رزم آرا عبارتند از:

- پیشنهاد ملی شدن صنعت نفت،

- تشکیل کنفرانس اقتصادی کشورهای اسلامی در تهران،

- فرار زندانیان توده‌ای از زندان قصر،

- عقد قرارداد میان ایران و امریکا با عنوان اصل چهار تروم،

- تصویب و اجرای قرارداد اقتصادی ایران و شوروی،

- استیضاح دولت در مجلس درباره نفت.^۲

سرانجام رزم آرا در روز چهارشنبه ۱۶ اسفند ۱۳۲۹، به وسیله خلیل طهماسبی، از اعضای جمعیت فدائیان اسلام، هدف گلوله قرار گرفت و کشته شد.

۶. کابینه حسین اعلاء (اولین کابینه) ۱۸ فروردین ۱۳۳۰ شمسی

گفتنی است در فاصله میان نخستوزیری رزم آرا و اعلاء، خلیل فهیمی به سمت کفالت نخستوزیری منصوب شد.

پس از کشته شدن رزم آرا شاه که فکر می‌کرد باید رابطه خود را با امریکا استحکام بخشد، برای جلوگیری از فشارهای روزافزون مخالفان، حسین اعلاء سیاستمدار را که سال‌ها به عنوان سفیر در امریکا خدمت کرده بود و در ضمن با

^۱ عظیمی، فخرالدین، همان، ص ۲۱۰ - ۲۱۱.

^۲ اداره کل آرشیو، استناد و موزه دفتر رئیس جمهور، دولت‌های ایران از میرزا ناصرالله خان مشیرالدوله تا

میرحسین موسوی، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۹، ص ۲۴۱.

۱۳۲۱ سقوط کرد و دکتر مصدق برای بار دوم مأمور تشکیل کابینه شد. وی در تاریخ ۴ مرداد ماه ۱۳۲۱ کابینه دوم خود را تشکیل داد و اعضای آن را به مجلس شورای ملی معرفی کرد.

اهم اقدامات و حوادث مقارن این دولت عبارتند از:^۱

۱. ملی شدن صنایع نفت ایران،
۲. شرکت مصدق در دادگاه لاهه برای دفاع از حقوق ملت ایران در برابر زورگویی،

۳. ایجاد شکاف میان اعضای جبهه ملی که مصدق در رأس آن قرار داشت،
۴. تظاهرات علیه حکومت مصدق از طرف توده‌ای‌ها و مخالفین که منجر به زد و خورد شدید میان موافقان و مخالفان شده و مأموران هم خودسرانه مردم را به رگبار بستند. از این رو مصدق برای جلوگیری از هرج و مرج برخلاف میل باطنی خود حکومت نظامی اعلام کرد.

۵. عدم پیشرفت مذاکرات نفت میان ایران و مقامات انگلیس،
۶. کارشکنی دولت روسیه در بازپرداخت مطالبات و استرداد طلاهای ایران.

مطبوعات در دوره شانزدهم

در این دوره مطبوعات از اهمیت خاصی برخوردار بودند؛ اما به دلیل وضع قانون خفقان‌آور مطبوعات در اواخر دوره پانزدهم، مطبوعات در دوره شانزدهم روزگار سختی داشته و محدودیت‌های بسیاری بر جاید اعمال می‌شد.

فشار بر مطبوعات به منظور جلوگیری از ملی کردن نفت، در دوران رزم‌آرا به

۱. وزارت کشور، سیری در ۲۴ دوره قانونگذاری مجلس شورای ملی، نشریه شماره ۶ دفتر انتخابات، ۱۳۶۸، ص

۷۷-۷۶

را نپذیرفت. پس از ترور رزم‌آرا، حسین اعلاء نخست وزیر شد، اما در مدت کوتاهی شاه از او خواست که استعفا بدهد و قرار شد در یک جلسه فوق العاده مجلس، جمال امامی در وله اول به مصدق پیشنهاد نخست وزیری کند و به خیال این‌که مصدق بار دیگر این پیشنهاد را رد خواهد کرد، سپس موضوع نخست وزیری سید ضیاء، مطرح شود. اما مصدق از این نقشه با خبر شد و برای جلوگیری از نخست وزیری سید ضیاء این پیشنهاد را پذیرفت و نخست وزیر شد.^۱

صدق در این رابطه گفته است:

«موافقت من هم روی این نظر بود که طرح نمایندگان راجع به ملی شدن صنعت نفت از بین نزود و در مجلس تصویب شود چنان‌چه آقای سید ضیاء الدین نخست وزیر می‌شد دیگر مجلس نمی‌گذاشت تا من بتوانم موضوع را تعقیب کنم. مرا هم با یک عده توقيف یا تبعید می‌کرد. به‌طور خلاصه مملکت را قرق می‌نمود تا از هیچ کجا و هیچ کس صدایی بلند نشود و او کار خود را به اتمام رساند».^۲

به این ترتیب مصدق با این شرط که انتصاب او به صورت رسمی مورد تأیید مجلس قرار گیرد، این پیشنهاد را پذیرفت. بنابراین «رأی تمایل» سنتی پارلمانی تجدید حیات یافت و از مجموع ۹۰ نفر نماینده حاضر ۷۹ نفر نسبت به مصدق ابراز تمایل کردند. متعاقب آن فرمان شاه مبنی بر انتصاب مصدق به نخست وزیری در ۸ اردیبهشت ۱۳۳۰ صادر شد.^۳

صدق در ۲۵ تیر ۱۳۳۱ به سبب رد تقاضای واگذاری اختیارات ویژه و پست وزارت جنگ به وی از طرف شاه، از نخست وزیری استعفا کرد. شاه احمد قوام را مأمور تشکیل کابینه نمود؛ ولی دولت قوام با قیام یکپارچه مردم در روز ۳۰ تیر

۱. برگرفته از: کاتوزیان، محمدرضا همایون، استبداد، دموکراسی و نهضت ملی، تهران، نشر مرکز، ۱۳۷۲، ص ۱۱۸-۱۱۹.

۲. مصدق، محمد، خاطرات و تأملات دکتر محمد مصدق، تهران، علمی، ۱۳۷۵، ص ۱۷۸.

۳. عظیمی، فخر الدین، همان، ص ۳۴۸.

اوپر اجتماعی و عملکرد مجلس در دوره شانزدهم

مجلس شانزدهم روز ۲۰ بهمن ۱۳۲۸ بعد از بازگشت شاه از سفر امریکا افتتاح شد.^۱ در این تاریخ هنوز نمایندگان تهران معلوم نشده بودند. دولت می‌خواست مجلس پیش از حضور نمایندگان جبهه ملی رسمیت خود را اعلام کند و انتخاب رئیس و کمیسیون‌ها را پشت سر بگذارد.

در اولین جلسه مجلس مراسم تحلیف نمایندگان اجرا شد و اعضای شعب ششگانه انتخاب شدند.

در جلسه دوم هر یک از شعب، اعضای کمیسیون تحقیق را معرفی کردند. همچنین در این جلسه اعتبارنامه نمایندگان قرائت و ۹۸ اعتبارنامه تصویب شد. به‌دلیل ادامه جلسات مجلس و تصویب اعتبارنامه نمایندگان، در جلسه سوم نسبت به انتخاب هیأت رئیسه دائم مجلس اخذ رأی به عمل آمد و در نتیجه آقای سردار فاخر حکمت به عنوان رئیس و آقایان دکتر عبدالله معظمی و جواد گنجه به عنوان نواب رئیس در هیأت اجلالیه اول دوره شانزدهم قانونگذاری انتخاب شدند.^۲ مجلس شانزدهم، از نظر اجتماعی و این که عمدتاً از افراد طبقه اعیان تشکیل می‌شد، با مجالس گذشته فرقی نداشت. از ۱۳۱ نماینده، ۸۳ درصد از زمینداران، تجار ثروتمند، یا کارمندان عالی‌رتبه بودند.^۳

با گشایش مجلس شانزدهم و برکناری ساعد، علی منصور به نخست وزیری رسید. در ۴ خرداد ۱۳۲۹ مصدق نطق مهمی در مجلس ایراد کرد و تشکیل مجلس مؤسسان را غیرقانونی نامید و قویاً محکوم کرد. وی شاه را متهم کرد که به سبک

اوج خود رسید. رزم آرا فشار فوق العاده‌ای بر جراید وابسته به اقلیت وارد می‌کرد و به روزنامه‌هایی که به زبان اقلیت بودند، حمله می‌کرد. یکی دو چاپخانه را چاقوکش‌های حکومت به باد غارت گرفته بودند، از توزیع و انتشار روزنامه‌های ارگان جبهه ملی با تمام قوا جلوگیری می‌کردند. چاپخانه‌ای که روزنامه شاهد را چاپ می‌کرد، زیر نظر گرفتند. روزنامه باخته امروز و مدیر آن دکتر فاطمی و همه جراید جبهه ملی را توقيف کردند.

به‌دلیل این حملات، نمایندگان اقلیت مجلس و برخی مدیران جراید دست به تحصین زدند و نمایندگان در جلسات متعدد مجلس به بحث در مورد جراید و مدیران آن‌ها ادامه دادند تا بالآخره در روز ۱۴ دی ۱۳۲۹ شمسی، دولت طرح الغای قوانین مطبوعاتی را به مجلس تقدیم و این طرح پس از چند جلسه مذاکره به تصویب رسید. پس از تشکیل کابینه دکتر مصدق، ایشان در روز یازدهم اردیبهشت به مناسبت روز کارگر در جمعی از کارگران و روزنامه‌نگاران به آزادی مطبوعات و عدم سوءاستفاده از آن از سوی ارباب قلم تأکید کرد. اما به رغم این گفتار صریح، طولی نکشید که شکوه و شکایت از مزاحمت‌هایی که متوجه بعضی روزنامه‌های مخالف می‌شد، در مجلس بلند شد.

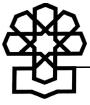
مهم‌ترین واقعه مربوط به مطبوعات، واقعه ۱۴ آذر ۱۳۳۰ بود. در این روز عده‌ای تظاهرکننده به نام دانشجو و در اعتراض به اخراج چند دانشجو تظاهراتی برپا کردند. این جمعیت خشمگین و تظاهرکننده به روزنامه‌های به سوی آینده، نوید آزادی، فرمان، آتش، سیاسی و طلوع حمله کردند و اثاثیه این روزنامه‌ها را شکستند. به‌دلیل این حملات، عده‌ای از مدیران جراید در مجلس شورای ملی متحصن شدند و تا آخرین جلسه مجلس دوره شانزدهم در تحصین خود باقی ماندند.^۴

۱. نخستین دوره مجلس سنای نیز در همین روز گشایش یافت.

۲. مروارید، یونس، ادوار مجلس قانونگذاری در دوران مشروطیت، ج. ۳، تهران، اوحدی، ۱۳۷۷، ص ۲۵۶.

۳. آبراهامیان، پرواند، ص ۲۲۵.

۴. برگرفته از: ذاکر حسین، عبدالرحمیم، همان، ص ۲۶۲ - ۲۸۱.

مرکب از ۱۸ نفر نمایندگان مجلس بود و دکتر مصدق ریاست آن را بر عهده داشت. پس از استعفای منصور، در ۶ تیر ۱۳۲۹ رزم آرا برای معرفی هیأت دولت در جلسه مجلس حضور یافت و از بدرو رود با مخالفت شدید دکتر مصدق، بقایی، مکی، آزاد، صالح، نریمان و شایگان مواجه شدند که فریاد می‌زدند ملت ایران زیر بار دیکتاتور نمی‌رود. از مجلس بیرون برو و ... و رزم آرا در همین وضعیت آشفته به معرفی هیأت دولت پرداخت.

در همین روز آیت‌الله کاشانی و جبهه ملی اعلامیه‌هایی علیه نخست وزیری رزم آرا صادر کردند. اما به رغم این مخالفتها، در جلسه ۱۳ تیر ۱۳۲۹، اکثریت مجلس به دولت رزم آرا رأی اعتماد دادند.

رزم آرا در ۲۲ تیر ۱۳۲۹ مسئله عدم تمرکز سیاسی و تأسیس انجمن‌های محلی را به صورت ماده و احدهای به مجلس تقدیم کرد. این مسئله سبب اصلی مشاجره‌ای مداوم میان دولت و مجلس شد و مخالفت شدید نمایندگان مجلس را برانگیخت. کاشانی، مصدق و پیروانشان به دلیل این‌که لایحه مزبور، زمینه را برای تجزیه ایران فراهم می‌سازد، با آن به مخالفت برخاستند و این لایحه عملاً در مجلس دفن شد.^۱

از طرح‌های مهمی که در این دوره به تصویب مجلس رسید، طرح الغای قوانین مربوط به مطبوعات به استثنای قانون پنجم محرم ۱۳۲۶ قمری بود. توقیف برخی جراید گروه اقلیت و مدیران آن‌ها و به دنبال آن تحصن نمایندگان اقلیت و برخی مدیران جراید در مجلس و نیز موقعیت ضعیف دولت در برابر پارلمان، رزم آرا را وادار کرد که با این طرح موافقت نماید. طرح مذکور روز ۱۴ دی ۱۳۲۹ به مجلس تقدیم شد و پس از چند جلسه مذاکره و ارجاع به کمیسیون سرانجام در ۲۷ بهمن ۱۳۲۹ شمسی به تصویب رسید.

اصولاً مجلس شانزدهم، یکی از جنجالی‌ترین و پرسروصداترین ادوار

۱. عظیمی، فخرالدین، همان، ص ۲۱۱.

دیکتاتوری و برخلاف منافع ملی رفتار می‌کند و به او نصیحت کرد که از هرگونه اقدامات مخالف قانون اساسی دست بردارد و از اصرار در کسب حق و توکه اجرای قوانین را به حالت تعليق در خواهد آورد صرف نظر کند. نطق مدرس مورد تأیید اکثریت نمایندگان قرار گرفت و پاسخ منصور هرچند او را متعهد نمی‌ساخت ولی کاملاً لحن موافق داشت.^۲

در ۲۰ خرداد ۱۳۲۹، بنا به دعوت دولت، آیت‌الله کاشانی که پس از واقعه ۱۵ بهمن ۱۳۲۷ به لبنان تبعید شده بود در میان شور و هیجان و استقبال پرشکوه مردم و علمای اسلام و اعضای جبهه ملی به ایران بازگشت. چنین استقبالی تا آن تاریخ در ایران بی‌سابقه بود.

در همین زمان انگلیس‌ها به فشارهای خود برای تسلیم قرارداد الحاقی نفت به مجلس افزودند و منصور که هیچ تمایلی به مطرح کردن این موضوع نداشت بدون تعیین موضع خویش، با احتیاط قرارداد را به مجلس تقدیم کرد.^۳

در جلسه ۲۸ خرداد ۱۳۲۹ مجلس شورای ملی، دکتر مصدق متن پیام آیت‌الله کاشانی را قرائت کرد. خلاصه پیام ایشان عبارت بود از:

«نفت ایران متعلق به ملت ایران است، کسانی که مرا تبعید کردند باید مجازات شوند، قتل ناصر فخر آرائی مانع کشف دسیسه خائنین شد، ملت ایران زیر بار دیکتاتوری نمی‌رود و تصمیمات مجلس مؤسسان اعتباری ندارد».^۴

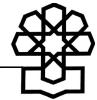
روز ۳۰ خرداد ۱۳۲۹ مجلس شورا به تقاضای منصور، کمیسیون مخصوصی را برای رسیدگی به کار نفت تشکیل داد و لایحه نفت را به این کمیسیون ارجاع کرد.^۵ کمیسیون مخصوص نفت از ۵ تیر ۱۳۲۹ جلسات خود را تشکیل داد. این کمیسیون

۱. عظیمی، فخرالدین، همان، ص ۲۹۸.

۲. همان، ص ۲۰۱.

۳. موحد، محمدعلی، همان، ص ۱۰۱.

۴. عاقلی، باقر، روز شمار تاریخ ایران، ج ۱، تهران، گفتار، ۱۳۷۲، ص ۴۳۴.

قانونگذاری از تاریخ مشروطیت ایران است. وجود جناح‌های مختلف و متعدد، با طرز تفکرهای متفاوت و در عین حال فعال، سبب شده بود که طرح هر مسأله‌ای در مجلس جنجال‌ها و تشنجات فراوانی را به دنبال داشته باشد. از جمله این مسائل می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- قانون مصوب ۱ تیر ۱۳۲۸ مجلس مبنی بر اعطای اختیار به دولت جهت بررسی تشکیلات اداری کشور به منظور تصفیه احتمالی آن،
- استیضاح دولت رزم‌آرا به علت تعلل در استیفای حقوق ملت ایران و عدم اجرای قانون ۲۹ مهر ۱۳۲۶ در مورد نفت جنوب به وسیله دکتر مصدق، حائزیزاده صالح، دکتر هدایتی، دکتر علوی و حسین مکی،
- استیضاح وزیر دادگستری از طرف حسین مکی،
- استیضاح جمال امامی از دولت.

اما، بزرگترین خدمت دوره شانزدهم، ملی کردن صنعت نفت بود. برای انجام این امر بزرگ، کمیسیون مخصوص نفت، تلاش‌های بسیاری انجام داد.

کمیسیون مخصوص نفت روز ۱۹ آذر ۱۳۲۹ گزارش خود را مبنی بر رد لایحه الحقی تقديم مجلس کرد. به محض این‌که نظر کمیسیون نفت به اطلاع عموم رسید، تظاهرات عمومی علیه شرکت نفت جنوب و در دفاع از اقلیت مجلس و جبهه ملی در سراسر ایران گسترش یافت.

آیت‌الله کاشانی در بیانیه‌ای ضمن دفاع از «ملی کردن صنعت نفت در سراسر کشور» از مردم خواست آنقدر درباره ملی کردن صنعت نفت پافشاری کنند که طرفداران شرکت نفت در مجلس ناچار به اطاعت از افکار عمومی گردند و عده‌ای از روحانیون و مراجع تقليد نیز مردم را به مبارزه در راه ملی کردن صنعت نفت دعوت کردند. بنابراین مجلس شورای ملی روز ۲۶ آذر ۱۳۲۹ گزارش کمیسیون نفت را مبنی

بر رد قرارداد الحقی تصویب کرد.^۱

به دنبال مقاومت رزم‌آرا در برابر ملی کردن صنعت نفت، روز ۱۶ اسفند ماه ۱۳۲۹، رزم‌آرا را خلیل طهماسبی ترور و به قتل رساند.

پس از ترور رزم‌آرا، کمیسیون مخصوص نفت گزارش ملی شدن صنعت را به مجلس ارائه داد و مجلس در ۲۴ اسفند ۱۳۲۹، طرح ملی شدن صنعت نفت را به اتفاق آرا تصویب کرد و کمیسیون نفت را جهت مطالعه در اطراف اجرای این اصل به مدت ۲ ماه تمدید کرد.

قانون اجرای ملی شدن صنعت نفت و خلع ید از کمپانی انگلیسی، در جلسه سه‌شنبه ۱۰ اردیبهشت ۱۳۳۰ به اتفاق آرا به تصویب مجلس رسید و به دنبال آن مجلس شورای ملی، هیأت عامل موقت و هیأت نظارت را در اواخر اردیبهشت ماه انتخاب کرد. هیأت مذکور در نیمه خرداد برای اجرای قانون عازم آبادان شدند و در ۲۰ خرداد با تشریفات با شکوهی به نام ملت ایران پرچم ملی کشور را بر سردر عمارت مرکزی هیأت مدیره شرکت سابق نفت نصب کردند.^۲

شرکت نفت ایران و انگلیس و دولت انگلستان، دولت ایران را مورد اعتراضات شدیدی قرار دادند و قانون ملی شدن نفت را نقض یک جانبه قرارداد ۱۹۲۳ قلمداد کردند و نماینده شرکت نفت در تهران بطبق مواد قرارداد ۱۹۳۳ تقاضا کرد اختلافات به دیوان داوری ارجاع گردد.

دولت انگلستان در تاریخ ۴ خرداد ۱۳۳۰ شمسی دادخواستی بر ضد ایران تقديم دادگاه لاهه کرد و دیوان مذبور در تاریخ ۱۵ خرداد ماه قراری به عنوان اقدامات تأمینی برای جلوگیری از اجرای خلع ید که دولت ایران شروع کرده بود صادر کرد و

۱. ذاکر حسین، عبدالرحیم، مطبوعات سیاسی ایران در عصر مشروطیت، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۸۴، ص ۲۴۳.
۲. این طرح در روز ۲۹ اسفند به تصویب مجلس سنای رسید و به همین دلیل ۲۹ اسفند به نام روز ملی شدن صنعت

نفت نام گرفته است.

۳. مروارید، یونس، نگاهی به ادوار مجالس قانونگذاری، ج ۲، تهران، اوحدی، ۱۳۷۷، ص ۳۳۷-۳۳۸.

۴. قانون الغای قوانین مطبوعاتی به استثنای قانون ۵ محرم ۱۳۲۶ قمری مصوب ۲۷ بهمن ۱۳۲۹ شمسی.
۵. قانون ملی شدن صنعت نفت مصوب ۲۴ اسفند ۱۳۲۹ شمسی.
۶. قانون اجرای خلع ید و ملی شدن صنعت نفت مصوب ۱۰ اردیبهشت ۱۳۳۰ شمسی.
۷. لایحه قرضه ملی مصوب ۱۳ مرداد ۱۳۳۰ شمسی. (قرضه ملی به مدت ۲ سال با ربح ۶ درصد خواهد بود).

مباحث مطروحه درباره زنان و خانواده

۱. «صحبت در مورد لایحه اساسنامه شرکت ملی نفت پیرامون انتخاب زنان برای عضویت هیأت مدیره شرکت ملی نفت».
- ۱- فرهودی، جلسه ۲۰۲.
۲. «کمبود امکانات پزشکی، وضعیت دختران پرستار».
- ۲- وزیر بهداری، جلسه ۷۴.
۳. «عوامل مؤثر در ازدیاد آمار طلاق».
- ۳- نورالدین امامی، جلسه ۸۲.
۴. «تعیین مالیات برای اشیای تجملی، زیورآلات و لوازم آرایش».
- ۴- نورالدین امامی، جلسه ۸۲.

منابع و مأخذ

۱. همان.
۲. مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، فهرست مباحث مطرح شده در مورد زنان در ۲۴ دوره مجلس شورای ملی، ۱۳۷۴، ص ۵۷.
۳. همان.
۴. همان.

دولت ایران نیز آن را به علت عدم صلاحیت دیوان بی اعتبار شناخت و نیز در تاریخ ۱۷ مهرماه ۱۳۳۰ لایحه اولیه دولت انگلستان راجع به صلاحیت دعوای آن دولت علیه ایران به دیوان تسلیم شد و به اطلاع دولت ایران نیز رسید. جواب لایحه مذبور پس از آن که مورد بررسی و مشاهده متخصصین حقوقی قرار گرفت در تاریخ ۱۵ بهمن ۱۳۳۰ شمسی مبنی بر رد صلاحیت دیوان از طرف دولت ایران تسلیم دیوان گردید. در دی ماه ۱۳۳۰ شمسی تمام کنسولگری‌های دولت انگلستان در ایران بسته شد.^۱

سرانجام در روز ۲۹ بهمن ۱۳۳۰ در حالی که فقط تعداد معددی از نمایندگان در عمارت بهارستان جمع شده بودند کار مجلس شانزدهم پایان پذیرفت. این در حالی بود که نتیجه انتخابات تهران و برخی حوزه‌های انتخابیه شهرستان‌ها معلوم شده بود.

قوانين و مصوبات دوره شانزدهم

در این دوره حدود ۱۱۳ قانون به تصویب مجلس شورای ملی رسید که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از:^۲

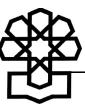
۱. قانون مربوط به استخدام پرستاران فارغ‌التحصیل دانشگاه مصوب ۷ آبان ۱۳۲۹ شمسی.
۲. قانون اجازه انتشار اسکناس‌های ۲۰۰ ریالی به جای اسکناس‌هایی که به وسیله هیأت نظارت نابود می‌شود مصوب ۱۴ آذر ۱۳۲۹ شمسی.
۳. قانون اجازه مصرف ۳۰ میلیون ریال از محل صرفه‌جویی‌های کل کشور برای احداث راه اهواز - شیراز مصوب ۲۴ دی ۱۳۲۹ شمسی.

۱. شجیعی، زهرا، نخبگان سیاسی، ج ۴، تهران، سخن، ۱۳۷۲، ص ۲۲۷-۲۲۸.

۲. برگرفته از:

- وزارت کشور، سیری در ۲۴ دوره قانونگذاری مجلس شورای ملی، نشریه شماره ۶ دفتر انتخابات، ۱۳۶۸، ص ۷۴.

- اداره کل قوانین مجلس شورای ملی، فهرست تاریخی قوانین و مصوبات، ۱۳۸۱، ۱۳۸۱، ۲۶۴-۲۸۶.

- . ۱۳۷۲
۱۸. مصدق، محمد، خاطرات و تألمات دکتر محمد مصدق، تهران، علمی، ۱۳۷۵.
۱۹. عاقلی، باقر، روزشمار تاریخ ایران، ج ۱، تهران، گفتار، ۱۳۷۲.
۲۰. وزارت کشور، سیری در ۲۴ دوره قانونگذاری مجلس شورای ملی، نشریه شماره ۶ دفتر انتخابات، ۱۳۶۸.
۲۱. اداره کل قوانین مجلس شورای ملی، فهرست تاریخی قوانین و مصوبات، ۱۳۵۱.
۲۲. شجاعی، زهرا، نخبگان سیاسی، ج ۴، تهران، سخن، ۱۳۷۲.
۲۳. مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، فهرست مباحث مطرح شده درباره زنان در ۲۴ دوره مجلس شورای ملی، ۱۳۷۴.

۱. موحد، محمدعلی، خواب آشفته نفت، دکتر مصدق و نهضت ملی ایران، ج ۱، تهران، نشر کارنامه، ۱۳۷۸.

۲. طالبی، امیر، «انتخابات مجلس شورای ملی از ۱۳۲۰-۱۳۲۲»، ایران فردا، ش ۲۲.

۳. شروین، محمود، دولت مستعجل (دکتر مصدق - آیت‌ا... کاشانی)، تهران، علمی، ۱۳۷۴.

۴. صورت مذاکرات مجلس شورای ملی.

۵. فرهنگ قهرمانی، عطاء‌ا... اسامی نمایندگان مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره ۲۴ قانونگذاری، تهران، بی‌نا، ۱۳۵۶.

۶. مروارید، یونس، نگاهی به ادوار مجالس قانونگذاری در دوران مشروطیت، تهران، اوحدی، ۱۳۷۷، ص ۳۲۹.

۷. یاد، نشریه بنیاد تاریخ انقلاب اسلامی ایران، ش ۷۵، تهران، بهار ۱۳۸۴.

۸. مدیر شانه‌چی، محسن، احزاب سیاسی ایران، تهران، رسما، ۱۳۷۵.

۹. نوذری، عزت‌ا...، تاریخ احزاب سیاسی ایران، شیراز، نوید شیراز، ۱۳۸۰.

۱۰. قاسمی، ابوالفضل، تاریخچه جبهه ملی ایران، بی‌جا، حزب ایران، ۱۳۶۷.

۱۱. مهدی‌نیا، جعفر، زندگی سیاسی رزم‌آرا، بی‌جا، گیتی، ۱۳۶۳.

۱۲. ذاکر حسین، عبدالرحیم، مطبوعات سیاسی ایران در عصر مشروطیت، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۸۴.

۱۳. آبراهامیان، یرواند، ایران بین دو انقلاب، ترجمه کاظم فیروزمند، حسن شمس‌آوری، محسن مدیر شانه‌چی، تهران، نشر مرکز، ۱۳۷۷.

۱۴. عظیمی، فخرالدین، بحران دموکراسی در ایران، ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی، بیژن نوذری، تهران، البرز، ۱۳۷۴.

۱۵. مکی، حسین، کتاب سیاه، بی‌جا، انتشارات نور، ۱۳۵۶.

۱۶. اداره کل آرشیو، اسناد و موزه دفتر رئیس جمهور، دولتهای ایران از میرزا نصرالله... خان مشیرالدوله تا میرحسین موسوی، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۹.

۱۷. کاتوزیان، محمدعلی همایون، استبداد، دموکراسی و نهضت ملی، تهران، نشر مرکز.

شناسنامه گزارش

شماره مسلسل: ۷۷۹۱

عنوان گزارش: آشنایی با تاریخ مجالس قانونگذاری در ایران (دوره شانزدهم - ۲۰ بهمن ۱۳۲۸ - ۲۹ بهمن ۱۳۳۰)

Report Title: An Introduction of History of The Legislative Assembly In Iran (Sixteenth Parliament- 1950-1952)

نام دفتر: گروه مطالعات بنیادین حکومتی

تهیه و تدوین: فاطمه مسعودی

ناظر علمی: سیدیونس ادیانی

متقااضی: معاونت پژوهشی

ویراستار ادبی: طاهره صفردری

واژه‌های کلیدی و معادل انگلیسی آنها: —

منابع و مأخذ تهیه گزارش:

در انتهای گزارش درج شده است.